IOAN STRAT

TRATAT COMPLET *de* ECONOMIE POLITICĂ

EBOOK

CU O PREFAȚĂ DE
de
GABRIEL MURSA

Ion Strat

Tratat complet de economie politică

Colecția RESTITUTIO AD LIBERTATEM *a fost lansată în* ***2023*** *în cadrul* ***Editurii Liberalis****. Scopul fundamental al acestei colecții este acela de a recupera și de a readuce în atenția publicului elemente ale gândirii liberale de sorginte românească.*

Volum coordonat și editat de Cristinel Trandafir și Gabriel Mursa

Referenți științifici: Mihaela Ifrim, Gabriel Mursa
Redactor: Maria Ichim

ISBN: 978-606-9733-25-7

Tratat complet de economie politică
© 2023 Editura Liberalis

www.edituraliberalis.ro

Ion Strat

Tratat complet de economie politică

sau

Simplă expunere a modului în care se formează, se distribuie și se consumă bogățiile

Liberalis

Ion Strat (1836-1879) a fost economist, avocat, profesor universitar, ministru și diplomat. În anul 1860, ocupă funcția de rector al Universității din Iași, fiind primul dintr-o serie lungă de personalități ce au marcat istoria celei mai vechi universități moderne din România. Deși făcuse studii de drept în Germania, el a rămas în istorie ca fiind autorul primului tratat de economie din țara noastră, mai precis, *Tratat complet de economie politică*. Ideile promovate fac din el un gânditor liberal veritabil.

Această carte a apărut cu sprijinul financiar al Institutului de Cercetări Economice și Fiscale din Paris, Franța, în special, prin contribuția domnilor Bogdan Călinescu, Jean-Philippe Delsol și Paul Beaumartin.

Cuprins

Cuprins
Ion Strat, un liberal veritabil
Introducere

Partea I Despre producțiunea bogățiilor

Cap. I Despre producțiune
Cap. II Despre diferitele soiuri de industrii
Cap. III Ce este un capital productiv și cum concură la producțiune
Cap. IV Despre agenții naturali care concurează mai cu deosebire la producțiune
Cap. V Cum se unesc industria, capitalul și agenții naturali în opul producțiunii
Cap. VI Despre operațiuni care sunt comune tuturor industriilor
Cap. VII Despre lucru
Cap. VIII Despre concurență

Cap. IX Despre diviziunea muncii
Cap. X Despre capital
Cap. XI Despre industria agricolă
Cap. XII Despre industria manufacturieră
Cap. XIII Despre industria comercială

Partea a II-a Despre circulațiunea bogățiilor

Cap. I Despre tranzacțiuni
Cap. II Despre valoare și despre preț
Cap. III Despre monedă
Cap. IV Despre credit
Cap. V Despre bănci
Cap. VI Despre libertatea comerțului

Partea a III-a Despre distribuțiunea bogățiilor

Cap. I Despre salariu
Cap. II Despre procentul capitalului
Cap. III Despre renta funciară
Cap. IV Despre populațiune și despre legea lui Malthus

Partea a IV-a Despre consumațiunea bogățiilor

Cap. I Despre consumațiune în genere
Cap. II Despre contribuțiuni în genere
Cap. III Despre principiile fundamentale ale contribuțiunilor
Cap. IV Impozitele directe și indirecte

Ion Strat, un liberal veritabil

O cercetare amănunțită a istoriei gândirii economice scoate la iveală un fapt (aproape) incontestabil: piața ideilor valoroase în domeniu prezintă o structură de oligopol. După cum știe orice student de științe economice, caracteristica fundamentală a oligopolului este aceea a existenței unui număr relativ restrâns de producători sau ofertanți. În monumentala sa Istorie a analizei economice, publicată recent în limba română, J. Schumpeter arată că ideile cu adevărat valoroase, care au jucat un rol esențial în apariția și

dezvoltarea științei economice, reprezintă apanajul lumii occidentale, mai exact, al unor țări situate în această parte a lumii. Încercând să traseze o linie de hotar între „producători” și „non-producători”, el tinde să plaseze „granița” undeva la limita de est a fostului Imperiu austro-ungar. Nici măcar toate țările vestice nu pot fi incluse în acest club select. Peste Ocean, doar Statele Unite ale Americii se bucură de o astfel de poziție privilegiată.

În principiu, economistul austriac are dreptate, cel puțin în privința României. Oricât am fi de concesivi, nu găsim un singur economist autohton sau o singură teorie serioasă concepută de vreun conațional care să fi jucat un rol serios în evoluția științei economice, deși tentativele n-au lipsit cu desăvârșire. În materie de producție ideatică, gânditorii români s-au mulțumit, mai curând, cu înțelegerea și, apoi, popularizarea concepțiilor, teoriilor deja existente, cu alte cuvinte, cu imitarea lor. În plus, literatura cât de cât serioasă în domeniu a debutat foarte târziu la noi, prin publicarea, în 1838, la Iași, a cărții *Aperçu sur les causes de la gêne et de la stagnation du commerce, et sur les besoins industriels de Moldavie*, scrisă de Nicolae Suțu, despre care trebuie să spunem, totuși, că se născuse și fusese educat în lumea Fanarului. La două decenii distanță, în 1858, apare *Economia socială* a lui D. P. Marțian, în fapt, prima tentativă, din păcate, eșuată, de a concepe un veritabil tratat de economie. La foarte scurt timp, încep să apară lucrările unui alt intelectual cu origini fanariote, Alexandru C. Moruzi, care, în 1860, publică, la Tipografia Frédéric Thiel din Galați, lucrarea *L'abolition de monopoles et l'amélioration de l'etat du paysan en Moldavie* (1860), urmată de alte câteva, interesante, dar lipsite de originalitate. Din această scurtă incursiune în istoria gândirii economice autohtone nu poate lipsi un reper foarte important: pe 23 noiembrie 1843, Ion Ghica ține, la Academia Mihăileană din Iași, primul curs de economie politică în România, la drept vorbind, Principatele Române, debutând cu prelegerea intitulată Despre importanța economiei politice. În același timp, trebuie spus cu franchețe, pentru a elimina orice fel de iluzie, că, deși a făcut o muncă de pionierat, I. Ghica nu poate fi inclus în categoria celor cu minime contribuții la dezvoltarea științei economice. În mod evident, eseurile sau scrisorile lui sunt interesante, impregnate cu parfumul subtil al epocii, dar complet lipsite de

originalitate în plan ideatic. Referindu-ne la secolul al XIX-lea, am putea face trimitere, de asemenea, la Ion Ionescu de la Brad, Alexandru D. Xenopol sau Petre S. Aurelian, care, direct sau indirect, au preocupări în domeniu, ale căror demersuri pot fi caracterizate, în mod similar, prin aceeași lipsă de originalitate.

Cu toate acestea, în peisajul autohton a existat o figură aparte, cea a lui Ion Strat, însă nu din perspectiva contribuțiilor originale, care, repetăm, n-au existat în arealul autohton, ci pentru faptul că economistul moldovean, născut la Roman, a scris și publicat primul tratat de economie politică din România, mai precis, în anul 1870. Spre deosebire de o lucrare oarecare, un tratat presupune o expunere sistematică, metodică a principiilor fundamentale ale unei discipline. Or, din această perspectivă, nimeni nu făcuse ceva similar înainte de data sus-menționată. Este posibil ca I. Ghica să fi încercat o prezentare sistematică a principiilor fundamentale ale economiei politice, mai ales că el a fost cel care, reamintim, a predat primul curs de specialitate pe teritoriul românesc. Însă, deși interesante, scrierile lui în domeniu nu au rigoarea impusă de scrierea unui tratat. Ghica scrie mai curând într-un stil ziaristic, dovadă că ideile lui au apărut în revista Propășirea, o publicație care reunea condeie remarcabile, precum cele ale lui Kogălniceanu, Bolliac, Bălcescu, Alecsandri sau Donici, dar care nu și-a depășit niciodată condiția de publicație „culturală”, mai precis, de popularizare, de diseminare. Cu alte cuvinte, expunerii lui Ghica îi lipsea „sistema”, rigoarea științifică. Evident, această „scădere” nu face din el un intelectual mai puțin prețios. Viața politică i-a ocupat prea mult timp încât el să se specializeze și să devină, în acest domeniu, altceva decât un popularizator de idei. N-a avut răbdarea de a se apleca în tihnă, cu mare atenție și rigoare, asupra ideilor economice; a rămas un foarte bun, aș spune, strălucit, diseminator al lor. În plus, Ghica nu trece de simpla expunere a principiilor generale, nu „coboară” în intimitatea lor, justificându-le pe baze logice. Se mulțumește să spună, spre exemplu, că libertatea constituie „un element primordial al vieții sociale”, fără să intre în detalii și să demonstreze cu rigoarea necesară această afirmație, deși, la vremea aceea, simpla expunere a unor astfel de principii, popularizarea lor

reprezenta un serviciu public cu valoare intrinsecă, așa cum, de altfel, a rămas întotdeauna un astfel de efort.

A urmat D. P. Marțian, al cărui obiectiv principal a fost realmente conceperea primului tratat de economie politică din România. Din păcate, cartea lui, intitulată Economie socială, n-a reușit să treacă testul rigorii, atât de necesar în vederea dobândirii statutului de tratat. Practic, Marțian recurge, mai curând, la un soi de discurs politic, mobilizator, cu multe slogane, evident, goale de conținut, și cu puțină înțelegere a logicii economice. Dominat de un soi de paranoia economică, el se teme de dependența politică a țării în raport cu puterile străine. Face un excurs prin istoria gândirii economice, în care inserează comentarii lipsite de profunzime, dar pline de prejudecăți, într-un limbaj oarecum primitiv și într-un stil excesiv de descriptiv. Faptul că partea a doua a lucrării devine ceva mai temeinică nu schimbă imaginea de ansamblu, cea a unei cărți pline de erori, lipsită de rigoare științifică veritabilă. Dacă ar fi s-o clasificăm în vreun fel, am plasa-o în categoria lucrărilor de tip mercantilist, după cum știm, o epocă din preistoria economiei politice, caracterizată prin sofisme, naivități și discurs excesiv de „politizat". Totuși, tentativa merită amintită, măcar din perspectiva faptului că s-a dorit a fi prima de acest gen în domeniu.

Revenim, așadar, la primul tratat veritabil de economie politică scris în România, cel al lui Ion Strat. Născut într-o familie de boieri moldoveni, cu moșii în zona Romanului, autorul nostru a avut încă din copilărie un educator personal, din Heidelberg, oraș în care avea să-și continue studiile ca student. În cele din urmă, obține o diplomă universitară de „doctor în legi", la Berlin, unde, după spusele lui P.P. Carp, studiase inclusiv economia politică. În orice caz, se întoarce în țară, în anul 1859, cel al „micii Uniri", unde devine, ceva mai târziu, în 1860, secretar al cabinetului „ministrului trebilor interioare", la acea vreme, M. Kogălniceanu. Renunță la funcție în scurt timp, deoarece devine decanul (ales în unanimitate) al Facultății de Drept din Iași, unde, după spusele lui V. Slăvescu, ocupă catedra de economie și finanțe, prima de acest profil din România, poziție din care avea să predea, începând cu data de 9 octombrie 1860, primul curs universitar de economie politică. Imediat, la numai 23 de ani, devine rectorul Universității din Iași, înființată în august

1860, prin decretul domnitorului Alexandru Ioan Cuza, al cărui nume a rămas pe frontispiciul primei universități moderne din România. După doar doi ani, Strat demisionează din învățământ, în urma unui conflict dintre ministerul de resort și universitatea ieșeană, soldat cu demiterea, se pare, abuzivă, a trei profesori. Acesta este momentul în care autorul nostru trece preocupările profesorale pe plan secund, dedicându-se înființării unei case de avocatură, mutându-se la București. Deși devine profesor la Facultatea Juridică din București, unde predă tot economie politică, el se implică tot mai mult în politică, demisionând, din nou, din învățământul universitar. Printr-un decret semnat de Cuza, devine membru al Consiliului de Stat, în 1864, an în care avea să dobândească și funcția de senator. Un an mai târziu, 1865, avea să fie cooptat în guvernul Bosianu, în calitate de ministru de finanțe, poziție pe care avea s-o dețină pentru puțin timp. România de la acea vreme se afla în schimbări profunde și rapide, fapt reflectat în primul rând în dinamica vieții politice, în desele schimbări de guvern. Anul 1866, cel al instalării regelui Carol I, îl prinde în poziția de deputat și, ulterior, de ministrul al instrucțiunii publice, la propunerea lui I. Ghica. În 1868, pleacă în diplomație, reprezentând interesele României la Paris, Londra, Constantinopol, Roma sau în Belgia, pentru o perioadă de aproximativ șapte ani. Revine în țară în 1875, în calitate de deputat și, pentru o scurtă perioadă, în 1876, de ministru de finanțe în guvernul lui Lascăr Catargi. Este ales senator în 1877, iar în 1879, moare tânăr, la doar 43 de ani, pe fondul unor probleme de sănătate, agravate de dispariția prematură a soției sale, ocazie cu care Eminescu avea să scrie că „partidul conservator a suferit o pierdere dureroasă”. În legătură cu cariera lui Strat merită menționate alte trei lucruri: a fost confidentul lui Carol I, primul rege al României, fiind printre puținii români prezenți la nunta acestuia cu Elisabeta de Wied, în 1869, a primit Legiunea de Onoare a Franței și, ceea ce ne interesează în mod particular, aspect deja pomenit, a scris și publicat, în 1870, la zece ani de la debutul său ca profesor de economie politică la Universitatea din Iași, primul Tratat complet de economie politică din România.

Nu știm detalii legate de scrierea acestei minunate lucrări, însă putem face câteva presupuneri. În mod evident, ne putem imagina că, din postura de

ocupant al primei catedre de economie politică create în România, la prima universitate din România, Strat își propusese să aibă un instrument serios de lucru în relația cu studenții săi, ceea ce nu exista la acea vreme. După cum am spus, tentativa lui D.P. Marțian de a crea unul se dovedise a fi un eșec. Este adevărat că, în 1847, Ianachi Dragoș tradusese în limba română, mai precis, în ceea ce la vremea respectivă putea fi numită limbă română, celebrul *Traité d'économie politique ou simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent et se composent les richesses*, al lui J.B. Say, apărut în Franța la începutul secolului, în 1803. Pe de altă parte, lucrarea lui Say era destul de voluminoasă și se adresa, mai curând, savanților; era plină de demonstrații subtile, care ar fi încărcat prea mult mintea unor oameni care nu-și propuneau neapărat să facă parte din stirpea lui Smith, Ricardo sau Malthus. Fire pragmatică, Strat a presupus, pe bună dreptate, că are nevoie de ceva mai simplu, de principii explicate cu claritate, fără o cantitate excesivă de detalii. Acesta parte să fie motivul pentru care, „vechiu profesor de Economia Politică la Universitățile din Jassy și Bucuresci" a decis să scrie o formă abreviată a lucrării lui Say și pe care avea s-o intituleze, imitându-și maestrul, *Tractat complectu de Economia Politică sau Simplă espunere a modului cum se formează, se distribuie și se consuma bogățiele*. Spunem abreviată, tocmai pentru a defini din start și cu precizie statutul lucrării scrise de cel dintâi rector al Universității din Iași. După o introducere neobișnuit de lungă, Strat trece efectiv la o sistematizare a principiilor expuse de Say, fără să aibă pretenția de originalitate. Merge atât de departe încât titlurile primelor șapte capitole sunt identice sau aproape identice, dacă ni se îngăduie o asemenea licență literară, cu cele din *Traité d'économie politique*. Evident, conținutul *Tractatului* apărut în 1870 nu face referire strictă la Say; regăsim în paginile sale nenumărate trimiteri la mulți alți economiști francezi și englezi, precum Chevalier, Dunoyer, Bastiat, Thiers, pe de o parte, Smith, Malthus și Ricardo, pe de altă parte. Însă, în mod evident, osatura teoretică este împrumutată de la Say. Acest lucru poate fi sesizat cu ușurință mai ales atunci când Strat se străduiește să înțeleagă problema valorii.

După cum se știe, școala clasică engleză explica fenomenul valorii plecând de la cantitatea de muncă necesară pentru a obține diferitele bunuri.

Or, Say, deși considerat un clasic al științei economice, pe nedrept ignorat sau, în cel mai bun caz, trecut în plan secund, a mers în direcția corectă, adică, aceea a valorii determinată de utilitate. Din acest punct de vedere, el continua o tradiție veche, inaugurată cel puțin de Școala de la Salamanca, dar întreruptă în mod nejustificat de „obiectivismul" economiștilor englezi. Strat face același lucru, deși, la drept vorbind, cade în capcana de a judeca valoarea din această dublă ipostază: obiectivă, adică, determinată de cantitatea de muncă, la fel ca economiștii clasici, și subiectivă, așa cum a făcut Say. Pentru a nu crea confuzii, trebuie spus cu claritate că ideea valorii ca fiind determinată de utilitate a fost explicată fără echivoc de așa-zisa Școală neoclasică, în special, de Carl Menger, în celebrul tratat de *Principii*, publicat în 1871, mai precis, la un an după apariția lucrării lui Strat. Desigur, nu vrem să sugerăm că economistul român l-a inspirat pe Menger sau că a ajuns pe punctul de a fi elucidat marea problemă cu care se confrunta economia la acea vreme; spunem doar că el a mers exact în direcția lui Say, însușindu-și inclusiv erorile, jumătățile de adevăr sau confuziile economistului francez. În mod evident, Strat n-a fost original; nu există nici măcar indicii că și-ar fi propus așa ceva. Într-o țară în care știința economică arăta ca un deșert, cu foarte puține oaze, și acelea sărăcăcioase, ar fi fost un act de supremă aroganță să îți propui să devii efectiv creator de teorie economică. În fapt, nici măcar cei mai mulți dintre economiștii pe care el îi citează nu sunt veritabili creatori. Cine poate demonstra că Dunoyer sau Chevalier au fost altceva decât niște epigoni? Bastiat însuși, un economist extrem de inteligent, unul dintre cei mai inteligenți economiști care au existat vreodată, a fost un popularizator, unul genial, cel mai mare din istorie, însă cu greu se poate spune despre el că ar fi fost un creator. Strat, cu atât mai puțin. De fapt, nici măcar el însuși nu și-a dorit așa ceva.

Strat își propusese, după cum susțineam mai sus, să conceapă un instrument de lucru pentru niște studenți ai unor universități abia înființate, într-o țară în care sistemul de învățământ, văzut ca fiind ceva bine organizat, sistematic, aproape că nu exista sau, dacă exista, se afla la începuturile sale, măcar din perspectiva celui universitar. Probabil, *Tratatul* lui Say i s-a părut cea mai bună soluție. *Avuția națiunilor* era prea complexă, în primul rând, ca

număr de pagini, cam dezlânată, pe unele locuri, insondabilă, deși rămâne cartea cu cea mai importantă contribuție la coagularea științei economice. *Principiile* lui Ricardo erau prea abstracte și, în multe locuri, lipsite de rigoarea necesară. Malthus, deși foarte cunoscut, nu a reușit să-și depășească renumele (controversat, mai curând) dobândit prin publicarea *Eseului asupra principiului populației* (1798). În plus, viziunea sumbră a ultimilor doi nu cadra cu tentativa de a introduce, pentru prima oară în mod sistematic, principiile științei economice într-o țară care le cunoaștea prea puțin și care era, poate, avidă de știință. De aceea, alegerea lui Say a fost una fericită, din mai multe motive. În primul rând, pentru că românii educați știau câte ceva despre el. Spre exemplu, generația de la 1848, crescută la Paris, acolo unde Say fusese profesor, la Collège de France. În al doilea rând, deoarece *Traité d'économie politique* degaja un soi de optimism temperat, care scotea în evidență virtuțile și importanța cunoașterii principiilor de economie, ca fundamente ale politicii economice, într-o țară care părăsea treptat lumea arhaică și făcea pași serioși pe calea modernizării. Din acest punct de vedere, mesajul lui Strat a fost de-a dreptul salutar. În esență, el sună așa: urmând principiile sănătoase ale științei economice, o națiune poate deveni prosperă. Care sunt aceste principii? În mod evident, ale lui Smith, Say sau Bastiat, adică, ale liberalismului. Fără să ne-o spună explicit, Strat lasă să se înțeleagă faptul că știința economică este una a liberalismului, că socialismul se bazează pe fracturi logice. Or, pentru a transmite aceste adevăruri, nu neapărat autoevidente, el s-a simțit dator să restructureze, să simplifice (fără să piardă esența) și să prezinte de o manieră mai clară *Tratatul* lui Say, tentativă care i-a reușit în mod indiscutabil.

Începând cu anul 1870, știința economică din România are o formă proprie, cu un conținut alogen. (Trebuie spus că știința nu are și nu poate avea un caracter național. Ea există pur și simplu, dincolo de delimitări teritoriale, rasiale etc. Din păcate, nu avem loc aici pentru explicații suplimentare.) S-a întâmplat acest lucru, deoarece Ion Strat a reușit să sistematizeze alte lucrări de economie, în special, *Avuția națiunilor*, de la care a importat filonul „filosofic”, adică logica liberalismului, și *Traité*

d'économie politique, de la care a preluat atât structura tehnică, teoretică, cât și „filosofia" economică, din nou, cea a liberalismului. Combinația rezultată poartă marca indiscutabilă a clarității. Autorul se plimbă cu mare lejeritate prin noțiuni, concepții, teorii, le înțelege și le expune, de fapt, re-expune, cu foarte mare ușurință. Puține cărți de economie au darul de a explica cu ușurință lucruri complicate. *Tratatul* lui Strat o face, pentru că autorul înțelege pe deplin logica instrumentelor pe care le manevrează. El este, fără urmă de îndoială și spre deosebire de alți gânditori români din domeniu, precum D.P. Marțian, spre exemplu, un foarte bun cunoscător al științei economice; nu se rezumă la o simplă prezentare a istoriei gândirii economice, pigmentată, eventual, cu observații de ordin personal. Strat cunoaște bine concepțiile marilor economiști occidentali, le pătrunde cu inteligență teoriile, le înțelege și, ceea ce constituie cu adevărat meritul lui, reușește să le facă ușor de înțeles pentru publicul autohton. Parcurgerea cărții lui scoate la iveală un om familiarizat realmente cu logica economică elementară. Credem că această ultimă remarcă este foarte importantă pentru a-l defini pe autorul nostru, mai ales în contextul în care, la acea vreme, existau alți câțiva gânditori români preocupați de fenomenele economice, însă a căror educație de specialitate însemna mai curând o acumulare de cunoștințe despre evoluția ideilor economice, de multe prejudecăți, cum era cazul protecționiștilor din categoria Marțian, Xenopol – care are o scuză, fiind istoric „la bază" – sau Aurelian, fără o înțelegere veritabilă a logicii economice. Dacă prin economist înțelegem persoana capabilă să ofere o explicație rezonabilă fenomenelor economice, atunci Strat a fost cel dintâi economist român, deși Suțu, Moruzi sau I. Ghica se apropie, deși timid sau foarte timid, de acest statut.

Din această perspectivă, constatarea lui Hașdeu, fără îndoială, un om cultivat, care îl descria pe Strat ca fiind un „pretins economist", poate fi explicată fie prin opoziție doctrinară – Hașdeu era adept al naționalismului economic, în logica lui List, destul de răspândită în România acelor vremuri –, fie prin lipsă de onestitate. Ambele variante par să se potrivească, în egală măsură, în cazul de față. Altfel, cu greu am putea explica motivul pentru care primului individ care înțelege și explică simplu și la obiect fenomenele

creatoare de bogăție i se aplică o astfel de etichetă, aproape infamantă, dacă avem în vedere conținutul *Tratatului* și, mai ales, comparația cu alte scrieri cu caracter economic apărute în România până la acel moment.

Strat a fost un liberal veritabil, poate ultimul mare liberal român veritabil, atât cât poate fi de mare un om care, totuși, n-a adus vreo contribuție semnificativă, originală, la dezvoltarea științelor sociale, în general, a celei economice, în particular. Însă îi acordăm acest statut pentru că a gândit în logica deplină a liberalismului. Strat a fost printre puținii intelectuali români care au crezut cu tărie în virtuțile ordinii spontane și au explicat fenomenele în această direcție. O parcurgere a *Tratatului* scoate în evidență faptul că explicațiile sale au coerență, că se încheagă într-un veritabil sistem, caracterizat prin unitate. Atunci când are tendința să iasă din ele, spre exemplu, atunci când se referă la funcțiile guvernului, face imediat pasul înapoi, simțind că iese din logica viziunii de ansamblu, că părăsește un sistem de principii coerente. Filosofia economică a lui Strat este impecabil liberală. Cu o singură mare excepție, la care nu face referire în *Tratat* și în legătură cu care nu a făcut mare tam-tam: chestiunea evreiască. El, la fel ca I. Ghica, nu reușește să se țină departe de antisemitismul care se instala ușor-ușor în România și care avea să-și arate fața hidoasă multe decenii mai târziu, în perioada interbelică, în special, în anii 1930. Aici logica liberală îl părăsește. Ar fi singurul loc în care o face, deși nu la modul evident. De fapt, Strat nu este un antisemit de genul A.C. Cuza, după cum nu este un filosemit ca P. P. Carp. Prezența lui la dezbaterile din Adunarea Constituantă de la 1866 denotă mai curând un ins cu rețineri vizavi de acordarea unor drepturi depline minorității evreiești, nu un adversar înverșunat sau de neclintit al acesteia. Logica lui rece și sănătoasă, prezentă din plin în Tratat, îl trăda uneori în favoarea prejudecăților. Dacă și-ar fi păstrat sângele rece, așa cum se întâmplă atunci când se opune industrializării României prin politici protecționiste, și-ar fi dat seama că Marea Societate, un instrument cu care au operat Smith și iluminiștii britanici, nu face deosebire de naționalitate, rasă, religie etc. Din alte puncte de vedere, dacă nu cumva, din toate celelalte, Strat a rămas un liberal de neclintit. Din lipsă de spațiu, este suficient să menționăm doar disputa lui cu un pretins liberal – să ne fie îngăduit să

folosim ceea ce noi înșine i-am refuzat lui Hașdeu, adică, folosirea vocabulei pretins –, C.A. Rosetti, în legătură cu politica de tip laissez faire.

Punând punct acestei introduceri, înainte ca ea să capete dimensiuni neobișnuite pentru o simplă prefață, ne vedem nevoiți să facem câteva precizări de ordin lingvistic. Strat scria într-o altă Românie decât cea în care trăim noi înșine; locuia și gândea într-o țară în curs de formare, cu un limbaj supus unor modificări rapide. Dacă la începutul secolului al XIX-lea, boierimea se vedea nevoită să vorbească pe înțelesul domnitorilor fanarioți, adică, greaca și, eventual, turca, dacă, ulterior, tinerimea instruită în universitățile occidentale aducea acasă limba franceză, din nou, în sânul claselor „de sus", mijlocul secolului al XIX-lea prinde țara noastră în ceea ce I. Negruzzi numea „un haos în scrierea limbii române". Mai mult, referindu-se la Adunarea de la Blaj, din 1848, A. Russo, care își franțuzise numele, împotriva faptului că denunța imitarea servilă, o modă a acelor vremuri, denunță „haosul limbistic din Ardeal" și susține că este greu de presupus că frații din cele trei mari provincii românești s-au putut înțelege cu ocazia participării la sus-menționatul eveniment. În fapt, Junimea, societatea creată de el însuși și de T. Maiorescu, avea să înceapă demersurile în vederea formulării și răspândirii unor reguli de scriere a limbii române. Însă, limbajul, aidoma altor instituții, apare și evoluează spontan, ceea ce presupune timp. *Tratatul* lui Strat era scris prea aproape de momentul inițiativei luate de celebra societate. Prin urmare, el a fost conceput într-o limbă pe care astăzi am putea-o recunoaște ca fiind română.

Din acest punct de vedere, M. Kogălniceanu a făcut o observație care descrie perfect demersul lui I. Strat, utilizând expresia „Columbii literari de astăzi". În mod evident, autorul nostru făcea parte din această categorie. Copil educat de un institutor german, student în Germania, folosind cărți de economie în limba franceză și engleză, om nevoit să folosească, în calitate de diplomat, franceza, dar și puțină italiană sau turcă, scriind primul tratat de economie politică, o știință care pătrunsese de foarte puțină vreme într-o țară abia formată, în care indivizii aveau înainte de toate conștiința de a fi moldovean, valah sau ardelean, iată „laboratorul" în care a fost elaborată prima lucrare foarte serioasă de economie din România! Atunci, nu-i de

mirare că textul original, pe alocuri, foarte greu de pătruns, a avut nevoie de o traducere, însă dintr-o „limbă păsărească” (din nou, A. Russo) în româna zilelor noastre. Editorii acestui text nu puteau publica pur și simplu textul scris în anii 1860 ai secolului trecut, când „fiecare scria după cum îl tăia capul”, când pluralul substantivului capital era capitale, când materiile prime erau materii crude, când băncile erau bance, când manufactura era mânăfăctură etc., etc. Nu puteau publica dezacorduri flagrante între subiect și predicat, pleonasme (dublate, uneori), arhaisme care ar fi îngreunat enorm lecturarea textului și multe alte asemenea. De aceea, au preferat modificarea textului, într-o manieră care se află la jumătatea distanței între traducere și modificarea propriu-zisă. Au dorit, de asemenea, să păstreze mireasma plăcută a acelor vremuri, însoțind textul cu patru sute de note de subsol, canalizate, în esență, spre explicarea logicii cuvintelor utilizate. De precizat că însemnările de subsol notate cu * sunt foarte rare și aparțin autorului; celelalte, notate numeric, aparțin, evident, editorilor acestei ediții, ce își asumă, în același timp, eventuale scăpări, care, în loc să ajute la înțelegerea textului, creează confuzie.

Republicarea acestui tratat constituie un eveniment special pentru literatura economică din România, cu atât mai mult cu cât nimeni nu s-a învrednicit s-o facă vreme de un secol și jumătate. Procedând astfel, editorii și Institutul Hayek au considerat că acest fapt reprezintă o formă modestă de recunoștință față de autorul primului tratat de economie din România și față de unul dintre puținii liberali veritabili din istoria acestei țări.

Gabriel Mursa

Introducere

Când cineva studiază cu oarecare atenție istoria omenirii, e cu neputință ca să nu fie surprins de faptul că, în toate lucrurile acestei lumi, *eroarea* a precedat *adevărul.*

E un lucru ciudat! Pare că ar fi o fatalitate care persecută neamul omenesc și nu îi permite să vadă lumina înainte de a fi trecut prin purgatoriul întunericului. Chestiunea este destul de importantă pentru a merita o mai de aproape discuțiune. Într-adevăr! Ce vedem? Oriunde vom dori să ne aruncăm ochii, fie pe domeniul ideilor, fie pe domeniul materiei, vom vedea că se reproduce necontenit același fapt: omul debutează pururea prin tot ce e mai absurd și mai vătămător intereselor sale, și numai după multe și îndelungate lupte, după experiențele cele mai amare, după ce a trecut prin tot purgatoriul suferințelor, ajunge să adopte ceea ce e conform bunului-simț și folositor existenței sale.

Ce este mai natural, mai ușor de înțeles decât ideea *libertății?* Cuvântul, odată pronunțat, toate consecințele și chiar cele mai îndepărtate se impun minții în ordinea lor naturală, fără să fie trebuință de vreo deducție forțată, de vreun raționament meșteșugit. Omul se naște liber, prin urmare, el are dreptul de a dispune de ființa sa intelectuală și materială, după cum o înțelege, destul numai ca manifestațiunea voinței sale să se facă în astfel de condițiuni încât să fie posibilă și existența altor oameni alături cu dânsul. Din aceasta rezultă că omul are dreptul de a se asocia cu alți oameni, a numi dintre ei o putere mai mare care să-i cârmuiască, a fixa condițiunile și limitele în care să se exercite această putere, a transmite oarecare drepturi ale lor individuale acestei puteri colective, instituită de dânșii, a da acestei puteri forma pe care o găsesc ei cu cale, și, în fine, a-i modifica și forma, și condițiunile oricând interesele tuturor o reclamă.

Dreptul de a se întruni cu alți oameni, de a-și exprima cugetarea prin scris sau prin viu grai, de a fi, în fine, egal cu toți ceilalți oameni, înaintea tuturor legilor ce își dă o societate oarecare, toate acestea sunt consecințele naturale, logice ale libertății. Ar crede cineva că e cu neputință a nu le vedea de îndată, necum de a susține contrariul. Cu toate acestea, omenirea a gemut mai multe mii de ani sub cel mai amar despotism, înainte de a ajunge să cunoască aceste noțiuni atât de simple; astăzi, ele încă nu sunt decât puțin

înțelese de mulțimea cea mare a popoarelor. Cât pentru a le pune în practică, începutul într-adevăr s-a făcut, dar și acest început după câte lupte și cu câte sacrificii?

A trebuit să se verse șiroaie de sânge, a trebuit ca despoții cei mai abjecți să-și bată joc de omenire și să râdă cu hohot de durerea ei, a trebuit ca niște călăi turbați să își implânte cuțitul în mii de victime, pentru ca omul să înceapă a se întreba dacă e făcut pe lumea această numai pentru a fi înjunghiat de către aproapele său. În curs de secole întregi, omenirea era împărțită în două clase: *oamenii de sus și oamenii de jos.* Cei dintâi aveau numai drepturi, cei din urmă numai *datorii.* Cine citește istoria întregului Ev Mediu, cu greu poate să creadă astăzi că a putut exista în Europa o stare de lucruri în care omenirea întreagă era robită și dată moștenire câtorva *grafi*[1], *duci* și *baroni*, și aceasta fără ca opinia publică să se revolte și fără ca monstruozitatea faptului să fi fost măcar simțită de către contemporani; căci acestea erau ideile timpului și nimeni nu se putea ridica deasupra lor. Până la un timp foarte apropiat de noi, omenirea întreagă a crezut că puterea *regilor* vine direct de la Dumnezeu. Regii sunt locotenenții *de* pe pământ; or, puterea lor nefiind din lumea aceasta, ei sunt răspunzători doar în fața *Celui de sus.*

Toți despoții și toți tiranii au exploatat această credință, toți trabanții lor au alimentat-o; volume întregi nu ar ajunge pentru a enumera toate nenorocirile și toată mizeria cauzate în lume numai prin această singură idee.

A trebuit, așadar, ca omenirea să bea paharul amărăciunilor până la fund, până să se deștepte abia în secolul trecut și să ajungă a cunoaște că omul are drepturi imprescriptibile, care se nasc cu el, și că puterea *cezarilor* nu vine de la Dumnezeu. Revoluția Franceză, despre care s-a scris atât, și care, cu toate acestea, continuă să fie înțeleasă doar de un foarte mic număr de oameni în ceea ce privește adevărata ei sorginte și raportul în care stă cu destinele omenirii întregi, Revoluția Franceză, zicem, care a proclamat pentru prima oară în lume drepturile imprescriptibile și naturale ale omului, nu a fost un fapt spontan, care putea să vină sau să nu vină. Revoluția Franceză a fost rezultatul final al unei fierberi, al unei frământături, care cuprinsese mintea omenească mai bine de un secol înapoi.

Acest eveniment a fost, așadar, pregătit; mai mult decât atât, el a fost adus fatalmente de o mulțime de cauze anterioare. El nu putea să nu se întâmple, căci istoria are legile ei imutabile, aidoma legilor naturii, și dacă nu le cunoaștem încă pe cele dintâi, cu aceeași exactitate cu care cunoaștem pe cele din urmă, vina este a metodei cu care a fost tratată istoria până acum, ea fiind considerată ca un aglomerat de fapte întâmplate, care se coordonează într-o ordine cronologică, fără vreun fel de legătură între ele, iar nu, cum este în realitate, mai precis ca relatarea raționată a unor întâmplări ce decurg într-un mod fatal una din alta, care au toate cauza lor, astfel încât, orice fenomen istoric să poată fi urmărit până în ultimele sale consecințe, precum și în cele mai îndepărtate cauze care i-au dat naștere, pentru ca, în modul acesta, să putem descoperi, una câte una, acele legi mari care regulează mișcarea spiritului omenesc, și care să ne permită a citi în viitor.

Așadar, nu este de tăgăduit: cu mult înaintea Revoluției Franceze, spiritul european începuse a se familiariza cu noțiunile libertății; nu e mai puțin adevărat însă că suflarea dătătoare de viață s-a revărsat asupra omenirii atunci când ideile s-au tradus prin fapte, când forța brutală a venit să execute decretele sacre ale rațiunii.

„Omul se naște *liber* și, cu toate acestea, el e pretutindeni în lanțuri”. *Iată memorabilele cuvinte cu care începe marele* J.J. Rousseau Contractul social.

Astăzi, pe cea mai mare parte a pământului, el este încă ținut în lanțuri. Nu mai încape îndoială că, până în *sfârșit*, libertatea o să iasă triumfătoare din luptele ei seculare în contra ignoranței *și* a despotismului, căci, altminteri, progresul omenirii ar fi o minciună; dar, cu toate acestea, e înspăimântător când vedem câte greutăți, câte obstacole găsesc în calea lor noțiunile cele mai simple de adevăr *și* de dreptate, până să pătrundă în instituțiunile omenirii.

Așadar, ni se poate zice că, pe tărâmul politic, minciuna, ignoranța și despotismul găsesc un sprijin puternic în interesele materiale ale acelor care nu pot domina decât la adăpostul întunericului, care, prin urmare, au tot interesul de a escamota adevărul și a face să pătrundă în spiritul mulțimii doctrinele cele mai false și mai contrare drepturilor primitive[2] ale omului.

Într-adevăr, când examinăm istoria civilizațiunii, vedem că interesele materiale au jucat și continuă să joace primul rol în afacerile acestei lumi; astfel, găsim sub cele mai diferite forme de guvern, adică și sub guvernele așa numite patriarhale, și sub guvernul teocratic și sub acel feudal, și sub acel monarhic absolut, o clasă întreagă de oameni, ocupată necontenit cu inventarea de mijloace destinate a încătușa spiritul și a ține în loc orice progres intelectual, numai pentru a putea exploata mai bine mulțimea în profitul lor; așadar, dominațiunea asupra altora fiind un izvor de o mulțime de foloase materiale, și omul fiind din natura sa plecat spre îndulcirea existenței sale cu paguba aproapelui său, este evident că, pe tărâmul politic, sub orice formă de guvern, trebuie să se găsească fatalmente o clasă de oameni care să aibă un interes de a opri progresul adevărului. Astfel se explică, până la oarecare punct, de ce noțiunile de libertate, deși atât de simple în sine, au pus atât timp și au reclamat sacrificii enorme pentru a trece pe tărâmul politic, din domeniul ideii în domeniul faptei, și a găsi un loc în instituțiunile noastre; nu se poate invoca aceeași rațiune însă pe tărâmul curat *ideal,* adică în privința acelor idei și sentimente ale oamenilor, care nu se află în raport direct cu interesele lor materiale. Ei bine, inclusiv pe acest tărâm, adevărul a putut pătrunde doar după nenumărate sacrificii și suferințe. Pentru a ne convinge de acest adevăr, nu avem decât să aruncăm o privire asupra istoriei luptelor religioase dintre oameni.

Ce poate fi mai natural, mai apropiat rațiunii omului decât principiul *libertății conștiinței*? Dacă libertatea politică găsește pururea o stavilă puternică în setea de dominațiune a unei clase de oameni, ale căror interese reclamă ca masele să rămână veșnic ignorante, nu la fel stau lucrurile în privința raportului ce există între om și Creatorul său. Ideea omului despre Divinitate și modul în care el înțelege a o adora sunt chestiuni ce țin cu totul de domeniul spiritual*;* aici nu are nimic a face lumea materială, cu toate deșertăciunile și mizeriile ei, și ar crede cineva că numai aici nu avea ce să caute intervențiunea forței brutale. Ei bine, nu! Pentru ca să aibă cineva dreptul de a-și alege un Dumnezeu și a se închina lui după cum crede că este mai nimerit pentru salvarea sufletului, omenirea întreagă a trebuit să înoate în sânge în curs de secole; mai mult decât atât, nu există nicio parte a afacerilor

omenești în care pasiunile să fi fost mai violente, ura dintre oameni, mai neîmpăcată, persecuțiunile, mai înverșunate și măcelurile mai teribile decât în materie de religie. Războaiele dintre oameni pentru a dobândi puterea lumească și pentru a se despuia unii pe alții au fost mult mai puțin crude, iar consecințele lor mult mai puțin dezastruoase pentru omenire, decât luptele religioase pentru a impune unul altuia credința sa. Orbirea a fost atât de mare, adevărul și principiile cele mai elementare de morală, atât de nesocotite, încât lumea a văzut de-a lungul secolelor acel spectacol îngrozitor de torturi și de sânge. Și din partea cui? Tocmai din partea acelei secte care, acum aproape nouăsprezece secole, a venit să dărâme idolii lumii păgâne și să clădească, pe ruinele fumegânde ale politeismului lumii antice, ideea salvatoare a unui singur Dumnezeu, arborând sus, înaintea ochilor omenirii uimite, drapelul *frăției, iubirii* și *i*ertării între oameni.

Sublima doctrină a Mântuitorului, bazată toată pe *caritate* și pe *iubire,* a devenit în mâinile creștinilor un instrument de ură și de teroare, preceptele nemuritore ale evangheliei au fost înlocuite cu paragrafe pentru aplicarea torturilor inchizitoriale; persecutații de ieri deveniseră, la rândul lor, tiranii de astăzi, cu deosebirea că înverșunarea și cruzimile au fost mult mai mari între creștini, decât au fost din partea păgânilor în contra creștinilor.

Și pentru ce atâtea urgii, atâtea măceluri, atâtea torturi, atât sânge? Pentru că unul susținea că Fiul șede de-a dreapta Tatălui, și celălalt că șede de-a stânga, pentru că unul dorea icoane zugrăvite, și altul cioplite, pentru că unul susținea că Papa este locțiitorul și alții că este moștenitorul Sfântului Petru, pentru că unii susțineau că se poate dobândi iertarea păcatelor, chiar a celor viitoare, cumpărând țidule de iertare de la Papă și plătind păcatul după tarif, iar alții găseau practica aceasta ca fiind absurdă, … și câte și mai câte de felul acesta? Astăzi, după ce ignoranța și orbirea pasiunilor au făcut atâtea milioane de victime, după ce atâtea spirite mari au lucrat toată viața lor pentru a demonstra omenirii acest adevăr atât de simplu - că fiecare are dreptul de a practica propria religie, după cum îi convine, neavând a da seama în domeniul acesta decât numai conștiinței sale, după milioanele de martiri, zicem, ce au făcut persecuțiunile și miile de volume ce s-au scris

pentru a scutura lanțurile prejudecățile religioase, putem noi, oare, să susținem că am ajuns la scop?

Bine ar fi, pentru viitorul omenirii, să putem răspunde afirmativ; dar, din nenorocire, nu este așa. Pasiunile religioase joacă încă un mare rol în lume; deși mult temperate prin ideile și luminile progresiste ale secolului, ele tot au încă o mare putere și sunt un imens obstacol pentru dezvoltarea instituțiunilor libere între oameni.

Negreșit că astăzi nu se mai ard vrăjitoarele, cel puțin nu în Europa, nici se mai spânzură de limbă ereticii; cu toate acestea, masele de jos ale poporului sunt mai pretutindeni pline de prejudecăți religioase. Ele consideră, în cele mai multe locuri, omul de altă religie ca fiind *paria* al societății; în loc de a fi propovăduitorul păcii și al înfrățirii, clerul este în mare parte instrumentul cel mai activ al aţâțării pasiunilor celor rele, cele mai multe din instituțiunile noastre politice și sociale respiră încă atmosfera intoleranței religioase; într-un cuvânt, imperiul ignoranței și al minciunii este departe de a fi spre sfârșit.

Astfel e, se vede, legea fatală a omenirii, ca adevărul să facă un pas și minciuna o sută; numai astfel se poate explica cum, după o mie opt sute de ani de lupte, noțiunea *libertății conștiinței* și respectul absolut pentru toate credințele religioase, în loc de a fi familiare tuturor fără excepțiune, sunt încă apanajul câtorva spirite superioare.

Dar să trecem la un alt subiect și să părăsim pentru un moment tărâmul mișcării intelectuale, pentru a ne ocupa puțin de interesele materiale ale omenirii. Inclusiv pe acest tărâm întâlnim aceeași lege fatală, care vrea ca omul să ajungă la recunoașterea adevărului doar după ce a trecut prin cele mai dureroase încercări. Ar însemna a scrie o carte specială și a anticipa chiar asupra celor mai multe chestiuni care sunt tratate în opera de față, dacă am dori să enumerăm aici toate teoriile false, toate rătăcirile, toate prevențiunile și toate prejudecățile care au apăsat omenirea de-a lungul secolelor, în privința intereselor ei materiale, și care au împiedicat orice progres în industrie, în comerț și, prin urmare, în dezvoltarea avuției publice.

Va fi destul să atingem deocamdată numai câteva chestiuni mai importante pentru a demonstra că, inclusiv pe tărâmul acesta, dificultățile cu

care au avut a se lupta propagatorii adevărului au fost imense.

Ce este mai natural și mai conform drepturilor imprescriptibile ale omului decât dreptul de a munci și de a se bucura de roadele muncii sale? A susține contrariul pare a fi o aberațiune, o negare a celor mai elementare principii de drept natural. Ei bine, nu e mai puțin adevărat că au trecut multe secole până când să se ridice toate barierele puse libertății muncii, dar să se pună pur și simplu întrebarea dacă omul are sau nu dreptul de a se hrăni din sudoarea feței sale.

Toate industriile[3] se găseau în mâinile unui număr hotărât de indivizi, o mulțime de legi și regulamente fixa, până în cele mai mici detalii, modul și limitele în care trebuia să se exercite fiecare industrie, meseriașii de aceeași categorie formau o corporațiune, iar condițiunile pentru a fi admis într-o asemenea corporațiune, adică pentru a avea dreptul de a-și câștiga viața prin munca brațelor sale, erau atât de grele, încât echivalau cu o interdicțiune absolută de a îmbrățișa o meserie oarecare. Acolo unde legile și regulamentele nu erau îndestul de aspre, veneau obiceiurile locale și spiritul de gașcă, ce închideau calea oricărui element străin corporațiunii. De cele mai multe ori, numărul celor care aveau dreptul de a exercita o meserie, într-un loc anume determinat, era fixat odată pentru întotdeauna, și nimeni, sub nici un cuvânt, nu putea să se mai stabilească în acel loc. Astfel, munca era monopolul unor clase de oameni care opreau pe cealaltă lume de a se hrăni alături cu ei.

În asemenea condițiuni, orice concurență fiind imposibilă, efectul natural și inevitabil al acestei stări de lucruri era că, pe de o parte, orice inovațiune, orice procedură nouă, care ieșea din calea bătută a rutinei, era privită ca un atentat culpabil în contra intereselor corporațiunii, și combătută prin urmare din toate puterile; pe de altă parte, calitatea producției industriei rămânea staționară sau chiar se deteriora în detrimentul claselor consumatoare, adică a întregii societăți. Această stare de lucruri a durat până către finele secolului trecut, când ideile modificate ale oamenilor în privința libertății politice au produs o reacțiune și pe câmpul libertății muncii; astfel, emanciparea ideilor de rugina cea veche a adus cu sine și emanciparea brațelor. Oameni de o mare valoare au început a demonstra că orice om își dă

mai multă osteneală și lucrează mai bine când e stimulat de concurența unui alt om, care lucrează alături cu el, că interesul fiecăruia de a avea mai mulți consumatori este cea mai bună garanție, că produsele cu a căror fabricațiune se ocupă vor fi din ce în ce mai bune, că cu cât această emulațiune va fi mai mare, sau în alte cuvinte, cu cât concurența va fi mai nelimitată, cu atâta va fi și garanția aceasta mai mare, că, în fine, cel ce profită de beneficiile concurenței, căpătând produsele destinate consumului din ce în ce mai bune și mai ieftine, este societatea întreagă, adică noi toți; căci, dacă nu suntem toți oamenii pe lume producători, apoi, desigur, că suntem toți consumatori.

Aceste idei atât de simple au avut trebuință de o propagandă din cele mai active, în curs de mai bine de jumătate de secol, pentru ca să înceapă a pătrunde în spiritul oamenilor și să vedem că încep a cădea una câte una toate barierele absurde și ridicole care se opuneau libertății industriei.

Și atât de greu este orice progres în toate afacerile umane în genere, încât, după ce atâția bărbați iluștri au luminat această chestiune, astfel încât să nu mai poată exista îndoială în spiritul celei mai simple inteligențe, totuși, astăzi, prevențiunile[4] în contra libertății industriei nu au dispărut încă pe deplin, după cum nu au dispărut pe deplin nici piedicile ce se pun muncii.

Astăzi, încă se văd industrii reglementate, industrii în care concurența este înlăturată prin monopolul câtorva indivizi, industrii în care prețul produselor este tarifat de guvern etc., etc.; cu toate acestea, au trecut *nouăzeci* de ani de când *Adam Smith* a scris nemuritorul său op[5], *Asupra naturii și cauzelor bogății națiunilor*[6], și acei care mențin încă aceste bariere puse activității omenești cred că fac un mare bine societății!

Să trecem la un alt exemplu.

Foarte mult timp, a dominat în lume ideea că o țară este cu atât mai bogată, cu cât are mai mult numerar. Plecând de la această idee, oamenii au ajuns a crede că, de fapt, comerțul cel mai avantajos pe care îl poate face o țară cu celelalte țări este de a exporta cât se poate mai multe produse și a primi în schimb, pe cât se va putea, mai mult numerar. Idealul unui comerț avantajos era, așadar, de a vinde toate produsele pe bani gata[7].

Pe aceste baze s-a așezat un sistem întreg, numit *sis*temul *mercantil* sau *sistemul balanței comerciale,* care a ținut încătușat comerțul prin tot felul de legi, regulamente, prohibițiuni și restricțiuni, până în timpii din urmă.

Când importul de produse străine într-o țară era mic în comparațiune cu exportul de produse al aceleiași țări, se zicea că comerțul ei merge bine, pentru că diferența între valoarea produselor exportate și a acelor importate trebuia negreșit să fi intrat în țară sub formă de numerar, și aici se credea că stă toată dibăcia guvernelor ca să inventeze tot felul de mijloace, pentru ca exportul să meargă tot crescând și importul să se tot împuțineze.

Când cineva dorea să aibă o idee exactă despre comerțul diferitelor țări, nu avea decât să compare cifrele exportului cu cele ale importului; unde cel dintâi întrecea mai mult pe cel din urmă, acolo era *balanța comercială* mai favorabilă; de aceea, s-a numit și sistemul întreg *sistemul balanței comerciale.* Cu greu poate să-și facă cineva o idee exactă despre răul pe care l-a făcut în lume acest nenorocit sistem. Un sistem de vămi din cele mai complicate, persecuțiuni de tot felul, armate întregi de funcționari destinați a păzi hotarele de invaziunea produselor străine, ca și când ar fi fost vorba de vreo armată inamică, taxe din ce în ce mai exagerate pentru intrarea în țară a produselor străine, prohibițiune absolută pentru unele de a intra, sub absurdul pretext de a încuraja industria națională, aspre pedepse în contra exportului de numerar, percheziții, controale, amenzi, pedepse cu închisoarea, într-un cuvânt, tot cortegiul vexațiunilor de tot felul al unei birocrații stupide. Pentru ce toate aceste lucruri? Pentru a-i împiedica pe oameni de a vinde și a cumpăra în liniște, unul de la altul, lucrurile de care aveau trebuință; iată consecințele acelui funest sistem, consecințe din care mare parte apasă încă lumea!

Au venit oameni care au demonstrat că numerarul nu este prețios din altă cauză decât pentru că, prin el, putem să ne procurăm toate produsele de care avem trebuință pentru îndulcirea și agrementele[8] existenței noastre, că omul care schimbă produsul muncii sale în contra unui alt produs de care are trebuință nu este mai puțin folosit în tranzacțiunea ce face decât dacă ar primi în schimb bani, fiindcă și banii nu era să-i servească în definitiv la altceva

decât tot la cumpărarea aceluiași produs, că aceea ce este adevărat pentru un individ este adevărat și pentru o țară întreagă, și că, prin urmare, o țară care exportă produsele sale și importă în schimb produse străine nu este nicidecum într-o poziţiune mai puțin avantajoasă decât dacă ar primi în schimb numerar.

S-a demonstrat mai departe că orice om, cel puțin în marea majoritate a cazurilor, este cel mai bun judecător al intereselor sale, că oricine vinde caută să vândă cu cât se poate mai mult folos, că, la modul general, orice comerciant câștigă, că comerțul întreg al unei țări nefiind decât totalitatea tuturor comerțurilor individuale, este evident că, lăsându-se libertate deplină tranzacțiunilor, nicio țară pe lume nu poate să facă un comerț păgubitor.

Se pot întâmpla catastrofe, pierderi momentane*;* dar e cu neputință ca să se susțină, ca teză generală, ca o țară să poată fi vreodată păgubașă în comerțul său cu o altă țară, într-un perioadă de timp mai îndelungată; căci atunci ar însemna a răsturna toate legile și regulile naturale ale tranzacțiunilor și a presupune că jumătate din omenire este pururea victima celeilalte jumătăți.

Aceste noțiuni sunt atât de simple, priceperea lor atât de ușoară, încât s-ar părea că a le enunța înseamnă a le și proba. Cu toate acestea, oamenii care le-au enunțat pentru prima oară au trecut drept nebuni, impostori sau chiar vânduți străinului! Ignoranța și incapacitatea au întotdeauna o armă foarte expeditivă la îndemână; unde nu știu discuta, înjură și calomniază. Oamenii se schimbă, dar arma rămâne aceeași în toate timpurile și în toate locurile.

Astăzi, comerțul este departe de a fi liber, iar prevențiunile, erorile și absurdităţile de tot felul, atât de multe și atât de adânc înrădăcinate în spiritul populațiunilor și, mai ales, al guvernelor, încât numai foarte puține națiuni au avut inteligența și curajul de a rupe cu desăvârșire cu tradițiunile trecutului și de a adopta reforme radicale în materia aceasta.

Ceea ce s-a întâmplat cu comerțul internațional dintre diferitele națiuni a avut loc, în aceeași măsură, și în privința comerțului interior.

Și aici guvernele s-au crezut obligate a interveni și a statornici o mulțime de legi, regulamente, prohibiţiuni și restricțiuni, având pururea scopul de a proteja interesele societății. S-au stabilit anume condiţiuni fără de

care nimeni nu era învoit a exercita o specie de comerț oarecare, s-a fixat de către administrațiune un maximum, peste care nu era învoit nimănui să urce prețul anumitor produse, s-au făcut legi pentru a popri[9], în anumite epoci, acumularea într-o singură mână a grânelor și a altor obiecte de primă necesitate, care servesc pentru alimentațiunea publică, se fixa anume raionul[10] în marginile căruia era învoit cineva să își desfacă marfa, și peste care nu putea trece, s-au făcut anume regulamente prin care se interzicea cu desăvârșire comerțul în anumite zile ale anului pentru a nu face concurență micilor comercianți care veneau din alte localități, pentru a-și desface marfa lor în zile de târg, pentru unele produse, s-a dat dispoziținea ca ele să nu poată fi vândute înainte de a fi fost controlate de către autorități în privința calității lor; apoi au venit regulamentele polițienești, care determinau cu cea mai mare minuțiozitate la ce oră să se deschidă prăvălia, la ce oră să se închidă, cum să se vândă, cum să se cumpere… Cine ar putea să enumere toate vexațiunile și toate măsurile ridicole născocite și impuse bietului comerciant de către armatele de funcționari trecuți și prezenți, care, în setea lor de a guverna, puși odată pe priporul[11] alunecos al reglementațiunii, nu mai au nici frâu, nici hotar.

Cei care sunt la putere au întotdeauna nenorocita manie de a dori să reglementeze tot. Mania este foarte naturală, căci ea măgulește amorul propriu al individului; un regulament oarecare, fie el oricât de absurd, revarsă întotdeauna asupra autorului său un sentiment de înțelepciune și de capacitate[12] care îl înalță în ochii săi. De aceea, vedem că toate mediocritățile, când sunt la putere, se apucă cu înverșunare de făcut legi și regulamente; numai oamenii cu adevărat superiori rezistă la această tentațiune. Dat fiind însă că oamenii superiori sunt pururea excepțiunea, nu trebuie să ne mirăm de toate măsurile absurde câte s-au decretat în contra drepturilor și intereselor omenirii.

A trebuit ca oamenii cei mai eminenți ai secolului trecut și ai celui prezent să își facă misiunea vieții lor din demonstrarea acestui adevăr atât de simplu și atât de palpabil, că, în materie de comerț, comerciantul care vinde și consumatorul care cumpără sunt mai buni judecători ai intereselor

respective decât toate guvernele și autoritățile din lume, a trebuit, zicem, să se pună geniul și zelul cel mai neobosit al unui șir de celebrități în serviciul acestei cauze, pentru ca să vedem că începe a străbate acest adevăr banal în mintea oamenilor; cei care guvernează sunt, în privința aceasta, cei de pe urmă care înțeleg.

S-a probat în modul cel mai evident că singura lege care domină comerțul este legea cea mare a trebuinței ce are comerciantul de a vinde și consumatorul de a cumpăra, că interesul fiecăreia din aceste două clase de oameni este cea mai puternică garanție pentru echitatea tranzacțiunilor, că, lăsând lucrurile să-și urmeze cursul natural, concurența face între comercianți poliția cea mai bună și cea mai folositoare consumatorului, că, în fine, orice lege sau regulament care tinde a modifica raporturile naturale ce există între comerciantul care vinde și consumatorul care cumpără nu poate decât să zdruncine interesele amândurora, care, fără asemenea intervențiuni nesocotite, se țin întotdeauna în echilibru.

Aceste noțiuni, care se impun fiecăruia prin simplitatea lor, au fost dezvoltate de mii de ori cu un talent și cu o forță de convicțiune demne de un succes mai bun; și cu toate acestea, mai pretutindeni ne înecăm încă în regulamente[13] care au, toate, ca obiect a altera ordinea naturală a lucrurilor și a pune în locul ei o stare artificială, care compromite în cel mai înalt grad interesele sociale.

Precum s-au ridicat necontenit bariere în contra libertății comerțului, asemenea s-au pus tot felul de piedici activității omenești și pe tărâmul producției.

Sub pretextul înșelător de încurajare a industriei naționale, chestiune care am atins-o mai sus când am vorbit de obstacolele puse libertății comerțului, guvernele s-au crezut obligate a da prime de încurajare unor fabricanți, punându-i, astfel, în condițiuni mai bune decât pe concurenții lor; s-au pus taxe mari pe importul tuturor produselor din străinătate pentru ca consumatorul să poată căpăta aceleași produse în țară cu preț mai jos, și să se faciliteze astfel, într-un mod indirect, fabricațiunea lor; de multe ori, guvernele au mers până la a interzice efectiv, sub amenințarea cu pedepsele cele mai aspre, intrarea în țară a oricăror produse străine, numai pentru faptul

că ele, fiind mult mai ieftine decât produsele de același fel create în țară, importarea lor ucide vânzarea celor din urmă. Pe urmă, s-au făcut regulamentele cele mai detaliate privitoare la fabrici și manufacturi, a fost fixat numărul orelor de lucru, calitatea materialului ce trebuie întrebuințat, modul de fabricare, aparatele de care trebuie să se servească fabricantul; ba, în anumite cazuri, mania reglementării se întinsese chiar și asupra agriculturii, iar autoritatea venea și indica proprietarului care pământ trebuie să fie utilizat pentru cultura grâului, care pentru a meiului, care pentru pășunat etc.; aspre pedepse primea cel ce îndrăznea să modifice dispozițiunile autorității.

Astfel, chiar în anul 1794, după ce se făcuse acea memorabilă revoluțiune care a schimbat fața lumii întregi, regenerând spiritul omenesc, nenumărate persoane din Franța au fost crud persecutate, ba chiar târâte pe eșafod, pentru că cutezaseră a transforma pământul de arat în pământ de pășune pentru vite!!

Au trebuit lupte colosale pentru a demonstra că fiecare țară, întocmai ca individul, are o aptitudine specială pentru crearea anumitor produse, că nu se califică deopotrivă de bine pentru toate industriile. Această aptitudine specială rezultă din calitatea pământului, din clima sa, din conformațiunea telurică, din poziținea sa geografică, din caracterul și din moravurile poporului și din alte o sută și o mie de împrejurări, pe care nu le putem enumera aici. Toate aceste diferite cauze fac însă ca o țară să se afle în condițiuni mai favorabile pentru crearea anumitor produse decât alta, ca o țară să fie mai cu deosebire favorizată pentru agricultură, alta pentru manufacturi, o a treia pentru mine, o a patra pentru comerț etc. A veni și a voi să modificăm acest curent natural, făcându-l să devieze din calea sa prin mijloace artificiale, înseamnă a încuraja o industrie în detrimentul țării întregi, și în folosul unei mici clase de oameni, adică al celor care se ocupă cu acea industrie, fiindcă consecința naturală a unor asemenea încurajări nu poate fi alta decât ca consumatorul, adică societatea întreagă, să plătească unele produse mult mai scump decât le-ar putea avea fără asemenea încurajare, și prin urmare, rezultatul final este întotdeauna în paguba națiunii.

S-a demonstrat mai departe că toată tutela pe care doresc s-o exercite guvernele asupra producătorilor este absurdă și vătămătoare intereselor societății, fiindcă una din două: acea tutelă este menită a proteja fie interesele producătorului, fie pe cele ale consumatorului.

Dacă este vorba de producător, apoi toate legile și reglementările din lume nu pot împiedica un producător neghiob de a se ruina, pot însă ține în loc un producător inteligent și muncitor; dacă e vorba de consumator, apoi interesul propriu al fiecăruia, pe de o parte, și legea binefăcătoare a concurenței, pe de altă parte, sunt garanțiile cele mai puternice în contra fraudei și a abuzului.

Aceste argumente, care vor fi explicate mai pe larg în această carte, la locul cuvenit, sunt atât de puternice și, mai ales, atât de ușor de verificat prin experiența zilnică a fiecăruia dintre noi, încât s-ar părea că, în această materie, nu ar fi putut fi loc pentru mai multe opiniuni; cu toate acestea, mare parte din oamenii de stat ai Europei fac astăzi proiecte pentru încurajarea a diferite industrii, așa-numite naționale, și inventează tot felul de expediente financiare pentru a-l face pe consumator să plătească un produs îndoit[14]; toți lucrează cu profunda convingere că fac un mare serviciu țării lor. Întrucât privește toate celelalte restricțiuni care se opuneau libertății omului pe câmpul producției, mare parte din ele există și acum; deși astăzi nu se mai taie capul nimănui pentru că a semănat grâu în loc de porumb, totuși, mai toate guvernele se cred încă datoare a interveni sub felurite pretexte între producător și consumator, or, această intervențiune este întotdeauna în paguba tuturor.

Nu putem părăsi această materie fără a aminti toate perturbațiunile și catastrofele ce au avut loc în lume din cauza ideilor eronate ce și-au făcut oamenii asupra naturii instrumentului principal de schimb de care ne servim în tranzacțiile noastre, *moneda.* Tocmai din cauza rolului important ce joacă în toate afacerile vieții noastre, fiindcă, prin mijlocul ei, suntem în stare a ne procura cele mai multe bunuri care fac obiectul poftelor omenești, ea a fost pururea considerată de oameni ca fiind ceva cu totul deosebit de toate celelalte lucruri câte le face omul cu mâna sa. Moneda ocupă un loc atât de important în existența noastră, încât ea a căpătat în ochii mulțimii un fel de

nimb misterios; astfel, aurul și argintul, care, în starea lor brută, nu oferă nimic extraordinar, îndată ce prin mâna omului primesc forma rotundă și chipul vreunui suveran care le pune în circulațiune, capătă prin acest singur fapt un farmec care a fost destul de tare pentru a-i orbi pe oameni și a înrădăcina în spiritul lor ideile cele mai eronate asupra adevăratei naturi a acestui instrument de schimb. Astfel, s-a crezut mult timp că moneda este totul pentru o societate; pe această teorie falsă s-a așezat acel nenorocit și absurd sistem al „*balanței comerțului*“ despre care am pomenit mai sus, dar ale cărui consecințe funeste vor fi explicate mai pe larg în corpul acestui tratat. Pe urmă, au venit guvernele care și-au închipuit că moneda își trage valoarea din chipul ce se află pe dânsa, nu din valoarea intrinsecă a metalului din care este bătută; plecând de la această idee, s-au apucat să altereze monedele, adică să pună în confecționarea lor mai puțin aur și argint, și să le dea același curs ca mai înainte. Când au văzut că lumea, prin instinct, simte adevărul și refuză a primi moneda pe valoarea de mai înainte, au avut recurs la mijloace violente, au decretat cursuri silite[15] și au provocat cele mai mari catastrofe, catastrofe cu atât mai periculoase cu cât sunt mai multe relațiunile dintre oameni în care moneda joacă un rol oarecare.

Pornite odată pe calea aceasta, guvernele nu s-au oprit la alterarea monedelor. Ele au făcut următorul raționament: „Dacă toată valoarea ce se atribuie monedei provine numai de la marca cu care o investim noi, apoi noi, în omnipotența noastră, putem să creăm monedă într-un mod mult mai economic, și în loc să ne servim de metale prețioase, adică de aur și argint, care sunt foarte costisitoare, mai bine să întrebuințăm un material care nu are prin sine o mare valoare; cu chipul acesta, moneda va fi tot monedă, și tot ce cheltuim astăzi pentru cumpărarea aurului și a argintului ne va rămâne sub formă de beneficiu curat[16]”.

Raționând astfel, guvernele au găsit un material foarte ieftin, hârtia, și au început a face bani de hârtie.

Mijlocul odată găsit, își poate fiecare ușor închipui ce întrebuințare s-a făcut de el, în fața nevoii constante de bani ce au avut și au toate guvernele din lume. Acest nou expedient de a crea resurse, unit cu mania de a face tot

felul de cheltuieli nefolositoare, a fost cauza celor mai teribile catastrofe, și ar fi greu să enumerăm aici toată seria de calamități câte au decurs pentru societățile noastre moderne numai din acea fatală teorie asupra naturii monedei.

Rațiunea ne spune că moneda este o marfă ca toate celelalte mărfuri, că toată valoarea ei constă în valoarea intrinsecă a metalului din care este făcută, că acea valoare este supusă și ea aceleiași legi care guvernează valorile tuturor celorlalte obiecte, adică marea lege a *cererii* și *ofertei*, pe care o vom trata detaliat de-a lungul acestei cărți, acea lege implacabilă care dorește ca prețul unui produs să crească sau să scadă după raritatea sa și după trebuința mai multă sau mai puțină ce are societatea de el. Moneda este, așadar, supusă, în privința valorii ei, exact acelorași fluctuațiuni, cărora li se supune orice alt produs; cu alte cuvinte, prețul ei trebuie fatalmente să urce când metalul din care este făcută devine mai rar sau când trebuințele de monedă ale societății devin mai mari; vice-versa, prețul ei trebuie fatalmente să scadă când survin împrejurări opuse. Rațiunea ne spune, prin urmare, că orice monedă de hârtie este o ficțiune, căci una din două: hârtia care joacă rolul de monedă fie se poate schimba la orice moment în contra de numerar, fie nu. În cazul dintâi, ea este o simplă hârtie de credit, cum este orice zapis[17] de datorie particulară, al cărui preț pe piață scade sau urcă după gradul de încredere ce inspiră debitorul în privința solvabilității sale; în al doilea caz, acea hârtie este tot atât de departe de a fi monedă cât este ficțiunea de realitate.

Noțiunile asupra monedei sunt astăzi foarte bine definite; ele sunt atât de simple în privința principiilor și a consecințelor imediate ce decurg din ele, încât chiar o inteligență ordinară poate să le pătrundă și să-și formeze imediat o convicțiune în materia aceasta. În aceste condiții, este de mirare că se mențin vechile erori; pentru a ne convinge de aceasta, nu avem decât să aruncăm o privire asupra legislației celor mai civilizate țări și vom găsi o mulțime de dispoziții care *probează* până la evidență că adevărul este încă departe de a fi triumfat. Astfel, pentru a cita doar un singur exemplu, astăzi, în cele mai multe state europene, există legi și dispoziții penale în contra

uzurii[18], fapt care denotă mai bine decât oricare altul că moneda este văzută ca fiind ceva deosebit de toate celelalte produse ale industriei omenești și că are, astfel, trebuință și de legi speciale. Afară de aceasta, dezbaterile care urmează din timp în timp în sânul corpurilor legiuitoare ale celor mai înaintate țări din punct de vedere cultural, în afaceri în care moneda joacă vreun rol mai important, ne dovedesc îndestul că multe din vechile prejudecăți au rezistat celor mai convingătoare demonstrațiuni ale științei moderne, că este încă mult de făcut până să dispară erorile în această materie, chiar în sfera acelor oameni superiori prin inteligență, care sunt chemați a dirija afacerile unei națiuni.

Am căutat, până aici, să demonstrăm că atât pe tărâmul intereselor materiale, cât și pe tărâmul ideilor, soarta omenirii a fost aceea de a fi pururea în luptă cu adevărul și de a se despărți de noțiunile și ideile cele eronate doar după nenumărate suferințe.

În ceea ce privește viața materială și avuția publică, a trecut abia un secol de când ideile mai juste asupra adevăratelor interese ale societății au început a se răspândi printre oameni. Aceste idei și principii noi, câștigând teren cu fiecare zi și găsind o alimentațiune puternică în spiritul de investigațiune al secolului, au luat, în curând, o formă științifică; astfel, a apărut acea știință pe care noi o numim astăzi *economia politică.*

Influența exercitată de această știință asupra destinelor omenirii este mai presus de tot ce ne-am putea închipui. Nu rămâne nicio îndoială că, din toate științele cunoscute astăzi, economia politică este aceea care, în privința rezultatelor finale, a adus cel mai mare folos omenirii; cel ce se îndoiește de acest lucru, nu are decât să cugete puțin. Așa cum corpul și sufletul stau împreună într-o legătură indisolubilă, astfel încât orice acțiune asupra unuia provocă imediat o reacțiune în celălalt, asemenea și interesele materiale ale societății sunt așa de strâns legate de interesele ei morale, de ideile, de cunoștințele, de sentimentele ei, într-un cuvânt, de ceea ce noi înțelegem sub numele de *civilizație, î*ncât orice progres făcut în cele dintâi are drept consecință inevitabilă o dezvoltare a celor din urmă și vice-versa - orice pas înapoi în partea materială a vieții găsește îndată rezultatul său într-o scădere echivalentă a civilizațiunii în genere.

Lucrul pare, într-adevăr, paradoxal. Cum? Filosofie, religiune, instrucțiune, sentimente morale, virtute, în fine, tot ce are omul mai nobil și mai sublim să depindă, în ultima instanță, de o simplă chestiune de hrană, locuință, îmbrăcăminte etc., mai bună sau mai rea? Cum? Toată inteligența omului, tot acel foc sacru ce arde în el și-l face superior întregii naturi care îl înconjoară, să fie oare supus dominațiunii unei materii vile[19]?

Negreșit, spiritul este superior materiei, dar nu e mai puțin adevărat că nu poate să se emancipeze niciodată de influența celei din urmă.

Acest fapt este atât de adevărat, încât nu există vreo țară care să fi posedat un grad oarecare de cultură, fără să fi posedat în același timp și un grad corespondent de dezvoltare a avuției sale materiale. Țările sărace au fost mereu și continuă să fie înapoiate din punct de vedere cultural, iar legătura ce există între avuția materială și cultura intelectuală și morală este atât de strânsă, încât gradul de înaintare a industriei și a comerțului unei țări este barometrul cel mai sigur pentru a judeca *a priori* și gradul ei de civilizațiune. Toate reformele și descoperirile făcute pe tărâmul intereselor materiale au fost întovărășite pururea și pretutindeni de o înălțare imediată a nivelului civilizației; nu există un progres cât de mic pe câmpul industriei care să nu fi avut și partea sa de cooperațiune în înaintarea stării intelectuale și morale a omenirii.

Nu putem avea mai mare și mai eclatantă dovadă a influenței exercitate necontenit de lumea materială asupra celei morale, decât privind revoluția ce a avut loc în toate afacerile omenirii, în mai puțin de treizeci de ani, prin simpla descoperire a aburului sau, mai bine spus, a motorului cu aburi, și a electricității.

Aceste două puteri noi, produsul unor combinațiuni cu totul materiale, au schimbat fața lumii în câteva zeci de ani și au produs o schimbare atât de mare a nivelului de trai, a moravurilor și a ideilor omenirii, încât acest eveniment este fără precedent în istorie.

Cine poate enumera toate consecințele binefăcătoare ce au rezultat din aceste două descoperiri pentru comerț și pentru industrie, înlesnind comunicațiunile, scurtând distanțele și făcând astfel încât toate produsele să se ieftinească, încât capitalul imens de timp și de resurse economisite să

caute un alt domeniu de activitate, să alimenteze alte industrii și să facă să crească neîncetat avuția generală? Mai ales, cine ar fi în stare să urmărească până în ultimele ei consecințe influența colosală a acestor două descoperiri din punctul de vedere moral, făcând să cadă barierele dintre diferitele țări, punând în contact oameni din ambele emisfere, de la Polul Nord și de la Polul Sud, care nu se cunoșteau în vreun fel până atunci nici de nume, amestecând împreună interesele tuturor națiunilor, aducând iubirea și înfrățirea acolo unde, până atunci, exista doar ură și învrăjbire, și dând, astfel, ideilor și sentimentelor omenirii o direcțiune cu totul nouă și necunoscută până atunci?

Într-un cuvânt, se poate spune că vaporul[20] și electricitatea singure au făcut, în scurtul timp de câteva decenii, mai mult bine omenirii și au produs o reformă mai radicală în sentimentele morale ale oamenilor, decât toate lecțiile date lumii de-a lungul secolelor de toți moraliștii și teologii laolaltă.

Am vorbit de motorul cu aburi și de electricitate, adică despre cele două mai gigantice descoperiri ale geniului modern, dar putem să ne întoarcem mai jos pe scara descoperirilor datorate mecanicii, științelor naturale sau economiei politice și vom vedea că nu există invențiune cât de mică pe tărâmul industriei, al comerțului și, în genere, al intereselor economice ale societății, care să nu aibă rezultate colosale în privința propagării civilizațiunii. De cele mai multe ori, când apare vreo invenție sau se proclamă vreun principiu nou, oamenii văd doar consecințele imediate și apreciază doar beneficiile directe, care apar de îndată și sunt sesizate de toată lumea. În mod obișnuit, aceste beneficii sunt cele mai neînsemnate, iar ca să ne facem o idee cât de cât apropiată de realitate despre tot folosul unei descoperiri noi, ar trebui să o putem urmări în consecințele ei cele mai îndepărtate, în toate ramificațiunile ei cu viața socială și în toate punctele ei de contact cu diversele ocupațiuni și condițiuni de existență ale oamenilor. Numai astfel am putea să apreciem orice invențiune la adevărata ei valoare. Pentru aceasta, se cere însă o atât de mare doză de cunoștințe și vederi atât de largi, încât trebuie să mărturisim că asemenea aprecieri pot și vor putea constitui întotdeauna apanajul unui foarte mic număr de oameni superiori.

Cine ar putea, de exemplu, să urmărească până la ultima sa consecință tot profitul material și moral dobândit de omenire din diferitele descoperiri mecanice și economice, neînsemnate în aparență, prin care s-au ieftinit *fierul* sau *hârtia*? Dacă ar urmări cineva pe cel dintâi în toate direcțiunile și sub toate formele, sub care el servește existenței materiale a oamenilor, fie ca obiect principal, fie ca instrument pentru confecționarea altor obiecte, dacă ar urmări pe cea din urmă în toate ramificațiunile ei cu viața intelectuală a omenirii, dacă ar analiza una câte una toate fibrele și arterele corpului social în care sângele ce dă viață este ideea transmisă prin mijlocul hârtiei, și ar aduna pe urmă, unul câte unul, toate avantajele câte au rezultat pentru omenire și în privința bunului trai și în privința dezvoltării spiritului și a sentimentelor morale din ieftinirea acestor două articole menționate mai sus, desigur că ar fi uimit de rezultatul final!

Aceste puține observațiuni vor fi, sper, îndeajuns pentru a demonstra dacă nu altceva, cel puțin importanța economiei politice, ca știință al cărei scop imediat este de a ne arăta care sunt condițiunile cele mai favorabile pentru a spori producția și a ameliora sau a face din ce în ce mai echitabilă distribuțiunea averii publice.

Cu toate acestea, nu putem părăsi acest set de idei fără a cita aici opiniunea unuia din cei mai profunzi și mai erudiți bărbați ai secolului în care trăim, un bărbat care, prin lumina geniului său, a dat o impulsiune cu totul nouă istoriei, renunțând cu desăvârșire la tradițiunile după care eram deprinși până acum a descrie și a judeca evenimentele istorice și arătându-ne, în materie de istorie, dintr-un punct de vedere cu totul nou, în ce raport se află efectele și cauzele, cum și unde trebuie căutate acestea din urmă. Acest bărbat este *Henry Thomas Buckle,* iar opera în care a depus rezultatul studiului unei vieți întregi este nemuritoarea carte intitulată *Istoria civilizațiunii în Anglia*, operă întreruptă, din nenorocire, după al cincilea volum, prin moartea prematură a autorului.

Înzestrat de la natură cu una din acele inteligențe cu totul excepționale, care pătrund până la ultima limită trasă de o mână mai puternică spiritului omenesc, posedând darul investigațiunii într-un așa grad, încât nici cele mai îndepărtate și, în aparență, mai neînsemnate împrejurări, care se află în vreun

raport oarecare cu chestiunea care o tratează, nu scapă ochiului său scrutător, posedând, în plus, o erudiție vastă, care îl punea în poziția de a cunoaște nivelul tuturor științelor cultivate astăzi, și, mai presus de toate, o logică imbatabilă, care convinge orice spirit imparțial prin puterea argumentării, acest bărbat extraordinar a făcut o adevărată revoluțiune în ideile admise până astăzi în materie de apreciere a diferiților factori ai civilizației, revoluțiune tot atât de importantă precum cea generată de dânsul în modul de a scrie și a înțelege istoria.

Pentru prima oară, el ne-a demonstrat că istoria nu este numai o aglomerațiune de fapte întâmplate fără șir, fără logică și fără legătură între ele, o simplă descriere mai mult sau mai puțin picantă a unor evenimente care sunt efectele întâmplării, care puteau să apară sau nu în funcție de placul unei puteri oculte, care, numindu-se destin sau providență, ține în mâna sa soarta întregii omeniri întregi și operează după un plan necunoscut nouă. Departe de astfel de concepții, el demonstrează că viața și destinele națiunilor au propriile legi imutabile, la fel ca natura, că toate evenimentele istorice se află într-o legătură perpetuă și logică unele cu altele, că, odată cunoscute cauzele, efectele sunt inevitabile, că, în fine, puterea acelor legi ce domină istoria, întocmai precum legile combinării diferitelor elemente, a atracției și a gravitației, domină chimia și fizica, este atât de mare, atât de evidentă, încât circumstanțe identice trebuie se producă, fatalmente, rezultate identice.

În ceea ce privește influența exercitată de științe asupra mișcării generale a civilizațiunii, nimeni nu a aprofundat mai bine chestiunea, nimeni nu a descris cu o pană mai măiastră și cu mai multă justețe de spirit rolul științei în destinele omenirii. *Buckle* ne-a demonstrat, în ultima instanță, analizând toate progresele materiale și spirituale, că știința este singurul motor al civilizațiunii, că toate prefacerile în mai bine, fie în privința traiului nostru, fie în privința ideilor sau a sentimentelor noastre, le datorăm nu moraliștilor, filosofilor, teologilor, metafizicii sau religiei, ci doar progresului științelor exacte, luate în cea mai largă accepțiune a cuvântului, adică a tuturor științelor al căror obiect direct sunt afacerile și interesele materiale ale oamenilor.

Plecând de la aceste concepții, *Buckle* tratează, în primul volum al operei sale, o chestiune foarte curioasă, adică aceea de a ști care sunt cauzele principale care au făcut să se împuțineze războaiele în lume, să piară ura acea neîmpăcată dintre națiuni, care le împingea a se extermina reciproc, și să slăbească, pe ce zi trece, acel spirit belicos și iubitor de aventuri, ce caracteriza Antichitatea și, mai ales, Evul Mediu.

Buckle reduce toate cauzele la trei, și anume: 1) invențiunea prafului de pușcă; 2) descoperirile economiei politice și, în fine, 3) descoperirea motorului cu abur ca mijloc de locomoțiune.

Nu putem să ne ocupăm aici de întreaga sa argumentațiune, nici de dezvoltarea ce dă ideilor sale asupra subiectului, întrucât ele stau în raport cu studiul istoriei, cadrul acestei introducțiuni fiind prea restrâns pentru o asemenea încercare; de aceea, ne vom mărgini la cel de-al doilea aspect din cele trei, indicate mai sus, adică la rolul economiei politice în privința scăderii numărului războaielor.

După cum susține *Buckle*[21], „a doua mișcare intelectuală, care a slăbit iubirea de războaie, este cu mult mai recentă și nu a produs încă toate efectele naturale de care este capabilă: vreau să vorbesc despre descoperirile economiei politice, o ramură a cunoștințelor noastre, a cărei existență nu a depins de cei mai profunzi filosofi ai Antichității, dar care este înzestrată cu o importanță pe care ar fi greu să o exagerăm; mai mult decât atât, lucru curios, acesta este singurul subiect care se raportează imediat la arta guvernării și care să se fi ridicat la gradul de știință. Valoarea practică a acestui nobil studiu — deși el este apreciat la adevărata sa valoare doar de către persoanele cu cele mai înaintate idei — este tot mai recunoscută de către orice om cătuși de puțin instruit; cu toate acestea, inclusiv cei care o înțeleg bine par să fi dat puțină atenție modului prin care, grație influenței sale, interesele păcii și, prin urmare, ale civilizațiunii, au fost direct favorizate. Voi încerca să explic în ce mod economia politică a ajuns la acest rezultat, pentru că acesta va fi un nou argument în sprijinul marelui principiu pe care doresc să-l formulez.

Oricine știe că, între diferitele cauze ale războiului, gelozia comercială a fost odinioară una din cele mai remarcabile; și nu lipsesc exemple de certuri

iscate în urma promulgării vreunui tarif[22] sau a protecțiunii acordate vreunei manufacturi privilegiate. Certurile de acest tip aveau la bază ideea - fruct al ignoranței, dar, cu toate acestea, ideea foarte naturală – că avantajele comerțului depind de la balanța tranzacțiunilor și că ceea ce este câștig pentru o țară, trebuie neapărat să fie pagubă pentru cealaltă.

Se credea că numai banii constituie bogăția, că, prin urmare, interesul cel mai de căpetenie al unei națiuni era de a importa puțină marfă și mult aur. Atât timp cât treburile mergeau astfel, se zicea că totul merge bine; când lucrurile se schimbau, se spunea că resursele noastre sunt scurse[23], că o altă țară ne iese înainte[24], îmbogățindu-se pe spatele nostru. La asemenea situațiuni nu era decât un singur leac: negocierea unui tratat de comerț care să oblige națiunea delincventă să ia de la noi o cantitate mai mare de mărfuri și să ne dea mai mult aur; dacă, totuși, refuză să semneze tratatul, atunci era necesitate de a o pune la rezon[25]; pentru acest sfârșit[26], se echipa o flotă pentru a ataca un popor, care, împuținând bogăția noastră, ne luase banii, acest singur mijloc de a întinde comerțul nostru pe piețele străine.

Această eroare privind adevărata natură a tranzacțiunilor era universală odinioară; fiind adoptată de cei mai dibaci oameni de stat, ea era nu numai o cauză perpetuă de războiu, dar ea aţâța sentimentele acelea de ură națională, care erau un izvor de îndemn la războiu; fiecare națiune credea că interesul ei bine înțeles era de a împuțina bogăția vecinilor ei...

În secolul al XVII-lea, ba chiar către finele secolului al XVI-lea, se găsiră câțiva oameni eminenți, care au demontat unele din erorile pe care era întemeiată această opinie. Dar cei care se aflau în Europa în capul trebilor[27] nu gustară argumentele lor. Le-au cunoscut ei? Aceasta nu se poate afirma; dar cel puțin este sigur că, chiar de le-ar fi fost cunoscute aceste argumente, ele ar fi fost privite cu dispreț de către oamenii de stat și legislatorii care, scufundați necontenit în ocupațiunile lor politice, nu pot găsi - cine ar crede-o? - destul timp pentru a înțelege pe deplin noile descoperiri care se succed; prin urmare, ei sunt întotdeauna îndărătul[28] secolului în care trăiesc. De aici a rezultat că legislatorii și oamenii de stat au continuat să rămână în vechea rugină, închipuindu-și că comerțul nu poate să înflorească fără intervențiunea

lor, aruncând perturbațiunea în tranzacțiile comerciale prin nenumărate reglementări vexatorii, și, ca un principiu admis, că datoria fiecăruia guvern este de a face ca negoțul poporului său să profite de ruina celorlalte națiuni.

Însă, în secolul al XVIII-lea, un lung șir de evenimente, pe care le voi explica mai târziu, a deschis drumul unei vii dorințe de ameliorare și de reformă, de care nu avusese lumea până atunci niciun exemplu. Puterea acestui mare eveniment se manifestă prin influența sa asupra tuturor cunoștințelor noastre: atunci a existat pentru prima oară fericita tentativă de a ridica economia politică la gradul de știință, prin descoperirea legilor care regulează creațiunea și distribuțiunea bogățiilor. În 1776, *Adam Smith* publică opul său *Wealth of Nations;* dacă vom analiza rezultatele finale ale acestui op, este probabil că această carte să fie cea mai importantă dintre cele scrise vreodată; fără îndoială, ea este cel mai prețios contingent[29] adus pentru stabilirea acelor principii care formează baza necesară a oricărui guvernământ. În acest mare op, vechea teorie protecționistă fu sfărâmată cu desăvârșire; doctrina balanței importurilor a fost atacată, falsitatea ei fiind demonstrată; în fine, printr-o singură lovitură, toate nenumăratele absurdități, care se acumulaseră de secole, au dispărut!

Dacă *Bogăția Națiunilor* ar fi apărut într-o epocă anterioară, această carte ar fi avut soarta marilor opere ale lui *Stafford* și ale lui *Serra*; cu toate că principiile dezvoltate de *Smith* ar fi atras atenția oamenilor cu o gândire speculativă, ele nu ar fi produs, totuși, după toată probabilitatea, vreun efect asupra oamenilor de stat practici, sau, în tot cazul, nu ar fi avut decât o influență indirectă și precară. Dar împrăștierea luminilor fusese atât de abundentă pretutindeni, încât chiar legislatorii noștri ordinari erau oarecum pregătiți a primi aceste mari adevăruri, pe care, într-o epocă anterioară, el le-ar fi tratat cu dispreț, ca pe niște inovațiuni futile. Din această stare de lucruri a rezultat că doctrinele lui *Adam Smith* pătrunseră în curând până în *Camera Comunelor*; adoptate de câțiva membri influenți, aceste revelațiuni noi fură ascultate cu mirare de către această mare adunare, care își forma opiniunile mai ales după ceea ce se numea înțelepciunea străbunilor, și care era foarte puțin dispusă a crede că modernii pot descoperi ceva care să nu fi fost

cunoscut de strămoșii noștri. Dar în zadar se opun asemenea oameni, pentru a rezista presiunii exercitate de mersul evoluției inexorabile a științei.

Nu există niciun mare adevăr, care, odată descoperit, să fi fost pe urmă pierdut; nu există nicio descoperire importantă care să nu fi triumfat în cele din urmă, indiferent de toate obstacolelor întâlnite. Astfel, cea mai mare parte din membrii ambelor camere se luptară în zadar în contra principiilor libertății comerțului, așa cum o expunea *Adam Smith,* și în contra tuturor consecințelor care decurg din ea. Încet-încet, marele adevăr și-a croit propriul drum, înaintând mereu, fără să facă vreun pas înapoi. Câțiva oameni de talent au dezertat din rândurile majorității, iar membrii de rând i-au urmat; apoi, majoritatea deveni minoritate și, în fine, chiar această minoritate începuse a se dizolva; astăzi, la optzeci de ani după apariția *Bogăției Națiunilor* a lui *Smith,* nu există vreun om cât de puțin instruit căruia să nu-i fie rușine să susțină opinii, care, înaintea epocii lui *Adam Smith,* erau general acceptate.

Astfel, oamenii cu idei valoroase guvernează afacerile omenești și guvernează, prin descoperirile lor, evoluția națiunilor.

Desigur, istoria acestui triumf ar trebui ea singură să fie de ajuns pentru a tempera prezumțiunea[30] oamenilor de stat și a legislatorilor care își exagerează atât de mult importanța intrigilor lor, încât merg până a atribui aceste rezultate mari expedientelor lor false și trecătoare. Să vedem puțin de unde le vine acea știință al cărei merit ei sunt întotdeauna gata a și-l revendica? Cum au ajuns ei să îi stabilească principiile? Toate acestea sunt elementele succesului lor, iar ei nu le pot învăța decât de la dascălii lor, adică de la acei mari revelatori, care, împinși de inspirațiunea geniului, au fertilizat[31] lumea prin descoperirile lor.

Astfel, referindu-ne la *Adam Smith,* putem spune, cu drept cuvânt și fără teama de a fi contrazișI, că, prin publicarea unei singure cărți, acest *scoțian* a contribuit mai mult la fericirea omenirii decât toate talentele la un loc ale tuturor oamenilor de stat și ale tuturor legislatorilor al căror suvenir autentic ne-a fost conservat de istorie.

Nu intră în cadrul materiei ce tratez să examinez rezultatul acestor descoperiri, decât în măsura în care ele au contribuit la moleșirea spiritului

belicos: nimic mai ușor decât de a indica modul lor de acțiune. Atât timp cât credința generală era că numai aurul constituie bogăție, se credea naturalmente că comerțul nu are alt scop decât de a face să sporească importul metalelor prețioase: astfel, lumea aștepta întotdeauna ca guvernul să ia măsuri pentru a asigura acest import, lucrul ce nu se putea face decât sustrăgând aurul celorlalte țări, care, exact din același motiv, se opuneau din toate puterile lor unor asemenea măsuri. De aici rezulta că orice idee de reciprocitate era impracticabilă: un tratat comercial nu era decât un pretext ca o națiune să caute s-o înșele pe cealaltă; orice tarif nou era o declarație de război. Astfel, ceea ce ar fi trebuit să fie cea mai pașnică dintre toate întreprinderile provoca acele gelozii și animozități naționale care sunt cauzele principale ale oricărui război. Însă imediat ce s-a înțeles că aurul și argintul, departe de a fi bogăția însăși, nu fac decât a o reprezenta, imediat ce s-a înțeles că bogăția constă numai în valoarea ce munca și talentul o pot da materiei brute, și că banul nu folosește la altceva decât ca mijloc de a măsura și a face să circule bogățiile unei națiuni, așadar, imediat ce toate aceste mari adevăruri au fost recunoscute, ideile referitoare la balanța comerțului și la importanța supremă a metalelor prețioase au fost înmormântate pe vecie. Odată respinse aceste erori enorme, era ușor de formulat adevărata teorie a tranzacțiunilor.

Se înțelese că, acordând libertatea comerțului, orice țară care face operațiuni comerciale trage foloase de pe urma lor, că dispărând monopolul, profitul negoțului este necesarmente reciproc și că, în fine, departe de a depinde de cantitatea de aur primită, aceste beneficii provin doar din ușurința cu care o națiune vinde marfa pe care ea poate să o producă mai ieftin și cumpără în schimb marfa pe care ar putea-o produce doar cu cheltuieli mari, pe care o altă națiune este în stare să o ofere la un preț mult mai scăzut, datorită abilităților muncitorilor ei sau a dărniciei naturii. De aici rezultă că, din punctul de vedere al comerțului, ar fi tot atât de absurd a căuta să sărăcim un popor cu care facem tranzacțiuni comerciale, pe cât ar fi de ridicol din partea unui neguțător, când ar dori ca unul dintre clienții lui cei mai bogați să sărăcească. De aceea, spiritul comercial, care odinioară era foarte belicos, a devenit în zilele noastre eminamente pacific.

Deși este foarte adevărat că, între o sută de neguțători, nu există vreunul care să stăpânească argumentele pe care se bazează aceste descoperiri economice, acest fapt nu împiedică, totuși, efectul pe care aceste descoperiri îl produc asupra spiritului său. Clasa comercianților - ca orice altă clasă - este afectată de o mulțime de cauze, pe care numai un mic număr dintre membrii ei sunt în stare a le înțelege. Astfel, de exemplu, între nenumărații adversari ai sistemului restrictiv, există foarte puțini în stare de a oferi argumente valide pentru a justifica opoziționea lor. Chiar și așa, elimină acest fapt opoziționea?

Masele urmează întotdeauna cu o perfectă sumisiune[32] spiritului secolului: însă ce anume înseamnă spiritul secolului? Pur și simplu, știința și direcțiunea pe care o ia.

Precum în toate direcțiunile vieții noastre ordinare de fiecare zi, orice om, prin sporirea bunului trai și a securității generale, trage avantaje din progresul unui mare număr de arte și științe, pe care nu le cunoaște nici măcar de nume, tot astfel, clasa comercianților trage o mulțime de avantaje din aceste minunate descoperiri economice, care, în cursul a două generațiuni, au transformat cu totul legislațiunea comerțului țării noastre, descoperiri care lucrează încet, dar cu pas sigur și în celelalte state europene, unde opiniunea publică are mai puțină putere decât la noi și unde, prin urmare, e mai greu de a stabili adevărurile cele mari și a stârpi abuzurile cele vechi. Astfel, deși este foarte adevărat că între negustori numărul acelor care cunosc economia politică este foarte mic, totuși, nu e mai puțin adevărat că ei datorează o mare parte din bogăția lor economiștilor politici, care, făcând să dispară barierele și obstacolele puse în calea comerțului de guverne, în ignoranța lor, au stabilit astăzi, pe o bază solidă, această prosperitate comercială, care, desigur, nu e cea mai mică dintre gloriile noastre naționale. Desigur, este tot atât de adevărat că tot această mișcare intelectuală a împuținat șansele războiului, fixând principiile care trebuie să guverneze relațiile noastre comerciale cu țările străine; dovedind că intervențiunea noastră în afacerile lor este nu numai inutilă, dar chiar foarte funestă, și, în fine, făcând să dispară acele erori așa de demult timp stabilite, care, făcând pe oameni să creadă că națiunile sunt prin natura lor dușmane una alteia,

atâtau acele sentimente de ură și provocau acele gelozii naționale cărora spiritul militar de altă dată le datora o bună parte din influența sa.

Într-un alt pasaj al cărții sale, unde vorbește despre invențiunea prafului de pușcă și despre cunoștințele acestei invențiuni în privința civilizației, *Buckle* arată mai întâi că invențiunea prafului de pușcă a făcut o revoluțiune întreagă în condițiunile sociale ale Europei, făcând necesară crearea de corpuri speciale pentru mânuirea armelor de foc, cu alte cuvinte, dând naștere armatelor permanente; înainte de inventarea prafului de pușcă, mânuirea armelor, cunoscută în acea epocă, disciplina și tactica militară erau atât de simple și de ușor de învățat, încât orice om putea să fie soldat la trebuință; cariera armelor nu era o profesiune specială, pentru că toți erau mai mult sau mai puțin soldați în sensul de atunci al cuvântului.

Prin invențiunea prafului de pușcă, mânuirea armelor a devenit mult mai grea, disciplina s-a făcut mai severă, tactica militară s-a complicat, iar pentru a putea combate cu succes în contra inamicului, a devenit de absolută necesitate de a avea corpuri speciale care să fie întotdeauna sub arme, să se pregătească necontenit, să fie ținute prin cazărmi sub imediata și continua privighere[33] a superiorilor; astfel, o clasă întreagă de oameni s-a despărțit de celelalte clase ale societății europene și s-a creat profesiunea armelor, care este apanajul clasei militare, unei clase speciale care se deosebește de toți ceilalți cetățeni.

După ce susține acest lucru, *Buckle* zice: „Astfel, s-a tras o largă linie de demarcațiune între soldat și între simplul particular, iar cariera armelor a devenit o profesiune distinctă, care, cuprinzând în rândurile ei un număr foarte restrâns de cetățeni, a permis tuturor celorlalți de a se deda altor ocupațiuni”.

Astfel, puțin câte puțin, s-a detașat, din deprinderile belicoase, o mulțime mare de oameni, ale căror forțe vii, împinse spre viața civilă, au început a fi utilizate în profitul general al societății și în cultura artelor păcii, neglijată până atunci. Din această reformă a rezultat că spiritele din Europa, în loc de a fi absorbite, ca mai înainte, de ocupațiunile războiului și ale teologiei, și-au deschis o cale intermediară și au creat acele mari ramuri de cunoștințe, cărora civilizațiunea modernă le datorează originea sa.

În fiecare generațiune succesivă, această tendință către o organizațiune distinctă a fost din ce în ce mai marcată; a fost recunoscută în modul cel mai evident utilitatea diviziunii muncii și, fiindcă prin acest mijloc chiar știința se dezvolta cu fiece zi, autoritatea acestei clase de mijloc sau intelectuale creștea pe măsură. Fiecare contingent nou adus puterii sale împuțina proporțional importanța celorlalte clase și puse un capăt acelor sentimente superstițioase și iubirii de război, în care se concentra tot entuziasmul în starea primitivă a societății.

Creșterea și difuziunea acestui principiu intelectual sunt atât de clare și decisive, încât ar fi cu putință, combinând diferitele părți ale cunoștințelor noastre, de a indica pas cu pas calea pe care au urmat-o. Deocamdată, este suficient să spunem, cuprinzând tot cu o singură privire, că această a treia clasă, pe care noi o numim clasa intelectuală, a dovedit, mai întâi, în mișcările sale, o acțiune liberă, deși puțin cam nehotărâtă în cursul secolelor al XIV-lea și al XV-lea, că, în secolul al XVI-lea, activitatea aceasta, luând o formă distinctă, s-a revelat prin tulburări religioase, că, în secolul XVII-lea, forța sa, îndreptându-se către obiective mai practice, s-a întors în contra abuzurilor guvernului și a dat naștere unui șir de revoluțiuni, care au lovit Europa în mai toate părțile sale; și, că, în fine, în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, ea și-a întins imperiul[34] asupra tuturor arterelor vieții publice și private, răspândind educațiunea, făcând lecțiunea legislatorilor, dominând pe regi și, mai presus de toate, așezând pe o bază solidă și sigură acea supremație a opiniunii publice care face să compară astăzi la bara sa nu numai pe principii constituționali, dar chiar și pe suveranii cei mai despoți.

Buckle a tratat numai o parte a chestiunii, demonstrând influența economiei politice asupra împuținării războaielor, făcând să dispară ura și animozitățile dintre națiuni, din momentul când ele au început a înțelege - grație luminilor răspândite prin știința aceasta - că interesele lor, departe de a se combate, se confundă, că cineva poate câștiga fără ca altul să sufere o pagubă.

Dacă dorim să ne facem o idee justă despre toată întinderea și puterea influenței acestei științe, ar trebui să cuprindem toată sfera sa de acțiune, să analizăm una câte una ramurile vieții publice și private, în care cunoștințele

și principiile răspândite prin economia politică au avut vreo înrâurire, să constatăm, pas cu pas, beneficiile obținute de omenire, direct sau indirect, în fiecare din aceste diferite direcțiuni. Numai astfel am putea zice că apreciem la adevărata lor valoare importanța și utilitatea acestei științe. Însă asemenea întreprindere ar face obiectul unei cărți speciale; apoi subiectul este atât de bogat, iar considerațiunile la care ar da loc, atât de vaste, încât ea ar trece cu mult peste limita forțelor noastre; de aceea, tot ceea ce avem în vedere este de a pune pe cititor în poziția să întrevadă măcar giganticul rol ce a jucat și este încă chemată a juca această știință pentru existența noastră socială.

Toate științele[35] și toate adevărurile pe care le posedăm astăzi au avut a susține lupte teribile și a înlătura obstacolele cele mai tenace pentru a intra în patrimoniul omenirii; căci, precum am zis încă de la începutul acestei introducțiuni, legea fatală a destinelor omenirii vrea ca emanciparea omului din lanțurile ignoranței și ale întunericului, care sunt cele mai cumplite din toate formele de sclavie, să se facă cu încetul și numai după multe și lungi suferințe. Astfel, orice idee nouă, orice știință utilă omenirii a căpătat dreptul de împământenire doar după un lung stagiu de indiferență sau de persecuțiuni; însă nicio știință nu a avut poate a lupta atâta cu ignoranța celor mici și reaua voință a celor mari ca economia politică, pentru a face ca principiile ei să intre în spiritul națiunilor și în practica guvernelor.

Adevărul este că pe cât a fost lupta de crâncenă, pe atât de splendidă a fost victoria, pe atât de binefăcătoare au fost rezultatele ei. Deși e cu neputință ca, odată acest pas făcut pe calea luminii, să ne mai putem întoarce la erorile întunericului, trebuie să mărturisim că drumul este lung și anevoios, că ne aflăm doar la începutul lui. Baricadele cele mari puse în calea spiritului omenesc sunt într-adevăr sfărâmate, dar au rămas încă atâtea alte bariere, hopuri și șanțuri de sărit, avem multe de făcut în direcția stimulării cooperării oamenilor, care doresc sincer progresul luminilor și fericirea omenirii, pentru a face, în cele din urmă, ca adevărul să triumfe pe toată linia.

Am zis că nu cunoaștem nicio știință ale cărei rezultate finale să fi fost mai briliante pentru omenire ca acele dobândite prin descoperirea și recunoașterea principiilor formulate de economia politică. Triumful acestei științe își are cauza nu numai în împrejurarea că investigațiunile ei,

raportându-se la interesele cele mai importante ale omenirii, la existența noastră zilnică și la mijloacele de a o îmbunătăți, oamenii au fost prin aceasta chiar conduși a îi da mai multă atențiune decât altor științe. Nu! Cauza acestui fenomen este mai adâncă și merită o deosebită discuțiune. Pentru a fi mai bine înțeleși, vom face o mică digresiune, care va elucida mai bine această chestiune. Dacă vom arunca o privire retrospectivă asupra istoriei dezvoltării diferitelor state europene, nu vom putea să nu fim surprinși de repetarea continuă și constantă a unuia și aceluiași fapt: o luptă continuă între popoare și între guvernele lor.

Pe de o parte, tendința constantă spre cotropire și paralizarea inițiativei individuale, pe de altă parte, o tendință tot atât de puternică și pronunțată spre emancipare. Lupta este veche; ea datează, după toată probabilitatea, de la înființarea celui dintâi stat al lumii, căci ea își are rădăcinile chiar în natura umană, care se revoltă în contra oricărei presiuni din partea forței brutale. Instinctul de conservațiune le învață pe animale să se apere în contra oricărei agresiuni inamice; același instinct, ajutat de puterea pe care i-o dă omului calitatea sa de ființă inteligentă, îl îndeamnă necontenit să reziste oricărei puteri care dorește să îi absoarbă individualitatea. Așadar, sămânța libertății este aruncată în inima omului odată cu creațiunea sa; dar această sămânță poate sta mult timp, secole întregi, ascunsă, fără să producă vreun fruct, precum am avut nenumărate exemple în istorie; nu e mai puțin adevărat însă că oricând împrejurările sunt destul de favorabile pentru a o face să răsară, natura își revendică drepturile, iar arborele, odată ajuns la un oarecare grad de dezvoltare, nu mai poate fi distrus. Împrejurările despre care am vorbit mai sus, de care depinde rezistența mai mică sau mai mare opusă de un popor presiunii ce-i vine de sus, pot fi reduse, în definitiv, la o singură expresiune, adică gradul de dezvoltare intelectuală a poporului. Gradul de instrucțiune și mișcarea intelectuală ce posedă un popor sunt – în ultimă instanță – unica sursă a veleităților sale de emancipare.

Instrucțiune, știință și libertate sunt niște idei atât de strâns legate una cu alta, încât gradul de înaintare a celei dintâi este întotdeauna și pretutindeni cel mai sigur termometru pentru a indica *a priori* temperatura celei din urmă. Atât de adevărat este că libertatea fără instrucțiune este un non-sens, încât

istoria nu ne poate arăta vreun exemplu, dar niciunul, de vreun popor incult, care să fi ajuns la un grad oarecare de dezvoltare politică. Grecia antică a dat lumii spectacolul unei dezvoltări politice care va rămâne un ideal până la sfârșitul secolelor; în același timp însă, pe când fiecare cetățean atenian, și chiar cel mai de jos meseriaș, mergea în piața publică, discuta afacerile națiunii, astăzi, magistrat împărțind dreptatea, mâine, filosof, poimâine, ritor[36], și, la trebuință, general sau amiral, spulberând cu o mână de oameni sute de mii de barbari, și toate acestea fără grade, fără ierarhie, fără funcțiuni salariate, fără nicio distincțiune de clasă sau de naștere, când, zicem, Grecia da lumii acel sublim spectacol al unui stat în care libertatea cea mai absolută adunându-i pe toți, supremația nu era decât pentru adevăratul merit, în același timp gradul de dezvoltare intelectuală a acelui popor era astfel încât monumentele ce ni le-a lăsat în științe și în arte de pe timpul acela au rămas ca niște prototipuri pentru toate generațiunile viitoare, creațiuni admirabile ale geniului omenesc care vor putea fi imitate, dar niciodată întrecute.

Și precum Grecia, asemenea și Roma, acel colos al Antichității care ajunsese a domina lumea prin dezvoltarea unei puteri căreia nimic nu-i putea rezista, acea Romă trufașă și omnipotentă ne prezintă același spectacol al măririi bazate pe libertate și al libertății bazate pe răspândirea luminilor.

Roma, în vremurile bune, pe timpul republicii, atunci când nivelul educațiunii sale politice era atât de sus, încât un general epirot, intrând în Senatul de la Capitoliu, crezu că intră într-o adunare de *regi,* Roma republicană era nu numai statul cel mai sus pus pe scara dezvoltării politice, dar era, în același timp, statul cel mai cult al lumii occidentale în privința științelor și a artelor păcii cunoscute atunci.

Într-adevăr, romanii nu au avut niciodată acea finețe de spirit și acel instinct natural, acel gust ales pentru frumos care caracterizează științele și artele Greciei antice și care au făcut din acel popor unul de filosofi și artiști; la romani, a predominat întotdeauna spiritul practic, spiritul pozitivului; științele lor aveau întotdeauna o legătură cu viața practică, iar cultul artelor a fost întotdeauna privit ca un accesoriu plăcut al existenței, iar niciodată ca una din condițiunile vieții, ca pâinea de toate zilele a poporului, cum era la greci; cu toate acestea, nu e mai puțin adevărat că, spiritul lor având o altă

direcțiune, romanii au excelat în activitatea lor intelectuală pe un alt tărâm și au conceput, de exemplu, acea știință a dreptului care va rămâne pentru eternitate un monument de neșters al geniului lor. În știința dreptului, în organizarea instituțiilor lor politice, romanii nu au avut rivali, iar aici spiritul lor a ajuns la o înălțime fără precedent în istorie. Dacă vom cerceta acum care sunt epocile în care romanii au ajuns la cea mai mare dezvoltare a vieții politice, vom vedea că acele epoci sunt tocmai cele în care știința ajunsese la culmea înfloririi sale.

Să fie bine înțeles că, atunci când vorbim despre statul roman în culmea dezvoltării sale, nu ne referim la întinderea sa teritorială, la numărul provinciilor, la numărul legiunilor sale. Un teritoriu întins și o armată numeroasă nu dovedesc încă nimic în privința forței vitale a unui stat, deoarece *asirienii, babilonienii* și *perșii* au avut posesiuni colosale și milioane de ostași și, cu toate acestea, au fost spulberați de pe fața pământului și au dispărut la cea dintâi suflare a unui stat mai înaintat în cultură decât ei. La romani, sub un *Nerone* și sub un *Heliogabal,* când corupțiunea moravurilor și disoluțiunea socială ajunseseră la proporțiuni înspăimântătoare, *aquila* romană domina încă mai toată lumea cunoscută, iar legiunile erau nenumărate; cu toate acestea, colosul nu mai avea decât aspectul unei mase inerte, iar putrefacțiunea cuprinsese toate părțile organismului social. Culmea dezvoltării statului roman nu trebuie căutată, așadar, în vremurile celor mai mari conquiste[37], ci în acele epoci în care despotismul de sus și corupțiunea de jos nu storseseră încă tot sucul vital al națiunii, în care existau, în toată splendoarea lor, acele instituțiuni politice ce făceau din fiecare cetățean roman un mic suveran în casa, familia și viața sa publică; în această privință, Roma, cea care i-a dat pe *Gracchi* și pe *Scipioni,* deși mică în întinderea teritorială, stă la o înălțime incomensurabilă în comparațiune cu Roma lui *August* și a celorlalți imperatori care dominau lumea.

Însă epocile celei mai mari dezvoltări politice au fost, de asemenea, epocile celei mai mari mișcări intelectuale. Astfel, atât la romani, cât și la

greci, nu s-a dezmințit vreun moment legea acea mare care face astfel încât cultura spiritului să fie baza indispensabilă a oricărei dezvoltări politice.

Dacă ne îndoim de rigoarea și statornicia cu care operează această lege, nu avem decât să aruncăm o privire asupra unui stat colosal, care, în privința instituțiunilor sale politice și sociale, este astăzi încă aproape de situația în care s-a aflat acum două mii de ani – *China.* Nu există vreun popor în lume care să-și fi conservat cu mai multă tenacitate organizațiunea politică, clasele, castele, moravurile, religiunea, exclusivismul, precum cel chinez. Când cineva citește istoria acestui popor din timpul lui *Confucius* și privește la starea lui actuală, îi este imposibil să creadă că au trecut două mii și atâtea sute de ani peste capul său. Mintea se tulbură atunci când gândim că a fost cu putință ca acest număr colosal de ani să treacă fără a aduce vreo schimbare notabilă în condițiunile de existență ale acestui popor de mai bine de trei sute milioane de suflete.

„*Fiul cerului*" domnește și astăzi cu mandarinii și cu pagodele lui peste aceste sute de milioane de suflete, exact după modul și tipicul de acum două mii de ani.

Dacă vom cerceta acum cauza acestui fenomen extraordinar, vom vedea că nu este alta decât starea staționară a culturii intelectuale. Această cultură este, la chinezi, cu foarte mici diferențe, aceea ce exista cu două mii de ani în urmă. Progresul mondial în privința științelor și artelor nu a putut pătrunde niciodată în imperiul celest; ajunse la un hotar oarecare, inteligența și spiritul lor nu au mai făcut vreun pas înainte, iar cunoștințele lor au rămas pironite în locul în care se găseau acum douăzeci de secole. Însă din momentul în care cultura intelectuală s-a oprit în loc, consecința fatală era ca și organizațiunea lor socială și politică să stea pe loc, ceea ce s-a și întâmplat. Așadar, oricât de extraordinar[38] poate părea fenomenul înaintea ochilor celui care nu vede în istorie decât un șir de fapte, roade ale întâmplării, într-o măsură mai mică sau mai mare, el se explică într-un mod foarte logic și natural pentru cel ce știe să descopere legăturile dintre efecte și adevăratele lor cauze, și să-și dea seama despre acțiunea acelor legi mari care domină istoria, întocmai precum legile fizice domină lumea materială.

Am căutat a proba că răspândirea științelor este condițiunea *sine qua non* a oricărei bune organizațiuni politice și sociale. Pentru a aduce un argument în plus în vederea susținerii tezei noastre, nu avem decât să aruncăm o ochire[39] asupra statelor noastre moderne. Cel dintâi lucru care ne va apărea în modul cel mai evident este raportul intim în care se află, în orice țară, instituțiunile politice și sociale cu nivelul de știință din acea țară. Astfel, în Europa, vom descoperi că țara cea mai înaintată în privința instituțiunilor politice este Anglia; în același timp însă, dacă vom cerceta care este statul european ce posedă astăzi cel mai mare grad de cultură intelectuală și cea mai mare sumă de cunoștințe răspândite în popor, vom avea, din nou, același răspuns: Anglia. Dacă vom lua pe rând toate celelalte state europene situate mai jos decât Anglia în privința culturii intelectuale, vom vedea că instituțiunile politice prezintă în dezvoltarea lor exact aceeași măsură de declin, și aceasta cu o atât de mare regularitate, încât chiar excepțiunile nu fac decât să confirme regula.

S-au văzut, într-adevăr, țări posedând o cultură foarte însemnată și condamnate a trăi într-o epocă oarecare cu instituțiunile politice cele mai imperfecte, ba chiar gemând sub cel mai crud despotism, după cum s-au văzut și se văd, *vice-versa*, țări foarte înapoiate în cultură, dar posedând instituțiunile cele mai libere.

Asemenea fenomene nu sunt excepții de la regula de mai sus; căci în cazul dintâi, adică atunci când o țară cultă trăiește sub instituțiuni barbare, o asemenea stare de lucruri este întotdeauna produsul unor cauze extraordinare și trecătoare, a căror acțiune încetând, încetează imediat și efectul lor, iar legea naturii, perturbată pentru un moment, își reia marșul ei triumfal; în cazul din urmă, adică atunci când o țară incultă posedă instituțiuni libere, o asemenea stare de lucruri nu poate să fie decât provizorie, căci una din două: sau nivelul culturii se ridică cu pași grabnici până ce se pune în raport cu exigențele noii organizațiuni politice, și atunci legea de care am vorbit reintră în imperiul ei, sau cultura intelectuală rămâne staționară, și, în cazul acesta, organizațiunea politică cea mai perfectă[40], neavând cu ce se alimenta, este incapabilă să producă civilizațiune; instituțiunile cele mai bune trăiesc câtva

timp o viață artificială, pe urmă cad în pulbere; căci instituțiunile, la fel ca plantele, sunt fatalmente condamnate la piere, atunci când nu găsesc toate condițiunile necesare existenței.

Așadar, raportul intim ce există între gradul de dezvoltare a instituțiilor politice și gradul de dezvoltare a culturii intelectuale se manifestă în modul cel mai eclatant pretutindeni.

Între statele europene, Anglia este - precum am zis mai sus - cea mai avansată țară din punct de vedere politic; același lucru se întâmplă din perspectiva culturii. La polul opus se află Imperiul turcesc, atât din perspectiva organizării politice, cât și în privința culturii intelectuale. Între cele două extreme, adică, între Anglia și Turcia, se află toate celelalte state mari și mici, fiecare fiind situată cu o treaptă mai sus sau mai jos, dar toate urmând riguros acea lege inexorabilă a civilizațiunii care dorește ca instituțiunile politice să fie întotdeauna oglinda fidelă a gradului de instrucțiune din acel stat.

Am vorbit de statele europene. Însă există un stat dinafara Europei care posedă instituțiuni politice mult mai înaintate decât oricare țară din lume: Statele Unite ale Americii.

Desigur, nu există vreun stat în lume care să poată rivaliza cu marea republică americană, când vine vorba de organizarea politică și de instituțiuni cu adevărat libere, de comerț, industrie, mijloace de comunicare și stabilimente de credit. Astăzi, Statele Unite se află, fără îndoială, în fruntea civilizațiunii. Pe de altă parte, un observator cât de cât atent la evenimentele din ultimele două decenii și la curentul ideilor și tendințelor moderne nu poate să nu sesizeze că, deși despărțită de noi printr-un imens ocean, influența Americii asupra bătrânei Europe crește pe zi ce trece, că juna republică, în exuberanța forțelor sale, tinde să devină centrul de gravitațiune și regulatorul întregii omeniri. Ei bine, această pozițiune dobândită de un stat a cărui existență datează abia de la sfârșitul secolului trecut se datorează negreșit unor instituțiuni politice superioare instituțiunilor tuturor celorlalte țări! În același timp însă, cultura intelectuală a republicii americane este superioară culturilor tuturor celorlalte națiuni. Este un fapt cunoscut că nicăieri instrucțiunea nu este mai răspândită ca în Statele Unite. Într-adevăr,

sistemul de educațiune al poporului și direcțiunea ce se dă spiritului junimii, prin stabilimentele destinate instrucțiunii publice, diferă mult de ceea ce se obișnuiește în vechea noastră Europă. Astfel, științele abstracte și artele sunt mai cu desăvârșire părăsite, iar spiritul eminamente practic al americanilor s-a consacrat cu totul științelor pozitive, adică acelor științe care se află într-un raport imediat cu trebuințele vieții practice; în această direcțiune însă, americanii au ajuns a răspândi în popor o doză de cunoștințe mai mare ca oriunde altundeva, ceea ce l-a determinat pe un ilustru autor englez să spună că nicăieri nu se găsesc mai puțini oameni ignoranți și, în același timp, mai puțini oameni învățați, în sensul european al cuvântului, ca în Statele Unite.

În America, la fel ca în Europa și pretutindeni aiurea, aceleași cauze au produs aceleași efecte, dezvoltarea culturii intelectuale prin răspândirea instrucțiunii a mers de braț cu dezvoltarea politică și i-a servit ca piedestal.

Am vorbit până acum necontenit de instituțiuni politice, de dezvoltarea lor și de raportul necesar în care ele se află cu răspândirea instrucțiunii. Este acum timpul să arătăm, în puține cuvinte, ce înțelegem prin *dezvoltarea instituțiunilor politice* și care este diferența între ideile moderne și ideile secolelor trecute, în privința aceasta.

Prin expresia *instituțiuni politice,* noi înțelegem toate acele instituțiuni care au ca scop a regula într-un stat raporturile dintre cei care guvernează și cei care sunt guvernați, acele instituțiuni care, fixând drepturile și îndatoririle atât ale celor dintâi, cât și ale celor din urmă, delimitează pentru fiecare cetățean cercul legal în limitele căruia el poate să-și dezvolte activitatea, fără a lovi în drepturile concetățenilor săi, precum și cercul în limitele căruia el poate coopera în stat la conducerea afacerilor publice.

În privința aceasta, curentul ideilor moderne este cu totul deosebit de ideile admise în trecut în această materie.

Maniera de a vedea a Antichității, în materie de stat și de libertate, era că statul este totul, iar individul nimic. Așadar, scopul principal era întotdeauna splendoarea și forța statului ca instituțiune politică în fața națiunilor străine, iar nu fericirea și bunul trai al individului. Statul și înflorirea sa ca instituțiune erau scopul, individul era numai mijlocul, instrumentul pentru a ajunge la realizarea sa. Ținta constantă a tuturor legilor și instituțiilor politice

era dezvoltarea statului în diferitele direcțiuni și sub diferitele forme sub care se poate manifesta forța sa, nicidecum dezvoltarea individului; libertatea acestuia din urmă era recunoscută și respectată numai întrucât și în măsura în care ea era compatibilă cu tendința de mai sus. Îndată ce drepturile și interesele individului erau în opoziţiune sau măcar în discordanță cu interesele generale ale statului, cele dintâi erau sacrificate fără milă în fața celor din urmă. Numai din acest punct de vedere se poate explica, de exemplu, cum, în *Republica* lui Platon, acea operă de o concepțiune sublimă, în care acea instituțiune pe care o numim *stat* este dezvoltată până la un grad de frumusețe estetică și dusă până la o înălțime la care nu a putut urca nici o minte omenească, nici înainte, nici pe urmă, cum, zicem, în acel prototip creat de cel mai mare filosof al lumii antice, se propune ca bătrânii și infirmii, adică cei care nu mai pot servi statului în vreun fel, să fie uciși, la fel ca pruncii care se nasc cu vreo infirmitate care îi face incapabili de a fi utili societăţii în cursul vieții lor posterioare. Acestea sunt cruzimi care ne înspăimântă astăzi; considerate însă din punctul de vedere al ideilor dominante în mijlocul lumii antice, ele nu au nimic care să ne poată alarma; din contra, ele sunt foarte logice și în perfectă armonie cu planul general al unei societăţi perfecte; căci cel ce are în vedere doar forța și splendoarea statului ca instituțiune nu-i poate considera pe cetățeni decât ca o materie care trebuie întotdeauna și pretutindeni să ia locul și forma pe care o cere realizarea concepției dominante, și toate considerațiunile de respect ale libertății individuale și chiar considerațiunile de umanitate trebuie să dispară înaintea scopului principal.

După căderea republicilor grecești și a celei romane, a fost introdus în lume, puțin câte puțin, ideea *dreptului divin*, adică a puterii instituită în stat prin *grația divină,* pentru conducerea afacerilor și tutela tuturor intereselor colectivității. Ce vine de la Dumnezeu nu se discută, nu este supus controlului; așadar, prin apariția teoriei conform căreia toți regii și împărații primesc puterea de la Dumnezeu, este ușor a prevedea toate consecințele care au trebuit fatalmente să urmeze din această credință. Venind de la Dumnezeu, puterii trebuie să îi fie negreșit încredințată toată grija pentru dezvoltarea morală și materială a individului în stat; doar ea poate pedepsi și recompensa,

ea ceartă și tot ea mângâie, într-un cuvânt, ea ține, în atotputernica mână, supraveghează, dirijează toate afacerile și toate interesele tuturor indivizilor care formează statul. Din acest mod de a vedea lucrurile a decurs naturalmente că guvernele s-au încărcat din ce în ce mai mult cu tot felul de atribuțiuni, străbătând care de care mai adânc în cele mai îndepărtate unghiuri și în cele mai întinse raporturi ale vieții sociale. Crezându-se chemate de a privighea și a dirija tot, guvernele au smuls, unul câte unul, toate drepturile naturale ale individului și le-au alipit supremației puterii centrale. A ține în loc și a ucide în față toate aspirațiunile născânde, a da impulsiune altor aspirațiuni necunoscute, a încuraja unele întreprinderi, a reprima altele, a intra în viața privată, a prescrie modul de educațiune și de instrucțiune a tuturor, a se amesteca în traiul fiecăruia, a reglementa toate formele sub care se manifestă activitatea omenească, toate acestea erau considerate nu numai ca un drept incontestabil, dar chiar ca o datorie a fiecărui guvern bun.

Astfel, s-a format, puțin câte puțin, un fel de tutelă perpetuă, care îl urmărea pe om de la naștere până la moarte, conducându-l cu ochii legați către necunoscut. Toate interesele sociale se aflau sub direcțiunea guvernului, toate drepturile individului erau sacrificate pentru maiestatea puterii supreme, instituită pe pământ prin grația divină. Și instrucțiunea, și industria, și comerțul, și cugetarea, și cuvântul, și conștiința, toate, într-un cuvânt, erau puse sub direcțiunea și controlul imediat al puterii de sus și nimic nu era învoit să trăiască o viață proprie. În asemenea condițiuni, inițiativa individuală este nulă și orice încercare de activitate și de dezvoltare proprie este fatalmente condamnată a se sfărâma în contra rezistenței torentului ce vine de sus și înecă tot ce-i stă în cale.

Începând cu prăbușirea republicilor grecești și a celei romane, de-a lungul întregului Ev Mediu, ideile de mai sus au fost dominante în lumea europeană.

Statul *patriarhal,* statul *teocratic,* statul *patrimonial, statul feudal, statul monarhic absolut,* toate aceste diferite categorii de stat, care s-au perindat în istoria poporului european, sunt doar diferite manifestațiuni ale uneia și aceleiași idei.

Aceste forme diferite aveau, toate, aceleași tendințe, porneau din aceeași idee și aveau, prin urmare, același fundament. Ideea comună tuturor era că existența individului în stat trebuie subordonată în toate direcțiunile ei acțiunii puterii de sus, că doar aceasta din urmă are dreptul și datoria de a dezvolta și a dirija cultura morală și materială a tuturor, că, în fine, sorgintea acestei puteri nefiind din lumea aceasta, nici nu putea fi dată oamenilor de a o controla și a o face responsabilă de consecințele faptelor sale.

De abia către începutul secolului al XVII-lea au apărut în Europa primele pulsațiuni ale unui nou tip de idei. Spiritul public a început a tinde spre emancipare, iar natura divină a puterii a început să fie pusă la îndoială. Primele manifestațiuni ale acestei noi direcțiuni a spiritelor au avut loc în Anglia, și de acolo, trecând Canalul[41], au ajuns în Franța. Începând cu Revoluțiunea Engleză, care s-a terminat prin decapitarea lui Carol I, către mijlocul secolului al XVII-lea, noile idei au început a se răspândi din ce în ce mai mult în toate clasele sociale. Conștiința drepturilor naturale ale omului și setea de emancipare de sub jugul dreptului divin sub care zăcea omenirea se accentuau cu fiecare zi. În secolul al XVIII-lea, mișcarea a devenit generală și a cuprins toate spiritele; în cele din urmă, forța atât de lung timp comprimată a spiritului, care dorește să meargă cu orice preț înainte, a explodat și a produs memorabila Revoluțiune Franceză de la finele secolului trecut. Un orizont cu totul nou se deschise deodată lumii europene, iar omenirea, amețită la început de violența zguduiturii date tuturor instituțiunilor sale, s-a deșteptat puțin câte puțin și a început să se familiarizeze cu noile doctrine privind drepturile naturale și imprescriptibile ale omului și, mai important, a început a înțelege și a iubi libertatea.

Influența Revoluției Franceze asupra direcțiunii tuturor afacerilor omenești a fost colosală; din acest punct de vedere, importanța acestui eveniment pregătit vreme de un secol și jumătate, prin noua direcțiune ce începuse a lua spiritul public în Europa, este fără precedent în istorie.

Nu este aici locul și nici misiunea noastră de a analiza și a aprecia acțiunea ce a avut Revoluțiunea Franceză asupra civilizațiunii în genere, căci o asemenea întreprindere ar întrece cu mult slabele noastre forțe și ar ieși cu totul din cadrul introducerii de față; așadar, ne vom mărgini la a semnala în

puține cuvinte numai acea prefacere radicală care a rezultat din Revoluțiunea Franceză în privința ideilor admise până în epoca aceea, asupra naturii guvernului și a limitelor acțiunii sale, prefacere care se raportează direct la materia pe care o tratăm.

Vom constata, așadar, că teoria dreptului divin a fost spulberată, că puterea supremă a fost considerată a fi instituită de oameni, prin consimțământul lor și, prin urmare, responsabilă; în fine, și acesta este punctul capital, vechea teorie a dreptului și a datoriei guvernului de a deține o tutelă continuă asupra tuturor membrilor societății și de a dirija toată cultura lor morală și materială a fost întoarsă în sensul invers; proclamându-se libertatea individuală ca un drept natural, intervențiunea guvernului în viața și în afacerile cetățenilor a fost mărginită la acele cazuri în care securitatea publică e în joc sau în care inițiativa privată nu este îndestulătoare.

Sub imperiul acestor idei, au fost proclamate libertatea muncii, libertatea cugetării și libertatea conștiinței.

Aceste trei cuvinte rezumă tot progresul și toată caracteristica civilizației moderne. Ele sunt izvorul nesecat de la care toate emană și spre care toate se întorc; în jurul lor gravitează toate instituțiunile noastre politice moderne.

Sub impulsiunea puternică a acestei direcțiuni noi a spiritului public, vechile instituțiuni ale dreptului divin au căzut, una câte una, în pulbere, despotismul a fost detronat, iar în locul lui s-a înălțat un nou suveran, mai superb[42] și mai puternic decât toți regii și împărații pământului; acest suveran se numește *opiniunea publică.*

Nimic nu rezistă acestui gigantic cuceritor al pământului; oricât de mari sunt rezistențele și obstacolele pe care le întâlnește în cale, triumful său este astăzi asigurat.

Acest suveran nou care a apărut în lume, care se așează nechemat la masa calicului, precum și la masa regelui, care citează înaintea tribunalului său și pe cel dintâi, și pe cel din urmă, și ale cărui verdicte sunt fără apel, această nouă forță, zicem, care merge din zi în zi crescând, a schimbat cu totul condițiunile existenței noastre sociale.

Deșteptarea conștiinței publice în ceea ce privește libertatea individuală și drepturile inalienabile ale fiecărui membru al societății, precum și partea de cooperațiune la care este chemat direct sau indirect fiecare cetățean în conducerea afacerilor publice ale statului au schimbat cu totul fața lucrurilor și au pus științele în genere într-o situațiune cu totul nouă. Ideile și cunoștințele, care altădată aveau nevoie de a fi patronate de cei mari și puternici ai zilei, pentru a intra în practica guvernului, și care nu intrau, prin urmare, niciodată când nu aveau fericirea de a fi înțelese sau când se găseau în contradicțiune cu interesele clasei dominante, astăzi se răspândesc și sunt puse în practică prin forța opiniunii publice.

Nicio descoperire cu adevărat utilă nu apare astăzi fără ca ea, într-un timp mai mult sau mai puțin scurt, să nu fie impusă prin intervențiunea acestei puteri noi, despre care am vorbit mai sus, tronurilor și consilierilor lor; numai această împrejurare explică dezvoltarea cu totul neobișnuită pe care au luat-o toate științele, din epoca în care a început a se produce această reformă salutară în direcțiunea spiritului public, în privința libertăților și a instituțiunilor politice. Toate științele au profitat fără distincțiune de această nouă eră în care a intrat omenirea; niciuna însă nu a dat rezultate finale atât de binefăcătoare ca economia politică.

Descoperirile făcute de ea în privința libertății muncii, libertății comerțului, adevăratei naturi a monedei, demonstrațiunea legilor care domină creșterea populației, explicarea adevăratului rol jucat de instituțiunile de credit și a principiilor ce trebuie să domine organizarea lor, pentru ca ele să fie folositoare societății, evidențierea adevăratelor cauze ale mizeriei și ale existenței proletariatului, indicarea remediului potrivit pentru a le face să dispară, investigațiunile ei asupra rolului capitalului și asupra raportului acestuia cu forța de muncă, revelațiunile făcute prin silințele acestei științe în materie de impozite și stabilirea principiilor pe care trebuie așezate pentru a fi echitabile, toate aceste descoperiri și multe altele încă, odată cunoscute și înțelese de majoritatea claselor inteligente, au ieșit puțin câte puțin din cercul restrâns în care erau condamnate să trăiască și au trecut astăzi în domeniul public.

Propagate de la catedră, de la tribună și prin presă, noile principii ale economiei politice au ajuns până în sânul corpurilor legiuitoare și până în consiliile regale. Adoptate mai întâi de o mică minoritate, devenită majoritate mai târziu, privite, la început, ca o erezie sau ca o elucubrațiune a unor creiere bolnave, ele au devenit, în scurt timp, religiunea zilei, iar dușmanii neîmpăcați ai zilei de ieri au devenit cei mai zeloși apărători ai zilei de astăzi.

Legislațiunea a început să țină seamă de noua doctrină, iar rezultatele obținute au întrecut toate așteptările.

Însă dacă economia politică a dat rezultate cu mult mai însemnate decât oricare altă știință în privința înaintării civilizațiunii, cauza este, cum am spus mai sus, nu faptul că principiile și legile descoperite de ea sunt mai clare și mai accesibile maselor decât legile și demonstrațiunile celorlalte științe, nu pentru că investigațiunile ei, privind chestiuni care ne interesează mai mult sau mai puțin pe toți, sunt, astfel, chiar mai interesante; încă mai puțin, în fine, pentru că dintre toate științele economia politică este aceea care are cele mai multe legături cu toate direcțiunile vieții noastre sociale. Cauza adevărată a avântului luat este, pur și simplu, pentru că a apărut la timp. Ea s-a născut într-o epocă în care spiritul public din Europa era destul de pregătit pentru a o primi, iar instituțiunile politice, destul de dezvoltate pentru a o pune în practică. Iată cauza principală a succesului său! Am ținut să demonstrez acest fapt prin digresiunea făcută.

Cu câteva secole în urmă, ea ar fi trecut pe dinaintea omenirii fără a lăsa nici o urmă; ea ar fi fost, desigur, învinsă în lupta ei în contra spiritului recalcitrant al timpului și în contra instituțiunilor politice ucigătoare a oricărei tentative de lumină; astăzi, grație puterii opiniunii publice, ea este învingătoare, ea spulberă una câte una toate instituțiunile putrede ale trecutului și prinde rădăcini din ce în ce mai adânci în legile și în instituțiunile moderne.

Cu toate acestea, misiunea ei este încă departe de a fi împlinită; dacă vom compara rezultatele obținute până astăzi cu cele pe care ar fi trebuit să le producă această știință, dacă nu ar fi întâlnit și nu ar întâlni o rezistență atât de mare în ignoranța celor care conduc afacerile publice și țin în mâna lor destinele națiunilor, nu putem să nu fim cuprinși de un sentiment de

descurajare. Într-adevăr, astăzi, noțiunile economiei politice sunt, totuși, atât de puțin răspândite și, mai ales, atât de puțin înțelese de oamenii cei mai interesați de chestiune, chiar în țările cele mai înaintate în cultură, în comparațiune cu ceea ce am fi în drept a cere de la spiritul secolului, încât ar crede cineva că un destin fatal împiedică societățile de a cunoaște adevăratele lor interese; apoi, ce e mai trist, oamenii chemați a face legi și care stau în capul trebilor sunt, precum am zis mai sus, de multe ori, atât de ignoranți în ceea ce privește principiile cele mai elementare ale științei și atât de indolenți pentru a se familiariza cu ele și a se convinge de imensa lor importanță în ceea ce privește înaintarea culturii, încât nu ar putea cineva îndestul lucra, în interesul omenirii, la schimbarea acestei stări de lucruri.

Așadar, dacă comparăm starea actuală a societăților cu aceea existentă acum un secol, negreșit că trebuie să mărturisim că progresul realizat și în legi, și în instituțiuni, și în științe, și în interesele economice este imens; dacă comparăm însă această stare cu aceea ce ar putea și ar trebui să fie, nu putem să nu găsim tabloul foarte negru, și aceasta cu atât mai mult cu cât nu se cer alte sacrificii pentru a ajunge la această stare prosperă, decât mai multă bunăvoință și mai puțină prevențiune în contra lucrurilor pe care nu le-au studiat, din partea celor care iau o parte oarecare în conducerea afacerilor statului. Numai prin împrejurările descrise mai sus se explică, așadar, modul în care se comit astăzi, în cea mai mare parte a lumii civilizate, atâtea erezii în privința reglării intereselor economice ale societății, și cum multe din vechile instituțiuni, din vechile erori, din vechile legi și regulamente, care ne-au rămas moștenire din niște vremuri în care luminile economiei politice nu erau încă răspândite, pot sta încă în picioare, în mijlocul curentului ideilor moderne și față cu nivelul de astăzi al științei.

Negreșit, timpul va face justiție și va elimina toate aceste vechituri care împiedică încă progresul omenirii, iar curentul modern va izbi în vechile ruine până le va face una cu pământul; căci legea eternă a progresului nu permite ca adevărurile demonstrate odată prin știință să se sfărâme de rezistența ignoranței și a pasiunilor zilei și se rămână pierdute pentru omenire.

Scopul unei introducțiuni nu poate fi altul decât de a expune pe scurt importanța unei științe oarecare și raportul ei cu interesele omenirii, prin urmare, cu civilizațiunea. Acesta a fost și scopul introducțiunii de față în privința economiei politice, de care se ocupă acest tratat. Credem că am satisfăcut scopul ce am avut înaintea ochilor, pe cât slabele noastre puteri ne-au permis a o face.

Ca să terminăm, nu ne rămâne decât a adăuga puține cuvinte în privința importanței speciale pe care pare s-o aibă această știință pentru țara noastră, mai ales în împrejurările actuale.

Oricine a urmărit cu oarecare atențiune evenimentele petrecute în patria noastră de un număr de ani încoace nu a putut să nu fie cuprins de o legitimă mirare privind la aspectul curios ce oferă situațiunea noastră morală și materială.

Dacă ar fi să rezumăm într-o singură idee caracteristica acestei situațiuni, am zice că figura care predomină și bate la ochi în întregul tablou este o frământătură continuă, febrilă, care, ca rezultat final, nu produce decât niște forme deșarte fără fond.

Am fi nedrepți dacă am vrea să susținem că românii nu au făcut nici un progres de un timp încoace. Nu! Nu încape îndoială că, comparând starea noastră actuală cu aceea de acum 15-20 de ani, nu putem să nu constatăm un mare progres; dar nu e mai puțin adevărat că acest progres s-a realizat în cea mai mare parte în idei, iar nu în fapte. Negreșit că românii de astăzi cugetă altfel decât generațiunea trecută; ideile și principiile pe care se bazează adevărata civilizațiune sunt astăzi răspândite între diferitele clase ale societății noastre într-un grad care nu suferă nici măcar comparațiune cu ceea ce știau, în privința aceasta, părinții noștri; ideile secolului câștigă, cu fiece zi, o mai mare răspândire; dar, pe de altă parte, nu e mai puțin adevărat că și contrastul între idei și între instituțiuni devine pe zi ce trece mai simțitoriu. Și pentru a nu cita decât o singură probă la ceea ce zicem, vom atrage atențiunea lectorului imparțial asupra unui fapt care este de natură, mai bine decât oricare altul, a ne pune în pozițiune de a judeca natura situațiunii în care ne aflăm.

Dorim să vorbim despre sistemul constituțional.

Acest mecanism, ultimul rezultat al ideilor moderne, această formă de guvernare reputată pretutindeni ca forma cea mai binefăcătoare, ca mijlocul cel mai puternic de progres și de civilizațiune, chiar sistemul constituțional, zicem, de la introducerea căruia în țara noastră se aștepta minuni, nu a putut produce, din nenorocire, rezultatele dorite și nu a răspuns așteptărilor noastre. De ce? Avem astăzi pe hârtie instituțiunile cele mai libere și legile cele mai proprii[43] de a asigura dezvoltarea noastră morală, intelectuală și materială. De ce aceste instituțiuni nu pot prinde rădăcini, de ce acele legi nu pot servi decât de a ne arăta pe fiece zi mai mult cât de mare este abisul dintre idee și realitate?

De unde vine această ușurință nemaipomenită pe aiurea cu care la noi, fiece om, cât de cât audacios[44], poate viola legile și falsifica instituțiunile fără control și fără pedeapsă?

De unde vine acest curios fenomen că, în condițiunile libertății de acțiune ce avem, în loc de a utiliza forțele noastre pentru a ne cultiva inteligența, a spori tezaurul cunoștințelor noastre și a dezvolta bogățiile noastre materiale, prin răspândirea artelor păcii, noi ne zvârcolim într-un cerc vicios de frazeologie și de pasiuni din care nu putem ieși nici atunci când curentul unei situațiuni noi și a unor împrejurări independente de voința noastră ne împinge cu putere afară? Desigur, sunt și la noi oameni înzestrați cu destulă inteligență pentru a vedea pericolul și cu destulă putere de sine, pentru a-i rezista; de ce toate tentativele lor spre mai bine rămân fără succes?

Și precum e cu instituțiunile noastre politice, asemenea e și cu toate celelalte afaceri în orice direcțiune a activității noastre în care suntem chemați a produce ceva. Pretutindeni formă fără fond și o frământătură sterilă fără nici un efect practic.

Cauza este ușor de explicat. Dacă instituțiunile politice nu au rădăcină și pot fi falsificate și răsturnate chiar de oricine, dacă ele nu dau rezultatele binefăcătoare ce sunt menite a da prin natura lor, cauza unică este că lipsește suflarea de viață care singură le dă puterea. Acea suflare, fără de care orice instituțiune nu poate fi decât un cadavru, este conștiința fiecăruia cetățean despre drepturile și datoriile sale.

Această conștiință nu poate fi dobândită decât prin instrucțiune. Așadar, instrucțiunea este cheia de boltă; fără ea nu putem avea decât parodii și ruine.

Cuvântul marelui ministru economist al lui Ludovic al XIV-lea, *„Sire, on ne s`appuie que sur ce qui resiste“*[45], este și va fi pentru întotdeauna ultimul cuvânt al înțelepciunii omenești în materie de dezvoltare politică.

Și precum în privința instituțiilor politice, asemenea și în toate celelalte privințe: instrucțiunea poporului și răspândirea celei mai mari sume posibile de lumini și de cunoștințe este baza și condițiunea *sine qua non* a oricărui fel de progres.

Din acest punct de vedere, considerând că dezvoltarea bogățiilor noastre materiale, din motivele arătate pe larg în această introducere, trebuie să fie preocupațiunea noastră principală, după părerea noastră, nu există nicio știință care, în starea actuală a patriei noastre, să poată da rezultate mai splendide în privința culturii și a întăririi noastre naționale ca economia politică.

Pătrunși de această convicțiune[46], am făcut ceea ce slabele noastre puteri ne-au permis; alții mai tari ne vor urma pe calea deschisă. În ceea ce ne privește, dacă silințele și munca ce am depus vor avea norocul de a deștepta măcar un interes cât de mic în spiritul concetățenilor noștri pentru știința cu care ne prezentăm înaintea lor, și a le atrage atențiunea asupra importanței ei pentru tot ce se cheamă progres și civilizațiune, vom fi mai mult decât răsplătiți.

Ion Strat

București,1 Ianuarie 1870

Partea I
Despre producțiunea bogățiilor

Cap. I Despre producțiune

Omul are pe pământ o mulțime de trebuințe. Pentru a le satisface, el întrebuințează, în parte, o mulțime de bunuri pe care natura i le dă într-un mod gratuit și, totodată, o mulțime de alte bunuri, pentru a căror dobândire el este nevoit să facă anumite sacrificii.

De exemplu, omul nu poate trăi fără aer, fără apă, fără lumină. Toate acestea i le dă natura gratis, fără să pretindă de la el vreun fel de retribuțiune; pe lângă acestea, omul mai are trebuință și de casă, de haine, de nutriment[47]; însă aceste lucruri nu le găsește nicăieri pe degeaba, ci trebuie să le creeze singur, prin munca sa, sau să dea un echivalent al muncii sale pentru a le căpăta de la alții. Aceste obiecte, pe care omul nu le poate căpăta decât prin sacrificii, cu alte cuvinte, aceste obiecte care se găsesc în proprietatea exclusivă a cuiva și pe care nu le cedează nimeni decât numai în contra unui echivalent de alte obiecte, se numesc, în adevăratul înțeles al economiei politice, *bogății.* În limba vulgară, *bogăție* se numește o cantitate mare de obiecte utile. Un om bogat se numește acela care are o cantitate mare de bani, o proprietate întinsă de pământ, un număr mare de case etc., etc.

În înțelesul economiei politice, cantitatea nu se ia deloc în considerațiune. Un bob de grâu, un cot de postav, o pâine înseamnă tot așa de bine o bogăție, ca un șopron plin de grâu, o magazie plină de postavuri etc.

Valoarea fiecărui lucru este ceva cu totul arbitrar și vag, întrucât ea nu este recunoscută. Iată un exemplu: eu am o proprietate funciară la care țin foarte mult; poate că mi-am petrecut cei dintâi ani ai tinereții pe ea sau că ea are vreo pozițiune deosebit de frumoasă, sau că îmi inspiră niscai amintiri care îmi sunt scumpe; într-un cuvânt, eu, care am pentru acel colț de pământ o afecțiune deosebită, îi dau în mintea mea o valoare imensă, îmi închipui că face 10.000 sau 20.000 galbeni sau încă și mai mult. Această estimațiune, pe care o fac singur, în închipuirea mea, nu constituie încă ceea ce numim noi valoarea sa; această estimațiune este doar ceva fictiv, fără vreun folos practic. Când eu, proprietarul acelui colț de pământ, îl scot la vânzare și nu se găsește nimeni care să consimtă a-mi da mai mult de o mie de galbeni pentru acel pământ, atunci acea mie de galbeni constituie adevărata valoare a lucrului. Într-un cuvânt, valoarea unui lucru nu constă în estimațiunea fictivă a mea sau a altuia, ci în cantitatea de produse oferită de alți oameni pentru a putea dobândi lucrul meu.

Între lucrurile care se pot da la schimb, pentru a căpăta un obiect de care avem nevoie, se află și moneda. Cantitatea de monedă pe care oamenii o dau pentru a căpăta un lucru se numește prețul acelui lucru.

Noi, aici, nu facem decât a atinge în câteva cuvinte înțelesul cuvântului „valoare”, pentru a se putea înțelege ce însemnează cuvântul „producțiune" în economia politică, căci noțiunile mai detaliate asupra valorii vor veni în capitolele următoare.

Valoarea atribuită de oameni unui lucru își are fundamentul, originea principală în întrebuințarea pe care oamenii o dau acelui lucru. Am zis la început că omul simte pe acest pământ diferite trebuințe. El are trebuință de hrană pentru a-și ținea trupul, are trebuință de casă și de haine pentru a se apăra în contra asprimii naturii, are trebuință, pe urmă, când a ajuns la un grad mai înaintat de cultură, de o mulțime de obiecte care, deși nu sunt absolut necesare pentru existența materială, servesc, totuși, la satisfacerea anumitor gusturi, care devin și ele o necesitate imperioasă pentru omul care dorește să-și dezvolte facultățile morale și intelectuale. Toate aceste obiecte, atunci când nu sunt puse de natură la dispoziținea omului, ci când trebuie create prin munca omenească, au o valoare oarecare; prin urmare, putem zice

într-un cuvânt că, dacă oamenii atribuie unui lucru vreo valoare, cauza este întotdeauna că acel lucru poate să le satisfacă o trebuință. Un lucru care nu răspunde vreunei trebuințe simțite de oameni, cu alte cuvinte, un lucru care nu e bun de nimic, nu are nicio valoare.

Facultatea lucrurilor de a putea satisface diferite trebuințe ale oamenilor se numește, în economia politică, *utilitate*.

Aici ni se va putea aduce următoarea obiecțiune: „De vreme ce e constatat ca un adevăr palpabil că numai lucrurile acelea pot avea o valoare, adică, că numai lucrurile acelea se vând, se cumpără, se schimbă între oameni, care au în ele o utilitate oarecare, care sunt bune de ceva, cum, după statuarea unui asemenea principiu, se explică oare un fenomen pe care toată lumea îl cunoaște, adică, că oamenii consimt să facă sacrificii, și de multe ori sacrificii imense, pentru a căpăta lucruri care nu numai că nu sunt deloc utile, ci, din contra, care sunt de cele mai multe ori vătămătoare în cel mai înalt grad. Care om cu bun-simț va cuteza să susțină că un briliant plătit cu cinci sute de galbeni sau livreaua[48] galonată a unui lacheu care stă toată ziua fără treabă în anticameră sunt lucruri care conțin în ele cea mai mică umbră de utilitate? Cu toate acestea, noi vedem că oamenii aleargă după astfel de lucruri, se lipsesc de cele trebuitoare, se ruinează de multe ori pentru a și le putea procura. Iată, așadar, lucruri care au o valoare imensă, fără a avea totodată în ele cea mai mică utilitate”. La această obiecțiune vom răspunde:

Noi nici nu dorim, nici putem intra într-o apreciere critică și rațională a diferitelor trebuințe ce simt oamenii pe pământ; când, intrând într-o asemenea apreciere, descoperim că trebuințele ce simt oamenii sunt de natură tot atât de diversă precum caracterele, inteligența, temperamentele și chiar natura lor fizică. Un om privește ca fiind ceva indispensabil, de primă necesitate a avea zece feluri de bucate la masa sa și de a se culca pe un pat de catifea și se află nenorocit când nu poate să-și procure aceste satisfacțiuni; un alt om se simte foarte fericit când poate mânca, o dată în săptămână, carne și poate să-și odihnească oasele pe un așternut de paie. Un om găsește cea mai mare satisfacțiune în citirea unui op bine scris sau în vizionarea unei frumoase piese de teatru; un alt om găsește cea mai mare satisfacțiune în consumarea unei cantități mari de rachiu sau vin, care îi ia mințile și îl pune

tot pe o linie cu animalul. Așadar, omul care poartă un briliant scump pe degetul său, sau care are un lacheu galonat în anticamera sa, își potolește astfel setea de a arăta celorlalți oameni că este bogat, puternic, influent. Setea aceasta de ostentațiune poate să fie criticată, poate să fie condamnabilă, poate să fie ridiculizată de către orice om cu bun simț; însă ea constituie o adevărată *trebuință,* din partea celui ce o are, iar dovada că această trebuință este încă una din cele mai vii simțite, din cele mai imperioase, este că el consimte a face cele mai mari sacrificii pentru a și-o satisface. În economia politică, de câte ori se vorbește despre *utilitatea* unui lucru, acest cuvânt nu trebuie luat vreodată în sensul său filosofic, adică în sensul facultății unui lucru de a satisface o *trebuință practică, bună, rațională;* cuvântul *utilitate,* adică elementul constitutiv al *valorii* lucrurilor, în economia politică, însemnează numai facultatea unui lucru de a satisface o trebuință, *fără a cerceta mai departe* dacă acea trebuință este rațională sau absurdă, folositoare sau vătămătoare.

Trebuie să mărturisim, așadar, că un briliant, o livrea, o marcă de familie aurită sunt lucruri tot atât de utile ca pâinea, carnea, hainele care servesc la întreținerea noastră, cărțile care ne dezvoltă inteligența și ne fac mai instruiți, tot atât de utile, zicem, pentru că și cele dintâi, și cele din urmă satisfac niște trebuințe ale oamenilor și au, prin urmare, din această cauză, o valoare.

Am zis că *bogăție* în sensul economiei politice însemnează orice obiect pe care omul poate să-l capete doar prin sacrificii sau, cu alte cuvinte, orice obiect care se află în proprietatea exclusivă a cuiva. Toate aceste obiecte au însă, după cum am văzut, *o valoare.* Mai departe, am văzut iarăși că fiecare valoare presupune facultatea unui lucru de a satisface o trebuință a omului, cu alte cuvinte, presupune o utilitate; prin urmare, putem zice că a crea, a produce bogății în sensul economiei politice nu vrea să zică altceva decât a crea, a produce un obiect util. Aici, este nevoie de o mică explicațiune. Omul, pe cât este de mare în unele privințe și, mai ales, în superioritatea lui ca ființă înzestrată cu inteligență, asupra naturii neînsuflețite, pe atât este de mic și de slab în altă privință, adică atunci când considerăm facultățile sale creatoare. Omul acesta, care prin geniul său a ajuns să facă în lume adevărate minuni,

nu este în stare să creeze nici măcar un singur atom al unui lucru, după cum, pe de altă parte, nu este în stare să distrugă un singur atom în strictul înțeles al cuvântului. Cantitatea materialelor din care se compune lumea nu poate nici să crească, nici să scadă prin voința omenească. Toată activitatea omului, dacă vom privi de aproape nenumăratele sale ocupațiuni în viața practică, constă doar în a da materiei existente o altă formă, una care să o facă mai aptă pentru a satisface diferitele trebuințe ale oamenilor, a o înzestra cu calități pe care nu le poseda mai înainte, cu alte cuvinte, de a-i da *o utilitate* oarecare. Va fi de ajuns un exemplu: să se gândească cineva la toate operațiunile trebuitoare pentru a produce haina cea mai simplă a toaletei noastre. A trebuit mai dintâi ca cineva să se fi ocupat cu creșterea oilor, care au produs lâna din care a fost făcut postavul. Un altul, pe urmă, a tuns lâna. Această lână a fost spălată, uscată, toarsă, țesută într-o fabrică. Acea țesătură a trecut, apoi, prin nenumărate operațiuni, pentru a căpăta desimea trebuitoare, a fost vopsită, a fost tunsă până ce a devenit postav. Apoi, acest postav, din momentul în care a ieșit din fabrică și până în momentul în care a intrat pe mâinile croitorului, a trecut prin sute de mâini, a fost transportat mii de poște[49] și a fost cumpărat și vândut de zece ori până a ajuns în țara noastră. Ajuns, în fine, în mâinile croitorului, a trecut iarăși prin tot felul de operațiuni, până a căpătat forma definitivă a unei haine. Ei bine, dacă vom îmbrățișa dintr-o singură ochire toate operațiunile executate de mâinile omului în confecționarea acestei haine, din momentul în care lâna se afla încă pe spatele oii și până când această lână s-a transformat în haină, vom fi nevoiți să mărturisim că industria omenească nu a creat în tot cursul acestor operațiuni nici măcar un atom nou de materie. Lâna care se găsea pe oaie se găsește și în haină, însă transformată cu totul. Toată activitatea muncii omenești în cazul de față a constat doar în a da lânii o utilitate, sub forma hainei, pe care nu o avea sub forma sa primitivă.

Precum e în cazul de față, asemenea e și în toate celelalte cazuri pe care le-am putea lua ca exemple. Orice direcțiune va lua activitatea omenească, în orice ram de industrie vom observa pe om, întotdeauna ne vom convinge că rezultatul definitiv al muncii sale nu înseamnă a crea materie, ci doar *utilitate.*

Pentru a rezuma în câteva cuvinte, oricând vom întâlni în economia politică cuvântul *p*roducție, trebuie pururi să înțelegem prin el nu o creare, o producție de materie, căci, după cum am demonstrat, este peste putința omenească așa ceva, ci numai o producție de *utilitate*.

Ideea aceasta atât de simplă, după care a produce nu va să zică a crea o materie, ci numai a da unei materii o utilitate pe care nu o avea înainte, a fost foarte mult timp combătută, fiindcă aici, ca în toate celelalte chestiuni, spiritul omenesc nu a început a se familiariza cu ce este mai simplu, mai drept, mai natural, ci, din contra, cu ce a fost mai sucit, mai absurd.

Pentru cei dintâi autori care au început a studia chipul în care se formează bogățiile, toată bogăția unui popor, precum și cea a unui individ, consta în a deține o mare cantitate de monedă. Școala care propaga principiul că bogăția constă doar în bani se numea școala *mercantilă;* vom avea a vorbi despre ea mai pe larg în cursul acestui op. Doctrina acestei școli a fost înlocuită apoi cu teoriile economiștilor secolului al XVIII-lea din Franța, care poartă numele de fiziocrați și care susțineau că doar *pământul* este în stare de a produce vreo bogăție, fiindcă numai el produce într-adevăr ceva nou; într-un cuvânt, că numai clasa agricultorilor poate fi numită clasă productivă, că toate celelalte industrii sunt neproductive, fiindcă au ca rezultat doar o schimbare de formă, crearea unei materii noi. *Adam Smith* a fost acela care a dărâmat această doctrină, arătând că nu numai pământul, ci, în genere, orice fel de lucru care are ca scop a conferi unei materii o utilitate pe care nu o avea înainte trebuie numit *productiv.* Cu toate acestea, *Adam Smith* nu a ajuns a arăta adevărul întreg în chestiunea aceasta, pentru că și el a fost victima unei erori grave. Într-adevăr, el a susținut că nu numai cei ce se ocupă cu agricultura, ci și cei ce se ocupă cu alte industrii sunt productivi, însă el a avut o rezervă, adică, a înțeles numai industriile care au ca rezultat un produs material; el a trecut industriile care nu se ocupă cu un obiect material în rândul industriilor neproductive. Astfel, omul de stat, funcționarul public, medicul, profesorul, avocatul, artistul, clericul formau, după opiniunea lui Adam Smith, o clasă cu totul neproductivă, pentru că rezultatul activității lor nu este un obiect material, precum bunăoară masa făcută de un tâmplar, haina făcută de un croitor, cartea obținută de un tipograf etc. Aceasta este o

eroare gravă, în care a căzut chiar fondatorul economiei politice, acest om care, în toate celelalte chestiuni a pus fundamentul principiilor drepte și adevărate ale științei, eroare rectificată apoi de către economiștii moderni. Astăzi, noi toți recunoaștem că lecțiunea unui profesor, discursul unui avocat, activitatea unui funcționar care menține ordinea publică și dă dreptatea cum se cuvine sunt lucrări cel puțin tot atât de utile societății ca munca unui agricultor sau a oricărui alt meseriaș. Dacă, prin urmare, aceste clase, pe care noi astăzi suntem deprinși a le îmbrățișa sub denominațiunea *de profesiuni liberale*, aduc un adevărat folos societății, atunci ele trebuie considerate ca producătoare de *bogății sociale,* pentru că, după definițiunea noastră, a crea, a produce o bogăție socială va să zică a produce ceva util, fără a face nicidecum deosebire dacă acel ceva este un produs material, care poate fi văzut cu ochii și pipăit cu mâinile, sau dacă este ceva imaterial, precum binele ce rezultă pentru societate din răspândirea științelor și a luminilor, prin organele menționate mai sus. Și ar fi ceva foarte curios de a pretinde că farmacistul care face o doctorie este un om productiv și că doctorul care prescrie rețeta după care lucrează cel dintâi, precum și toți învățații care au trudit pentru a aduce medicina la gradul de perfecțiune la care ea a ajuns astăzi, să fie tratați ca oameni neproductivi pentru societate.

Așadar, astăzi, principiul general admis în economia politică este că orice lucru care are ca scop să producă ceva util e producător de *bogăție socială.*

Cap. II Despre diferitele soiuri de industrii

Mai înainte de toate, trebuie să știm ce înseamnă, în economia politică, cuvântul industrie.

În limba vulgară, prin el se înțelege mai mereu industria manufacturieră, adică aceea care are ca scop a da, prin lucrul mâinilor, produselor brute ale naturii, o formă și o valoare noi.

Astfel, se vorbește și se întrebuințează de multe ori în cărți expresiunea: *comerțul* și *industria* sau *agricultura* și *industria*, ca și cum munca unui *plugar* s-ar deosebi, în natura sa, de munca unui croitor, stoler[50], fierar etc. sau unui negustător, care nu face decât să cumpere și să vândă diferite produse.

Uneori însă, se dă cuvântului *industrie,* în limbajul uzual, o semnificațiune mult mai întinsă, adică, se înțelege prin industrie orice muncă omenească care are ca rezultat un obiect material precum agricultura, manufacturile și comerțul, în opoziținne cu munca aceea a omului care are un caracter mai înalt, precum munca omului învățat, a artistului, a funcționarului public etc. În înțelesul acesta, cuvântul *industrie* face antiteză tuturor ocupațiunilor pe care noi le îmbrățișăm sub denumirea de *profesiuni liberale.*

Din limba vulgară, interpretațiunea aceasta a trecut în limbajul oficial și în legi, astfel încât vedem că *industrie* are uneori înțelesul restrâns despre care am vorbit mai sus, adică, înseamnă doar *industrie manufacturieră*, însă, alte ori, semnificațiunea cealaltă, mai largă, adică, înseamnă orice muncă omenească ce nu intră în domeniul profesiunilor liberale.

Deși niciuna dintre aceste definițiuni nu este exactă, pentru că statuează și presupune o diferență între ocupațiuni care, deși divergente în privința rezultatului, nu prezintă vreun fel de deosebire în privința naturii lor, totuși, aceste definițiuni au fost adoptate de cei mai mulți economiști, inclusiv de *Adam Smith.* Însă cu cât câmpul economiei politice s-a lărgit, cu cât au început să se împrăștie umbrele în care erau învăluite cele mai multe din principiile fundamentale ale acestei științe, cu atât a fost resimțită și necesitatea de a întinde mai departe înțelesul cuvântului *industrie.* Distincțiunea făcută înainte între industrie și între profesiunile liberale a fost recunoscută ca fiind falsă și zadarnică. În principiu, a fost admis faptul că toate soiurile de muncă omenească, oricât de diferite ar fi ele în privința operațiunilor executate și a rezultatului final, cu alte cuvinte, toate

ocupațiunile utile la care se dedau oamenii în lume, se leagă între ele, se țin împreună ca verigile unuia și aceluiași lanț, și se ajută una pe alta, că toate ocupațiunile oamenilor sunt supuse acelorași legi, că țintesc toate unul și același scop și că, prin urmare, trebuie să le îmbrățișăm pe toate sub o singură denominațiune.

Astfel, cu încetul și prin progresul studiilor economice, am ajuns acum a stabili principiul conform căruia sub denumirea de *industrie* trebuie să înțelegem orice lucru omenesc, fie material, fie intelectual, care are menirea de a satisface direct sau indirect vreo trebuință a oamenilor. Astăzi, în economia politică, cuvântul *industrie* este sinonim cu *lucru,* considerat în toată varietatea aplicațiunilor sale.

Industria în adevăratul înțeles al cuvântului este una și nedespărțită; cu toate acestea, având în vedere multiplicitatea operațiunilor necesare pentru a produce toate obiectele care satisfac trebuințele noastre, s-a crezut de cuviință a împărți industria în mai multe ramuri, cu alte cuvinte, a o clasifica.

Economistul francez *J.B. Say* a propus următoarea clasificațiune:

1) Industria *agricolă,* sau *agricultura,* adică industria aceea care se mărginește la primirea produselor din mâinile naturii.

2) Industria *manufacturieră,* adică aceea care unește, desparte, mestecă, într-un cuvânt, transformă produsele naturii spre a le adapta trebuințelor noastre.

3) Industria *comercială,* sau, numai simplu, *comerțul*, adică industria aceea care constă numai în a transporta produsele dintr-un loc în altul sau în a le detaila[51] în aceeași localitate, spre a le face mai accesibile consumatorilor, fără a le schimba în vreun fel forma lor primitivă.

Aceasta e clasificațiunea lui J. B. Say. Deși foarte atrăgătoare și ademenitoare prin simplitatea și ușoara ei înțelegere, totuși, nu a întârziat a fi recunoscută ca incompletă, din cauză că lasă afară din cadrul său o mulțime de profesiuni din cele mai importante, care sunt adevărate industrii și care nu-și găsesc loc în niciuna din cele trei rubrici indicate mai sus. Astfel, de exemplu, industria minelor, care a ajuns astăzi de cea mai mare importanță, nu poate avea loc în cadrul industriei agricole, fiindcă e o diferență naturală enormă între aceste două industrii. Una, cea agricolă, culege de pe fața

pământului produsele naturii; cealaltă, industria minelor, industria extractivă, le scoate din măruntaiele pământului. Mai departe, industria importantă a construcțiunilor, precum și cea a podurilor, a șoselelor, căilor ferate, porturilor etc. Defectul capital al clasificațiunii de sus este însă că exclude un șir întreg de industrii cunoscute sub numele de *profesiuni liberale.* Astfel, munca depusă de un medic, un avocat, un profesor, un funcționar public, un artist etc. nu e nici industrie agricolă, nici manufacturieră, nici comercială; prin urmare, rămâne cu totul în afara clasificațiunii de mai sus. Pentru a elimina această lacună, *Charles Dunoyer,* în excelentul său op asupra *Libertății muncii,* a propus următoarea clasificațiune:

El împarte toate industriile în două categorii mari:

1) Cele exercitate asupra lucrurilor;
2) Cele exercitate asupra oamenilor.

Cele dintâi sunt:

1) Industria *extractivă,* adică aceea care scoate din sânul naturii niște produse spontane, și care cuprinde pescuitul, vânatul și exploatațiunea minelor.

2) Industria *vehiculară* (voiturière[52]), adică aceea care se ocupă cu transporturile atât pe uscat, cât și pe apă.

3) Industria manufacturieră.

4) Industria agricolă.

Industriile exercitate asupra oamenilor sunt:

1) Acele industrii care se ocupă de perfecționarea naturii noastre fizice;

2) Cele care au ca scop special cultura imaginațiunii și a sentimentelor noastre;

3) Cele care au ca scop educațiunea inteligenței noastre;

4) Cele care au ca scop perfecționarea moralei noastre.

Această clasificațiune, deși mai completă și mai rațională decât a lui *Say,* are, totuși, un inconvenient mare, adică, este cam complicată și, prin urmare, nu e îndestul de accesibilă multor spirite care vor să se familiarizeze cu principiile elementare ale economiei politice, fără a fi nevoite de a face raționamente lungi spre a putea înțelege ceea ce li se spune. Deși

recunoaștem și noi acest inconvenient, nu putem face altceva decât să adoptăm clasificațiunea expusă mai sus, din cauză că ni se pare, deocamdată, cea mai bună dintre toate câte au apărut până acum; pe de altă parte, trebuie să recunoaștem că aria diferitelor industrii cu care se ocupă oamenii este atât de vastă, încât e cu neputință de a le clasifica pe toate în două sau trei rubrici generale.

Acum nu am avut altă intențiune decât a face o împărțire oarecare a industriilor, pentru ca cititorii să le poată mai bine cuprinde dintr-o singură ochire. Ce intră în fiecare din clasele indicate, vom avea ocaziunea de a înțelege mai pe larg de-a lungul acestui op.

Cap. III Ce este un capital productiv și cum concură la producțiune

Înainte de toate, trebuie să știm ce se înțelege prin *capital*!

În starea primitivă, când omul se află față în față cu natura, și nu are alt ajutor decât brațele sale, poziținea[53] sa nu e tocmai foarte fericită. Cu mijloace atât de mărginite[54], adică numai cu brațele sale, sfera activității sale, sau, mai zis, sfera producțiunii sale e foarte restrânsă, iar existența sa materială, prin urmare, mizerabilă. Să ne închipuim de exemplu: un om aruncat de furtună pe un țărm neospitalier, într-un deșert, în care, având doar trupul și sufletul, se vede deodată față în față cu sălbăticia. Oricât de multă trudă și-ar da acest om, oricât de inteligent ar fi în a-și inventa toate mijloacele posibile spre a-și îndulci existența, totuși, e mai mult decât probabil, că, voind a se ajuta numai de forța sa fizică spre a trăi de pe o zi pe alta, existența sa nu va fi *decât* un șir de privațiuni și de suferințe. Să ne închipuim, din contra, că acest om e prudent și prevăzător. În cazul acesta, el va începe să-și creeze mici instrumente cu care își va ușura cu mult munca. Cu aceste instrumente

simple, oarecum primitive, el își face altele, mai complicate, care-l ajută și mai mult. Astfel, începe să-și construiască o casă, care îl protejează de vijelii, își face îmbrăcăminte și, în fine, își pregătește o rezervă de alimente, spre a nu fi silit să-și caute hrana zi de zi, ca animalele sălbatice și a-și putea consacra timpul unei ocupațiuni mai statornice, care îi aduce un folos mult mai mare. Astfel, grație spiritului său prevăzător, care l-a făcut să înțeleagă că, pentru a putea produce ceva, trebuie să își procure înainte de toate instrumente și provizii, el își ameliorează treptat existența materială, sporindu-și, zi de zi, mijloacele de producție.

A-și crea mijloace de producție înseamnă a-și crea valori, care se manifestă sub formele cele mai diverse. Aceste valori constau în *case*, *instrumente*, *îmbrăcăminte*, *zidiri destinate exploatațiunii*, în semințe, în animale domestice, în provizii de tot felul, pentru asigurarea hranei pe viitor. Acest complex de valori, creat de om spre a veni în ajutor forței brațelor sale și a mări, astfel, într-un grad fenomenal acțiunea și dominațiunea sa asupra naturii, acest complex de valori, zicem, creat de om spre ameliorațiunea existenței sale materiale, se numește *capital* în sensul cel mai larg al cuvântului. Cu alte cuvinte, capitalul cuprinde orice valoare creată de om, sub orice formă s-ar arăta ea și fără a distinge dacă valoarea creată e destinată a servi ca instrument spre crearea altor valori sau numai ca simplu lucru de agrement, pentru plăcerea și mulțumirea celui ce a creat-o.

În limbajul vulgar, cuvântul *capital* are cu totul alt sens, un sens mult mai restrâns.

Astfel, cuvântul *capital* este întrebuințat pentru a desemna o sumă de bani. Un capitalist este cel care are bani mulți la dispoziținea sa.

Se întrebuințează cuvântul capital și spre a desemna toate valorile deținute de cineva și din al căror venit trăiește. Atunci capitalul e folosit ca termen ce stă în opoziținne cu *venitul.*

El mai este întrebuințat pentru a denumi o sumă de bani care aduce un *procent anual.*

Toate aceste sensuri ale cuvântului capital în limbajul ordinar sunt variabile și nedeterminate, imprecise. Într-o știință ca economia politică,

trebuie să căutăm cât se poate mai mult să precizăm terminii întrebuințați și să circumscriem adevărata lor aplicațiune, pentru că o definițiune inexactă generează o mulțime de erori grave, care devin cu atât mai regretabile, cu cât mergem înainte.

Așadar, repet: cuvântul *capital* înseamnă *toate valorile* cu care s-a *îmbogățit societatea* prin munca sa *anterioară.*

Să venim acum la ceea ce se numește un *capital productiv.*

S-a văzut că industria singură, adică numai puterea brațelor, nu poate produce mult. Pentru ca omul industrios să poată crea valoare, să poată mări cercul producției sale, trebuie să fie ajutat în munca sa de produse create de mai înainte. Aceste produse sunt:

1) Instrumente de tot felul, precum sapa, plugul pentru agricultor, ciocanul, ilăul[55] pentru fierar, în fine, nenumăratele ustensile absolut necesare în toate meseriile.

2) Alimente și alte lucruri necesare pentru existența omului, pe timpul cât lucrează pentru a produce ceva. E neapărat ca cineva să aibă pregătită o rezervă din care să poată întâmpina trebuințele vieții, până când va putea vinde produsul la care lucrează.

3) Materiile brute din care trebuie create produsele. Prin materie brută, se înțelege acea materie, care în starea în care se află, nu ne poate fi utilă, și care, prin urmare, trebuie să fie prelucrată spre a ne putea servi la ceva. Astfel, de exemplu, fierul și multe alte metale ce provin din pământ, lemnul etc.

Există multe materii brute, care ne sunt date gratis de natură; există însă iarăși foarte multe, care costă multă muncă până ce se adună, iar acestea au o valoare care trebuie plătită de acela care are nevoie de ele spre a crea un produs nou.

Astfel, fiecare industrie mai are nevoie de o provizie de materii brute, pentru a putea funcționa și produce.

Valoarea tuturor acestor trei grupe de lucruri enumerate și de care nu se poate lipsi niciun fel de industrie se numește *capital productiv*.

După toate câte am spus până acum, spre familiarizarea cu noțiunea de capital, pot să rezum și să dau încă o dată, în câteva cuvinte, cele două definițiuni principale citate, adică:

Capitalul, în sensul cel mai general al cuvântului, cuprinde orice *valoare acumulată,* adică orice lucru creat prin munca omului, dacă ar servi doar pentru agrement.

Porțiunea aceea însă a capitalului, adică a valorilor create de om, care e întrebuințată la reproducție, adică la producțiunea unor valori noi, adică instrumentele și ustensilele, alimentele și materiile brute, acea porțiune, zic, se numește *capital productiv.*

E necesar acum să demonstrăm importanța rolului jucat în societate de capital, prin participarea activă la producție.

Au fost multe controverse, multe opiniuni diverse între economiști în legătură cu definițiunea cuvântului capital. În ceea ce privește necesitatea capitalului pentru orice fel de muncă, nu au existat niciodată opiniuni diferite. De la Adam Smith până astăzi, toți adepții economiei politice sunt pătrunși de ideea că omul nu poate face un pas în sfera producției fără capital, că toată munca sa este sterilă atunci când se realizează fără acest auxiliar.

Din acest punct de vedere, nu a existat nicio divergență de opiniuni, deoarece lucrul e foarte simplu în sine și foarte ușor de constatat îndată ce ne uităm la aceea ce se face împrejurul nostru. Să privim un agricultor! Ce face el fără plug, fără sapă, fără vite de jug, fără semințe etc.? Nimic.

Chiar atunci când fructele se află pe câmp pur și simplu și nu are decât să le culeagă, el are trebuință de car, de cal sau bou, de șură și, în fine, de multe altele, care intră în instrumentele absolut trebuitoare unei exploatațiuni rurale; neavând toate acestea, omul nu poate utiliza niciun fruct al pământului. Cel mai modest meseriaș, de exemplu, un simplu fabricant de cuie, are nevoie de ceva instrumente precum ciocan, foi, ilău, apoi, de o mică proviziune de alimente și, în fine, de o proviziune de materie brută, adică de o *oca* sau *două* de fier din care să facă cuiele.

Toate acestea constituie însă un capital. Așadar, constatăm că nici un fel de industrie, fie mare, fie mică, nu poate să se dispenseze de capital dacă dorește să producă ceva. Cu cât vom examina mai mult și mai de aproape

rolul capitalului în lume, cu atât ne vom convinge mai mult că el este companionul nedespărțit al omului muncitor și că, fără el, nu există producție.

Cap. IV Despre agenții naturali care concurează mai cu deosebire la producțiune

Am cunoscut până acum două elemente care concură la orice producție: întâi, munca brațelor omenești și, al doilea, capitalul. Am spus că auxiliarul cel mai puternic al oricărei industrii este capitalul, căci, fără el, toată munca devine sterilă. Acum trebuie să spun că industria, afară de produsele create de ea, de care se servește spre a reproduce, a crea o valoare nouă, și care ia numele de capital, se mai servește în diversele sale operațiuni de niște forțe pe care natura le pune la dispoziținea sa fără nici o retribuțiune, forțe care, de multe ori, nu pot fi înlocuite prin vreo combinațiune omenească, și cu al căror ajutor industria creează cea mai mare parte din utilitatea dată lucrurilor. Aceste forțe ale naturii se numesc în economia politică *agenți naturali.* Mă explic.

Pentru ca eu, presupunând că aș fi agricultor, să trag vreun fruct din sânul pământului, am neapărată nevoie, în afară de munca brațelor mele, și de o mulțime de alte produse create deja de mine, precum instrumentele de câmp, zidirile, animalele, semințele și, în fine, toate celelalte trebuitoare pentru exploatațiunea rurală. Cu toate acestea, n-aș fi încă în stare să produc nici măcar un bob de grâu dacă nu aș fi ajutat în operațiunile mele de niște forțe puternice ale naturii, care cooperează la producție. Aceste forțe sunt pământul, cu misterioasa facultate productivă cu care l-a înzestrat Dumnezeu, soarele, care face prin căldura sa să prospere vegetațiunea, aerul, apa, care dă

viață și hrănește tot ce crește pe fața pământului. Toate aceste forțe misterioase ale naturii, a căror influență magică asupra lumii organice întregi va rămâne de-a pururi, în mintea omenească, un motiv de admirațiune profundă pentru Creator, aceste forțe, zic, care cooperează la creațiunea diferitelor produse cu care se ocupă industria omenească, se numesc *agenți naturali.*

Astfel, în produsele create prin mașini, o parte a valorii acestor produse este creată prin valoarea mașinii, iar altă parte, prin concursul agenților naturali. Să luăm, de exemplu, o moară de vânt, care poate fi considerată o mașină, și să presupunem că, în locul aripii care e mișcată de vânt și care face să umble moara, ar fi o roată ce ar trebui pusă în mișcare prin brațele oamenilor, mai precis, prin brațele a zece oameni. În cazul acesta, un agent natural, vântul, face serviciul pentru care s-ar cere zece oameni; fiindcă e atâta de complezent și-l face într-un mod gratuit, ne scutește de cheltuiala cerută de plata acelor zece oameni. În cazul acesta, am putea înlocui agentul natural prin brațe de oameni; însă există foarte multe cazuri în care agentul natural nu poate fi nicidecum înlocuit și, în care, fără cooperațiunea sa, produsul nu ar putea fi creat deloc. Așa e forța vegetativă a pământului, care face să crească ceea ce semănăm, forța vitală ce propagă animalele și multe alte forțe ale naturii, pe care omul nu le poate imita, ba, de multe ori, nici măcar a le înțelege.

Astfel, oriunde vom îndrepta privirile noastre, vom putea vedea natura lucrând alături de om la opul producției, și cu cât se mărește inteligența omenească, cu cât se lărgește sfera descoperirilor în lumea fizică, cu atât crește dominațiunea spiritului asupra materiei, cu atât mai multe servicii tragem din întrebuințarea agenților naturali gratuiți, și ne scutim de serviciul brațelor noastre și al capitalului, cu atât mai mult, prin urmare, sporește și prosperitatea noastră materială; cu alte cuvinte, mărimea bogățiilor noastre sociale depinde de utilizarea ce știm să tragem din cooperațiunea agenților naturali. Pretutindeni în fabrici, în manufacturi, în agricultură, în comerț, atunci când valoarea unui produs scade, când trebuie să facem un sacrificiu mai mic pentru ca să-l căpătăm, consumațiunea acestui produs se lățește[56] și cel care ieri nu putea să-l aibă, pentru că era prea scump, astăzi, când prețul a scăzut, îl are. Această lățire a consumului înseamnă o sporire a bogățiilor

sociale; căci cu cât membrii societății consumă mai mult, cu atât sunt mai bogați. De unde vine însă această scădere în valoarea unui produs? În starea normală a lucrurilor, vine întotdeauna dintr-o facilitare a producției; facilitare a producției vrea să însemne că în loc de brațe de om sau de alți factori ai producției care ne costă, și care intră, prin urmare, în prețul lucrului, printr-o descoperire fericită, ajungem a întrebuința un agent natural a cărui cooperațiune[57] e gratuită, și facem să scadă, prin aceasta, prețul lucrului. Comparând abundența de produse de tot felul, de care se bucură popoarele civilizate, cu penuria în care trăiesc popoare care se află încă în pruncia civilizațiunii, și cercetând cauza acestui fenomen, pururea vom găsi-o în întrebuințarea rațională și din ce în ce mai întinsă a agenților naturali. „Analizați toate progresele industriei, zice *J.B. Say* și veți găsi că toate se reduc la aceea că lumea a învățat a trage un profit mai mare din forțele și din lucrurile pe care natura le-a pus la dispoziținea omului".

Între agenții naturali ai industriei, sunt unii care se pot apropria, adică, pot deveni *proprietatea* celor ce îi exploatează; alții, din norocire[58], partea cea mai considerabilă, nu pot deveni proprietatea nimănui, ci servesc oricărei industrii într-un mod gratuit.

Astfel, pământul cultivabil, minele din care se extrag metale și alte produse ale pământului, o apă care pune în mișcare o uzină, pot deveni proprietatea unui individ care, pe urmă, o exploatează pentru profitul său și cere o retribuțiune mai mult sau mai puțin considerabilă pentru a ceda proprietatea sau numai întrebuințarea acestor forțe naturale altui individ.

Însă marea, care e tot atât de productivă ca pământul, care ne dă atâtea produse prețioase, vântul, care e un motor tot atât de puternic, dacă nu cumva, mai puternic, decât apa, aerul, aburul, care face minuni în timpurile noastre prin larga aplicațiune ce a găsit, toate aceste forțe nu pot deveni proprietatea cuiva; noi toți ne bucurăm de ele, fără să oferim cuiva vreun fel de retribuțiune.

Distincțiunea aceasta e foarte importantă ca urmare a consecințelor provocate. Cât privește chestiunea de a ști dacă e mai bine sau mai rău pentru prosperitatea societății ca unii din agenții naturali să poată deveni proprietatea exclusivă a cuiva, vom reveni asupra ei cu alte ocazii, atunci când o vom examina mai îndeaproape și vom căuta a o lămuri. Acum ne vom

mărgini la citarea câtorva cuvinte referitoare la chestiunea aceasta, cuvinte scrise de *J.B. Say.*

„Dacă instrumentele, zice el, oferite de natură ar fi devenit proprietăți private, întrebuințarea lor n-ar fi gratuită. Acela care ar fi stăpânul vântului ar năimi[59] întrebuințarea sa pentru o sumă de bani; transporturile maritime ar deveni mai costisitoare, iar produsele mai scumpe. Pe de altă parte, dacă instrumentele naturale susceptibile de a deveni proprietăți nu ar fi ale nimănui, nimeni nu le-ar exploata de frică că va veni altul și-i va răpi rodul muncii. Noi n-am putea avea cu nici un preț produsele la a căror creațiune concurează[60] pământul, lucru care ar fi deopotrivă cu o scumpete imensă. Astfel, deși produsele unui câmp se vând mai scump din cauza prețului ce trebuie plătit proprietarului acestui câmp pentru întrebuințare, totuși, aceste produse sunt încă mai ieftine decât ar fi atunci când câmpul nu ar fi proprietatea cuiva".

Am citat aceste cuvinte pentru că rezumă foarte bine adevărata natură a acestei chestiuni.

Cap. V Cum se unesc industria, capitalul și agenții naturali în opul producțiunii[61]

După ce am examinat rolul ce joacă în producție industria, capitalul și agenții naturali, ne-am putut încredința că aceste trei elemente sunt neapărate pentru ca să putem crea un produs oarecare. De multe ori, aceste trei elemente nu se găsesc întrunite la una și aceeași persoană, ci sunt împărțite în mâinile mai multor persoane. De exemplu, cineva posedă numai o industrie, adică are aptitudinea necesară de a executa cutare sau cutare operațiune, însă

nu are nici capital, nici fond de pământ; altul are un fond de pământ, însă, pe de altă parte, e lipsit de capital și de industrie; în fine, un al treilea posedă numai capital și nu are nici fond de pământ, nici industrie. Astfel, cineva poate să aibă în mâinile sale numai unul sau două din aceste trei elemente necesare pentru orice producție și al treilea element să se găsească în mâini străine, fiind silit, prin urmare, a da proprietarului său o retribuțiune potrivită cu nevoia ce are, spre a-l putea utiliza.

Această retribuțiune, când se raportează la o industrie, se numește *salariu.*

Când se raportează la un capital împrumutat, se numește *procent* și, în fine, când se raportează la un fond de pământ dat spre exploatare se numește *fermagiu*[62].

De multe ori, tustrele[63] elemente ale producției se găsesc întrunite într-o singură mână, de exemplu, ca în cazul în care cineva cultivă singur, cu mâna sa, un colțișor de pământ ce e al lui; atunci, el se află a fi totodată proprietar de pământ, de capital și de industrie.

În multe cazuri, nu e nevoie de pământ spre a crea un produs, ci numai de industrie și de capital, precum, de exemplu, în manufacturi se găsesc adeseori industria și capitalul întrunite într-o singură mână, precum la toți meseriașii cei mici, care lucrează cu instrumentele lor și care au singuri materiile brute trebuitoare pentru meseria lor. După cum am spus, manufacturile nu au nevoie de fond de pământ, ci numai de industrie și de capital. De aici, se poate vedea că industria unei țări nu e nicidecum mărginită prin întinderea teritoriului său, ci numai prin mulțimea capitalurilor disponibile. Pe o întindere deloc foarte mică, într-un oraș, poate să prospere o industrie care să pună la respect națiuni cu teritoriile cele mai vaste. Astfel, vedem în secolul de mijloc Veneția care, posedând un teritoriu de doar câteva mile, își crease numai prin întinderea gigantică a industriei și a comerțului său o poziție atât de formidabilă, încât era în stare să poarte război cu statele cele mai puternice de atunci. Acestea toate se fac numai prin capital.

O națiune nu poate să își mărească teritoriul sau să-l facă mai roditor decât l-a făcut natura; însă lucru în putința sa este de a-și înmulți prin spirit

de ordine și economie capitalurile productive și a da, cu ajutorul lor, o dezvoltare din ce în ce mai mare industriei și comerțului, care sunt mijloacele cele mai eficace de a mări bogățiile sociale.

Națiunile sărace în capitaluri, chiar dacă au teritorii, vor avea întotdeauna o poziţiune foarte inferioară în comparaţie cu alte naţiuni, care, locuind un pământ steril, au la dispoziţiunea lor capitaluri considerabile.

Acum, după ce am văzut modul în care concură la opul producției fiecare din acei trei mari agenți pe care i-am numit, adică, pământul sau agenții naturali, industria și capitalul, să intrăm în examinarea acțiunii fiecăruia dintre ei.

Cap. VI Despre operațiuni care sunt comune tuturor industriilor

Dacă am examinat vreodată, în mintea noastră, cu oarecare atenție, chestiunea producției, dacă ne-am pus singuri întrebarea „Cum se creează, oare, cutare lucru în industrie, cum a procedat industria pentru a-l putea produce?“, fără îndoială că am fi observat următorul fapt, care e comun tuturor industriilor:

Pentru a crea un produs nou, trebuie trei lucruri:

Primul, trebuie ca cineva să studieze legile naturii relative la acest produs.

Al doilea, trebuie ca cineva să aibă ideea și voința de a aplica cunoștințele și descoperirile celui dintâi la un scop util.

Al treilea, trebuie să se găsească cineva care să execute prin munca brațelor sale ceea ce au descoperit cei doi, pe care i-am numit mai întâi.

Acea dintâi persoană, care studiază legile naturii, se numește *omul învățat.*

Se găsește un altul care profită de descoperirile făcute de omul învățat și dorește să le aplice, pentru a crea un produs pe cont propriu. Acesta este agricultorul, care dorește să exploateze o fermă, sau manufacturierul, care dorește să creeze o fabrică etc. Aceștia toți au o designațiune[64] comună: se numesc *antreprenori.*

Vine, în fine, a treia persoană care execută lucrul de mână: acesta e *muncitorul ordinar.*

Să luăm însă exemple, spre a ne convinge că niciun produs nu a fost creat înainte de a trece prin aceste trei operațiuni ce am indicat.

Să luăm un produs care ne e tuturor de cea mai mare utilitate, adică grâul. Pentru ca să ajungă oamenii a produce într-un mod avantajos grâul necesar, a trebuit, mai întâi, ca un om al științei să se ocupe cu studierea legilor naturii, să descopere calitățile, forța vegetativă a pământului, să caute care e cel mai favorabil moment pentru semănat, cum trebuie căutată și îngrijită sămânța depusă în sânul pământului, pentru ca să poată produce roade, ce influență au clima și temperatura asupra plantelor, într-un cuvânt, a trebuit să studieze toate legile cărora e supus procesul vegetațiunii. A venit, pe urmă, un antreprenor de agricultură, care a voit să tragă un profit din descoperirile omului de știință prin studiile sale, și a creat, apoi, toate instrumentele și lucrurile trebuitoare pentru o exploatațiune rurală.

După ce a creat toate mijloacele de exploatațiune pe conta sa[65], năimește[66] lucrători care ară, seamănă și adună, în fine, recoltează cu instrumentele antreprenorului și sub privegherea[67] sa. Astfel, vedem că pentru producțiunea grâului au fost necesare toate operațiunile pe care le-am indicat.

Tot astfel, putem lua un exemplu și din industria comercială. Să luăm comerțul maritim. Pentru a domina mările, a fost necesar ca, înainte de toate, omul să studieze geografia, să inventeze busola, să descopere legile fizicii, cu ajutorul cărora să cunoască cum anume să construiască o corabie care să poată pluti pe apă. Toate aceste cunoștințe sunt fructele ostenelilor și ale cercetărilor oamenilor învățați. Apoi, au venit antreprenorii, care au aplicat

teoria și au făcut corabia cu propriile lor mijloace după regulile expuse. În fine, tot acești antreprenori au năimit oameni care execută, cu brațele lor, operațiunile necesare spre a face să meargă corabia și să ajungă la țărmul dorit. Aceștia sunt marinarii. Astfel, oriunde vom căuta, orice fel de industrie vom examina, întotdeauna vom descoperi că ea se compune din trei lucruri: *teorie, aplicațiune* și *execuțiune.*

Până aici am căutat a explica ce este producția. Am arătat care sunt elementele neapărate[68] fiecărei producțiuni, am căutat a da o noțiune superficială despre fiecare din ele și așa am vorbit despre *industrie,* despre diferitele grupe în care se împarte, adică industria agricolă, manufacturieră și comercială, despre *capital,* și, în fine, despre aceea ce numim *agenți naturali*. Crezând că ne-am familiarizat acum cu natura problemelor ce avem de tratat, vom începe a intra în examinarea detaliată a fiecăruia din elementele producției, pe care le vom trata în capitolul următor.

Cap. VII Despre lucru

Din orice punct de vedere vom considera îndatoririle și drepturile omului pe pământ, fie din punctul de vedere filosofic, fie din punctul de vedere juridic, întotdeauna vom ajungem la concluziunea:

„Că *omul* are *dreptul* de *a lucra”*. Ce înseamnă însă această libertate a lucrului? Acest cuvânt de libertate, pe cât e de frumos, are însă atâtea semnificațiuni, atâtea hotare la care ne putem opri, încât putem spune că nu e nimica mai greu decât a-i da o bună definițiune.

Ce înseamnă, așadar, încă o dată, această libertate a lucrului? Are omul voie să facă ce-i place, să lucreze, să nu lucreze, să-și aleagă lucrul, locul unde dorește să lucreze? În fine, este el liber de a lucra ce va vrea și de a face cu produsul lucrului său ce va vrea? Aceasta este o întrebare care trebuie să-l preocupe pe cel mai tare de spirit, căci deschide dinaintea sa un câmp atât de

vast, încât mintea se pierde vexând sutele și miile de chestiuni care se ridică ca fantomele din această simplă întrebare și decurg, prin o necesitate imperioasă, una din alta. Deocamdată, noi nu putem răspunde la această întrebare, fiindcă ar trebui să cuprindem și să explorăm cea mai mare parte din câmpul economiei politice și să tratăm aici, la un loc, niște chestiuni care ni se vor înfățișa și pe care le vom trata la rândul lor. Acum însă, numai o idee despre *expresia libertatea lucrului*. *Ch. Dunoyer,* care a scris un op întreg – și încă unul din cele mai remarcabile ce se pot afla pe terenul economiei politice – a dat cuvântului *libertate* următoarea definițiune: „Eu numesc libertate acea putere ce dobândește omul de a întrebuința cu atât mai lesne forțele sale, cu cât se emancipează mai mult de obstacolele care-l împiedică la începutul exercitării acestor forțe. Spun că e cu atât mai liber, cu cât e mai *eliberat* de cauzele care-l împiedicau de a se servi de acele forțe, cu cât el a înlăturat mai mult acele cauze, cu cât el a mărit și a curățit mai mult de impedimente sfera acțiunii sale".

Să revenim la principiul emis mai sus, pe care-l considerăm un principiu sacru și inviolabil, mai precis, cel după care omul are dreptul de a lucra.

Acum vin consecințele ce se deduc în mod natural din acest principiu. Una dintre cele dintâi este că omul, având dreptul de a lucra, are și dreptul incontestabil de a-și alege modul de lucru ce-i convine, cu alte cuvinte, că are dreptul să practice orice fel de industrie.

A voi să-l silim a alege cutare industrie, a-i mărgini sfera activității sale prin reglementări, a-i pune obstacole pe calea ce și-a ales, când el nu violează dreptul nimănui, e o nedreptate evidentă, o încălcare a dreptului care e născut odată cu omul.

Dreptul acesta de a lucra nu trebuie confundat cu un alt drept, care e o creațiune a abstracțiunii socialiștilor moderni și care se numește *dreptul de a avea de lucru.* Acest drept, dacă ar fi vreodată pus în aplicațiune, n-ar fi altceva decât aplicațiunea completă a comunismului, fiindcă, conform acestui drept, fiecare poate să ceară de la societate mijloace de existență și, în caz de refuz, să întrebuințeze forța fizică pentru a le căpăta.

Libertatea, proprietatea și *securitatea* sunt cele dintâi condițiuni ale prosperității materiale. Superioritatea lucrului omului liber în raport cu lucrul executat de un sclav e un fapt constatat prin experiența tuturor secolelor.

Omul liber are responsabilitatea asupra sa, care e impulsul cel mai puternic pentru dezvoltarea forțelor omenești. Omul liber e împins pururea de speranța de a-și ameliora poziținea materială prin sporirea activității sale, prin întrebuințarea tuturor mijloacelor posibile pentru a produce mai mult. Speranța e acel sentiment divin pus de providență în inima muritorului, pentru ca el să își reînnoiască forțele amorțite, să-și ridice curajul slăbit prin adversitățile împrejurărilor, în fine, să întreprindă întotdeauna ceva și să nu stea vreun minut în inactivitate. Fără speranță, toată lumea ar sta în agonie. Progresul ar fi imposibil și ruina geniului omenesc ar deveni o certitudine. Pe lângă această speranță, omul poartă în inima sa un alt motiv care-i ațâță necontenit activitatea și nu-l lasă să stea inert. Acest motiv este *frica* de a fi lipsit de cele trebuitoare existenței sale. Atunci când cineva are numai dreptul de a lucra, fără a putea pretinde de la societate ca ea să-i dea mijloace de existență, când el nu și le-ar putea procura, atunci interesul existenței sale îl face să apuce toate mijloacele tolerate spre a-și asigura o poziținne în mijlocul societății. Toate aceste impulsiuni lipsesc omului sclav. Pentru aceasta, nu există speranță care să-l determine a-și spori activitatea; căci pentru ce ar spori-o când roadele muncii sale nu sunt ale lui, ci ale stăpânului. Frică, într-adevăr, are și sclavul; însă există o mare diferență între frica sclavului de bățul stăpânului și frica omului liber de a nu cădea în mizerie, el și familia sa.

Acestea sunt considerațiuni de cea mai mare gravitate, pe care experiența le-a justificat îndestul. Oriunde mai există sclavi, s-a constatat că lucrul lor e mult mai puțin productiv decât al oamenilor liberi, că inclusiv interesul material face libertatea preferabilă sclaviei. Aici, avem ocazia de a observa una din coincidențele principiilor economiei politice cu principiile moralei creștine, care e de natură a ne întări încă în convicțiunea că între adevăratele interese ale geniului omenesc există întotdeauna armonie și niciodată contradicțiune. Dacă considerațiunile morale, politice, considerațiunile de religiune și de umanitate nu au fost destul de puternice spre a șterge sclavia de pe fața pământului, o va face, suntem siguri, interesul material, care, din nenorocire, are de multe ori mai multă influență decât morala, îndată ce noțiunile economice vor fi mai răspândite și oamenii vor înțelege că sclavia produce mai puțin decât sfânta libertate.

Libertatea lucrului are încă multe avantaje, pe care ne vom sili a le examina pe rând.

Unul dintre aceste avantaje e că producțiunea devine mai abundentă și lucrurile produse mai bune, pentru că, sub regimul libertății, ocupațiunile sunt mai bine împărțite. Fiecare om își cunoaște singur mult mai bine decât alții capacitățile, avantajele, defectele, dispozițiunile și mijloacele deținute pentru a întreprinde o industrie. Astfel, e natural să presupunem că, fiind liber să-și aleagă profesiunea, oricine și-o va alege pe aceea care va conveni mai mult talentelor și mijloacelor sale; dacă s-ar găsi cineva care și-ar face calcule greșite, ar fi el însuși cea dintâi victimă a imprudenței sale. Dacă guvernul ar avea bizara idee de a reglementa toate industriile și de a judeca singur calitățile, aptitudinile și mijloacele fiecăruia, pentru a-i fixa industria pe care ar crede că i-ar putea conveni, atunci, desigur, rezultatul ar fi că, fiecare găsindu-se la locul nepotrivit, toate întreprinderile ar merge spre ruină și industria toată ar retrograda, împreună cu bogățiile sociale. Astfel, libertatea absolută e pentru societate cea mai mare garanție că aceasta va avea o producție abundentă și produse din ce în ce mai bune, deoarece, după cum am spus, fiecare își alege profesiunea care se potrivește mai bine cu aptitudinile și mijloacele sale.

Cap. VIII Despre concurență

Un alt avantaj al libertății lucrului, care nu poate fi apreciat îndestul, este *concurența*. Concurența este rezultatul inevitabil al libertății industriale; căci, dacă, cum am zis, fiecare e liber a-și alege orice industrie va voi, atunci, de la sine are să se prezinte cazul în care mai mulți au să se apuce de același fel de industrie, fiecare crezând că are aptitudinea necesară de a-și face cariera. Așadar, mai mulți au să se ocupe de același fel de producție; fiindcă

consumațiunea fiecărui produs în mijlocul societății ține cont de trebuința consumatorilor și, prin urmare, e limitată, producătorii au să rivalizeze în vânzarea produselor. Această rivalitate între mai mulți, care țintesc același scop, se numește concurență.

Mulți au luat rivalitatea aceasta ca bază a argumentațiunii lor și și-au făcut din ea o armă puternică spre a combate concurența din toate părțile, declarând și pictând în culorile cele mai obscure tabloul discordiei, al geloziilor, al înșelăciunilor, al mizeriilor, în fine, al tuturor relelor generate de concurență în mijlocul societății.

„Vedeți, zic adversarii principiului libertății muncii și, prin urmare, ai concurenței, care nu este decât o consecință necesară a principului acestuia, vedeți, ne zic, în ce tristă stare a ajuns societatea din cauza concurenței? Într-un oraș în care nu se pot hrăni decât douăzeci de cizmari sau croitori sau pietrari, vedem că numărul lor ajunge la patruzeci, la cincizeci și mai mult, adică de două-trei ori mai mult decât poate să dea de lucru acel oraș. Numărul fiind nelimitat și neexistând o autoritate care să pună o stavilă înmulțirii peste măsură a industrialilor dintr-o profesiune, neexistând o autoritate care să examineze capacitatea și mijloacele celui ce dorește să îmbrățișeze o profesiune și să constate totodată dacă nu cumva trebuințele locale sunt pe deplin satisfăcute prin produsele profesioniștilor deja stabiliți, apare o mulțime de oameni aventurieri, vagabonzi, de tot felul de profesiuni, fără mijloace, fără aptitudinea și capacitatea necesară, și chiar presupunând că posedă toate acestea, de cele mai multe ori, fără ca societatea să simtă trebuință de munca lor, căci astfel este făcută natura omenească; omul înclină întotdeauna spre o apreciere exagerată a facultăților sale și când nu e nimeni care să-i pună frâu, are pururea tendința de a-și încerca norocul și de a se aventura în întreprinderi pentru care nu e făcut. Ce rezultă însă din toate acestea? Că asemenea oameni, pentru a putea reuși, scoboară prețul produselor așa de jos, încât nu mai stă nimănui în putință a exercita o profesiune cu oarecare beneficiu; pe urmă, se pizmuiesc, se ceartă spre a se discredita în opiniunea publicului; unul îi spune altuia că-i șarlatan, falsificator, pentru a-i înstrăina clientul și a-și vinde el singur mai ușor marfa sa; de aici ură, discordie, pasiuni, lucru foarte natural și inevitabil oricând

numărul producătorilor dintr-o profesiune este două sau de trei ori mai mare decât trebuința consumatorilor. Astfel se petrec lucrurile până când se ruinează atât profesioniștii cei noi, cei oarecum improvizați, cât și, ce e mai trist, pe lângă dânșii, profesioniștii cei vechi, stabiliți de mult timp, care, fără intervenția noilor aventurieri, ar fi putut prospera și ajunge a duce o viață materială mulțumitoare.

Iată, așadar, mizeria generală ca ultim rezultat al principiului concurenței. Era mai bine în sistemul corporațiunilor, când nimeni nu putea să îmbrățișeze o profesiune fără să treacă printr-un purgatoriu întreg de examene, de încercări; cineva avea voie să se apuce de o meserie nouă numai atunci când lua locul unui profesionist care murise sau care nu mai putea lucra!

Astfel, antagoniștii[69] concurenței sunt împinși, prin forța lucrurilor, să facă apologia corporațiunilor, a acelor instituțiuni de tip feudal, pe care le vom trata mai pe larg la momentul potrivit.

Însă înainte de a-i combate pe antagoniștii concurenței, ar trebui dovedit că acea concurență nelimitată, pe care ei o acuză de atâtea rele, atâtea nenorociri în lume, există, de fapt, în lumea noastră modernă; or, dacă ei presupun așa ceva, apoi, se înșală foarte tare. Noi nu putem să le răspundem mai bine decât citând un pasaj al lui *Ch. Dunoyer,* prin care acesta răspunde școlilor socialiste care acuzau că libertatea muncii e cauza apariției claselor opulente și a decadenței claselor laborioase[70]: „Vă rog să luați în considerare, zice *Dunoyer,* cât trebuie să pară de straniu de a vedea că se atribuie nenorocirea claselor laborioase exagerațiunii concurenței, în starea de imperfecțiune notorie în care se află încă atât libertatea muncii, cât și aceea a tranzacțiunilor. Se vorbește despre concurența nelimitată universală! Însă, în realitate, unde există o asemenea concurență? În fapt, sub nicio formă nu există o concurență adevărată universală. E nevoie să dovedim acest lucru? Oare să se fi uitat că nu există țară civilizată în care mulțimea întreagă a producătorilor să nu fie apărată prin nenumărați vameși în contra concurenței producătorilor străini? Nu știm noi cât de departe e concurența de a fi deplină chiar înlăuntrul fiecărei țări și câte obstacole o limitează pretutindeni? La noi, de exemplu, unde e dezvoltată mai mult ca în alte locuri, ea întâlnește încă o mulțime de obstacole; știm că afară de serviciile cu adevărat publice, există

un număr de profesiuni, al căror exercițiu și l-a rezervat puterea publică; mai există un număr destul de considerabil, pe care legislațiunea le atribuie ca monopol unui număr restrâns de oameni; profesiunile lăsate liberei concurențe sunt supuse unui număr foarte mare de formalități, restricțiuni, dificultăți, care le fac accesibile doar unui mic număr de indivizi; prin urmare, concurența e departe de a fi nelimitată. În fine, aproape că nu există profesiune care să nu fie supusă diferitelor taxe, necesare fără îndoială, însă destul de oneroase încât mulți oameni să nu fie în stare a le plăti și, prin urmare, încât acele profesiuni să fie interzise, ceea ce înseamnă că, de fapt, concurența, deja mărginită prin atâtea cauze, este încă mărginită, în mare parte, prin impozite. Eu nu enunț aici aceste fapte cu intențiunea de a le blama, însă, în fața unei asemenea stări de lucruri, nu e straniu să auzim vorbindu-se de concurența nelimitată, universală și să vedem că se atribuie excesului de libertate și de concurență relele mai mult sau mai puțin grave de care suferă clasele inferioare ale societății?”

Nu există un lucru pe lume, oricât de evidentă, incontestabilă este utilitatea sa, care să nu-și fi găsit antagoniști, adversari, unii mai moi, alții mai violenți, unii care combat cu sofisme, alții cu argumente destul de plauzibile, unii de bună credință, fiindcă astfel e convingerea lor, alții inspirați numai de interesul lor propriu, care se află contrariat prin noua doctrină.

Nu există astăzi în societatea modernă o instituțiune dreaptă, utilă, care să nu aibă în continuare a se lupta cu acuzațiunile cele mai bizare. Cu toate acestea, nu putem tăgădui că, precum mai toate lucrurile în lume, asemenea și concurența, pe care o tratăm acum, are, pe lângă avantaje imense, și oarecare inconveniente; însă aceste inconveniente sunt inevitabile, deoarece își au originea nu în defectuozitatea principiului concurenței, ci în defectuozitatea naturii omenești. De exemplu, ce e mai adevărat în principiu decât a proclama că concurența e mijlocul cel mai nimerit pentru a ocupa funcțiunile publice, că concurența dă societății cea mai eficace garanție că ea va avea buni funcționari? Ați auzit multă lume spunând: prin concurență se naște o emulațiune lăudabilă între cei care aspiră la funcțiuni publice. Fiecare caută să iasă înaintea celuilalt prin dezvoltarea capacităților sale, printr-o purtare onestă; după ce a căpătat o funcțiune publică, tot concurența îl silește

să-și îndeplinească cu cea mai mare sânțenie[71] îndatoririle, să arate cea mai mare activitate, pentru a căpăta mai multe merite și a înainta, lăsând pe altul mai neglijent înapoi etc. Nimic mai adevărat și mai incontestabil în principiu; însă când vedem, în aplicațiune[72], de multe ori, că aspiranții, în loc să concureze prin talentele, prin știința lor, prin serviciile făcute statului, concură prin intrigi și înjosituri[73], în care unul e mai iscusit decât altul, pentru a căpăta favoarea celor mari care dispun de funcțiunile publice, când vedem, în fine, că cei mai intriganți și mai înșelători stau, de multe ori pe lumea aceasta, înaintea celor onești și cu merite, să acuzăm defectuozitatea principului concurenței? Nu! Trebuie să acuzăm numai defectuozitatea naturii noastre, care e întotdeauna mai aplecată spre rău, decât spre bine. Astfel e și cu concurența în industrie. De multe ori, într-adevăr, și în industrie sunt oameni foarte iscusiți în arta de a înșela, care, abuzând de confiența[74] publică, falsifică produsele industriei lor, dau o formă frumoasă unui lucru de o calitate detestabilă, întrebuințează toate fraudele imaginabile prin recomandațiuni, prin anunțuri pompoase etc., pentru a-și face un nume, și ajung astfel la scopul lor, adică să înșele publicul, și ruinează de multe ori alți producători onești și conștiincioși, care nu știu și nu vor să întrebuințeze asemenea mijloace pentru a reuși.

Din asemenea procedări[75] rezultă o inechitate, chiar o perturbațiune în relațiunile economice ale societății; acestea, după cum am zis, sunt inconveniente inevitabile, care însă devin foarte neînsemnate în comparațiune cu avantajele imense ale regimului concurenței în industrie.

Am văzut că concurența este departe de a fi deplină în starea actuală a societăților noastre, căci, din cauza rătăcirii în care se află cele mai multe guverne în ceea ce privește adevăratele interese economice ale societății, i s-au pus pretutindeni și în toate profesiunile tot felul de piedici. Dar să presupunem că concurența nelimitată ar fi deja pusă undeva în aplicațiune, cu toată rigoarea și cu toate consecințele sale. Care este tema favorită a adversarilor concurenței? Plângerea lor principală este că o mulțime de oameni se apucă de profesiuni pe care nu le înțeleg sau că nu au îndestule mijloace pentru a putea conduce bine întreprinderea, în fine, că există deja

destui profesioniști de felul acela, încât nu mai face trebuință de alții. De aici se naște rivalitatea, pasiunea, ura, discordia între producători, ei căutând a se ruina unul pe altul, iar rezultatul e că se ruinează cu toții.

Să discutăm puțin această temă. Mai întâi, să admitem că se poate întâmpla ca un om fără aptitudine, fără mijloace să se apuce de o meserie. Care va fi rezultatul? Negreșit, nu poate fi altul decât că acel om nu va putea reuși, pentru că alții vor lucra mai bine decât dânsul, iar el nu va putea avea nicio clientelă. Un om imprudent și-a taxat prea sus aptitudinea sa[76], s-a apucat de un lucru pe care nu-l înțelege și a căzut victimă rătăcirii sale? Unde e răul? Din contra, departe de a fi un rău, acesta e un bine, căci a doua oră când va întreprinde ceva, va deschide ochii mai bine și nu se va mai aventura în profesiuni care nu sunt făcute pentru el. Dar ni se va răspunde: „Asemenea încercări nenorocite sunt pururea deplorabile, deoarece consumă în zadar timpul și forțele unui om și aduc, poate, un rău momentan și altor oameni; e mai bine, așadar, să prevenim răul și să rezervăm unei autorități dreptul de a judeca aptitudinea individului, înainte de a-l lăsa să îmbrățișeze o profesiune“. La o asemenea aserțiune, noi vom formula următoarea întrebare: dacă o autoritate poate să își însușească dreptul de a examina în prealabil aptitudinea unui om pentru a-i acorda posibilitatea de a îmbrățișa o profesiune, cu scopul de *a preveni răul ce s-ar putea face,* apreciind prea sus talentele și mijloacele sale de reușită, pentru ce, plecând tot de la acest punct de vedere, o autoritate oarecare, guvernul, de exemplu, să nu își însușească dreptul de a-mi prescrie, mie ca individ, ce să mănânc, ce să beau, cu ce să mă ocup și câte ore pe zi, cât să dorm, ce haine să port, cum să vorbesc etc., căci, desigur, că eu, în modul meu de a trăi, pot să fac feluri de abuzuri, feluri de excese care să-mi ruineze punga, sănătatea, să mă discrediteze în ochii lumii, lucruri cel puțin tot atât de rele precum pagubele ce aș putea avea dintr-o întreprindere industrială rău începută și, prin urmare, rele care cer, într-un mod mult mai imperios încă, solicitudinea guvernului și adoptarea de măsuri preventive spre a le înlătura? De ce să nu punem, într-un cuvânt, toată lumea sub tutelă? De ce să nu alăturăm fiecărui individ în societate câte un organ al autorității, un jandarm, de exemplu, care să-l păzească, să-l urmărească pretutindeni și să nu-i tolereze nici o abatere de la regulamentul de trai impus de către guvern? Însă atunci toată lumea s-ar preface într-o închisoare vastă, iar omenirea s-ar împărți în două grupe mari, adică jumătate

de oameni păziți și cealaltă jumătate, păzitori! Acestea ar fi ultimele consecințe ale raționamentului adversarilor concurenței, bazat pe măsuri preventive, pentru împiedicarea răului ce își poate face individul imprudent și puțin prevăzător. Absurdul este manifest și adevărul este că nicio autoritate din lume nu poate să limiteze în principiu libertatea individului în marginile legale și, prin urmare, dreptul ce are de a-și alege orice profesiune va voi. Zicem *în principiu,* deoarece vom mai avea ocazia să analizăm câteva cazuri în care credem necesară o intervențiune oarecare din partea guvernului, spre a se încredința despre aptitudinea individului ce dorește a exersa o profesiune; însă acestea sunt excepțiuni.

Să admitem acum cazul în care un individ îmbrățișează o profesiune având toată aplicațiunea[77] necesară, însă într-o localitate în care nu se simte nicio trebuință de munca sa. În cazul acesta, se întâmplă din două lucruri unul: ori el nu va fi mai iscusit decât ceilalți profesioniști deja stabiliți înaintea lui, și, atunci, el va fi în curând nevoit să părăsească acea localitate, negăsind consumatori pentru produsele sale, ori el va ajunge să lucreze mai bine sau să-și ofere produsele cu un preț mai scăzut decât alții și atunci va trăi și va prospera. În cazul acesta, să nu uităm însă că el va face totdeauna și un imens bine societății, făcând-o capabilă de a-și procura același produs cu sacrificii mai mici, lucru ce constituie întotdeauna un progres în binele material[78] al oamenilor.

Întrucât atinge ura, discordia și pasiunile despre care se spune că se nasc între oameni prin concurență, aceasta e o aserțiune cu totul gratuită, pentru că asemenea pasiuni sunt, precum am mai zis, efectele relelor instincte ale omului; ele se dezvoltă într-un grad și mai mare atunci când concurența e limitată prin fixarea unui număr hotărât de indivizi, în drept de a exercita o profesiune oarecare.

Iată, așadar, că toate argumentele antagoniștilor concurenței sunt numai niște ficțiuni care, în consecințele lor, duc, precum am arătat, la supremul absurd.

Avantajele concurenței pot fi rezumate astfel: Prin concurență 1) *industria* se *perfecționează* tot mai mult și 2) *produsele* devin din ce în ce mai *ieftine,* și aceasta iată cum:

Fiecare producător, fiind stimulat necontenit prin concurența neobosită a rivalilor săi, își dă toată truda posibilă pentru a ajunge a ameliora metoda producției, a simplifica operațiunile obișnuite, a inventa altele noi, în fine, pentru a putea reuși să creeze, într-un mod mai puțin costisitor, produse de o calitate mai bună decât produsele rivalilor săi în industrie. Astfel, unul inventează o mașină care-i facilitează lucrul și face să scadă cheltuielile producției, altul inventează o compozițiune[79] chimică care ameliorează calitatea produselor; un altul inventează o organizațiune mai practică în ocupațiunile lucrătorilor, prin care să poată lucra mai iute, iar altul își simplifică comptabilitatea[80] și înregistrează cheltuieli mai scăzute; în fine, toți se întrec prin fecunditatea inovațiunilor, fiindcă interesul propriu îi stimulează necontenit. Cine profită, în definitiv, de toate aceste inovațiuni? Societatea întreagă, fiindcă, îndată ce printr-o invențiune nouă se simplifică producția unui lucru, concurența îi silește pe producători a scoborî prețul produsului, avantaj de care se bucură consumatorul, adică, cum am zis, societatea întreagă. Astfel, se poate pune înainte[81], ca un principiu sacru, că progresul întovărășește concurența oriunde ea se arată, că mai ales în industrie, concurența are întotdeauna ca efect sigur ameliorațiunea și ieftinătatea produselor. Ar fi de prisos să mai insistăm asupra acestui adevăr, deoarece el se arată în toată evidența sa oricui dorește să examineze cu oarecare atențiune faptele zilnice.

Pe cât de ușor și de natural ne pare însă acum a înțelege avantajele imense ce aduce cu sine libertatea lucrului în mijlocul societății, pe atât de greu ne vine nouă acum să credem că a existat un timp, nu prea departe de noi, când libertatea lucrului era considerată o utopie a unor capete stricate, când cei care o proclamau erau priviți ca niște mizerabili care doresc să ucidă societatea, când restricțiunea libertății omului în sfera producției și reglementarea cea mai minuțioasă a tuturor industriilor erau considerate ca singurele mijloace de prosperitate.

Vom avea de multe ori ocaziunea să remarcăm, în studiile noastre, că a trebuit ca un mic număr de oameni să susțină luptele cele mai crâncene, lumea toată să treacă prin perioade interminabile de mizerii și calamități

pentru a face să triumfe un principiu bun și să fie dezrădăcinate prejudecați vechi, împiedecătoare[82] ale progresului, astfel încât, urmărind cineva cu atențiune istoria civilizațiunii popoarelor, el trebuie să se întristeze și de multe ori chiar să fie tentat să acuze providența, văzând câtă trudă și câte sacrificii trebuie tăcute pe lume pentru ca să poată pătrunde o mică rată[83] de adevăr.

Astfel, cum am zis, a existat și pentru industrie un timp de restricțiune absolută, un timp de despotism industrial. Acesta a fost timpul *corporațiunilor*, ale căror urme și rămășițe se regăsesc în cele mai multe țări. Aceste corporațiuni nu însemnau nimic altceva decât o monopolizațiune[84] a industriei, și prin urmare având, numai într-un grad mai mare, consecințele funeste comune oricărui monopol.

În toate orașele, exercitarea tuturor artelor și tuturor meseriilor era concentrată în mâinile unui mic număr de indivizi, care își luau numele de maeștri și aveau privilegiul exclusiv de a produce cutare sau cutare obiect. Astfel, toate industriile erau împărțite între diferite comunități, care purtau numele de *corporațiuni.* Lucrătorul care voia să fie primit ca maestru, trebuia mai înainte să se supună arbitrului[85] celor mai bătrâni din corporațiune, care aveau să-i judece capacitatea și să se pronunțe în legătură cu acceptarea lui în mijlocul lor. Se înțelege că acești numiți judecători procedau în toate chipurile pentru a-l înlătura pe noul rival. Fiecare corporațiune avea un statut al cărei spirit era să restrângă pe cât se putea numărul maeștrilor, îngreunând intrarea în corporațiune prin toate dificultățile imaginabile, formalități absurde, cheltuieli considerabile etc.

Un pretendent trebuia să muncească ani întregi pe gratis pentru maestru, de multe ori, trebuia să-l și plătească pentru a putea căpăta numai șansa de a se prezenta înaintea corporațiunii și de a cere autorizațiunea de a exercita pe cont propriu o industrie. Pe urmă, veneau formalitățile și cheltuielile de tot felul; cu toate acestea, de multe ori, era respins și trebuia, poate posedând cele mai mari capacități, să-și petreacă toată viața servind pe alții.

În multe corporațiuni, numărul maeștrilor era limitat; erau primiți ca maeștri noi doar fiii de maeștri sau cei care le luaseră de neveste pe văduvele lor; străinii erau, de multe ori, excluși cu totul și nu puteau, sub nicio formă,

să exercite o industrie; de multe ori, femeile erau excluse de la multe meserii cu totul femeiești, numai pentru a nu face concurență bărbaților.

Obiectele pe care un profesionist avea dreptul să le producă erau determinate cu o rigoare care mergea adesea până la ridicol. Astfel, de exemplu, un lăcătuș nu avea voie să-și fabrice singur cuiele de care avea trebuință în meseria sa, această fabricațiune fiind monopolul unei corporațiuni deosebite. Din această reglementațiune absurdă, se înțelege ușor că trebuiau să decurgă sute și mii de procese între diferitele corporațiuni pentru chestiuni de competență, o corporațiune contestând alteia dreptul de a fabrica cutare produs, pe temeiul că nu ar intra în cadrul acelei profesiuni. Astfel, putem cita procesul intentat în Franța, în anul 1530, de către corporațiunea croitorilor corporațiunii *fripierilor* (cei care doar repară și vând haine vechi), spre a stabili cu preciziune diferența și *semnele caracteristice* ce există între o haină veche și o haină nouă, proces care ținut până în anul 1776. Un autor evalua la 800.000 de franci suma cheltuită anual de corporațiunile Parisului în procese de asemenea natură.

Astfel, pentru ca un individ să capete permisiunea de a se hrăni cu munca brațelor sale, el trebuia să aibă mulți bani și mult timp de pierdut. Am zis îndestul pentru ca să cunoaștem cât de absurdă și cât de vătămătoare adevăratelor interese ale societății era această organizațiune. Consecința inevitabilă era că, industria aflându-se în mâinile unul mic număr de oameni, aceștia erau interesați, pe de o parte, să țină prețul produselor industriei lor cât mai ridicat cu putință și, pe de altă parte, fiindcă publicul avea absolută nevoie de oarecare produse și era silit, prin urmare, să le cumpere de la dânșii, ei deveneau din zi în zi mai neglijenți, mai indolenți în privința calității produselor ce ieșeau din mâinile lor. Cu alte cuvinte, rezultatul era că, de fapt, consumatorii erau sacrificați în fața interesului unui mic număr de oameni și că industria, în loc să meargă înainte în perfecționarea sa, mergea înapoi.

Aici este locul să citățm cuvintele părintelui economiei politice, ale lui Adam Smith, relative la corporațiuni: „Patrimoniul săracului, zice el, stă cu totul în puterea și în dibăcia degetelor sale; a nu-l lăsa liber de a dispune de această putere și de această dibăcie, când el nu le întrebuințează în

prejudițiul[86] altor oameni, înseamnă a atenta la cea mai sacră din toate proprietățile din lume“.

Corporațiunile, cu toate tristele lor accesorii, fură răsturnate și luate înainte, precum alte asemenea instituțiuni ale epocii feudalității și ale tiraniei, prin torentele Revoluției Franceze de la 1789.

Această revoluțiune, care a regenerat, pot să zic, neamul omenesc, care a detronat imperiul crud al tiraniei și al ideilor degrădătoare[87] pentru omenire, plantând în loc frumosul arbore al libertății, această revoluțiune, zic, nu a putut să curețe tot răul și a lăsat în urmă câte un rest al instituțiunilor timpului feudal, de exemplu, corporațiunile; deși lanțurile cele groase, cu care țineau ferecată libertatea omului de a lucra, au fost sfărâmate, totuși, au rămas niște lănțugele mici[88], care au trecut nevăzute și s-au ținut până în ziua de astăzi. Astfel, găsim încă, în multe locuri, urme ale vechilor corporațiuni.

De exemplu, limitarea numărului măcelarilor, al brutarilor într-un oraș, limitarea numărului spițerilor, al doctorilor etc., limitări care există astăzi în multe locuri, sunt încă resturi[89] ale funestului principiu care era sufletul corporațiunilor, de a limita și reglementa totul în sfera lucrului. Nu vreau să spun prin aceasta că aș fi de idee ca să se introducă pretutindeni libertatea absolută a oricărui fel de muncă, fără nici un fel de restricțiune și fără nici o condițiune. Nu! Libertatea nu exclude oarecare privighere și control din partea guvernului. Sunt industrii care, dacă s-ar găsi în mâinile unor oameni ignoranți sau puțin conștiincioși, ar putea deveni foarte periculoase pentru societatea întreagă. Dacă un croitor nu este destul de dibaci și strică hainele clienților săi, sau un ornicar, ornicele[90] ce i se confiază[91], un fabricant, produsele ce ies din fabrica sa, nenorocirea nu e mare, iar peste puțin timp industriașul ignorant devine singur cea dintâi victimă a inaptitudinii[92] sale, fiindcă își face o reputațiune rea și, prin aceasta, își pierde clienții și, odată cu ei, mijloacele de existență.

De aceea, guvernul nu trebuie să intervină și să examineze aptitudinea fiecăruia, înainte de a-i da autorizațiunea de a exercita o asemenea industrie.

Dacă, însă, un medic ucide, prin ignoranța sa, sute de oameni, chestiunea capătă un cu totul alt aspect. Mi se va aduce, poate, obiecțiunea că

și un asemenea șarlatan va fi, asemenea unui industriaș care nu își cunoaște meseria, victima ignoranței sale, fiindcă va pierde în scurt timp practica sa[93] și nu va avea cu ce trăi. Așa e, însă e o mare deosebire între o haină stricată de un croitor lipsit de pricepere și un om trimis pe cealaltă lume prin ignoranța unui șarlatan. La fel cu un spițer[94], care nu își cunoaște arta sa și care poate să facă ravagii. În asemenea industrii, e de datoria guvernului a interveni și a se asigura mai înainte de a da cuiva autorizațiunea de a exersa o asemenea industrie sau artă, dacă, într-adevăr, cel ce o cere posedă și cunoștințele cerute de profesiunea sa. Interesul general al societății reclamă, din partea guvernului, asemenea măsuri preventive răului ce s-ar putea cauza. Luând însă asemenea precauțiuni, numărul medicilor, al spițerilor etc. nu ar trebui limitat, deoarece am încălca iarăși dreptul inviolabil și sacru despre care am vorbit, și care e proprietatea fiecăruia om, adică dreptul de a se hrăni prin orice fel de muncă care nu vatămă dreptul concetățenilor săi. Aici credem că e locul să examinăm, de asemenea, o chestiune cu totul specială, adică aceea de a ști dacă guvernul este sau nu în drept de a interveni pe tărâmul instrucțiunii private și a cerceta titlurile și capacitatea celor ce doresc a deveni institutori privați sau a deschide o școală privată, și a-i constrânge de a căpăta, prin urmare, pentru acest scop, prealabila autorizațiune a guvernului. Această chestiune este foarte controversată. Sunt mulți care cred o asemenea autorizațiune ca fiind indispensabilă; mulți au opiniunea contrară și susțin că guvernul nu are vreun drept de a reglementa instrucțiunea privată și de a controla, astfel, titlurile celor ce doresc a deveni institutori privați. Cei dintâi fac următorul raționament: „Instrucțiunea publică, zic ei, este ramura cea mai importantă în viața unei națiuni. Prin ea, se prepară spiritul junimii, i se dă direcțiunea ce se crede mai folositoare; instrucțiunea creează oarecum generațiunile viitoare, astfel încât ele se prezintă în lume cu toate virtuțile, cu toate luminile, precum și cu toate păcatele și cu toate prejudițiile[95] generațiunilor trecute; pe urmă, mai trebuie observat că omul nu e niciodată mai impresionabil decât în junețe[96], adică tocmai la vârsta la care i se dă, în mod obișnuit, instrucțiunea, lucru ce face ca doctrinele și principiile ce i se inspiră în acea epocă sunt întotdeauna cele mai durabile și exercită o

influență puternică asupra întregii vieți și asupra tuturor acțiunilor posterioare ale omului. Toate acestea fiind adevăruri incontestabile, cum am putea nega în mod serios oricărui guvern dreptul de a cerceta capacitatea și moralitatea celor ce doresc a deveni institutori privați? Sau, poate, guvernul nu e dator să privegheze ca junimea, care reprezintă generațiunea viitoare, să capete o direcțiune bună, să capete cunoștințe utile și principii adevărate, să fie inițiată de timpuriu la o viață morală pentru ca să producă cetățeni buni și buni părinți de familie? Prin ce s-ar putea remedia răul ce-l pot cauza în mijlocul unei societăți niște institutori privați care ar infiltra în spiritul junimii exemple de imoralitate, care deprinzând-o cu tot felul de vicii, ar corupe-o pentru întotdeauna? Guvernul e dator de a preveni răul ce ar putea fi cauzat prin ignoranța și corupțiunea institutorilor privați, căci el, precum, pe de o parte, are misiunea de a lucra la sporirea binelui material al cetățenilor, asemenea, și încă într-un grad mult mai înalt încă, are, pe de altă parte, îndatorirea de a vedea și a lucra la sporirea educației morale și a dezvoltării facultăților intelectuale ale națiunii. Guvernul are, așadar, dreptul și datoria de a cerceta titlurile aspiranților de a deveni institutori privați și de a le refuza autorizațiunea când ei nu-i prezintă îndestule garanții".

Noi, deși recunoaștem toată importanța instrucțiunii, deși nu cutezăm vreun moment a pune la îndoială imensa ei influență asupra spiritului unei întregi generațiuni, precum și, pe de altă parte, răul incalculabil ce poate aduce societății atunci când ea este rău condusă, totuși, declarăm mai înainte că nu împărtășim concluziunile emise de mai sus și ne pronunțăm categoric pentru libertatea absolută în domeniul instrucțiunii private.

Argumentele pe care ne bazăm convingerea noastră sunt următoarele:

În opiniunea noastră, intervenirea[97] guvernului în domeniul instrucțiunii private poate fi combătută din două puncte de vedere: din punctul de vedere al dreptului și din punctul de vedere al utilității.

I) Din punctul de vedere al dreptului, poate fi combătută cu următoarele cuvinte: guvernul are, într-adevăr, până la un oarecare punct, datoria de a lucra la dezvoltarea facultăților morale și intelectuale ale națiunii, deși aceasta este o chestiune destul de controversată, fiindcă sunt, astăzi, mulți oameni de o mare însemnătate care neagă statului această misiune și îl

restrâng doar în limitele securității și justiției ce trebuie garantate cetățenilor, neînvoidu-l[98] a trece cu acțiunea sa peste aceste limite. Să mărturisim chiar acum că noi suntem din numărul acelor care pun mai multe în sarcina statului, decât numai garantarea securității și a justiției, și recunoaștem, astfel, guvernului dreptul de a se implica în instrucțiunea publică, adică de a avea stabilimente de instrucțiune publică întreținute de guvern, în care se învață, după regulile prescrise, oarecare obiecte fixate de guvern și de către învățătorii salariați și numiți de guvern.

Însă acest drept nu poate avea de consecință și amestecarea guvernului pe tărâmul instrucțiunii private, ceea ce constituie o adevărată violare a libertății individuale, a libertății muncii, care violare, după cum vom vedea, are, ca toate violările din lume, inconvenientul de a fi în detrimentul tuturor. Dreptul guvernului de a se îngriji de cultura morală a națiunii nu înseamnă altceva decât că guvernul are dreptul de a înființa cu banii contribuabililor școli, în care să se dea junimii o educațiune practică, rațională, și care școli, putând fi dotate cu mai multe mijloace decât școlile particulare, să poată servi de model acestora din urmă. În multe țări, guvernul întreține fabrici și manufacturi pentru a crea anumite bunuri, obținute pe cheltuiala sa. Asemenea fabrici sunt subvenționate pe bună dreptate, pentru ca să se aplice toate invențiunile noi și să se afle toate instrumentele trebuitoare în cea mai bună stare, spre a putea ajunge la producția cea mai avantajoasă posibilă. Astfel, găsim în multe locuri *ferme model,* fabrici de porțelan, fabrici de arme, etc., etc. Oare dreptul de a crea asemenea stabilimente-model în industrie dă guvernului și dreptul de a interveni în industria privată și de a-i sili pe fabricanții privați să adopte și ei strict același mod de fabricațiune, aceleași aparate și același personal, într-un cuvânt aceleași reguli urmate de guvern în fabricile sale? Aceasta ar fi o monstruozitate și nimeni nu s-a gândit încă să o pună în aplicare. Însă cum ar fi posibil ca o măsură monstruoasă dintr-un ram[99] al industriei să devină o măsură rațională și echitabilă în alt ram? Pe scurt, de unde să-și însușească guvernul dreptul de a reglementa instrucțiunea privată, când dreptul său incontestabil de a dezvolta cultura morală a națiunii nu conține altceva decât dreptul de a crea stabilimente de instrucțiune publică-model. Dar ni se va răspunde: *„Utilitatea socială* reclamă controlul instrucțiunii private". Cuvântul e cam

periculos; cu toate acestea, ne închinăm şi noi, în multe cazuri, înaintea lui, dovadă fiind faptul că am susţinut noi înşine necesitatea unui control prealabil al guvernului în anumite profesiuni, precum profesiunea de medic, spiţer etc., etc. Să vedem însă dacă, în cazul de faţă, poate fi folosit argumentul *utilităţii sociale.* Acesta ne face să trecem la partea a doua a argumentării noastre.

II) Pericolul ce ar rezulta dintr-o libertate nelimitată a instrucţiunii private este, oare, atât de serios încât să justifice intervenţiunea guvernului pe acest tărâm? Nu credem. Se poate întâmpla ca oamenii cu totul incapabili, ba chiar cu totul imorali, să deschidă şcoli private. Oare să ne fie iertat a crede că incapacitatea şi imoralitatea lor vor rămâne mult timp ascunse publicului? A susţine acest fapt ar însemna a nu cunoaşte cum se petrec lucrurile în lume. Oricât de incultă ar fi o societate, totuşi, instinctul natural de iubire şi de îngrijire al părinţilor pentru copiii lor îi face întotdeauna foarte scrupuloşi şi foarte circumspecţi în privinţa persoanelor cărora ei le încredinţează poate tot ce au mai scump pe lume. Sunt, într-adevăr, părinţi neglijenţi, corupţi, barbari, care îşi dau, de multe ori, copiii la şcoli private, numai ca să nu-i mai vadă acasă şi care îndată ce i-au trimis într-un asemenea stabiliment, nu se mai ocupă de soarta lor. Însă asemenea părinţi sunt, spre onoarea generaţiunilor moderne, excepţii, care devin cu atât mai rare, cu cât cultura şi civilizaţiunea, şi, prin ele, înnobilarea simţămintelor morale, se răspândeşte printre oameni. Aşadar, regula generală este aceea că părinţii sunt necontenit preocupaţi de educaţiunea copiilor lor. Astfel, ei controlează necontenit, prin diferite mijloace, starea în care se află copiii lor; e cu neputinţă ca o imoralitate manifestă să domnească într-un stabiliment privat de instrucţiune, fără ca să vie aceasta la auzul şi la cunoştinţa unuia din părinţi. Dar ni se va răspunde: „Trecând peste moralitate, pentru instrucţiune ce argumente se vor putea găsi atunci când părinţii sunt ei înşişi oameni inculţi, neinstruiţi, care nu pot judeca instrucţiunea ce se dă copiilor lor?“ Inclusiv în privinţa aceasta, pericolul libertăţii absolute nu e aşa mare, cum pare la prima vedere. Chiar dacă nu sunt oameni instruiţi, părinţii pot avea amici, cunoscuţi instruiţi, care le atrag atenţia asupra instrucţiunii defectuoase dintr-un stabiliment privat; e cu toată neputinţa ca să existe mult timp un asemenea stabiliment, fără ca el să nu intre cu totul în atenţia opiniunii publicului. Dar ni se va obiecta: „Cu toată argumentaţiunea înşirată până acum, nu se dovedeşte altceva decât că

răul ce poate fi cauzat prin libertatea absolută a învățământului privat nu poate fi perpetuu, deoarece solicitudinea părinților pentru copiii lor este o garanție suficientă în contra șarlatanilor; cu toate acestea, mărturisiți singuri că se poate cauza un mare rău, și aceasta este chestiunea principală; așadar, de ce să nu luăm măsuri preventive în contra acestui rău, prin intervenția guvernului?“ Pentru ca intervențiunea guvernului să poată fi considerată o măsură sigură și eficace în contra unui rău ce se poate întâmpla, ar trebui dovedit mai întâi faptul că guvernul a adoptat în școlile sale sistemul de educațiune cel mai practic și cel mai rațional și, în al doilea rând, că guvernul are mijloace de a se convinge în prealabil de moralitatea acelui ce dorește să deschidă o școală privată; acestea sunt însă două teze imposibil de susținut. Noi desfidem pe oricine ne arată o singură țară în care guvernul a adoptat, în școlile publice, un sistem de instrucțiune cu adevărat practic și rațional. Vechile prejudecăți, preferința nemăsurată pentru unele materii, precum a limbilor vechi, în detrimentul multor alte obiecte utile și chiar indispensabile unui om în secolul în care trăim, rutina ucigătoare spiritului și pedantismul sunt rele pe care un secol le-a transmis moștenire altui secol, și de care suferă astăzi încă mai mult sau mai puțin toate sistemele de instrucțiune publică adoptate de către diferitele guverne. Așadar, avem de-a face cu o prezumțiune cu totul gratuită atunci când un guvern vine și modelează școlile private după școlile sale publice, cerând de la învățătorii privați exact aceleași cunoștințe ca cele de la învățătorii plătiți de el și crezând că face, prin aceasta, un mare serviciu instrucțiunii. Întrucât se atinge de moralitate, apoi guvernul, examinând atestatele unui om, pe care e scris pe toate tonurile cu litere mari *„Purtare bună și morală*“, se află exact în poziționea unui om care se găsește dinaintea unui magazin, pe care este scris cu litere mari: *Marfă ieftină și de prima calitate.* Trebuie să intre și să cumpere, ca să poată judeca anunțul. Moralitatea din atestate nu înseamnă absolut nimic, căci, de multe ori, e numai o dovadă că unul a fost mai rafinat decât alții și nu s-a lăsat să se prindă niciodată pe faptă. Moralitatea omului se cunoaște din viața sa, din sute și mii de împrejurări, care nu pot fi cunoscute decât celor ce au trăit cu el, împreună, iar nu din niște foițe de hârtie, pe care nu se poate pune vreun temei.

Libertatea absolută în instrucțiunea privată aduce cu sine concurența și toate efectele salutare ale concurenței; așadar, noi suntem în contra oricărui

amestec al guvernului în domeniul acesta, fiindcă nu poate avea alt rezultat decât de a da în multe cazuri aprobarea oficială unor șarlatani și a închide drumul unor talente care ar putea fi utile societății. Așadar, rezultatul investigațiunilor noastre este acesta:

Libertatea absolută pentru toate industriile și intervențiune din partea guvernului în modul mai sus arătat pentru câteva profesiuni, care pot cauza rele iremediabile aflându-se a fi exercitate de niște ignoranți, cercetare prealabilă dacă cei ce vor să le exercite posedă cunoștințele necesare, fără însă a le limita numărul.

Dacă, din toate câte am zis până acum asupra libertății muncii, ni s-ar permite o concluziune practică pentru țara noastră, apoi această concluziune ar fi: ar trebui să se adopte cât mai curând, în sensul cel mai larg, principiul libertății absolute pentru tot felul de industrii, să se lase toată concurența posibilă în industria măcelăriilor și a brutăriilor, care deși nu mai sunt monopol ca înainte, totuși sunt limitate la număr și exclud, prin urmare, concurența liberă și foloasele ei; în fine, ar trebui, pe de altă parte, să fie restrânsă, pusă sub un control serios exercitarea profesiunilor de medic, spițer etc., ca să nu mai fim, ca până astăzi, victima tuturor șarlatanilor care vin în țara noastră să învețe pe conta[100] vieții noastre.

După ce am considerat munca din punctul de vedere al libertății, căutând a atrage atențiunea cititorului asupra imenselor avantaje ale libertății în sfera industriei, vom examina lucrul și din alt punct de vedere, nu mai puțin interesant, adică din punctul de vedere al sociabilității, vom începe prin tratarea unei chestiuni foarte importante, în economia politică, aceea a *diviziunii muncii.*

Cap. IX Despre diviziunea muncii

Precum sunt împărțite diferitele industrii între diferite mâini, astfel încât două industrii nu sunt exercitate de aceeași persoană în mijlocul societății, tot așa fiecare industrie se împarte în mai multe operațiuni diverse, necesare spre a crea un produs din care operațiuni fiecare face iarăși specialitatea unui om. Împărțirea aceasta a ocupațiunilor se numește diviziunea muncii.

Când societățile se găsesc încă la vârsta copilăriei, fiecare individ își face singur, cum poate, toate obiectele de care are absolută nevoie. Îndată însă ce societățile se perfecționează, mai ales îndată ce începe a se întări în opiniunea generală dreptul proprietății, astfel încât să fie încredințat fiecine că va fi stăpân pe roadele muncii sale, încep toți a se deda lucrului care le convine mai mult, creează mai multe produse decât exige[101] trebuința lor personală, și încep a da prisosul altora, care le dau în schimb produse de care au mai multă trebuință. Astfel, cu cât popoarele se civilizează, cu atât se mărește și diviziunea muncii în mijlocul lor. Diviziunea muncii e o consecință și, totodată, o cauză a dezvoltării popoarelor și a progresului în toate ramurile cunoștințelor omenești.

„Cât timp, zice domnul Molinari în cursul său de economie politică, ar trebui, de exemplu, unui om care ar vrea să își fabrice, singur izolat, un ornic, fabricațiune care exige o sută și două operațiuni diverse. Acest om ar trebui să extragă, mai întâi, din sânul pământului, metalele necesare la fabricațiunea unui ornic, precum aur, argint, fier, aramă etc. Ar trebui, pe urmă, să lucreze materialele extrase din pământ, să învețe o mulțime de meșteșuguri și să înceapă, pe urmă, a executa toate acele o sută și două operațiuni diverse care compun arta fabricațiunii ornicelor. Viața întreagă a unui om de abia ar ajunge spre a putea fabrica un singur ornic, și Dumnezeu știe cum ar merge acest ornic, ale cărui diferite părți ar fi fost lucrate toate de același om!

Cel dintâi economist care a observat fenomenul diviziunii muncii și care a căutat să explice într-un mod științific cauzele ce fac astfel încât, divizând ocupațiunile în una și aceeași industrie, facultatea productivă a omului se mărește într-un grad prodigios, cel dintâi, zic, care a examinat acest fapt e celebrul *Adam Smith*, economist englez, numit cu drept cuvânt părintele economiei politice. Cartea sa, intitulată *Cercetări asupra naturii și cauzelor bogății națiunilor*, care a devenit evanghelia tuturor economiștilor, începe

printr-un capitol asupra diviziunii muncii. Nu aș putea să descriu mai bine natura acestui fenomen decât citând textual pasajele cele mai importante din acest capitol clasic.

„Cele mai mari ameliorațiuni, zice Adam Smith, ce se fac în forța productivă a muncii, și cea mai mare parte din dibăcia, iscusința și inteligența cu care munca este aplicată, le datorăm, îmi pare, diviziunii muncii. Să luăm un exemplu într-o manufactură de cea mai mică importanță, însă, în care, diviziunea muncii s-a observat foarte des: o manufactură de *bolduri*[102].

Un om care n-ar fi deprins cu acest fel de muncă, nici învățat a se servi de instrumentele ce se întrebuințează, a căror invențiune este, iarăși, un rezultat al diviziunii muncii, un asemenea muncitor, oricât de dibaci ar fi, ar putea de abia să facă un bold pe zi. Însă, după cum e astăzi organizată această industrie, munca se împarte într-o mulțime de operațiuni, fiecare fiind realizată de un alt muncitor.

A face numai gămălia boldului este rezultatul a trei operațiuni distincte; în fine, munca importantă de a face un bold se împarte în nu mai puțin de *optsprezece* operațiuni distincte, fiecare cerând un alt lucrător. Am văzut o mică manufactură de bolduri, continuă Smith, în care se aflau numai zece muncitori întrebuințați, astfel încât câte unul din ei era întrebuințat la două și trei operațiuni diverse.

Cu toate că fabrica era săracă și instrumentele întrebuințate în rea stare, totuși, când se puneau cu toată inima[103], acești zece muncitori făceau *48.000* de bolduri pe zi, adică fiecare din ei, câte *4.800.* Dacă acești zece muncitori ar fi lucrat fiecare în deosebi și dacă nu ar fi fost deprinși la acest fel de muncă, desigur că nu ar fi putut face fiecare din ei nici măcar 20 de bolduri pe zi, adică, ei cu toții, nici a patru mia parte a boldurilor ce puteau face când munceau împreună.

Smith atribuia acest efect prodigios următoarelor trei cauze:

Întâia cauză. Spiritul și corpul ajung la o mare dibăcie în ocupațiunile simple și adeseori repetate. În multe fabricațiuni, rapiditatea cu care sunt executate unele operațiuni întrece orice idee ce și-ar putea face cineva despre dexteritatea omenească.

A doua cauză. Se evită pierderea de timp spre a trece de la o operațiune la alta, a schimba locul, poziținea și instrumentele. Atențiunea omului, mai

întotdeauna trândavă de felul ei, nu e silită a se deștepta precum e nevoie întotdeauna când omul se apucă de un obiect nou.

A treia cauză. Separațiunea ocupațiunilor a fost cauza principală care a făcut să fie descoperite mai toate înlesnirile în industrie, deoarece ocupațiunea fiecăruia, fiind foarte simplă și necontenit repetată, i-a dat timp omului să gândească în ce chip ar putea înlocui brațele sale printr-un motor neînsuflețit; astfel, au fost descoperite mașinile cele mai ingenioase.

Chiar progresele făcute în științe pot fi atribuite, în cea mai mare parte, diviziunii muncii; acest fapt poate fi explicat foarte ușor, fiindcă, îndată ce cineva se ocupă toată viața sa numai de o singură știință, poate să o aprofundeze, să meargă cu cercetările sale mult mai departe și, prin urmare, poate să ajungă mult mai degrabă a face descoperiri noi în știința care face exclusivul obiect al ocupațiunilor sale, decât în cazul când atențiunea sa ar fi împărțită între mai multe științe diverse.

Astfel, cunoștințele ce sunt necesare pentru a face să prospere industria comercială vor fi mult mai perfecte[104] atunci când unul studiază în special geografia, altul în special politica, un altul, științele exacte, pentru a da cea mai practică construcțiune bastimentelor destinate navigațiunii, mașinilor trebuitoare, un altul, în fine, astronomia, fizica etc., pentru a putea naviga cu succes. În acest mod, fiecare va putea face descoperiri noi în specialitatea sa, iar industria comercială va face progrese imense; or, precum e cu industria comercială[105], asemenea e și cu oricare altă industrie.

Diviziunea muncii, pe lângă sporirea prodigioasă a producțiunii, mai are și avantajul că scoboară prețul produselor, spre avantajul tuturor consumatorilor. Însă pentru ca diviziunea muncii să poată avea toată influența salutară despre care am vorbit, pentru ca ea să ne procure toate avantajele menționate, condițiunea cea dintâi este ca consumațiunea unui produs într-o localitate dată să fie destul de întinsă[106], astfel încât cantitatea mai mare de produse create prin diviziunea muncii să nu rămână fără cumpărători. Când zece muncitori produc, precum am zis, 48.000 de bolduri pe zi, condițiunea cea dintâi e ca aceste 48.000 de bolduri să-și găsească cumpărători*;* dacă, însă, nu s-ar putea trece[107] undeva un asemenea număr de bolduri pe zi, atunci diviziunea muncii în industria aceasta nu ar fi aplicabilă. Astfel, putem observa un fapt: cu cât o localitate e mai mică și mai puțin

populată, cu atât diviziunea muncii e mai restrânsă; din contra, cu cât populația e mai deasă, cu atât și diviziunea muncii e aplicată pe o bază mai largă. Într-un oraș mic, într-un sat, de multe ori, una și aceeași persoană e bărbier, chirurg, medic, spițer, ba chiar negustător, în timp ce, în orașele cele mari, nu numai că aceste diferite profesiuni se găsesc în diferite mâini, dar fiecare dintre ele se împarte în mai multe profesiuni diverse. Astfel încât găsim dantiști[108], oculiști[109], medici pentru bolile externe, interne etc., care, ocupându-se fiecare numai cu o singură parte a medicinii, devin din ce în ce mai perfecți și mai iscusiți.

În orașele mici, pentru ca un negustător să poată exista, trebuie să țină în magazia[110] sa tot felul de mărfuri, astfel încât, vânzând din toate câte ceva, să poată avea un mic beneficiu; de multe ori, acest fapt nu este suficient, el fiind silit să caute și alte ocupațiuni pentru a putea trăi, în timp ce, în orașele mari, un singur produs reprezintă specialitatea unui comerciant, așa încât vedem magazii speciale numai pentru *cafea,* sau numai pentru *ceai,* sau *zahăr, cizme, pălării* etc.

Diviziunea muncii se aplică pe o bază largă numai în fabricațiunea acelor produse care au o consumațiune întinsă, care sunt de primă necesitate; acolo vedem fenomenul în toată puterea sa, în timp ce în fabricațiunea obiectelor de lux, de exemplu, care au o consumațiune foarte restrânsă, un muncitor execută patru, cinci și mai multe operațiuni.

Industria care admite mai puțin decât toate celelalte diviziunea muncii e industria agricolă, și aceasta se explică foarte ușor. Agricultura nu e o industrie practicată ca celelalte industrii, exercitate prin fabrici și manufacturi, întrunirea a mai multor muncitori în același loc. Fiecare agricultor are o porțiune oarecare de pământ, pe care o cultivă singur sau ajutat numai de puține brațe străine. Apoi, trebuie spus că agricultura nu poate fi practicată de-a lungul întregului an, ci presupune, în anumite perioade, o muncă energică și lasă pe urmă pe agricultor luni întregi în inactivitate, astfel încât un om nu poate să continue tot anul aceeași operațiune ca în alte industrii, de exemplu, unul să se ocupe doar cu însămânțarea, iar altul doar să secere tot anul.

Diviziunea muncii, cu toate avantajele imense pe care le prezintă, a fost de multe ori atacată de publiciști și de economiști din diferite motive, dintre

care cel mai important e acesta: prin diviziunea muncii, muncitorul fiind condamnat a face toată viața sa o singură operațiune, de exemplu, a confecționa gămălia unui bold sau capacul unei cutii etc., mintea sa ar tâmpi, energia sa ar slăbi, în fine, el ar cădea într-un fel de descurajare morală și într-o decadență intelectuală degrădătoare pentru omenire, faptă puțin umană din partea antreprenorilor din industrie. Reproșurile acestea sunt nefondate: mai întâi, nu e nicidecum adevărat că operațiunea de a face necontenit gămălii de bolduri e de natură a tâmpi mai mult un muncitor decât aratul, semănatul, munca minelor sub pământ etc.; fiindcă experiența ne arată efectele contrarii, căci muncitorii fabricilor mari, din centre populate, unde consumațiunea unui produs e foarte întinsă și, prin urmare, în care se poate aplica diviziunea muncii în cele mai mici detalii, muncitorii fabricilor mari, zic, sunt, de ordinar[111], mult mai inteligenți decât lucrătorii pământului, care au ocupațiunile cele mai variate.

Așadar, rezultatul general al noțiunilor pe care le-am căpătat despre diviziunea muncii e că *facilitează* într-un mod prodigios producțiunea, *scoboară* astfel prețul produselor, le *lățește*[112] consumațiunea; diviziunea muncii e unul dintre mijloacele cele mai eficace spre a face să se *perfecționeze* industria prin descoperirile ce pot apărea.

Începând a vorbi despre muncă, din punctul de vedere al sociabilității, am căutat a explica mai întâi avantajele diviziunii muncii. Acum ne rămâne să vorbim despre o altă forță, care nu e mai puțin favorabilă producțiunii și mai puțin remarcabilă prin influența sa; această forță este *asociațiunea.* Veche este zicerea că în *unire stă puterea,* însă nicăieri nu se justifică ea într-un mod mai eclatant decât în domeniul asociațiunii. Asociațiunea stă în natura omului. Providența a pus în inima fiecăruia dorința irezistibilă de a împărți bunele și relele vieții sale cu alți oameni. Omul, o știm prea bine, aflându-se în cea mai mare abundență de toate acele ce pot îndulci viața sa, și totodată izolat, fără vreun tovarăș, e ființa cea mai nenorocită; din contra, găsindu-se în mizerie, însă alăturea cu inimi simțitoare ca a lui, poate să fie foarte fericit. Omul e făcut pe pământ pentru a se uni cu alții. Familia, comuna, societatea sunt mediile în care el trebuie să viețuiască pentru a-și putea îndeplini misiunea aici, pe pământ; de aceea, zic că asociațiunea e un surogat al naturii omenești. Dintre toate sferele în care omul își dezvoltă

activitatea, pot să spun că niciuna nu e așa favorabilă spiritului de asociațiune ca sfera *industriei*; aici, asociațiunile sunt foarte importante din cauza mulțimii intereselor comune pe care le pun în mișcare. Această asociațiune în industrie este unul dintre mijloacele cele mai eficace care stau la dispoziținea oamenilor pentru a-și mări într-un mod fenomenal facultatea[113] productivă.

Asociațiune înseamnă familia, comuna, națiunea.

Oamenii se pot întruni din motive politice, religioase, filantropice, ei pot forma o asociațiune cu un scop determinat.

Literatura, artele, științele, toate pot deveni scopul unei asociațiuni.

În sfera economiei politice, asociațiunea poate să privească fie producțiunea, fie consumațiunea. Oamenii își întrunesc forțele spre a facilita opul producției, spre a produce mai mult și mai bine, fie spre a introduce o economie în consumațiune, adică spre a putea avea toate acele avantaje, cu mai puține sacrificii.

Din aceste două forme ale asociațiunii, aceea care are ca scop producția ne interesează mai mult, fiindcă e cea mai importantă, și e aceea care a fost, în zilele noastre, cultivată mai mult de toate celelalte. Ea se arată sub două forme principale, bine distincte una de alta.

Asociațiuni formate printr-un număr mai mic sau mai mare de indivizi, care se unesc cu facultățile și cu micile capitaluri ce posedă și lucrează în comun la creațiunea unui produs oarecare. Într-o asemenea asociațiune, toți acei indivizi își unesc și munca brațelor, și mijloacele materiale de care dispune fiecare și formează o întreprindere comună, fiecare participând la beneficii în funcție de implicarea sa în antrepriză. Asemenea asociațiuni sunt foarte răspândite și au cel mai mare succes. Să ne închipuim, de exemplu, zece sau douăzeci de cizmari, fiecare lucrând pe cont propriu. Fiecare trebuie să aibă un stoc mic de capital pentru a-și putea cumpăra pielea cu care lucrează, instrumentele de care are nevoie în meseria sa, trebuie să aibă, apoi, un local unde lucrează etc., etc.

Acum, toți acești cizmari izolați își fac socoteala și găsesc că le-ar veni mult mai bine dacă s-ar uni, dacă ar pune micile lor economii într-o casă comună, din care să se cumpere materialul trebuitor, să se plătească un local

în care să poată lucra toți împreună, și un alt local în care să se vândă produsele industriei lor, din al căror preț să își ia apoi fiecare partea, proporțională cu munca depusă, după acoperirea tuturor cheltuielilor. Aceasta este forma tuturor asociațiunilor uvriere[114].

A doua formă de asociațiune e aceea în care se întrunesc mai mulți indivizi și pun capitalurile lor la un loc, spre a întreprinde fabricarea unui produs. Administrațiunea acestor capitaluri e confiată[115] unor persoane salariate de compania care a avansat[116] aceste fonduri și care poartă, în general, numele de directori. Ei conduc antrepriza și plătesc pe urmă membrilor companiei partea ce se cuvine fiecăruia din beneficiul realizat. Acestea sunt asociațiunile care poartă, de regulă, numele de societăți în *comandită* și pe *acțiuni.*

Aceste două tipuri de asociațiune pot varia, pot cunoaște cele mai diferite modificațiuni în organizațiunea lor interioară, în funcție de condițiunile puse de asociați, după natura pactului care-i leagă, după obligațiunile asumate de fiecare membru. În fine, pe tărâmul acesta, formele sunt tot atât de diverse, pe cât sunt obligațiunile ce pot contracta oamenii între ei, fără a veni în conflict cu legile în vigoare. Astfel, în asociațiunea de uvrieri, toți pot să aibă părți egale la beneficii sau pot avea părți inegale, însă determinate de înainte; în asociațiunea de capitaliști, directorii pot să fie responsabili în fața societății, și atunci întreprinderea este condusă în numele lor, sau nu sunt responsabili, și atunci responsabilitatea cade pe fiecare dintre asociați; directorii pot avea un salariu determinat dinainte și invariabil; în loc de salariu, pot avea o parte determinată din profitul întreprinderii. În fine, după cum am zis, totul depinde de condițiunile stabilite de fiecare asociațiune la înființarea sa.

Asociațiunea e, precum am zis la început, unul din mijloacele cele mai puternice de a mări facultatea productivă a omului. De aici rezultă că ea aduce pretutindeni cu sine progres și civilizațiune. Indiferent de sfera în care se dezvoltă spiritul de asociațiune, fie în științe, fie în arte, fie în comerț, fie în orice altă industrie, întotdeauna rezultatul va fi un pas înainte spre perfecțiune.

Faptul care ajută însă mai mult producția și o face să se extindă din ce în ce mai mult, să se perfecționeze, să mărească avuțiile sociale e spiritul de asociațiune între capitaliști și muncitori. Acest spirit e coarda[117] cea mai puternică a civilizațiunii moderne; el este acela ce a schimbat, pot să zic, fața lumii, și a cărui influență magică poate să producă pe viitor lucruri la care mintea omenească nu s-a gândit niciodată.

Pentru a căpăta o idee mai clară despre puterea asociațiunii și despre rezultatele ei, să luăm, de exemplu, o țară foarte înaintată în cultură, Anglia, și să căutăm care sunt formele sub care se manifestă civilizațiunea. Să facem acum abstracțiune de cultura morală a națiunii, de cultura intelectuală, de starea înaintată în care se află științele, artele, de dezvoltarea politică, lucruri cuprinse negreșit în cuvântul de civilizațiune, și care se perfecționează și se dezvoltă odată cu progresul culturii dintr-o țară; să facem, zic, cu totul abstracțiune de domeniul moral și al inteligenței și să căutăm doar formele cu totul *materiale* sub care se manifestă civilizațiunea. Ce găsim într-o țară civilizată?

Găsim, înainte de toate, întreprinderi gigantice în industrie, manufacturi, fabrici în care lucrează sute și chiar mii de brațe, fabrici care, cu ajutorul unor mașini colosale, al căror mecanism complicat ne face să fim uimiți de admirațiune pentru geniul inventator al omului care a știut pretutindeni să învingă materia, fabrici, zic, care produc cantități enorme, cu repeziciune extraordinară, din toate obiectele necesare. Găsim, în privința *facilitării* comerțului și a mutării oamenilor de la un loc la altul, *drumuri* de fier[118] și *canaluri* făcute navigabile în toate direcțiunile. Repeziciunea cu care călătoresc oamenii în zilele noastre și cu care sunt transportate produsele dintr-un loc într-altul e una din cauzele determinate ale civilizațiunii moderne. Drumurile de fier au schimbat, pot să zic, fața lumii întregi; or, misiunea lor nu e decât începută.

Cauza pentru care lumea a stat atât timp în barbarie a fost izolarea națiunilor una de alta, dificultatea, mai ales pentru țările îndepărtate una de alta, de a întreține comunicațiuni regulate și dese între ele.

Astăzi, apare o invențiune utilă în industrie, iar în câteva zile toată lumea civilizată o cunoaște, o aplică, profită de ea. Izbucnește undeva o revoluțiune în ideile oamenilor, ies la lumină principii, până acum necunoscute, de

libertate, de *frăție,* de *egalitate,* aceste idei ajung cu repeziciunea fulgerului în toate națiunilor, chiar și în cele mai îndepărtate. Vedem pretutindeni că sunt urmate aceleași idei, că oamenii încep a gândi și a simți la fel, că se manifestă aceleași tendințe și, deodată, noua doctrină e destul de puternică, fără să știm cum și de unde, despotismul își pierde pământul de sub picioare, lanțurile se sfărâmă și libertatea triumfă.

Acestea sunt avantajele ce rezultă din ușurința cu care, astăzi, națiunile comunică una cu alta. Degenerarea stă în izolare, perfecțiunea geniului omenesc stă în schimbarea cât se poate mai frecventă a ideilor și a produselor între diferitele națiuni.

Însă oricât de mari sunt avantajele pe care le aduce cu sine înființarea unui drum de fier sau canalizarea unui fluviu într-o țară, pe atât de considerabile sunt, de cele mai multe ori, și cheltuielile necesare pentru a crea asemenea mijloace de comunicațiune. Să ne gândim doar la sumele presupuse de construirea unui drum de fier care traversează locuri muntoase, locuri cu râuri multe, unde e nevoie de a sparge munții și a zidi tuneluri, a face poduri peste ape etc., etc., toate lucrări care cer adeseori milioane.

Mai găsim în țările civilizate, pe lângă fabrici, manufacturi, drumuri de fier, canaluri și instituțiuni destinate a facilita comerțul în privința circulațiunii produselor, adică instituțiuni de credit. Găsim bănci de scont, bănci de circulațiuni, care operează cu capitaluri de milioane și dau impulsiunea cea mai puternică tuturor tranzacțiunilor comerciale.

Găsim companii nenumărate, cu capitaluri considerabile, care asigură în contra[119] unei retribuțiuni anuale foarte moderate, în caz de incendiu, de piatră[120], inundațiuni, ba chiar și de anii vieții[121]. Astfel, aș putea enumera la infinit toate lucrările materiale pe care le vedem într-o țară civilizată și care ne dau o idee despre gradul culturii sale.

Însă cum apar toate aceste lucruri mărețe, frumoase, utile, despre care am vorbit până acum, dacă nu prin forța magică a asociațiunii? Oare care e particularul atât de înavuțit ca să poată întreprinde singur, fără ajutorul altor capitaliști, un drum de fier, sau canalizarea unui fluviu, sau înființarea unei bănci considerabile de scont, de circulațiune sau funciare, sau să organizeze o fabrică de mari dimensiuni, care să ocupe câteva mii de lucrători.

Desigur, un singur om, redus numai la resursele sale, nu ar putea să întreprindă vreodată asemenea lucruri, fie el oricât de bogat. Însă îndată ce se adună două sau trei sute de mii de acționari, fiecare contribuind doar cu o mică porțiune din averea sa, orice întreprindere, oricât de aventuroasă, presupunând oricât de mari mijloace, devine posibilă. De multe ori, e nevoie să se întreprindă un lucru nou și care cere capitaluri considerabile, fără ca reușita să fie sigură. Oare un particular, chiar atunci când ar putea dispune de fondurile trebuitoare pentru a întreprinde un lucru, despre care nu ar fi sigur că ar avea un rezultat bun, și-ar risca toată averea într-un demers problematic? Niciodată! Însă atunci când domnește undeva un spirit de asociațiune, antrepriza cea mai aventuroasă, precum am zis, împărțită în acțiuni, găsește îndată sumele trebuitoare pentru a putea fi realizată. Să luăm drept dovadă Anglia. Acolo, spiritul de asociațiune este mai dezvoltat decât oriunde aiurea, iar capitalurile abundă. Aceasta face ca întreprinderile cele mai semețe și cele mai riscante să-și găsească în Anglia îmbrățișare de îndată. Spiritul de asociațiune aduce cu sine tot atâtea avantaje pentru capitaliști, cât și pentru inventatori, antreprenori și muncitori ordinari.

Inventatorul, antreprenorul, care nu au fonduri spre a-și pune în aplicațiune proiectele, muncitorul care, iarăși, nu are mijloace spre a-și procura cele trebuitoare pentru a-și exersa industria, toți aceștia găsesc în capital auxiliarul lor cel mai puternic; de asemenea și capitalistul care nu poate singur să tragă nici un folos din averea sa, găsește un auxiliar nu mai puțin puternic în spiritul de asociațiune care îi dă ocaziunea de a-și angaja fondurile într-o antrepriză condusă și executată de alți străini.

Avantajele asociațiunii sunt incontestabile și evidente pentru fiecare om care dorește să observe cu oarecare imparțialitate faptele ce se produc împrejurul său. Însă de aici nu rezultă nicidecum că asociațiunea e întotdeauna unită cu progresul și cu o producțiune mai abundentă în orice împrejurări și sub orice formă s-ar prezenta. Nu! Și această regulă are excepțiunile sale. Dacă, pe deoparte, e un fapt incontestabil că asociațiunea mărește acțiunea productivă a muncii omului și a capitalului, pe de altă parte, e un fapt nu mai puțin incontestabil că asociațiunea slăbește foarte mult energia interesului individual; cu alte cuvinte, omul, atunci când lucrează

singur, pe cont propriu, e mult mai activ și pune mult mai multă energie în munca sa, fiind stimulat de interesul personal, de trebuințele familiei sale și de multe alte considerațiuni, decât atunci când lucrează în asociațiune cu alții, unde știe că energia ce va întrebuința va aduce mai mult profit celorlalți decât lui însuși, fiind toți asociații copărtași la beneficiile antreprizei. Apoi, de multe ori, în antreprizele conduse prin asociațiune, cheltuielile pot fi mai mari dacă fiecare din asociați ar lucra pe cont propriu. Toate asociațiunile, pentru a-și putea atinge scopul și a nu aduce cea mai mare confuziune și dezordine, trebuie conduse doar de câteva persoane, care sunt numite de asociați în schimbul unei retribuțiuni din partea lor, spre a administra asociațiunea. Aceste persoane sunt, după cum am zis, geranții[122], directorii, în fine, șefii antreprizei.

Acești directori, oricât de conștiincioși, oricât de probi[123], de onești, de inteligenți ar fi, totuși, ca unii ce nu sunt stimulați de vreun fel de interes personal în conducerea asociațiunii, și ca unii ce dispun de fonduri ce nu sunt ale lor, nu conduc întotdeauna trebile în modul cel mai economicos, ca un privat care lucrează pe cont propriu, și, de multe ori, sunt foarte generoși pe seama asociaților.

Astfel, există multe cazuri în care antrepriza individuală e mai potrivită, dă rezultate mai bune decât asociațiunea; și, iarăși, există cazuri în care asociațiunea e preferabilă antreprizei individuale. Când e însă aplicabilă o formă sau alta, aceasta depinde de împrejurări a căror examinare depinde iarăși de inteligența și de simțul practic al antreprenorilor, care trebuie să-și facă socoteala lor la început și să vadă dacă întreprinderea proiectată poate fi avantajoasă sau nu.

Ca regulă generală, se poate spune că asociațiunea devine avantajoasă, dă rezultate bune în toate cazurile în care antrepriza căreia i se aplică cere mai multe mijloace, mai mult capital, mai multe speranțe, decât cele de care pot dispune unii particulari. Când însă un particular întreprinde creațiunea unui produs în așa fel încât să-i ajungă capitalul propriu, încât să nu aibă nevoie de nici un ajutor străin, încât întreprinderea să aibă astfel de proporțiuni, încât el singur să poată priveghea și controla tot, atunci

asociațiunea e de prisos și poate deveni chiar păgubitoare, din cauza expusă mai sus, mai precis, că antreprenorul care lucrează pe cont propriu, fiind stimulat de interesul său individual, întrebuințează în operațiunile sale mult mai multă economie decât directorul unei asociațiuni care operează cu fonduri străine.

Astfel, repet, asociațiunea e aplicabilă cu folos în toate întreprinderile care cer mijloace mai presus de posibilitățile unui simplu particular.

Văzând avantajele ce rezultă pentru oameni din asociațiuni, avantaje pe care le-am arătat deja, s-au găsit mulți care au exagerat aceste avantaje și care credeau că au găsit în asociațiune un fel de remediu universal, prin care s-ar putea lecui toate relele de care pătimesc societățile. De când e lumea, s-au găsit oameni care, văzând mizeriile și suferințele cu care are a se lupta majoritatea oamenilor pe acest pământ, și-au sacrificat toată viața studiului menit de a găsi un astfel de mijloc de a organiza societatea, încât să lipsească chinul și suferințele de pe lume, să lipsească egoismul, ura, pizma, răutatea și toate patimile mârșave dintre oameni, care sunt cauza acestor suferințe, într-un cuvânt, să inventeze o astfel de organizațiune în care toți oamenii să fie fericiți și mulțumiți.

Începând din Antichitate și ajungând până în timpul cel mai modern, ne vom găsi pururea față în față cu o mulțime de organizatori de felul acesta. Unii dintre ei recurg la crearea diferitelor proiecte noi de organizațiune a societăților, prin observarea scrupuloasă a faptelor și prin încercarea de a găsi paliative practice, spre a înlătura cel puțin relele capitale, din cauza cărora suferă lumea; alții, însă, și aceștia sunt cei mai periculoși, lasă deplină libertate fanteziei lor și inventează sisteme care nu au alt scop decât acela de a răsturna toată ordinea actuală a lucrurilor și de a pune o organizațiune cu totul nouă în loc, în fine, într-un cuvânt, de a îngropa lumea veche și a crea una nouă, produs exclusiv al excursiunilor ce le place a face în domeniul fanteziei. Astfel, începând cu Platon, cel dintâi filosof care s-a ocupat cu asemenea creațiuni ale fantaziei atingătoare de organizațiunea societății, creând idealul unui stat ideal, sublim, ce merită toată admirațiunea noastră, cu toate că trebuie să-l considerăm doar un vis frumos, ce nu poate fi realizat vreodată, începând cu Platon, zic, găsim o serie neîntreruptă de filosofi,

oameni de stat, literați, care, mergând pe calea aceasta, au conceput sisteme peste sisteme.

Așa cum există epidemii de boli rele[124] pe lumea aceasta, la fel există epidemii de idei, de doctrine, care fac ravagii nu mai puțin simțibile decât holera și ciuma.

Sfârșitul secolului al optsprezecelea și secolul al nouăsprezecelea, în care trăim, reprezintă, în toată istoria neamului omenesc, acele epoci în care s-au manifestat cele mai mari și mai radicale revoluțiuni atât în condițiunile materiale, cât și în cele intelectuale ale omenirii. Niciodată de când e lumea, principiile și ideile vechi, după care se ghidau oamenii, nu au simțit o lovitură mai teribilă, niciodată reformele nu s-au succedat mai cu grăbire, niciodată lupta rațiunii omenești cu prejudecățile înrădăcinate, lupta libertății cu despotismul nu au fost mai violente, iar victoria principiilor salutare, mai eclatantă decât în epoca aceasta. Însă tocmai din cauza acestei mișcări intelectuale imense, a acestei revoluțiuni în idei, care e semnul caracteristic al timpului modern, am văzut ivindu-se și ideile cele mai bizare, doctrinele cele mai extravagante. Astfel, se ivi în timpul din urmă epidemia de a inventa la nesfârșit sisteme de organizațiuni pentru societățile în care trăim și de a călca în picioare toate instituțiunile actuale existente, epidemie aţâţată prin fantasmagoriile unei secte de oameni, care a răspândit în lume doctrinele cele mai bizare. Care e această sectă? Cred că nu este nevoie să o numesc, deoarece cititorul a ghicit-o deja. E secta acelor autori și publiciști pe care suntem deprinși a-i numi *socialiști.*

Ar fi, într-adevăr, un studiu foarte curios, foarte instructiv chiar, acela de a examina pe rând toate doctrinele socialiștilor, toate aceste viziuni ale unor spirite care viețuiesc într-o lume fantastică, care nu are nimic a împărți cu lumea reală, toate aceste sisteme excentrice începând cu *Utopia* lui *Morus* și ajungând până la *Owen*, *Fourier, Louis Blanc, St. Simon,* și, în oarecare privință, *Proudhon,* cel mai modern dintre toți. Aceștia sunt precum șefii feluritelor școli, de la care acestea și-au luat apoi numele fondatorului ei, aceștia sunt autorii diferitelor sisteme, care numără mai mulți sau mai puțini adepți, după finețea stratagemei întrebuințate și după talentul avut de fiecare de a captiva atențiunea publică. Cred că ar fi foarte instructivă o revistă chiar sumară[125] a acestor diferite sisteme socialiste, chiar dacă nu am avea alt profit decât de a cunoaște erorile și extravagațele în care a căzut spiritul

omenesc, căutând a se pune mai presus de providență, și a înlocui organizațiunile naturale ale societăților prin organizațiuni artificiale, produse ale fantasmagoriei spiritului lor.

Spațiul însă nu ne iartă[126] a intra în detaliile acestor sisteme și în critica lor; de aceea, mă voi mărgini la a explica, în puține cuvinte, tendințele caracteristice, tendințele esențiale care se găsesc în scrierile tuturor socialiștilor. Contele de *St. Simon,* născut la 17 octombrie 1760, cobora dintr-o familie veche a Franței, ale cărei origini ajungeau la Carol cel Mare. În tinerețea sa, el a primit o educațiune foarte îngrijită; decisese de tânăr să îmbrățișeze cariera militară. La numai *17* ani, preia comanda unei companii de cavalerie, porni în războiul din America și se află, pentru o perioadă, la ordinele lui *Washington* și *Bouille.* În anul 1783, revenind în Franța, adică la vârsta de 23 de ani, a fost numit colonel într-un regiment; cu toate acestea însă, părăsește imediat și cu totul cariera militară, începând a se interesa de problema reformelor sociale, pentru care avusese întotdeauna o deosebită predilecțiune. „Războiul, zice el în biografia sa autografă[127], nu mă interesa în sine, dar scopul războiului mă interesa mult, iar acest interes mă făcea să suport toate ostenelile cu multă resignațiune[128]. Vocațiunea mea nu era cea de soldat, eram făcut pentru un fel de activitate cu totul contrarie războiului. A studia evoluția spiritului omenesc, spre a putea lucra, apoi, la perfecționarea civilizației, acesta a fost scopul pe care mi-l propusesem".

Această misiune de reformator se vede că o simțise de mult încă în sine, căci chiar la vârsta de *17* ani avea o slugă care era datoare să-l scoale în fiecare dimineață cu cuvintele: „Scoală-te, Domnule Conte, căci ai lucruri mari de făcut!".

Puțin timp după retragerea sa din armată, se asociază cu un anume conte Roedern, capitalist mare, și începu a se ocupa de diferite întreprinderi comerciale. Dorea numaidecât să devină bogat, iar scopul pentru care dorea bogăția ni-l spune el însuși în biografia sa. „Doream averea, zice el, numai ca mijloc de a organiza un stabiliment mare de industrie, de a fonda o școală științifică de perfecționare, de a contribui într-un cuvânt la progresul luminilor și la ameliorațiunea soartei omenești". Întreprinderile sale comerciale au avut un mare succes; în scurt timp, ajunsese să câștige o avere foarte însemnată. Cu toate ocupațiunile lui comerciale, el a avut, totuși, relațiuni cu o mulțime de oameni învățați, profesori, literați etc., pentru care

făcea mari sacrificii. Într-o zi, într-un cerc *de* oameni învățați, care discutau diferite idei și proiecte noi și se plângeau că nu au mijloace materiale pentru a le pune în aplicațiune, el puse imediat 100.000 de franci la dispoziţiunea acestora; însă, în fața acestei sume, ei au discutat atât de mult cum să o întrebuințeze și de ce trebuie să se apuce, încât nu au ajuns la nici un rezultat practic. Atunci, el a început să le reproșeze faptul că nu au încă îndestule idei filosofice în capetele lor, că ideile pe care le au nu sunt încă bine ordonate și că, înainte de bani, le trebuie neapărat un om care să-i conducă și să le lumineze mintea. Astfel, a continuat o perioadă, până când, la anul 1797, s-a retras cu totul din cariera financiară și, în genere, din toate întreprinderile comerciale, începând, după cum singur spune, să se autoeduce. El avea atunci 37 ani. În cele din urmă, el și-a luat o locuință când lângă Școala politehnică, când lângă Școala de medicină, când lângă alte școli, pentru a-i avea aproape pe toți profesorii învățați, cu oarecare renume pe atunci. Mijlocul ce-l întrebuința pentru a-i atrage pe toți acești oameni ai științei, mari și mici, și de a profita de convorbirile și discuțiunile lor, era foarte simplu și ni-l spune el însuși: „Ținând întotdeauna masă bună și mai ales vin bun și vechi, îi aduceam pe toți la mine, și-mi procuram astfel toate înlesnirile cu putință“. În scurt timp, el a plecat într-un voiaj în timpul căruia a cunoscut cele mai importante țări ale Europei, voiaj despre care ni se istorisește un incident, care ne permite să ne facem o idee despre originalitatea spiritului și a moravurilor sale. În Svițara[129], într-un orășel, trăia atunci celebra autoare franceză *Madame de Stäel*[130]. El dorind să o cunoască, se prezentă numaidecât la ea acasă și, intrând, o apostrofă de îndată în următoarele cuvinte: „Doamnă, Dumneata ești femeia cea mai extraordinară din lume, eu, pe de altă parte, mă simt unul din cei mai extraordinari oameni, noi amândoi împreună, fără îndoială, că am face un copil și mai extraordinar”[131].

Înturnându-se[132] în Franța, după voiajul acesta, el voi numaidecât să se însoare, însă nu cu alt scop, decât acela de a studia, de a experimenta și asupra acestei condițiuni sociale.

Principiul său era următorul: pentru ca un om să poată avea idei bune, sănătoase în privința ameliorării condiției omenești, și, mai ales, ca să poată pune bazele unei organizațiuni sociale noi, trebuie să cunoască toate lucrurile de pe lume, să treacă prin toate și să experimenteze singur, pe propria

persoană. Astfel, el voi numaidecât să cunoască singur și viciul, și desfrânarea, și jocul de cărți și beția, și pudoarea, și virtutea, și mizeria, și bogăția. Condus de spiritul său în această direcțiune, s-a însurat pentru ca să vadă el singur ce este omul însurat; dacă i-ar fi dat voie legile, și-ar fi luat și mai multe femei deodată, ca să încerce și efectul poligamiei. Imediat după ce se însură, viața sa a fost un șir neîntrerupt de mese, baluri, jocuri de cărți, orgii și desfrânări de tot felul, astfel încât, în *12* luni mâncă mai toată starea sa[133]; iată ce zice *Louis Reybaud,* care i-a scris biografia, despre acest episod al vieții sale.

„Studiul acesta a fost cel mai costisitor dintre toate cele făcute de St. Simon până atunci. În baluri, în dineuri, în serile pe care el le privea ca pe o sorginte fecundă de experiențe, el consumase toată suma ce-i rămăsese din lichidațiunea sa cu contele de *Roedern.* Acesta a fost un fel de vârtej care dură douăsprezece luni. Liniștit în mijlocul acestui vuiet, judecând pe ceilalți fără a fi judecat de ei, încercând toate lucrurile, și răul și binele, și jocul, și orgia, și convorbirile decente, și discuțiunile înalte, pentru a avea experiența tuturor caracterelor și tuturor pozițiunilor sociale; gastronom, vicios, risipitor, dar mai mult din sistem decât din instinct, St. Simon trăi într-un an cât alți oameni în cincizeci de ani; el s-a azvârlit[134] în valurile vieții, în loc de a înainta încet, ca toți ceilalți oameni, și aceasta pentru a-și câștiga mai repede știința și experiența omului cărunt; el a folosit și a abuzat de toate pentru a putea, într-o zi, să facă să intre toate în calculele sale; el merse până acolo încât și-a inoculat bolile secolului, pentru a fi în stare de a fixa mai târziu fiziologia completă a acestor boli.

„Viața lui a fost viață curat experimentală; a o aprecia și a o judeca din punctul de vedere normal ar fi fost o nebunie”[135].

Pentru a ne face o idee și mai precisă despre turnura bizară a spiritului acestui om, și mai ales despre scopul pe care îl avea în vedere ducând această viață oragioasă[136] și disperată, nu am decât a cita chiar propriile lui cuvinte. Iată ce ne zice el însuși:

„Când văd un om, zicea el, care nu și-a făcut intrarea în domeniul științei generale, care frecventează casele de joc[137] și de desfrânare, și că nu evită cu cea mai scrupuloasă atențiune societatea persoanelor de o imoralitate recunoscută, eu zic: Iată un om care se pierde; el nu este născut într-o zodie

norocită[138]; obiceiurile pe care le va dobândi îl vor înjosi chiar în ochii proprii și îl vor face cu desăvârșire meprizabil[139]. Dar dacă un asemenea om se află în direcțiunea filosofiei teoretice, dacă scopul investigațiunilor sale este de a rectifica linia de demarcațiune care trebuie să despartă acțiunile omenești și să le clasifice în bune și în rele, dacă el speră să găsească mijloacele de a vindeca acele boli ale inteligenței omenești, care ne fac să urmăm căi care ne depărtează de fericire, atunci zic: Acest om parcurge cariera viciului într-o direcțiune care-l va conduce necesarmente la cea mai înaltă virtute".

Presimțind că imediat o să vină timpul când n-o să mai aibă nimic, el a scris o broșură intitulată *Scrisori ale unui cetățean din Geneva către contemporanii săi*, prin care, tânguindu-se că oamenii de știință, acei oameni învățați care, prin descoperirile lor, fac servicii neprețuite omenirii, nu sunt îndestul de răsplătiți și duc o viață mizerabilă, propunea, totodată, un mod foarte curios de a repara această nedreptate. Ideea lui era aceasta: propunea să se deschidă o subscripțiune universală, și fiecare om, dând o sumă hotărâtă, să numească totodată pe o listă trei *matematicieni,* trei *fiziologi,* trei *literați*, trei pictori, trei muzicanți etc. care îi vor părea lui mai eminenți în lume. Banii adunați să se dea, pe urmă, acelor învățați, acelor artiști etc. care vor fi dobândit cel mai mare număr de sufragii[140]. Și astfel, această subscripțiune și recompensă universală să se reînnoiască în fiecare an. Acest apel al său la univers nu avu vreun efect, mai ales pentru dânsul; căci, după ce și-a cheltuit toată averea, rămase în cea mai cruntă mizerie și nu se arătă nici umbră de subscripțiune universală. Astfel, St. Simon începu a face cea mai tristă dintre experiențe, adică experiența mizeriei. Începu a scrie mai multe broșuri și opuri sub diverse titluri, din care, cele mai multe, nu putură fi tipărite din cauză că era sărac și nu găsea editor. Apoi, intră ca simplu scriitor la *Mont de Pieté.* Veni restaurațiunea în Franța, iar el, ca unul ce se trăgea din una din cele mai vechi familii ale Franței, ar fi putut ușor să iasă din mizerabila stare în care trăia și să capete vreun post important; nu voi însă să facă acest pas, nu ceru nimic de la guvernul restaurațiunii, după cum nu avuse nimic nici sub imperiu. De la 1817, St. Simon începu a se ocupa

mai ales de scrieri economico-sociale, și publică, în fine, mai multe volume intitulate: Industria, Organizatorul, Politica, Sistemul industrial, Catehismul industrialilor. În 1819, a publicat o broșură intitulată Parabola, care i-a atras, din partea guvernului, persecuții și un proces penal. Iată ce zicea el în acea parabolă.

„Să presupunem că Franța ar pierde deodată cei mai buni cincizeci de fizicieni, pe cei mai buni cinzeci de pictori, pe cei mai buni cincizeci de poeți etc., etc. (urmează nomenclatura), în total, trei mii dintre cei mai învățați, cei mai buni artiști și artizani ai Franței.

„Acești francezi, fiind, esențialmente, oamenii cei mai productivi, cei ce oferă produsele cele mai impozante, cei ce conduc lucrările cele mai utile națiunii, și care o fac productivă în artele frumoase și în meserii, ei sunt, în realitate, floarea societății franceze; dintre toți francezii, ei sunt cei mai folositori țării lor, cei care-i procură cea mai mare glorie, cei care împing cel mai mult civilizațiunea si prosperitatea sa. Franței i-ar trebui o generațiune întreagă pentru a repara această nenorocire; căci oamenii care se disting în lucrări de o utilitate pozitivă sunt adevărate anomalii, iar natura nu e generoasă cu anomalii de felul acesta.

„Să trecem acum la o altă supozițiune.

Să admitem că Franța îi păstrează pe toți oamenii de geniu ce îi posedă în știință, în bele-arte și în arte și meserii, că ar avea însă nenorocirea de a pierde în una și aceeași zi, pe fratele regelui, pe alteța sa ducele de *Angoulême,* pe alteța sa ducele de *Berry*, pe alteța sa ducele de *Orleans*, pe alteța sa ducele de *Bourbon,* pe ducesa *Angoulême,* pe ducesa de *Berry,* pe ducesa de *Orleans,* pe ducesa de *Bourbon* și pe D-ra de *Condé.*

„Să piardă încă Franța, în aceeași zi, pe toți *marii oficeri* ai coroanei, pe toți *miniștrii de Stat,* pe toți *mareșalii, cardinalii, arhiepiscopii, episcopii, vicarii* și *canonicii,* pe toți *prefecții* și *subprefecții,* pe *toți* impiegații ministerelor, pe *toți* judecătorii și, pe deasupra, *zece mii* de proprietari dintre cei mai bogați, care trăiesc astăzi în lux.

„Acest accident i-ar întrista, desigur, pe francezi, pentru că ei sunt buni, pentru că nu ar putea vedea cu indiferență dispariținea subită a unui așa de mare număr dintre compatrioții lor. Dar această pagubă, de trei mii de indivizi, considerați a fi persoanele cele mai importante ale statului, nu le-ar

fi supărătoare decât dintr-un punct de vedere curat sentimental, căci, altminteri, nu ar rezulta din aceasta vreun rău pentru *stat;*

„Mai întâi, pentru că ar fi foarte lesne de a ocupa locurile rămase vacante. Se găsește un mare număr de francezi în stare de a exercita funcțiunile de frate al regelui tot așa de bine ca și *Monsieur*[141]*;* mulți iarăși sunt capabili de a ține locurile de prinți într-un mod tot atât de convenabil ca alteța sa ducele de *Angoulême,* alteța sa ducele de *Orleans* etc., etc.

„Anticamerele palatului sunt pline de curtezani, toți gata a ocupa locurile ofițerilor mari ai coroanei; armata posedă un număr mare de căpitani, tot atât de buni ca actualii noștri mareșali. Câți mici impiegați sunt tot atât de buni ca miniștrii noștri de Stat!! Câți administratori mult mai în stare de a conduce bine afacerile unui departament decât prefecții și subprefecții noștri actuali! Câți avocați tot atât de buni jurisconsulți ca judecătorii noștri! Câți preoți de rând tot atât de capabili ca arhiepiscopii, episcopii, vicarii și canonicii noștri! Cât pentru acei *zece mii* de proprietari, moștenitorii lor nu ar avea trebuință de vreun fel de bătaie de cap, pentru a face onorurile saloanelor lor tot așa de bine ca răposații“.

Pentru această parabolă fină și picantă i se intentă un proces.

El fu însă achitat de juriu și acest proces îi făcu un mare renume.

De mai mulți ani, un amic al său îl ținea în casă și îi dădea cele necesare vieții. Acest amic muri și *St. Simon* se văzu deodată iarăși în absolută lipsă de cele mai necesare vieții; cu tot curajul său, cu toată forța ce-i inspira convicțiunea de a deveni cu timpul eliberatorul omenirii, totuși această lipsă fu atât de grozavă încât îi zdrobi curajul; într-o zi îi veni gândul să se sinucidă. Iată ce ne spune el însuși despre acest episod al vieții sale[142][143].

„De cincisprezece zile mănânc pâine goală și beau apă; lucrez fără foc[144] și mi-am vândut chiar hainele pentru a putea plăti copierea opurilor mele. Am pasiunea științei și a fericirii publice; am dorința de a găsi un mijloc pentru a termina, într-un mod dulce, înspăimântătoarea criză în care se află aruncată toată societatea europeană, și aceasta m-a făcut să cad în această stare de mizerie.

„Așadar pot, fără a roși, să-mi mărturisesc mizeria și să cer ajutorul necesar pentru a mă pune în stare de a-mi continua opera“.

Tentativa de sinucidere l-a făcut să-şi piardă un ochi şi să rămână desfigurat pentru toată viaţa.

Aceste privaţiuni îi slăbiră mult sănătatea; el continuă să scrie cartea care conţine întreaga sa doctrină, carte intitulată *Noul creştinism*; puţin după aceea, a murit în braţele câtorva amici, după ce, cu câteva minute înaintea de a muri, se ocupase de crearea unui jurnal, *Producătorul,* care era destinat a-i propaga doctrinele şi sistemele.

În rezumat, ideile lui *St. Simon* erau acestea:

El credea, mai dintâi, că trebuie să înceteze orice război în lume; ca urmare a dispariţiei războiului, trebuie să înceteze orice abuz în domeniul muncii. Exprima toate aceste idei prin zicerea: trebuie să înceteze în lume exploataţiunea omului de către om.

Omenirea trebuie să ţintească la o *asociaţiune universală* a tuturor oamenilor, din toate punctele de vedere, iar această asociaţiune universală trebuie pusă sub direcţiunea *ştiinţelor, artelor* şi *industriei. Puterea* aceea care trebuie să conducă omenirea întreagă, ajunsă la această stare de asociaţiune universală, trebuie să se afle în mâna celor mai capabili oameni din punctul de vedere al ştiinţelor, al artelor şi al industriei, cele trei aspecte mari ale unităţii omenirii, ale unităţii sociale.

În privinţa religiei, el şi-a expus ideile în *noul său creştinism.* Blama toate religiile existente, le acuza că sunt eretice, pentru că nu recunosc adevărata faţă a religiei, adică frăţia, şi a formulat ideea unei religii noi. În legătură cu acest subiect, ideile sale sunt atât de confuze, încât nu putem şti ce a voit şi ce a înţeles el prin religiunea sa cea nouă. Discipolii săi însă s-au agăţat de aceste idei întunecate, confuze şi au făcut apoi o doctrină aparte, pe care au numit-o *St. Simonism* şi care nu e decât o *teocraţie despotică.*

ROBERT OWEN

Robert Owen, născut în 1771, la Newton, în Anglia, se trezi într-un comptoriu de comerţ[145] şi trecu prin toată filiera ierarhiei industriale, adică începu de la simplu *comis* şi ajunse până la treapta de fabricant mare şi bogat. Pe timpul acela, adică pe la 1784, un neguţător foarte bogat, *D. Dale* crease

pe țărmurile romantice ale unul fluviu scoțian, *Clyda,* un sat manufacturier, în care *D. Dale* își așează mașinile de tors bumbacul; motivul pentru care Dale întreprinsese fundațiunea acestei colonii manufacturiere la locul acela era o minunată cataractă de apă[146], care era neprețuită pentru asemenea întreprinderi. Acest sat manufacturier purta numele de *New-Lanark.*

Pământul dimprejurul acestui sat era rău și necultivat, comunicațiunile erau foarte grele din cauza lipsei de drumuri sau alte mijloace de transport, populația dimprejur foarte rară și, prin urmare, existau brațe[147] puține. Din cauza acestor împrejurări, *Dale,* fondatorul coloniei, fu silit a recruta uvrierii cei mai răi, cei mai netrebnici, pe care nu-i mai primea nimeni prin alte fabrici, numai pentru ca să-și poată susține manufactura, astfel încât, peste puțin timp, colonia de uvrieri din New-Lanark deveni o adunătură de tot ce putea produce societatea mai pervers, mai leneș, mai desfrânat și mai brut[148]. Mizeria și viciile cele mai teribile domneau în mijlocul acestei populațiuni, când, deodată, *Owen* cumpără acea manufactură de la *Dale.* Owen a reușit să facă o minune; adică, în mai puțin de *patru* ani, el a transformat această colonie desfrânată și mizerabilă, în mijlocul căreia hoția și beția, crimele de tot felul erau la ordinea zilei, a reușit să o transforme într-o societate de îngeri și a o aduce la un așa grad de prosperitate materială, încât toată lumea care o vizita rămânea încântată și uimită de liniștea, pacea, fericirea și abundența în care trăiau acei oameni, care, cu numai câțiva ani în urmă, prezentau aspectul cel mai sinistru și mai dezgustător. Fiecare casă avea grădina sa, atelierele spațioase, frumoase, comode; în jurul coloniei existau grădini, *spital* și *școală* publică minunată și preumblări publice spre desfătarea uvrierilor, într-un cuvânt, acești oameni nu numai că aveau tot ce le trebuia pentru a duce viața cea mai mulțumitoare, dar chiar trăiau în lux. Toate acestea, în privința materială. În privința moralei, iubirea și frăția exemplare domneau printre toți. Nu se comitea nici cel mai mic delict; nu mai exista ură, nu mai exista discordie, nu mai exista nicio umbră de învrăjbire religioasă, care, în Anglia, mai ales în clasa de jos, domnește mai mult decât oriunde; ba, ce e mai curios, chiar viciul beției, care atunci când e înrădăcinat într-o clasă, mai ales în clasa uvrierilor de manufacturi, e atât de greu, și, după opiniunea multora, chiar imposibil de înlăturat, chiar viciul beției, care bântuia atât de cumplit populația aceasta, dispăru cu totul, încât se părea că oamenii au pierdut chiar

amintirea acestui viciu. Acum să ne întrebăm care au fost mijloacele întrebuințate de Owen pentru a putea produce această minune.

Iată pe scurt care era sistemul său:

El pleca de la următoarele principii: „Omul, când se naște, nu e nici bun, nici rău; el e jucăria împrejurărilor de care e înconjurat[149]; el devine rău când aceste împrejurări sunt rele, bun, când ele sunt bune“. În ochii săi, o faptă rea era consecința unei fatalități independente de voința omului; de aceea, el nu putea admite vreun fel de pedeapsă. Apoi, din punct de vedere practic, el credea că o pedeapsă aplicată de un superior nu are vreun efect asupra vinovatului; cea mai mare și unica pedeapsă posibilă pentru orice fel de faptă, fie chiar delict sau crimă, era disprețul contra celui vinovat din partea *egalilor* săi. În această unică idee consta tot codul penal al coloniei din New-Lanark. Astfel, când unul fura, nu i se aplica o altă pedeapsă decât cea prin cuvinte și prin exemple, ceea ce făcea ca persoanei în cauză să-i fie rușine. În acest scop, *Owen* se servea de mai mulți uvrieri de o probitate și de o bunătate a inimii recunoscute, care erau însărcinați să dea un bun exemplu, să predice necontenit celorlalți uvrieri idei de ordine, de bunătate, de virtute; astfel, încetul cu încetul, ajunsese să instaureze o stare de lucruri, încât cel care dorea să facă un rău, negăsind pe nimeni cu care să se poată asocia pentru executarea planurilor rele ce avea, și văzându-se hulit, părăsit, disprețuit de toți colegii săi, venea singur la pocăință.

Astfel, Owen ajunsese a improviza o societate pe care, fără mijloace coercitive, fără poliție, fără închisoare, fără judecători, fără jandarmi, o ținea în strictele limite ale datoriilor sale numai legătura unei satisfacțiuni și a unei confiențe reciproce, dorința de a vieți în armonie, și, în fine, acea vie satisfacțiune care rezultă pentru fiecare om din facerea binelui.

Cât despre caracterul lui *Owen,* iată ce ne spune *L. Reybaud :* „O bunătate nemărginită, o toleranță egală pentru toți, cea mai mare libertate de mișcare, o întoarcere la acele adevăruri eterne al căror germen omul le poartă în sine, acestea au fost mobilurile pe care Owen le puse în acțiune pentru ameliorarea și reformarea New-Lanarkului. Scopul său principal era de a dovedi prin rezultate căpătate dintr-o viață regulată[150], câte recompense poartă virtutea în sine, și prin câte atracțiuni invincibile știe să captiveze pe cei care au apucat a o cunoaște cândva.

A face munca și înțelepciunea plăcute prin ele însele, a face ca iubirea de ordine să devină ceva inerent naturii fiecărui individ, aici se afla tot sistemul lui Owen”[151].

Ideea care-l inspira de mulți ani pe Owen și care ajunsese în spiritul său la forța unei convicțiuni era aceea că mare parte din mizeriile de care ne plângem noi oamenii, discordiile, geloziile care ne despart provin de la faptul că s-a înrădăcinat în oameni credința că unele din faptele noastre trebuie răsplătite, iar altele, pe de altă parte, pedepsite, și că din modulațiunea acestor două lucruri, adică a răsplății și a pedepsei, provin toate inegalitățile, vanitățile și opresiunile brutale pe care le exercită în lume un individ asupra altuia, o castă asupra alteia, un caracter asupra altui caracter, un titlu asupra altui titlu, o avere asupra altei averi etc., etc.; căci atât recompensa, cât și pedeapsa nu sunt altceva decât niște evaluațiuni, niște aprecieri cu totul arbitrare despre persoane și despre faptele lor, iar viciul principal este că societățile au, toate, tendința unei trebuințe imperioase de a *lăuda,* de a *blama,* de *a răsplăti* și de *a pedepsi.* Pentru a pune în practică această doctrină și a ne încredința dacă rezultatul corespunde teoriei, Owen întreprinse singur a face educațiunea tuturor copiilor din colonia de la New-Lanark, astfel încât să nu capete niciodată nici ideea unei *recompense*, nici ideea unei *pedepse.* În școala de la New-Lanark nu era cunoscută pedeapsa pentru elevii neglijenți și cu conduită rea, nu exista vreun fel de răsplată sau încurajare pentru cei mai silitori și care se purtau mai bine. Astfel, el ajunsese să-i facă pe toți buni și silitori, numai datorită simțământului de datorie pe care a știut să-l deștepte în spiritul fiecăruia. Cei care au vizitat școala de la New-Lanark nu găsesc cuvinte pentru a ne descrie respectul acelei mulțimi de copii, toți frumoși, veseli, plini de inteligență, de bunătate, de politețe, învățând lucrurile cele mai grele, cântând și jucând, trăind în cea mai perfectă armonie și necunoscând nici măcar acele mici dispute și gelozii care sunt inevitabile între alți copii. „Erau nu copii, ci o turmă de îngerași, ne spune un ilustru turist, o panoramă pe care nu te mai saturai să o privești“.

Când, prin extraordinar[152], se întâmpla cea mai mică răutate din partea unuia, pedeapsa cea mai mare era că toți ceilalți îl părăseau; această pedeapsă era atât de grozavă, atât de greu de suportat, încât cel în cauză venea de îndată la cea mai mare pocăință și nu recidiva niciodată.

După cum vedem, experimentul lui Owen reuși într-un mod briliant, iar faptele veniră să imprime, cu elocința lor invincibilă, sigiliul adevărului întregii doctrine a acestui ilustru bărbat, care își sacrifica viața și averea unei idei, adică *binele omenirii*.

Nicio o altă teorie nu s-a bucurat de un triumf mai eclatant decât sistemul lui Owen, prin aplicațiunea de la New-Lanark. Vuietul ce produse în lume acest experiment a fost atât de răsunător, încât regii și împărații veniră să vadă singuri, cu ochii lor, acea minune și să facă cunoștință cu acest om, pe care un turist l-a numit *Patriarhul rațiunii* .

Reputațiunea lui Owen ajunse la culme, iar numele său devenise popular în toate părțile lumii. Încurajat de acest succes, el gândi a da ideilor sale puse în practică și o formă științifică. Astfel, publică, în 1812, o carte intitulată: *Ochiri noi asupra societății,* în care, după ce-și expune toate ideile despre care am vorbit în privința *pedepsei*, a *recompensei*, a *educațiunii* etc., se declară, pentru prima oară, partizan al unui fel de asociațiune în care toate bunurile să fie împărțite deopotrivă și să nu mai aibă vreun om superioritate asupra altuia, adică, cu alte cuvinte, partizan al *comunismului*.

În perioada 1812-1817, Owen nu avu decât triumfuri. Colonia de la New-Lanark i-a adus admirațiunea contemporanilor. Sute și mii de entuziaști din toate țările îi glorificau numele său; el avu partide[153] în guvern, în camera comunelor, în parlament, în toate adunările publice; numele său era pronunțat cu respect și cu recunoștință; într-un cuvânt, se poate zice, că niciodată un reformator nu fu primit cu mai multă căldură și cu mai mult entuziasm de toate partidele și de toate clasele societății ca Owen. Începând cu anul 1817 însă, steaua lui Owen începu a se întuneca. Până atunci, el nu se pronunțase vreodată în chestiunea religiei, nu își manifestase vreodată categoric opiniunile asupra religiilor existente și, mai ales, asupra credinței care-i părea lui mai rațională, ci toată acțiunea sa în domeniul acesta fusese de a predica și a pune în practică cea mai absolută toleranță a tuturor cultelor, fără control și fără critică. Astfel, în mijlocul coloniei de la New-Lanark, el ajunsese a face să trăiască împreună, în cea mai perfectă armonie, luteranii cu catolicii, cu protestanții, cu prezbiterienii, cu metodiștii etc., etc. În 1817, el a decis să-și dea masca jos și să-și spună opinia în materie de religiune. El declară toate religiile existente ca fiind mincinoase, calomniatoare

Dumnezeirii, pentru că toate ar avea ca punct de plecare responsabilitatea omului și ideea pedepsei și a recompensei în lumea aceasta și în lumea cealaltă.

În fața acestor acuzațiuni, clerul Angliei, cel mai intolerant și mai puternic totodată dintre toate clerurile lumii, îi declară un război de moarte și întrebuință toate mijloacele posibile pentru a-l pierde și a-l discredita. Polemica fu condusă cu destulă dibăcie pentru a ajunge la scop, iar intrigile țesute în contra lui Owen fură atât de puternice, încât reușiră a sfărâma toată autoritatea sa, ba chiar a-l discredita cu totul în ochii tuturor claselor societății engleze. Își pierdu partizanii și în guvern, și în camera comunelor, și în parlament; în curând, rămăsese singur, izolat, înconjurat doar de câțiva amici, care îi rămaseră credincioși. Atunci, el se decise să părăsească Anglia și să-și ducă ideile în altă parte de lume. Se duse în *America.*

În 1824, el fondă colonia de la *New-Harmonie,* care își luase numele de la o colonie înființată înainte de un german fanatic, pe nume *Rapp*, de oameni care purtau numele de *harmonieni.* O mulțime de oameni au răspuns la apelul său, însă, din nenorocire, cei mai mizerabili oameni, cei mai vicioși și mai leneși, lepădătura societății americane. Chiar de la început, Owen și-a dat seama de faptul că, în asemenea condițiuni, îi va fi mai cu neputință să ajungă la un rezultat bun; cu toate acestea, se puse pe treabă cu acea energie și tenacitate care erau proprii numai omului acestuia. Pentru prima oară, el introduse în colonia aceasta principiul *comunismului* absolut. Rezultatul fu următorul:

În curând, se iviră, între coloniștii săi, inegalități enorme. Unul era mai puternic, altul mai slab, unul lucra toată ziua, altul era leneș și dormea, unul avea conduita exemplară, altul se deda necontenit beției și desfrânării. Pedeapsă nu exista. Cel care nu lucra avea tot atâta parte cât cel care lucra toată ziua. Această nedreptate manifestă slăbi energia celor mai buni, iar leneșii se aflau peste tot. Aceștia se lăsau pe speranța celor mai silitori; cei mai silitori, văzând acest fapt, se făcură și ei leneși, astfel încât producția merse din zi în zi scăzând; în acea colonie, pătrunse cel mai grozav spirit de dezunire și de disoluțiune. *Owen* înțelese că, pentru a ajunge la rezultatele ce le aștepta de la aplicarea comunismului și a principiului iresponsabilității între oameni, trebuia, mai înainte de toate, să caute a preface moralul oamenilor și a-i pregăti pentru asemenea încercări prin calea teoriei. El părăsi

America și se înturnă în *Anglia.* În tot timpul absenței sale, partizanii care îl urmaseră făcură o propagandă atât de puternică în favoarea ideilor sale prin ziare speciale, prin mitinguri, prin subscripțiuni de tot felul, încât ajunse a restabili în mare parte vechea glorie a acestui ilustru filantrop. În toate părțile Angliei, erau încercate experimente după sistemul lui Owen, dintre care cel mai serios fu colonia de la *Orbisten,* de *lângă Edinburgh*, sub direcțiunea unui școlar[154] al lui Owen, *Abraham Combe.* Acest om își însuși într-un grad atât de eminent calitățile îngerești ale lui Owen, adică bunătatea sufletului, toleranța, dulceața vorbei și misterul de a câștiga simpatiile celorlalți oameni, încât reuși, în curând, a realiza în Orbisten ceea ce Owen știuse să realizeze în *New-Lanark.* Însă imediat după moartea lui Combe, dezordinea și viciul făcură invaziune și în această colonie, care se dizolvă. Prin acest fapt, se vede încă o dovadă, mai pipăită[155], că rezultatele minunate obținute de Owen nu se datorau sistemului său, ci exclusiv *influenței omului.* Încercarea de la Orbisten a fost cea de pe urmă de felul acesta. De aici încolo, Owen se mărgini a propaga teoriile sale numai prin scrieri și discursuri publice. Pentru a ne face o idee despre neadormita și nepilduita energie a acestui om, va fi de ajuns să spunem că pe parcursul a doar 11 ani, adică între 1826-1837, încercările făcute de el pentru triumful ideilor sale au constat în nu mai puțin de *o mie de discursuri publice*, 500 de adrese și manifeste către diverse clase ale societății, 2.000 de articole în jurnale și 200-300 de călătorii în toate părțile lumii.

Rezumatul ideilor și sistemului lui Owen este acesta:

Organizațiunea omului este o organizațiune cu totul originală, iar omul este fructul influențelor exterioare; aceste influențe produc în el sentimentele și convicțiunile sale; aceste sentimente și convicțiuni determină faptele sale. Omul nu e stăpân nici de a schimba organizațiunea sa, nici aceste împrejurări exterioare. Prin urmare, omul e condus fatalmente la idei *drepte* sau *false,* la fapte *bune* sau la fapte *rele.* Prin urmare, omul nu poate fi declarat responsabil nici pentru cuvintele, nici pentru faptele sale, fiindcă este împins la ele prin concursul unor necesități inexorabile. Voința omului n-are nici spontaneitate, nici libertate, iar legea socială trebuie, prin urmare, să declare *iresponsabilitatea* omului. Omul care face rău, care comite un delict în mijlocul societății este un om bolnav; el trebuie dus într-un ospiciu sau într-o casă de nebuni.

Religiunea nu are alt scop decât a iubi pe ceilalți oameni și a trăi cu toții în pace, fericire și armonie.

În privința *materială,* absolută egalitate de bunuri. Comunismul absolut este singura regulă posibilă pentru o societate. Toate semnele de distincțiune, toată superioritatea de bogăție a unui om asupra altui om sunt și rămân desființate. Societatea, sau mai bine, omenirea întreagă, să fie împărțită în mici comunități, de câte 2.000 sau 3.000 de oameni, între care toate bunurile să fie împărțite cu cea mai perfectă egalitate[156], admițând doar următoarea ierarhie în privința vârstei:

Cineva se va bucura de educațiune doar până la 15 ani; de aici înainte, intră fiecare în rândul muncitorilor. Între 25 și 30 de ani, fiecare va funcționa ca împărțitor și păstrător al bogăției sociale; între 30 și 40 de ani, fiecare se va îngriji de mișcarea interioară a comunității; între 40 și 60, oamenii vor gestiona relațiunile lor cu comunitățile de pe împrejur.

Un consiliu în fiecare comunitate va regla tot ce ține de ordinea morală, materială și intelectuală a comunității.

Oamenii sunt ființe capabile de a gândi, de a raționa, de a învăța, de a greși, de a cădea în eroare, de a își îndrepta judecata, prin urmare, ființe capabile de a produce singure ameliorațiunea sau deteriorarea mecanismului instituit de Providență în organizațiunea societăților. Omul însă are și instincte bune, și rele, are facultatea de a cunoaște binele și, pe de altă parte, o impulsiune puternică de a face răul, are virtuți sublime, are însă și pasiunile cele mai mârșave, are, în fine, de la Providență o natură ciudată, care nu poate fi schimbată prin nicio putere din lume, natură în care se găsesc, deopotrivă, calități și vicii, tendințe bune și rele, care se combat necontenit și constituie lupta aceea eternă în care se găsește rațiunea cu pasiunile omului.

Din această organizațiune bizară a naturii omenești rezultă multe rele, multe suferințe, multe dureri, multe nedreptăți pentru un mare număr de oameni din lume; însă aceste dureri, aceste suferințe sunt inevitabile, pentru că decurg din natura omului, care e fapta creatorului și nu poate fi schimbată. Oamenii nu sunt îngeri și trebuie să îi luăm așa cum sunt. În fața acestor suferințe, care sunt patrimoniul genului omenesc, multe spirite determinate, energice, spirite care nu se înspăimântă de nimic și care au curajul de a merge înainte cu principiile lor cu orice preț, multe spirite tari, zic, s-au revoltat în

contra naturii lucrurilor, au acuzat Providența că a organizat rău societățile și au venit cu ideea gigantică de a organiza societățile pe un plan cu totul nou, inventat de ei, astfel încât nedreptatea, suferința, durerea, eroarea să nu mai fie posibile. Astfel au debutat socialiștii. Ei toți pornesc de la punctul de vedere conform căruia toate relele în lume vin de la organizațiunea defectuoasă a societăților, după care, cu o asemenea organizațiune, oamenii nu pot să progreseze, ci că trebuie numaidecât să retrogradeze. Astfel, ei susțin teza că omul e perfectibil și, pe de altă parte, cad în contradicțiunea de a susține că lumea devine din zi în zi mai nenorocită, că oamenii de astăzi se află într-o stare cu mult mai rea decât erau în secolele trecute. Ei recunosc că principiul acțiunii în lume e *interesul individual*. Natura omului e astfel constituită că noi dorim pururea să avem toate satisfacțiunile posibile, fără a ne da vreo osteneală; dorința aceasta e atât de tare, încât omul e pururea tentat a întrebuința mijloacele cele mai dubioase pentru a-și atinge scopurile. De la acest interes individual vin toate relele în societate. Socialiștii vor să-l înece cu totul și să pună în locul lui doar frăție și abnegațiune. Ei nu văd că acest interes individual, fiind înrădăcinat în natura omului, nu poate fi înlăturat, și că, prin urmare, îi va acompania pe oameni și în noua organizațiune pe care ei o proclamă. Ei presupun două lucruri, din care unul e mai inadmisibil decât altul; adică, mai întâi, că oamenii care vor sta în capul societății vor fi niște ființe fără nici un vițiu[157], fără nicio pasiune, fără nicio părtinire, fără nici un fel de interes individual, cu alte cuvinte, nu oameni, ci îngeri; apoi, că lumea va fi docilă și se va lăsa cârmuită de ei.

Socialiștii nu se îngrijesc nicidecum de mijloacele de execuțiune pentru a-și aplica teoriile. Cum îi vor face ei pe oameni să le accepte sistemele, să-și schimbe natura, să nu mai umble după interesul personal, ci să fie condus în acțiunile sale doar de un spirit de frăție și de iubire pentru aproapele său? Cum să se facă oare această minune?

Pentru ca cineva să-i determine pe oameni să părăsească ordinea socială actuală, considerând-o un lucru defectuos și putred, și să adopte toți o organizațiune socială nouă, trebuie să urmeze una din următoarele două căi: *forța* sau *consentimentul*[158] tuturor.

Trebuie fie ca organizatorul să dispună de o forță destul de mare, pentru a învinge orice rezistență și a face să triumfe voința sa, fie să știe să-i

convingă pe oameni de avantajele și superioritatea sistemului său de organizațiune, încât toți să-i urmeze voința sa, fără a fi nevoie de a întrebuința forța fizică.

Nu există alt mijloc de a instaura o nouă organizațiune generală.

Cât pentru a întrebuința puterea spre a sili lumea a accepta o organizațiune nouă, nici chiar cei mai fanatici, cei mai excentrici dintre socialiști nu au gândit că ar fi cu putință.

Cum să silească un socialist o lume întreagă să-și schimbe deodată toate legile sub care s-au născut, cu care au crescut oamenii, toate legile generale ale proprietății, ale familiei, ale eredității, ale religiei și să se organizeze după capul lui? Și chiar atunci când un socialist ar câștiga în favoarea sa mai mulți suverani, ba chiar pe toți suveranii din lume, totuși, nu ar putea face nimic; căci chiar *șahul* Persiei, sau *împăratul Chinei,* dacă ar avea nebunia să dorească să schimbe deodată natura supușilor săi, ar găsi cea mai vie împotrivire și ar fi nevoit să cedeze sau să se piardă singur. Cu atât mai puțin ar putea un suveran în statele noastre civilizate, unde principiul libertății individuale e atât de puternic, să impună națiunii o organizațiune ieșită din creierul unui fantast[159].

Prin forță, vedem bine, organizatorii moderni nu pot ajunge la nimic: așadar, le rămâne doar al doilea mijloc spre a reuși, adică *persuasiunea.* Dar oare în ce chip[160] să se manifeste această persuasiune?

De abia pot fi găsite în lumea toată doi oameni care să aibă același idei, aceleași sentimente, același caracter, același temperament, astfel încât să fie cu totul uniți asupra tuturor punctelor unei chestiuni mai importante, și noi închipuim că ar ajunge un simplu muritor în lumea aceasta, ce poartă numele de socialist sau de reformator, că ar ajunge, zic, la o astfel de autoritate morală, încât să-i facă pe toți oamenii care sunt răspândiți pe fața pământului, de naționalități, de limbi, de moravuri diverse, să primească doctrinele sale ca pe o evanghelie și să schimbe deodată toate legile sociale care i-au guvernat până acum, să-și schimbe toate ideile despre familie, despre religiune, să își schimbe, într-un cuvânt, cu totul natura lor fizică și morală - și toate acestea numai prin singura convicțiunea lor.

Într-adevăr, ideea e prea bizară pentru a o lua în serios și a încerca să o respingem.

Când un organizator se prezintă înaintea societății și-i zice:

„De cinci mii de ani, de când a fost creată lumea, a existat o neînțelegere între Dumnezeu și umanitate;

„De la Adam până la noi, oamenii au mers pe o cale rătăcită, pentru că altfel dorea Dumnezeu să fie organizată lumea, și altfel s-a organizat ea însăși. Ascultați-mă, deci, pentru că vreau să vă îndrept pe calea cea bună și să vă fac fericiți".

Când cineva folosește un asemenea limbaj, poate să găsească cinci, șase oameni care să-l creadă și să propovăduiască noua doctrină, spre a face prozeliți. Însă de la cinci, șase adepți, până la omenirea întreagă, distanța e cam mare.

Și dacă vom judeca drept, vom vedea că are mare dreptate lumea să fie mefientă și incredulă în privința noilor sisteme de organizațiune socială, căci domeniul invențiunilor socialiste, ținând exclusiv de domeniul imaginațiunii, numărul sistemelor și al doctrinelor ce pot să iasă din capul socialiștilor e nelimitat. Fiecare om înzestrat de la natură cu oarecare inteligență și cu o fantezie cam vie poate să se închidă în cabinetul său și să elaboreze în foarte scurt timp un sistem pentru o organizare nouă a societății. Așa cum nu există doi oameni care să aibă în totul aceleași idei, de asemenea, nu se găsesc nici două sisteme care să fie făcute după același plan. Doctrinele socialiștilor citați, precum *Owen, Louis Blanc, Fourier*, *St. Simon* etc., au fiecare un alt caracter. Fiecare privește societatea din alt punct de vedere, pornește de la alte principii și ajunge la alte rezultate, astfel încât nu se găsesc doi socialiști care să aibă aceleași idei; dacă există un punct în care se lovesc[161] în idei toți apostolii socialismului modern, apoi acela e numai al excentricității produselor minții lor. De aceea, repet: are mare dreptate lumea de a se arăta foarte reticentă în primirea noilor doctrine; căci cine ne garantează că sistemul ce ni se propune e, într-adevăr, practicabil, că aplicându-l, adică organizând societățile noastre după voința unui singur om, vom ajunge la rezultatele pe care el ni le promite, cine ne garantează, în fine, că nu va apărea mâine un alt sistem de organizațiune socială, mult mai rațional și mai practic? Ar trebui, așadar, să ne expunem a schimba în toate zilele

organizațiunea societăților cum ne schimbăm cămășile, a constitui mereu pe o altă bază *proprietatea, familia, religiunea* etc. Aceasta ar însemna ruina absolută a oricărei societăți.

Așadar, din toate câte am zis până acum, vedem ca rezultat că organizatorii moderni nu-și pot impune doctrinele nici prin mijlocul *forței fizice,* nici prin mijlocul *consentimentului general*, adică al persuasiunii.

Ambele căi le sunt închise. Mai rămâne însă o a treia cale, despre care nu am vorbit încă până acum.

Aceasta este calea înșelăciunii, calea imposturii. Iată cum:

Întotdeauna mulțimea poporului a avut și are încă în ziua de astăzi o credință oarbă în existența unei divinități care a creat lumea și, totodată, o supunere fără margini pentru toate preceptele ce se cred emanate de la această divinitate atotputernică. Legile umane se discută, sunt criticate, găsesc împotrivire; legile divine nu sunt supuse criticii, ci sunt crezute și respectate. Așadar, când cineva face lumii o lege și nu poate nici să i-o impună prin forță, nici să facă să o accepte lumea, de bunăvoie, prin puterea convicțiunii, atunci singurul mijloc ce-i mai rămâne spre a reuși este să convingă lumea să creadă că legea în cauză e de creațiune divină, și astfel să facă să o respecte. Astfel, nu avem decât a lua istoria de mână spre a ne convinge de un fapt foarte curios, mai precis că mai toți acei oameni extraordinari, care au fondat societăți și le-au dotat cu legi, au fost siliți, pentru a face să fie primite legile lor de către mulțime, au fost siliți, zic, să se folosească de tot felul de mistificațiuni, să întrebuințeze diferite tipuri de manevre pentru a înșela opiniunea mulțimii, pentru a o face să creadă că ei sunt niște ființe cu totul deosebite de ceilalți muritori, că se află în relațiune cu divinitatea, că sunt inspirați de ea, că sunt, în fine, organele alese prin care divinitatea își manifestă voința sa celorlalți muritori și să facă, în felul acesta, să fie primite legile lor ca fiind emanate de la autoritatea divină. Toți legislatorii popoarelor, începând de la Moise, au întrebuințat mijlocul acesta. Astfel, și socialiștii moderni au crezut a găsi în întrebuințarea acestui mijloc tradițional scăparea lor și au adoptat, mai toți, în predicațiunile lor, un aer mistic, destinat a inspira mulțimii credința că ei sunt organele[162] divinității.

Cu toate acestea, nu trebuie să fim prea severi în judecata noastră și să-i tratăm ca pe niște înșelători, ca pe niște oameni fără conștiință, care abuzează de credulitatea mulțimii, pentru a putea ajunge la scopurile lor individuale. Nu! Trebuie să-i judecăm din cu totul alt punct de vedere.

Atunci când un om sincer, un om care dorește binele umanității, e convins în inima sa că posedă secretul de a face să înceteze toate relele pe lume, că a inventat un sistem nou de organizațiune pentru societate, prin care, când s-ar aplica, ar ajunge oamenii a gusta toată fericirea posibilă, a se iubi ca niște frați, un sistem de organizațiune, în fine, prin care ar ajunge genul omenesc a duce viața cea dulce și liniștită, visul de aur al poeților filantropi, și care va rămâne pururea un ideal nerealizabil pe lumea aceasta, atunci când, zic, un om e pătruns de o asemenea idee și vede că nu poate să o facă să prevaleze între oameni nici prin forță, nici prin puterea convicțiunii, și că singura sa scăpare e de a înșela opiniunea publică spre a reuși, atunci nu e de tăgăduit că tentațiunea e foarte mare, și că trebuie o mare putere de caracter spre a putea rezista. Dovadă că inclusiv *Rousseau*, filosoful acela sever, care iubea adevărul mai mult decât propria viață, chiar Rousseau zice, într-un pasaj din celebrul său *Contrat social*, că e permis unui om a face să triumfe ideea sa prin asemenea mijloace. Cu alte cuvinte, au urmat maxima *scopul justifică mijloacele*.

Rousseau este unul din reformatorii care au făcut cel mai mare vuiet în lume, iar Contractul său social e un opuscul care a fost una din cauzele determinante ale Revoluțiunei Franceze de la 1789, și care, în timpul acelei revoluțiuni, stătea pe masa comitetului revoluționar ca o evanghelie după care se dorea organizațiunea societății franceze. Astăzi, *Contractul social* continuă să fie catehismul celor mai mulți revoluționari; de aceea, cred că ar fi potrivit să cităm, cu ocaziunea aceasta, un pasaj din *Armoniile economice*, în care Bastiat formulează o mică critică asupra acestui opuscul.

„Rousseau era convins, zice Bastiat, că izolarea e starea naturală a omului și că, prin urmare, societatea e o invențiune a oamenilor. Ordinea socială, zice Rousseau, nu vine de la natură; ea se bazează pe convențiune.

Acest filosof, deși iubea cu pasiune libertatea, avea o opiniune foarte tristă despre oameni. Îi credea cu totul incapabili de a-și făuri o instituțiune

bună. Intervenţiunea unui fondator, unui legislator, unui părinte al naţiunilor e, aşadar, neapărată.

Nimic nu poate da o idee despre înălţimea la care îl puse Rousseau pe legislatorul său, deasupra celorlalţi oameni.

„Ar trebui Dumnezei, zice Rousseau, pentru a da legi oamenilor. Acela care are cutezarea de a începe a da unui popor instituţiuni trebuie să se simtă în stare a schimba oarecum natura omenească…

Legislatorul unui stat e un om extraordinar... misiunea sa e o misiune particulară şi superioară, astfel încât nu are nimic în comun cu lumea aceasta.

Dacă e adevărat că un principe bun e lucru rar, ce putem spune oare despre un legislator bun? Principele nu are decât a urma modelul propus de legislator. Acesta din urmă e mecanicul care inventează maşina; cel dintâi nu e decât lucrătorul care o pune în mişcare.

Şi ce rol joacă omenirea, zice Bastiat, în toată treaba aceasta? Ea este materia vie din care e compusă maşina.

Nu avem de-a face, oare, în cuvintele lui Rousseau, cu vanitatea ridicată până la delir? Oamenii sunt materia unei maşini, pusă în mişcare de un principe; legislatorul propune modelul; filosoful îl conduce pe legislator punându-se, astfel, la o distanţă imensă de popor, de principe şi chiar de legislator. Oamenii sunt lipsiţi de orice iniţiativă, iar legislatorul singur are puterea de a hotărî dacă un popor trebuie să se ocupe de agricultură sau de comerţ, ori dacă trebuie să rămână în starea barbară etc.

Sfârşind critica *Contractului social*, Bastiat zice:

De câtva timp încoace, Rousseau şi discipolii săi ne sunt prezentaţi ca fiind apostolii fraternităţii omeneşti.

Oamenii întrebuinţaţi ca material, un principe ca mecanic, un legislator ca inventator, un filosof peste toţi, înşelăciunea ca mijloc, robia ca rezultat, aceasta e fraternitatea ce ni se promite?

A porni de la ideea că societatea este o stare a omului în contra naturii, a căuta combinaţiunile cărora i s-ar putea supune omenirea, a scăpa din vedere că omenirea are în sine mobilul care o face să meargă înainte, a considera oamenii ca reprezentând un material vil[163], a aspira necontenit la a le da mişcarea, voinţa, sentimentul şi viaţa, a se pune astfel într-o distanţă imensă

de înălțime deasupra întregii omeniri, iată, pe scurt, tendințele comune tuturor inventatorilor de organizațiuni sociale. Invențiunile se schimbă, inventatorii se aseamănă. E cu neputință a-i caracteriza mai bine, mai potrivit, în puține cuvinte, pe socialiștii moderni decât făcut-o Bastiat în pasajul acesta.

Într-adevăr, când cineva își dă osteneala de a examina cu oarecare atențiune una dintre doctrinele socialiștilor moderni, care a făcut atâta vuiet în lume, și, ce e mai rău încă, care a făcut să fie vărsat mult sânge, vede îndată că are de-a face cu niște visuri fantastice ale unor oameni, care, de multe ori, sunt pătrunși de nobila dorință de a vedea omenirea fericită, dar care, fiind orbiți de o pasiune fără margini, au intrat cu ideile lor pe niște căi cu totul rătăcite, pe care omul ce judecă lucrurile cu minte sănătoasă nu le poate urma. M-am oprit poate mai mult decât ar fi trebuit la critica doctrinelor socialiste.

Iată motivul meu. Eu sunt de părere că nimic nu e mai rău pe lume decât o jumătate de știință. Oricine a avut, poate, în viață ocaziunea de a vedea cât e de neplăcut, cât e de nesuferit, cât rău poate face un om care e numai pe jumătate învățat, mai precis, care nu posedă decât niște noțiuni incomplete, superficiale asupra unei științe. Un asemenea om e mult mai rău decât unul cu totul ignorant; căci acel ignorant cu totul are cel puțin voința de a se lumina și îi întreabă pe cei care știu ceva, în timp ce la cel pe jumătate învățat vine și nenorocita vanitate care îl face să creadă că nu are nevoie de sfatul nimănui și că poate să facă totul după capul său.

Astfel, nu e nimic mai pernicios decât faptul că o doctrină funestă face prozeliți între oameni care nu au noțiunile necesare pentru a o judeca și a alege bunul de rău. La noi în țară, avem încă foarte mult de suferit din cauza superficialității, din cauza nenorocitei manii, înrădăcinată în cele mai multe spirite, de a acoperi prin fraze frumoase lipsa de idei și de cunoștințe solide, în fine, din cauza predilecțiunii ce avem de a imita tot ce vedem la străini, fără mai multe reflexiuni.

Astfel, în timpul din urmă, au intrat la noi, alături de câteva exemplare din operele lui Fourier, St. Simon, Proudhon și alții, și unele idei socialiste, care nu au produs altceva decât o confuziune în spirite. Mulți sunt care au

citit, poate, au studiat chiar scrierile unui socialist și, pe de o parte, nefiind destul de culți sau înzestrați cu o judecată destul de sănătoasă pentru a cunoaște rătăcirea, pe de altă parte, surprinși de originalitatea ideii lor, de multe ori, poate, și de frumusețea stilului, au făcut din sistemul unui socialist religiunea lor politică; există mulți care nu și-au dat vreodată osteneala de a citi măcar o carte mai renumită de la început până la sfârșit, ci apucând pe ici, pe colo câte o idee, afectează un liberalism pe care nici nu sunt în stare să-l înțeleagă și găsesc că e de bun ton a se declara partizanii lui *Fourier* sau lui *St. Simon.* Am făcut observațiunea aceasta spre a-i preveni pe oameni în contra unor idei ce ar putea să-i seducă prin aparențele frumoase sub care se prezintă și să-i ducă pe căi rătăcite.

Atunci când cineva se va familiariza, după parcurgerea acestui op, cu principiile economiei politice, atunci când va cunoaște adevăratele interese ale societăților noastre, atunci va înțelege cu ușurință monstruozitatea tuturor doctrinelor sociale[164] și va ști să pășească pe calea cea dreaptă, atât în viața privată, cât și în cea publică.

Cap. X Despre capital

În capitolul al III-lea, în care am vorbit despre capitalul productiv, și despre rolul său în producție, am căutat a da, înainte de toate, o definițiune exactă și clară cuvântului „capital”. Această definițiune era următoarea: capitalul, în sensul cel mai general al cuvântului, cuprinde orice *valoare acumulată,* adică orice lucru creat prin munca omului, chiar dacă ar servi doar pentru agrement.

Însă porțiunea aceea a capitalului, adică a valorilor create de om, care e întrebuințată în reproducție, adică în producțiunea unor valori noi precum instrumente, ustensile, alimente și materii brute, acea porțiune, zic, se numește *capital productiv.*

Acest capital, cum l-am definit noi, poate primi diferite clasificațiuni, adică fiecare economist poate să-l divizeze în mai multe grupe, după cum îi pare că e mai practic, căutând numai a face diviziunile astfel încât să nu fie omis vreun fel de capital. *Adam Smith* a dat o clasificațiune a capitalului care a fost reprodusă de cei mai mulți economiști de succes și de aceea cred că nu putem face mai bine decât să adoptăm și noi această clasificațiune. Voi cita, așadar, chiar cuvintele celebrului economist asupra acestei chestiuni.

Smith împarte toate valorile acumulate ale unei țări, cu alte cuvinte, fondul general ale societății, în trei categorii: întâia categorie e aceea care cuprinde toate obiectele ce servesc doar la întreținerea oamenilor; a doua categorie e porțiunea aceea a capitalurilor productive care operează fără a-și schimba locul, iar a treia categorie e porțiunea aceea a capitalului productiv care trece necontenit dintr-o mână într-alta, și pe care el o numește capital *circulant*, în opozițiune cu categoria a doua, pe care o numește capital *fix*.

„Întâia porțiune, zice Smith, e rezervată consumațiunii imediate și nu aduce nici venit, nici profit. Ea se compune din alimente, haine, mobilă, case, care sunt locuite de proprietarii lor; căci din momentul în care o casă începe a fi locuită de proprietarul său, ea încetează să mai fie capital productiv. Vedem din cuvintele acestea că Smith înțelegea prin această primă porțiune a fondurilor sociale ceea ce noi am numit capital în sensul general al cuvântului, adică toate valorile acumulate.

„A doua porțiune a fondului general al societății, continuă Smith, e capitalul *fix,* a cărui formă caracteristică e că aduce un venit sau profit fără a circula sau a-și schimba stăpânul.

Acest capital *fix* se compune din patru articole:

Toate mașinile și instrumentele utile la fabricațiunea produselor.

Toate zidirile[165] care aduc un venit nu numai proprietarului care le închiriază, ci și celui care plătește chiria, precum dughene, magazii, zidiri pentru exploatarea rurală etc.

Toate ameliorațiunile de pământ, adică tot ce s-a făcut spre a îngrășa pământul, a scurge apa și a-i mări, în fine, puterea productivă.

Toate talentele utile ale membrilor societății. Viața și întreținerea celor ce le câștigă cer o cheltuială considerabilă în timpul educațiunii lor, iar cheltuiala aceasta e un capital *fix* și realizat oricum în persoana lor.

A treia porțiune a fondului tuturor valorilor societății e capitalul circulant sau mobil, al cărui caracter distinctiv e că nu aduce vreun venit decât circulând din mână în mână și schimbându-și stăpânul. Acest capital se compune din patru articole:

Moneda...

Lucrurile trebuitoare pentru hrana vieții, precum carnea care se află la măcelar, pâinea care se află la brutar, grâul de la negustorul de grâne etc., toate lucruri de la a căror vânzare proprietarii se așteaptă la un profit oarecare.

Materiile trebuitoare spre a face haine, mobile, edificii și care stau încă în mâinile celor ce le-au produs, spre a fi vândute și întrebuințate.

Lucrul care e gata și care stă încă la neguțător sau la manufacturier în magazie, așteptând cumpărători.

Așadar, vedem că *Adam Smith,* în clasificațiunea ce face, împarte capitalul productiv, în două categorii, mai precis, capitalul *fix* și capitalul *circulant,* sau, precum am putut înțelege din exemplele citate de Adam Smith, capitalul care nu-și schimbă locul, și capitalul care umblă necontenit din mână în mână.

Chiar în capitolul al IV-lea, când am vorbit despre capital în general, am încercat a face să observăm în treacăt cât de mare e importanța capitalului ca auxiliar al fiecărui lucru.

Am zis că fiecare om ce exercită o industrie, începând de la cel mai modest meseriaș și ajungând până la cel mai mare fabricant, are absolută nevoie de instrumente, de zidiri, de alimente, de o proviziune de materii brute, spre a putea produce ceva; toate aceste obiecte însă constituie un capital. Am citat pe agricultor, care nu poate trage vreun profit de pământ dacă nu are instrumentele trebuitoare spre a lucra pământul, animale domestice spre a-și căra produsele de pe câmp, șuri, magazii spre a păstra recolta și multe altele. Aceeași observațiune vom putea face în legătură cu orice alt fel de industrie, nu numai industria agricolă; pururea vom vedea că omul ajutat numai de brațele sale nu poate produce nimic, că, prin urmare, orice fel de producție are absolută nevoie de oarecare capital. Din aceasta vedem că există cea mai strânsă solidaritate între muncă și capital, zic

solidaritate, pentru că nu poate prospera unul fără altul. Există o dependență reciprocă între capital și muncă. Precum nu e posibilă munca fără ajutorul capitalului, de asemenea și capitalul, spre a putea funcționa și aduce un folos proprietarului său, are nevoie de a fi unit cu munca. Prin urmare, e ușor de înțeles că oriunde e creștere de capital, se naște o ocaziune nouă pentru oameni de a-și utiliza inteligența și brațele lor. Îndată ce se formează undeva, prin economie, un capital, proprietarul său caută să tragă un profit din el și-l întrebuințează, prin urmare, într-un ram al producției, adică, cu alte cuvinte, dă o impulsiune nouă muncii omului.

Astfel, putem exprima ca un adevăr incontestabil că pe măsură ce se înmulțesc capitalurile într-o țară, cu atât se mărește și sfera întreprinderilor industriale de tot felul, și mai ales a acelor întreprinderi care cer capitaluri mari spre a fi executate.

„Dacă voim să ne convingem de acest adevăr, zice un economist, nu avem decât să urmărim umanitatea în perioadele principale prin care a trebuit să treacă spre a ajunge de la barbarism la civilizațiune.

„În starea sălbatică, oamenii trăiesc din vânat, fiindcă altfel de lucru nu e posibil. Pământul nu se poate cultiva. Chiar când omul sălbatic ar avea ideea de a cultiva pământul spre a culege ceva roade, nu ar putea să pună această idee în practică, fiindcă nu are nici un fel de capital. Neavând nici plug, nici sapă spre a lucra pământul, el ar trebui să-l scormonească cu o cracă de copac; și chiar când ar ajunge cu chipul acesta la vreun rezultat, nu ar putea să meargă înainte pentru că i-ar lipsi semințele necesare.

Să mai observăm că munca pământului, care răsplătește munca cultivatorului doar după un an de așteptare, nu poate conveni unui om care are proviziuni de alimente doar pentru câteva zile. Deci cercul atât de vast al agriculturii este cu totul închis omului sălbatic și tot ce poate face el este de a culege fructele ce produce pământul pe ici, pe colea, de la sine, fără cultura nimănui.

Când, grație acumulațiunii capitalului, cultura pământului devine posibilă, cercul lucrărilor se lărgește în direcțiunea aceasta; însă nu merge până la cele de pe urmă limite. Cu câteva instrumente de câmp, precum plugul, sapa, grapa etc. și cu un mic număr de animale de jug, cu oarecare

cantitate de semințe și de proviziuni pentru un an, se poate începe cultura unui pământ de oarecare calitate, dar nu a oricărui pământ. Cu instrumente puține și imperfecte, precum cele care se întrebuințează în locuri unde capitalul e rar, nu se poate cultiva decât pământul cel ușor, cel care prezintă cea mai mică rezistență și care dă, prin urmare, și cele mai puține produse. Pământul acela care e mai tare și întotdeauna mai fertil nu se cultivă, pentru că cere instrumente mai puternice și mai energice.

Se înțelege de la sine că, într-o asemenea situațiune, gândesc oamenii și mai puțin încă a ataca pământul care nu poate da rezultate imediate și care cere capitaluri mari spre a învinge toate obstacolele, precum e pământul acoperit de păduri și de mlaștini. În starea barbară, omul nu poate cultiva decât pământul acela care nu prezintă alte obstacole spre a fi cultivat decât poate iarba și spinii, care se pot curăți fără nici un instrument și nici o cheltuială, numai dându-le foc. Cât pentru a curăți păduri, a usca mlaștini, nu e nici măcar de gândit, fiindcă acestea sunt întreprinderi care cer un capital considerabil. În starea aceasta de lucruri, sfera lucrărilor agricole nu poate fi decât foarte restrânsă; ea nu se mărește decât în proporțiunea în care se înmulțește și capitalul. Tot așa este și în toate celelalte ramuri ale producției.

Principiul, general și fără nici o excepțiune, este că industria nu se mărește într-o țară decât atunci când se înmulțesc capitalurile. O națiune care are capitaluri mici cunoaște foarte puțin spiritul de antrepriză[166]. De cele mai multe ori, ea lasă neutilizate bogățiile cu care a înzestrat-o natura, nu trage vreun profit din ele, pentru că nu are capital ca să le exploateze.

Invențiunile noi care se fac în lume nu aduc nici cel mai mic profit unei țări sărace în capital, deoarece ea nu poate să le pună în aplicațiune.

Este posibil ca, la o asemenea națiune, tot pământul să fie cultivat*;* însă, de ordinar[167], va fi rău cultivat, iar fructele ce le va produce nu vor fi nicidecum proporționale cu munca omului, pentru că nu e capital îndestul spre a putea avea instrumente destule și perfecte pentru cultura pământului și spre a putea introduce ameliorațiuni considerabile, care pot ridica singure agricultura dintr-o țară. Este posibil ca o țară săracă în capital să aibă manufacturi, să aibă manufacturi multe; însă produsele vor fi întotdeauna rele, imperfecte și scumpe, și nu vor putea concura vreodată cu produsele de

același fel ce se fac în alte țări, unde există capital din abundență, nu vor putea concura, zic, pentru că materialul, instrumentele ce se întrebuințează în manufacturi vor fi vechi, incomplete, de multe ori, stricate, proviziunile trebuitoare mici, și toate acestea numai din cauza rarității capitalului.

Spre a ne convinge mai bine de acest adevăr, să facem o comparațiune care poate fi foarte instructivă. Să comparăm Anglia cu țara noastră. Spiritul de antrepriză nu e nicăieri mai viu, mai îndrăzneț decât în Anglia. Îndată ce se ivește undeva o ocaziune cât de mică de a câștiga ceva, fie riscul oricât de mare, capitaliștii englezi sunt gata de îndată a se asocia și de a executa planurile cele mai colosale[168]. Agricultura Angliei poate servi ca model lumii întregi; căci nicăieri pământul nu este înzestrat cu mai multe ameliorațiuni, invențiunile ce se fac în cultura pământului nu se aplică mai degrabă și pe o bază mai largă decât în Anglia. Manufacturile Angliei sunt prea celebre pentru a ne opri să le mai lăudăm. Produsele ce ies din aceste manufacturi sunt cele mai solide, mai perfecte și mai ieftine totodată. De ce? Pentru că fiecare antreprenor al unei manufacturi are capital îndestul pentru a-și procura toate instrumentele trebuitoare de cea mai bună calitate, pentru a-și pregăti dinainte proviziuni colosale de toate materialele brute care se cer pentru articolul ce dorește să producă, și, astfel, antreprenorul e pus în poziținea de a dobândi în manufactura sa produse bune și ieftine, instrumentele mai bune și celelalte cheltuieli fiind în proporțiune mai mică cu rezultatul dobândit decât în alte manufacturi unde antreprenorul duce lipsă de toate. Din toate acestea rezultă, pentru Anglia, o *activitate* imensă în industrie și în comerț, rezultă o *producție* fenomenală, rezultă, în fine, și acesta este lucrul principal, rezultă că într-o țară puțin favorizată de natură ca Anglia, pe un pământ ingrat, viețuiește o populațiune mai deasă[169] decât în toate țările lumii, în condițiunile materiale cele mai favorabile și în abundență de toate cele trebuitoare existenței. Să ne uităm acum la țara noastră. Ce vedem? Un pământ de o fertilitate prodigioasă, care însă produce foarte puțin în comparațiune cu ceea ce ar putea produce în alte mâini, și aceasta din două cauze principale: prima, nu avem destule cunoștințe teoretice în agricultură; a doua, nu avem capital îndestul spre a ne servi în exploatațiunea pământului de instrumentele cele mai bune și mai practice, spre a înființa toate încăperile trebuitoare la o cultură bine condusă, și spre a întreprinde, în fine, ameliorațiunile cele costisitoare care măresc productivitatea pământului.

Exploatațiunile rurale se întreprind și se conduc la noi numai cu mijloacele cele mai absolut trebuitoare, spre a putea recolta ceva și mergând pe căile bătute ale rutinei vechi, adică temându-se de a introduce cea mai mică reformă nouă. Astfel, e ușor de înțeles că producția noastră agricolă e foarte înapoi[170] de aceea ce ar putea să fie după exemplul altor țări ce avem înaintea ochilor noștri. Pământul nostru, pe lângă fertilitatea sa, are și multe alte bogății ascunse în sânul său. Munții noștri nu prezintă numai ochilor priveliști încântătore, romantice, ci au și tot ce trebuie pentru a deveni un izvor de venituri foarte considerabile pentru țară. Munții noștri, după spusele unanime ale tuturor persoanelor înzestrate cu oarecare cunoștințe tehnice, care i-au vizitat ca turiști, conțin fier, aramă, cărbuni și chiar metale prețioase în cantități foarte mari. Ce n-am putea face cu asemenea resurse? Însă toate aceste bogății ascunse în sânul pământului rămân pentru noi pierdute, pentru că nu avem capitale[171] îndestule și un spirit de asociațiune destul de viu pentru a întreprinde o exploatare cât de mică a minelor ce s-ar putea crea în țară.

Manufacturi știm prea bine că nu avem, cu toate că țara noastră se află în condițiuni atât de favorabile pentru înființarea de manufacturi, încât se poate prezice că multe produse ar putea fi obținute mult mai ieftin decât astăzi, siliți fiind de a ni le procura din străinătate. Creațiunea multor produse ar putea fi chiar atât de avantajoasă, încât țara noastră ar fi în stare de a concura în comerțul acelor produse cu țările străine cele mai industrioase și să deschidă astfel o cale nouă și încă una din cele mai avantajoase, spre a mări avuțiile noastre și a ne ameliora poziținea noastră materială. Cu toate aceste condițiuni favorabile însă, mai toate întreprinderile făcute de către particulari în țara noastră în materie de manufacturi, n-au avut vreun succes, au cauzat întotdeauna pagube simțitoare[172] celor ce făcuseră începutul[173] și au descurajat și pe alte persoane de a mai încerca să își mărească avutul prin speculațiuni de felul acesta, astfel încât putem zice că astăzi singura industrie cu care se ține țara noastră e industria agricolă, și că orice altă întreprindere, fie comercială, fie manufacturieră este privită cu ochi răi, ca și cum nu ar

putea aduce niciodată profit, ci întotdeauna numai pagubă. Și de unde vin oare acest prejudiții înrădăcinate în spiritele oamenilor noștri?

Vin de la aceea că persoanele care au construit pentru prima dată manufacturi au avut prea puțin capital la dispozițiune pentru a putea organiza lucrul așa cum ar fi trebuit. Nu au putut face zidirile necesare, nu au putut să-și procure toate instrumentele, mașinile trebuitoare, în cantitatea și în calitatea îndestulătoare, nu au putut să-și facă din timp, cu prudență, toate proviziunile necesare de materiale brute trebuitoare; astfel, produsele ieșite dintr-o asemenea manufactură, condusă fără îndestul capital și îndestulă inteligență, trebuie să fie întotdeauna de o calitate inferioară și mai scumpe decât produsele de același fel obținute în manufacturi străine, care, deși nu se află, poate, în condițiuni naturale tot atât de favorabile ca cele dintâi, dovedesc, totuși, prin puterea capitalului întrebuințat, și în chipul acesta că o întreprindere industrială nu va putea aduce decât pagubă.

Chiar mijloace de transport mai expeditive[174], care sunt cea dintâi condițiune pentru dezvoltarea producției și a comerțului unei țări, precum drumuri de fier, canalizarea râurilor principale ce avem, nu se pot întreprinde prin țara noastră, pentru că guvernul nu are mijloace, și al doilea, deoarece capitalele[175] indigene sunt prea neînsemnate pentru ca să poată spera cineva să găsească printr-o asociațiune în acțiuni[176] sumele trebuitoare unei asemenea întreprinderi.

Însă ce rezultă din toate acestea?

Rezultă că într-o țară atât de favorizată de natură ca țara noastră, pe un pământ care e de o fertilitate exemplară și care păstrează în sânul său atâtea bogății, o populațiune robustă, laborioasă, deprinsă cu orice fel de suferințe, și foarte puțin numeroasă în comparațiune cu populația altor țări, se află într-o stare materială foarte apropiată de *mizerie*, se găsește, de multe ori, lipsită chiar de lucrurile cele mai trebuitoare pentru existența zilnică. Nu trebuie să ne facem iluziuni și să cădem în eroarea celor care declamă necontenit în contra a tot ce e străin, care se țin încleștați de vechiul regim și nu vor vreun fel de inovare, vreun fel de reformă, în eroarea celor care zic, atunci când le vorbim de Anglia, de Belgia, de Statele Unite, că acolo e sărăcie, că la noi e numai belșug și că să ne ferească Dumnezeu de asemenea progres și de

asemenea civilizațiune. Adevărul este că, în țara noastră, majoritatea populației trăiește în condițiuni materiale deplorabile. Știu foarte bine, și toți știu la fel ca mine, că sursele acestei stări de lucruri sunt de căutat în organizațiunea politică defectuoasă și vicioasă, în legislațiunea feudală sub care am trăit, în lipsa de instrucțiune publică, în lipsa de orice fel de inițiativă din partea guvernelor antinaționale de care am avut a suferi mult timp; însă, după ideea mea[177], cauza principală pentru care ne găsim într-o stare materială atât de înapoiată și pentru care ne vine atât de greu să facem un pas înainte e lipsa cea mare de capital în țara noastră, care paralizează orice întreprindere. De aceea, mai zic și acum ceea ce am zis când am vorbit pentru prima oară numai în general despre capital, mai precis că trebuie, înainte de toate, să căutăm printr-un spirit de ordine și prin economie să înmulțim capitalurile noastre, căci numai prin ajutorul lor vom putea progresa.

Una din consecințele rarității capitalului, și încă o consecință foarte gravă, e că salariul muncitorilor se micșorează. Există două motive în acest sens: mai întâi, că spiritul de antrepriză fiind puțin încurajat, activitatea omului are o sferă mult mai restrânsă; cu alte cuvinte, unde există puțini antreprenori în industrie, există și puțini lucrători, puține brațe întrebuințate; în al doilea rând, același lucru e mai puțin productiv fiindcă, după cum am văzut, capitalul e mijlocul cel mai eficace de a mări forța brațelor omului care, nefiind ajutată în vreun fel prin concursul capitalului, e cu totul sterilă. Unde însă tot același lucru produce fructe mai puține, nu e evident că partea fiecărui om în societate trebuie să fie mai mică?

Deci, atunci când capitalul este rar, producția unei țări e mai restrânsă, iar consumațiunea mai mică. Fondul general al avuțiilor societății se micșorează și toate clasele societății suferă; căci cel bogat se găsește mai puțin bogat și cel sărac mai sărac decât s-ar găsi atunci când capitalul ar fi mai abundent. Cu toată evidența influenței salutare pe care capitalul o exercită asupra stării materiale a societății, cu toată forța adevărului dovedit, pot să zic matematicește, prin fapte, că munca omului nu poate nimic dacă nu e ajutată de capital, tot s-au găsit niște autori, niște publiciști excentrici, din școala despre care am avut ocaziune a vorbi, adică din școala socialiștilor,

care au declamat în contra capitalului și au căutat a-l reprezenta nu ca auxiliarul, ci ca dominatorul, ca tiranul muncii.

Acești publiciști, prea fanatizați de ideea de a vrea să îndrepte lumea, au împărțit societatea în două clase mari, în clasa celor care au capital, și-l utilizează în felurite întreprinderi industriale, și în clasa celor care nu au decât brațele și primesc un salariu pentru munca lor, de la cei cu capital. Capitaliștii, zic ei, dictează muncitorilor legea. El le dau un salariu cât se poate de mic, câteodată, numai atât cât le trebuie absolut spre a-și duce zilele, pentru ca, în felul acesta, profitul lor să fie cu atât mai mare. De aici decurge, continuă ei, toată mizeria oamenilor pe lume, de aici vine tot acest proletariat care e plaga și rușinea civilizațiunii moderne, adică hoarde întregi de oameni care trăiesc de azi pe mâine, goi, afamați[178], fără adăpost, degradați moralicește prin efectul mizeriei și reduși la a cere milă, neputându-se hrăni cu retribuțiunea ce capătă pentru munca lor. De aici, conchid că, de fapt, capitalul este tiranul lumii și că mizeria nu va înceta până când oamenii nu vor detrona acest tiran. Astfel, au ajuns a propune remediile cele mai extravagante, spre a nu zice absurde, precum, de exemplu, ca *gratuitatea creditului,* adică nimica mai puțin decât ca fiecare om ce posedă un capital să-l împrumute unui alt om care are nevoie de el, fără a-i pretinde vreo retribuțiune. În ce erori nu poate cădea omul atunci când, orbit de o idee, nu analizează faptele ce se petrec sub ochii săi!

Într-adevăr, atunci când cineva privește țările civilizate, găsește pe lângă capitaluri colosale și un proletariat înspăimântător. Există, într-adevăr, în țările cele mai înaintate în cultură, în Anglia, de exemplu, sute și mii de oameni care duc o existență mizerabilă, care se găsesc în cea mai tristă condițiune materială. Faptul nu e de tăgăduit. Însă vine oare mizeria lor de la așa-zisa tiranie a capitalului? Nu se cere decât puțin bun-simț, puțină cunoștință a principiilor elementare ale economiei politice, pentru a descoperi îndată că adevărata cauză a proletariatului e tocmai direct opusă cauzei menționate de acești publiciști. Proletariatul își are izvorul în raritatea capitalului și remediul, în abundența lui. Dacă există într-adevăr, în țările cele mai înaintate în cultură, o mulțime de nenorociți care duc lipsă de toate, aceasta dovedește doar că, în țările civilizate, capitalul în dezvoltarea ce a luat nu a ținut tot un pas cu dezvoltarea populațiunii[179]. Oamenii s-au

înmulțit, iar capitalurile nu au păşit în aceeași proporțiune. Rezultatul logic și inevitabil al acestei dizarmonii a trebuit să fie că sfera industrială s-a restrâns, că ocaziunile de a utiliza inteligența și brațele sale s-au împuținat, nefiind capital de ajuns pentru a le pune în mișcare, și că a rămas, în fine, un număr de oameni valizi și inteligenți poate care nu se pot hrăni defel, sau se hrănesc într-un mod mizerabil prin munca lor din cauză că salariul este prea mic. Acești oameni nu pot ajunge la o pozițiune materială mai fericită decât prin înmulțirea capitalurilor, pentru că, în cazul acesta, se cere o nouă cantitate de brațe spre a putea conduce noile întreprinderi industriale ce se creează și salariul naturalmente se mărește. Astfel, experiența tuturor țărilor a constatat îndestul că proletariatul nu s-a împuținat niciodată decât prin întrebuințarea de măsuri proprii de a încuraja dezvoltarea capitalului.

Capitalul sub nici o formă însă nu a găsit mai mulți antagoniști decât sub forma *mașinilor*. Mașinile sunt astăzi încă combătute cu cea mai mare violență și animozitate de foarte mulți publiciști, care văd în ele o cauză principală a mizeriei clasei muncitoare.

Sub cuvântul de mașini se înțeleg în economia politică toate aparatele care măresc forța productivă a omului. Efectul economic al mașinilor este fie de a înlocui brațele omului prin întrebuințarea agenților naturali, fie de a trage un profit mai mare din munca omului și din întrebuințarea capitalului din care fac ele însăși o parte foarte însemnată. Din această definițiune, putem înțelege că mașini nu sunt, în sensul economic, numai acele instrumentele cu un mecanism complicat, care se numesc mașini în sensul vulgar, ci toate invențiunile, toate descoperirile care se fac în agricultură, în manufacturi, în facilitarea transportului, în științe, în arte, într-un cuvânt, invențiunile noi ce se fac în toate profesiunile, și care au ca rezultat un lucru făcut mai bine, mai iute, cu mai puține cheltuieli decât înainte. Fiecare progres economic constă în a întrebuința mai bine, într-un mod mai profitabil elementele care concură la producție, adică pământul, cu agenții naturali, capitalul și forțele fizice și intelectuale ale omului.

Rezultatul constă, după cum am zis, în a produce mai bine, mai iute și cu mai puțină cheltuială. Introducerea mașinilor e mijlocul cel mai puternic de a dobândi acest rezultat.

Spre a ne face o idee despre rolul important jucat de mașini în producție, să luăm numai câteva exemple, din care vom putea înțelege ușor cât de mare e diferența, din punctul de vedere economic, prin progresele miraculoase ale industriei, între societățile moderne și cele antice.

Înainte de a fi inventate morile de vânt și de apă, sclavii erau întrebuințați la învârtirea pietrelor care măcinau făina. În scrierile lui Homer, găsim, între altele, într-un loc povestit, că în casa Penelopei erau întrebuințate 12 femei numai pentru a măcina grâul trebuitor pentru casă. Homer nu ne spune cât de mare era casa lui *Ulise;* însă având în vedere că Ulise era principele unei țări sărace, se poate presupune că personalul casei sale nu se suia la un număr mai mare de trei sute de persoane. Deci, fiind 12 persoane întrebuințate pentru a măcina grâul trebuitor acestor 300 de persoane, vine o persoană la 25 care nu făcea altceva decât să macine grâul trebuitor hranei lor. Domnul *Michel Chevalier*, care ne citează acest fapt istoric, face o comparațiune și ia ca exemplu moara din *St. Maure,* aproape de Paris.

Această moară are *40* de pietre, iar mecanismul e atât de perfecționat încât *20* de oameni sunt de ajuns spre a o face să meargă zi și noapte. Acești *20* de oameni sunt în stare să macine în moara aceasta grâul trebuitor pentru a hrăni *72.000* de persoane; Așadar, o persoană macină cât trebuie pentru *3.600* de persoane. În timpul lui Homer, era nevoie de o persoană la *25,* astăzi, de una la *3.600.* Progresul este de *144* de ori mai mare. Cu alte cuvinte, presupunând că Parisul are numai un milion de locuitori, ar trebui numai *14* mori ca aceea de la St. Maure, cu un total de *278* de oameni, pentru a măcina grâul trebuitor întregului Paris, în timp ce pe vremea lui Homer ar fi fost trebuință de *48.000* de oameni pentru a dobândi același rezultat.

Să luăm un alt exemplu din industria manufacturieră, din care vom vedea o sporire a forței productive cu totul miraculoasă, împlinită nu din timpurile lui Homer, ci numai de vreo *60* de ani încoace.

Să luăm țesătura bumbacului. Țesătura mecanică, care a făcut posibilă apariția atâtor manufacturi imense, care inundă globul cu stofe de bumbac, a apărut datorită lui *Richard Arkwright,* cel care a descoperit mecanismul țesăturii bumbacului în anul 1769, și lui *Watt,* care a perfecționat acest mecanism și a căpătat un *brevet* de invențiune *cinci* ani mai târziu, în 1774. Mecanismul țesăturii bumbacului este rezultatul descoperirilor acestor doi oameni. Acest mecanism constă în aceea că un număr oarecare de fuse este

pus în mișcare printr-o mașină care, pentru a funcționa, cere foarte puține brațe umane. *Cinci* oameni sunt de ajuns pentru a face să funcționeze *800* de fuse; așadar, un om e de ajuns la *1*60 de fuse. Cea mai silitoare femeie care toarce nu poate însă să lucreze decât jumătate cât un fus al unei manufacturi de țesătură de bumbac; prin urmare, astăzi un om poate face, grație mecanismului ingenios de care se folosește, de 320 de ori mai mult lucru decât putea face înainte de 1769; cu alte cuvinte, într-un spațiu de timp de aproape 70 ani, forța productivă a omului, numai în industria aceasta, a devenit de 320 de ori mai considerabilă doar prin ajutorul mașinilor. Și care au fost oare consecințele economice ale acestui progres într-adevăr miraculos? Înainte de 1769, industria țesăturii bumbacului era foarte neînsemnată în Anglia. Consumațiunea era foarte restrânsă. Se importau din India stofe de bumbac; din Anglia, nu se exporta nimic din articolul acesta. De atunci, acest ram al industriei și al comerțului a luat proporțiuni colosale. Astăzi, Anglia exportă stofe de bumbac fabricate de mașinile sale în valoare de 600.000.000 de franci. Astfel, s-a făcut un calcul original prin care se dovedește că lungimea stofelor exportate numai în cursul anului 1833 era suficientă spre a face de zece ori și jumătate înconjurul pământului. Acestea sunt fapte care trebuie să stârnească admirațiunea nu numai a filosofului și a omului de stat, ci și a filantropului, atunci când cineva gândește că astăzi consumațiunea stofelor de bumbac este răspândită în clasa cea mai de jos a poporului, din cauza scăderii considerabile a prețului acestui articol; o stofă de bumbac, care era, cu *60* sau *70* de ani înapoi, privilegiul celei mai înavuțite clase, se găsește astăzi la dispoziținea celui mai modest lucrător. Din exemplele pe care le-am ales până acum, putem vedea că mașinile, având ca efect abundența și ieftinătatea produselor, creează, în cele din urmă, posibilitatea ca păturile cele mari ale populației să-și procure mai multe produse, de a împuțina, prin chipul acesta, suferințele lor, de a-și mări bunăstarea materială și de a căpăta, astfel, mijloacele cele mai puternice de a mări și cultura lor intelectuală și morală. Progresele în industrie sunt cea dintâi condițiune pentru a ameliora soarta materială a oamenilor. Se înțelege că trebuie timp pentru realizarea unei asemenea ameliorațiuni, pentru că trebuie mult timp până să fie cunoscute pretutindeni descoperirile ce se fac în industrie, și mai ales până să fie adunat într-o țară capital îndestul spre a le pune în aplicațiune; însă, cu toate acestea, un lucru este evident: această

ameliorațiune trebuie numaidecât să se realizeze deodată pretutindeni. Atunci când se vor introduce în toate țările lumii mașinile și instrumentele cele mai practice, astfel încât agricultura să dea mai multă pâine și mai mult vin, industria manufacturieră, mai multe stofe de bumbac, mai multe mătăsuri, mai mult postav, mai multă pânză, în fine, atunci când în toate ramurile producției se vor înmulți produsele, atunci e mai mult decât evident că partea fiecăruia în societate va fi mai mare decât este acum, cu alte cuvinte, că prosperitatea generală va crește.

„Dacă în sânul societăților noastre moderne, zice domnul *Michel Chevalier,* se văd încă multe suferințe materiale, cu toate că sunt mult mai puține decât în timpul trecut, aceasta vine de la aceea că producția nu e îndestulătoare pentru a asigura tuturor o stare materială mulțumitoare. Această neîndestulare vine din mai multe cauze, din care multe sunt de ordin moral; însă, în ochii economiei politice, această neîndestulare provine de la *imperfecțiunea* industrială în care ne aflăm. Ea rezultă din imperfecțiunea instrumentelor de muncă și a imperfecțiunii celor care le întrebuințează, din lipsa de cultură a spiritului și a nedibăciei degetelor. Dar cu cât aceste cauze de inferioritate se vor micșora, cu cât instrumentele cele mai perfecționate se vor înmulți, cu cât se vor inventa noi metode de producție, cu cât educațiunea va îndrepta nedibăcia și ignoranța, cu atât vom vedea împuținându-se suferințele materiale. Nu vreau să zic prin aceasta că pământul va deveni un paradis terestru și că nu vor mai fi vărsate lacrimi pe lumea aceasta. Vor curge lacrimi pe pământ câtă vreme vor exista oameni, însă, pe viitor, mizeria materială va face să curgă mult mai puține lacrimi decât până acum“.

Am spus chiar la început că mașinile au mulți antagoniști, mai ales între acei oameni care nu sunt bine familiarizați cu noțiunile economiei politice. O obiecțiune principală adusă mașinilor este următoarea: cu cât societatea câștigă, pe de o parte, prin impulsiunea puternică dată de mașini producției, cu atât pierde ea, pe de altă parte, fiindcă introducerea unei mașini deposedează o mulțime de oameni de mijloacele lor de existență, înlocuindu-se brațele lor printr-un motor gratuit.

Spre a înțelege bine natura acestei obiecțiuni, trebuie să facem abstracțiune de împrejurările sociale în care ne aflăm noi, cei care avem lipsă de brațe chiar pentru a executa lucrările cele mai trebuitoare, și trebuie să ne transportăm cu mintea în mijlocul unor țări foarte populate, cum e de

exemplu *Anglia, Belgia, Olanda*, unde există o mulțime de oameni care pot și vor să lucreze, deși sunt adeseori reduși la cea mai mare mizerie pentru că nu găsesc de lucru. Dacă ne vom reprezenta bine aceste împrejurări, vom înțelege ușor cum au ajuns oamenii a condamna mașinile pentru că iau pâinea din gura muncitorilor întrebuințați în industrie. Un exemplu însă va fi de ajuns spre a dovedi cât de copilărească e această obiecțiune. Să ne închipuim că eu sunt un fabricant de spirt, că am o fabrică de spirt care ocupă *30* de oameni. Acești *30* de oameni îmi sunt absolut trebuitori pentru a executa diferitele operațiuni, fără de care nu poate să iasă spirtul. Fiecare din acești oameni capătă de la mine câte *3 lei* pe zi. Acesta este salariul fiecăruia. Să presupunem acum că mașinile necesare pentru a fabrica spirtul se perfecționează prin noi descoperiri chimice sau mecanice, într-atât încât o mulțime de operațiuni, ce erau executate înainte cu ajutorul brațelor umane, să se poată executa prin forța aburului sau a apei, a vântului sau, în fine, printr-un alt motor[180] care nu mă costă nimic.

Să presupunem că mașinile au ajuns în așa grad de perfecțiune, încât eu pot executa acum cu numai *15* oameni ceea ce făceam înainte cu *30.*

Adus în poziținea aceasta, eu concediez *15 oameni.* Dar oamenii aceștia mor acum de foame pentru că nu pot să mai lucreze în fabrica mea? Nicidecum; căci eu, concediindu-i, economisesc și salariul ce le plăteam, adică, câte trei lei pe zi sau *45* de lei în total. Acești bani eu nu-i îngrop în pământ, ci îi fac să intre iarăși în producție, ca să-mi aducă un profit. Așadar, care este schimbarea ce s-a operat în sânul societății? *15* oameni s-au depărtat dintr-un ram al producției; a rămas însă un capital de *45* de lei pe fiecare zi, care capital, intrând într-un alt ram al industriei, dă de lucru iarăși la *15 oameni;* cu alte cuvinte, nimic nu e schimbat în mijlocul societății în proporțiunea ce exista mai înainte între trebuința de brațe și brațele disponibile. Este însă altceva care s-a schimbat. Eu neavând acum nevoie decât de *15* oameni în fabrica mea, în timp ce înainte aveam nevoie de 30, am mai puține cheltuieli în fabricațiunea spirtului. Dacă aș fi eu singurul fabricant dintr-o țară, atunci, fără îndoială, că aș putea dicta legea celor ce au nevoie de produsul fabricii mele, cu alte cuvinte, consumatorilor, și aș putea, prin urmare, cu toată reducțiunea cheltuielilor de fabricațiune, prin concedierea a *15* oameni, să mențin prețurile de mai înainte și să-mi măresc profitul.

Așa ar fi dacă eu aș fi singurul fabricant dintr-o țară; însă fiindcă sunt alăturea cu mine mulți alți fabricanți de spirt, concurența lor mă silește a scoborî prețul mărfii mele, astfel încât profitul meu, acum când întrebuințez numai 15 oameni în fabrică, nu e mai mare decât atunci când întrebuințam *30*. Așadar, în definitiv, cine se folosește de invențiunea aceea care, perfecționând mașinile, a împuținat numărul lucrătorilor și a făcut prin aceasta să scadă cheltuielile producției? Se folosește tot publicul consumator, tot omul care are nevoie de produsul meu. Se folosește, zic, pentru că-l capătă acum mult mai ieftin decât înainte. Așadar, tot ce economisesc acum cei ce cumpără produsul meu e profit curat, realizat numai prin introducerea unei mașini sau prin aplicațiunea unei invențiuni geniale.

Am luat ca exemplu, în argumentațiunea mea, fabricațiunea unui produs care, într-adevăr, prin ieftinătatea sa, nu aduce vreun folos mare societății, și care chiar poate deveni, la un popor care nu e destul de luminat, un mijloc puternic de corupțiune și o cauză de decadență. Am luat ca exemplu fabricațiunea spirtului. Putem însă să luăm oricare alt exemplu; putem lua produsele de primă necesitate, de care au nevoie, fără excepțiune, toate clasele societății sau acele produse care contribuie atât de mult la a răspândi într-o națiune gustul de curățenie, de confort, și civilizează prin aceasta moravurile, și întotdeauna vom vedea că prin introducerea de mașini în fabricarea lor se dobândește ca rezultat definitiv ieftinătatea lor, cu alte cuvinte, un adaos de satisfacțiune pentru tot publicul consumator, fiindcă cel care era silit să dea până acum *5* lei pentru un lucru, dacă și-l poate căpăta astăzi numai cu jumătate din sumă, are un prisos de *doi* lei și jumătate, pe care îi poate întrebuința pentru a-și procura altceva ce-i este de trebuință. Noi ne-am pus în refutarea[181] obiecțiunii, că mașinile ar răpi pâinea lucrătorilor, în cea mai defavorabilă ipoteză pentru noi. Am făcut supoziținea că consumațiunea produsului, în a cărui fabricare se introduc mașini, rămâne staționară, că se produce, prin urmare, tot atât ca înainte. În cazul acesta, am văzut că se poate dovedi matematicește pot să zic: întâi, că lucrătorii care au fost întrebuințați într-o manufactură și care sunt înlocuiți cu mașini nu rămân fără mijloace de existență, pentru că se economisește totodată și o porțiune de capital care poate fi folosită într-un alt ram al industriei; al doilea, că, ieftinindu-se produsul, se face un bine tuturor consumatorilor.

Cu cât vom fi însă mai tari în susținerea tezei noastre când vom dovedi, cu istoria industriei în mână[182], că introducerea de mașini într-un ram al industriei are întotdeauna ca rezultat o sporire considerabilă a numărului total al lucrătorilor care erau ocupați în industria aceasta? Și aceasta se explică foarte ușor îndată ce vom voi să luăm în considerare că, în virtutea unei legi economice invariabile, cu cât prețul unui produs scade, cu atât consumațiunea crește.

Așadar, fiindcă mașinile au ca rezultat definitiv scăderea în preț a produsului în a cărui fabricare se introduc, e mai mult decât evident că și consumațiunea acestui produs trebuie să crească în mijlocul societății. Acest fenomen poate fi explicat cu ușurință îndată ce vom arunca o privire asupra societății în mijlocul căreia viețuim și vom observa diferența existentă între oameni, în privința condițiunilor materiale de viață. Într-un punct sunt egali toți oamenii în lume, adică într-aceea că dorințele fiecăruia nu au margini. Nimeni nu e mulțumit de averea ce are sau de poziținea ce ocupă în societate sau de locul în care trebuie să trăiască sau, în fine, de alte o sută și o mie de lucruri, tot atât de diverse ca ideile și sentimentele individuale ale fiecărui om.

Fiecare dorește tot mai mult.

Trebuințele, dorințele pe care le simt oamenii sunt, așadar, nelimitate; limitate sunt însă mijloacele materiale ce sunt date fiecăruia spre a-și realiza dorințele. Aici vine diferența enormă între oameni. Aici vine distanța imensă în privința existenței materiale între un om și altul. Unul înoată în abundență, are saloane aurite și o turmă de lachei galonați în anticameră; un altul moare de frig și de foame într-un bordei sub pământ. Între aceste două extremități se află, în orice societate, mai multe alte clase, unii care au numai strictul necesar pentru existența zilnică, alții care au și mijloace de a-și procura oarecare agremente, alții, iarăși, care sunt înconjurați de oarecare confort și așa înainte. Fiecare individ prudent și prevăzător își face bugetul cheltuielilor sale și se aranjează astfel încât traiul său să fie proporționat cu venitul său anual.

Fiecare om gândește înainte de toate să-și procure articolele de primă necesitate, adică cele absolut trebuitoare pentru existență. În urmă vin

produsele utile, pe urmă acelea de agrement etc. Astfel, vedem că fiecare deține o cantitate mărginită din lucrurile pe care și le poate procura prin venitul său. Un produs poate fi chiar foarte necesar; dacă iese prin scumpetea sa din sfera mijloacelor de care poate dispune cineva, cel în cauză trebuie să și-l refuze. Însă imediat ce acest produs se ieftinește, cel ce nu putea să și-l procure până atunci poate acum să-l dobândească cu mijloacele sale. Însă, având în vedere că în fiecare societate clasele care dețin mijloace restrânse de viețuire sunt cele mai numeroase și că numărul celor care pot să își procure toate satisfacțiunile e foarte mic, devine ușor de înțeles că, pe măsură ce un produs scade în preț, consumatorii săi se înmulțesc. Ne vom servi numai de un singur exemplu, care însă e îndestul de frapant pentru a ne dispensa de a mai cita altele, în favoarea tezei noastre.

Înainte de introducerea mașinilor de tors bumbacul, mașini a căror invențiune datează din anul 1769, precum am zis, erau ocupate în tot regatul *Marii Britanii*, în ramul industriei prelucrării bumbacului, *7.900* de persoane, din *care 5.200* de femei pentru tors bumbacul și *2.700* de țesători care făceau stofele de bumbac.

La numai zece ani după introducerea mașinilor de tors bumbacul, statistica ne-a arătat, tot în *Marea Britanie,* 105.000 de persoane ocupate cu torsul, și 247.000 ocupate cu țesutul bumbacului, așadar, 352.000 de persoane, în loc de 7.900, ca mai înainte, întrebuințate în ramul industriei bumbacului. În anul 1888, numărul persoanelor întrebuințate în industria aceasta a ajuns la cifra de 487.000 de persoane. Astăzi, există aproape două milioane de persoane care trăiesc în Anglia din industria bumbacului. Aceste cifre sunt destul de elocvente, pentru a nu mai avea nevoie de vreun comentariu.

Câțiva filantropi, oameni care văd cu durere mizeriile de care suferă lucrătorii în centrele cele mai civilizate și care au sincera dorință de a aduce un remediu, au adus obiecțiunea că mașinile ar exercita o influență pernicioasă asupra inteligenței lucrătorilor întrebuințați în fabrici și manufacturi. S-a spus că sarcina unui asemenea om fiind de a executa necontenit aceeași operațiune, care, în mod obișnuit, e foarte simplă și monotonă, spiritul său nu are nici o ocaziune de a se dezvolta, atențiunea sa e pironită necontenit asupra unei singure operațiuni, și astfel omul își pierde, pe

zi ce trece, ceva din facultățile intelectuale primite în dar de la Dumnezeu și ajunge să fie un simplu instrument. Ce trebuie să simtă omul acela, zice economistul *Sismondi*, care ajuns la sfârșitul zilelor sale, trebuie să recunoască cu tristețe că nu a făcut toată viața lui decât a *optsprezecea* parte a unui ac sau că nu a făcut decât a învârti o roată sau a întoarce vreun șurub.

Într-adevăr, un asemenea certificat ce-și dă cineva la finitul vieții sale are ceva întristător pentru omul filantrop; însă aș dori să știu cu cât e mai fericit acela care a tors sau a țesut sau a cusut sau a croit sau chiar a arat și a semănat toată viața sa? Prin ce să fie oare întoarcerea unei roți sau a unui șurub de la o mașină o ocupațiune mai aptă de a ucide spiritul și a împiedica dezvoltarea inteligenței, decât ocupațiunea de a ține pururea în mână coarnele plugului sau acul sau, în fine, alt instrument? Experiența, departe de a confirma obiecțiunea aceasta adusă mașinilor, din contră, o dezminte; căci e un fapt notoriu că lucrătorii întrebuințați prin fabrici și manufacturi, în centre în care domnește o mare activitate industrială, departe de a fi tâmpiți, după cum presupun adversarii mașinilor, sunt din contra mult mai deștepți și mai inteligenți decât populația rurală care trăiește într-o libertate de acțiune mai mare și care are o mai mare varietate în ocupațiunile sale. Astfel, vedem că nici obiecțiunea aceasta nu are vreun fundament. Cu toate argumentele dezvoltate până acum în favoarea mașinilor, trebuie totuși să mărturisim că mașinile, pe lângă binele imens făcut societății, au și oarecare inconveniente. Când am tratat obiecțiunea celor care pretind că introducerea mașinilor într-un ram al industriei răpește pâinea de la gura lucrătorilor, am refutat-o punând înaintea partizanilor acestei teorii că odată cu concedierea unui număr de lucrători, înlocuiți prin forța mașinilor, se economisește și salariul lor de către antreprenor, că acest capital economisit nu rămâne steril, ci intră într-un alt ram al industriei, în care poate da de lucru lucrătorilor rămași fără mijloace de existență. Această argumentațiune este incontestabilă în teorie; însă, când venim în practică, vedem că lucrurile nu se petrec întotdeauna așa cum le presupunem noi. Un om nu-și poate schimba profesiunea în câteva ore, pentru că fiecare meserie cere o aptitudine specială, anumite cunoștințe anterioare și oarecare rutină, care nu poate fi căpătată decât prin practică.

De aceea, fiecare profesiune presupune, pentru învățătură, un timp mai mult sau mai puțin lung, după greutatea ei și după talentul și inteligența celui ce dorește să o îmbrățișeze. Cel care până ieri a fost pânzar nu poate deveni astăzi, dintr-o dată, tâmplar sau fierar sau pietrar etc. Trebuie să treacă ceva timp până ce va învăța o profesiune nouă, pentru ca pe urmă să o exercite și să se poată hrăni cu ajutorul ei. Dacă un om al cărui lucru se execută prin forța unei mașini, și care, prin urmare, devine netrebnic[183], are în rezervă mici economii care îi permit să stea câtva timp fără lucru și să învețe ce trebuie pentru a îmbrățișa o altă profesiune, atunci toate merg bine. Dacă însă nu are vreun ban pus deoparte, în prevederea unor timpuri rele, dacă nu are absolut niciun mijloc de existență, un asemenea om ce devine? Este evident că rămâne pe drumuri în cea mai mare mizerie.

Astfel, nu e de tăgăduit că introducerea mașinilor într-un ram al industriei a cauzat și cauzează astăzi încă mizeria multor lucrători, mizerie care e, la drept vorbind, momentană, însă pentru aceea nu mai puțin dureroasă. Acesta, cum zic, este un inconvenient al mașinilor; un inconvenient ale cărui consecințe funeste se pot amorți[184] prin oarecare paliative, dar care însă nu pot fi niciodată înlăturate cu totul.

Acest inconvenient își pierde foarte mult din gravitate atunci când este pus alături de avantajele imense obținute de societatea întreagă prin introducerea mașinilor în industrie. Putem zice, spre a ne rezuma, că nicio chestiune nu e mai lămurit dezlegată în economia politică decât chestiunea mașinilor. Mașinile măresc într-un grad fenomenal producția, pun agenții naturali la dispoziținea omului, micșorează cheltuielile producției, fac să scadă prețul fiecărui produs, și fac astfel să participe și clasele cele mai sărace din popor la o mulțime de agremente materiale, și să-și procure și o mulțime de satisfacțiuni morale și intelectuale care, altminteri, le-ar fi rămas pururea străine.

Mașinile sunt, într-un cuvânt, cel mai puternic mijloc de civilizare; cel care se opune introducerii lor într-o țară nu dorește progresul omenirii.

Sfârșesc studiul capitolului prin cuvintele unui autor care zice: „Dacă civilizațiunea ar avea o statuie pe pământ, aceasta ar trebui să fie reprezentată

cu ochii ridicați către cer, ținând într-o mână un ciocan, în cealaltă mână, o pană și un compas, și având drept piedestal imaginea capitalului".

Cap. XI Despre industria agricolă

Într-unul dintre primele capitole privind materia ce tratăm, am vorbit despre ceea ce trebuie să înțeleagă cineva, în economia politică, prin cuvântul *industrie* și am dat totodată o clasificațiune a industriilor din societățile noastre. Am împărțit industria în trei grupe mari, adică în industria *agricolă*, *manufacturieră* și *comercială,* apoi am zis că orice industrie se poate clasa în una din aceste grupe. Acum a sosit timpul să vorbim despre industria agricolă.

Când cineva dorește să trateze industria agricolă, una din cele dintâi idei ce se prezintă naturalmente spiritului său este ideea *proprietății teritoriale.* Spun că această idee se prezintă naturalmente îndată fiecărui om, pentru că pământul este obiectul asupra căruia se exercită industria agricolă. Dezvoltarea acestor industrii, îmbunătățirile ce se pot introduce, rolul pe care ea îl poate juca în privința sporirii avuțiilor sociale, atârnă însă de la principiile pe care este așezată proprietatea. Cea dintâi chestiune care ni se prezintă este aceasta: este sau nu legitimă proprietatea funciară? Nu putem face un pas înainte până ce nu vom da acestei chestiuni o soluțiune rațională. Chemați însă a discuta legitimitatea proprietății funciare, suntem conduși prin forța logicii a discuta mai întâi *dreptul proprietății* în general.

În multe cursuri de economie politică, vom găsi chestiunea *dreptului de proprietate* tratată chiar la început, între noțiunile elementare. Mie mi s-a părut mai logic a amâna discutarea acestei chestiuni capitale în economia

politică, până la capitolul în care avem de tratat industria agricolă în special. Așadar, voi începe cu expunerea principiilor pe care se bazează dreptul proprietății și pe urmă vom ajunge a discuta în special proprietatea funciară.

Un fapt demn de însemnat este că, până acum, economia politică nu s-a ocupat cu chestiunea proprietății într-un mod științific. Ea a plecat de la punctul de vedere că dreptul proprietății este un drept care s-a manifestat de la originea societăților și asupra căruia nu mai încape nicio discuțiune. Toți economiștii vechi au trecut peste dreptul proprietății fără a-l atinge. *Adam Smith* de abia îl menționează, iar *Jean Baptiste Say,* economistul acela judicios, al cărui spirit pătrunzător căuta întotdeauna să aprofundeze toate chestiunile, credea că nu ar fi de nici o importanță a-l supune discuțiunii.

„Filosoful speculativ, zice el în *Tratatul* său *de economie politică*, poate să se ocupe de a căuta care sunt adevăratele fundamente ale dreptului proprietății; jurisconsultul poate să statueze regulile care trebuie să guverneze transmiterea proprietății; politica poate să arate care sunt garanțiile cele mai sigure ale acestui drept; cât privește economia politică, eu consider proprietatea mijlocul cel mai puternic de încurajare pentru producția bogățiilor; puțin îi pasă ei însă de întrebarea referitoare la fundamentul și garanția acestui drept“.

Pe timpul când s-au scris aceste linii[185], lumea se ocupa mai mult de producția bogățiilor. Noțiunile economiei politice începuseră a pătrunde în toate clasele, creditul începuse a se naște și a-și arăta toată puterea; se făceau descoperiri noi în industrie, care umpleau lumea de mirare, se inventau feluri de mașini, se făceau manufacturi, fabrici, se cultiva comerțul cu alte popoare*;* în fine, în mijlocul acelei activități febrile, care captivase toate spiritele, fiecare om gândea numai a-și mări cât se poate mai mult avutul, iar lumea nici nu visa la dreptul proprietății.

Cu timpul, oamenii s-au înmulțit și concurența a silit pe fiecare să se mulțumească cu un profit mai mic decât înainte. Dezvoltarea prodigioasă ce a luat în timpul din urmă industria a avut ca efect că s-a îndesat[186] populația în unele centre, care, prin poziținea lor, sunt poate mai favorabile industriei și comerțului.

Această creștere a populațiunii în unele orașe mari a avut ca rezultat creșterea îngrozitoare a numărului săracilor în acele orașe, ceea ce a produs o impresiune vie asupra tuturor spiritelor. De multe ori, mizeria ce vede cineva domnind în clasele de jos ale poporului, într-un oraș ca Parisul sau ca Londra, îi face o impresiune atât de nefavorabilă, încât îi vine să creadă că civilizațiunea aduce cu sine mai multe rele decât bune, și mulți oameni - erudiți și judicioși - au fost atât de întristați de acest aspect, încât au pronunțat anatema asupra civilizațiunii și au început a lăuda timpurile patriarhale ale barbarismului.

Să fie oare mizeria ce vedem în clasa lucrătoare, în orașele cele mari, cu adevărat un motiv pentru ca noi să condamnăm civilizațiunea? Civilizațiunea are ca scop să atenueze pe cât se poate mizeriile oamenilor, are ca scop să amelioreze poziținea materială a fiecăruia și a-i ridica totodată moralul și inteligența. Aceasta însă nu înseamnă că va ajunge vreodată civilizațiunea să stârpească cu totul mizeria din lume. Oare, citind *misterele* Parisului și ale Londrei, să credem că Franța și Anglia se află într-o stare materială mai puțin prosperă decât, de exemplu, Rusia sau Turcia, cea atât de înapoiată în cultură? Am urma un raționament foarte bizar! Nu avem decât să consultăm statisticile, să examinăm cifrele care exprimă producția și consumațiunea fiecărei țări pentru a ne convinge îndată că pe măsură ce o țară e mai înaintată în cultură, cu atât numărul total al săracilor e mai mic. Aspectul trist ce ne prezintă unele orașe provine de la aceea că în ele se află mizeria centralizată[187] pe un spațiu foarte mic, astfel încât trebuie să impresioneze mai mult.

Să revenim însă la subiectul nostru.

Este un fapt incontestabil, cum am zis, că, în orașele populate, un număr foarte considerabil de oameni e redus prin forța evenimentelor a avea numai strictul necesar pentru existența zilnică. Acești oameni, precum ușor vom înțelege, se află întotdeauna în clasa lucrătorilor. Concurența ce își fac oamenii aceștia e atât de mare, încât ei de abia pot căpăta un salariu îndestul spre a trăi. Când apare un eveniment politic dezastruos pentru industrie, de exemplu, un război care ține mai mulți ani, comerțul slăbește, impozitele se măresc pentru a putea susține cheltuielile războiului, fiecare individ își

reduce cât poate consumațiunile. Atunci, consecința naturală e că antreprenorul de fabrici și manufacturi, nemaiputând să-și vândă produsele, încetează de a produce, își închide fabricile cu totul sau cel puțin concediază cea mai mare parte din lucrătorii întrebuințați.

Iată îndată mii de bărbați cu femei și copii care rămân pe uliță[188] și nu au pâinea de toate zilele, victime ale celei mai cumplite mizerii. În asemenea perioade de nenorocire generală, când mii de oameni fără adăpost și fără pâine încep a blestema societatea în mijlocul căreia trăiesc, apar deodată oameni care încep a predica celor nemulțumiți și a-i face să creadă că toată mizeria lor provine de la organizațiunea defectuoasă a societății și a le promite un viitor mai fericit cu condițiunea răsturnării ordinii actuale a lucrurilor și a înlocuirii ei cu o organizațiune socială nouă, în care unul dintre cele dintâi principii proclamate ar fi *abolițiunea proprietății.* Omul, când se află în nevoie, în mizerie, se agață de ideile cele mai extravagante, fără a sta cât de puțin la judecată, spre a vedea dacă sunt practicabile sau nu; este suficient să apară cineva înzestrat cu o elocvență demagogică suficientă spre a-l face să creadă într-un viitor mai fericit, care, în realitate, e cu totul iluzoriu, astfel precum se agață și omul care e aproape să se înece de un pai ce vede trecând pe apă.

Așadar, în acele timpuri, când o calamitate generală face mii de nemulțumiți, doctrinele funeste care predică reforma societăților și abolițiunea proprietății își găsesc un tărâm cu totul pregătit pentru a arunca sămânța răului. Spiritele exaltate încep a se familiariza din ce în ce mai mult cu noua religiune politică. Se naște mai întâi un murmur surd, care capătă, pe fiecare zi, proporțiuni tot mai mari, oamenii încep a se consulta întâi încet între ei, pe urmă, mai tare, în public, demagogii secundează[189] mișcarea prin jurnale și broșuri, până ce, în fine, vulcanul face erupțiune și se vede fructul seminței împrăștiate, care este — nu am nevoie s-o mai numesc - *revoluțiunea.*

Toate legăturile sociale se sfărâmă și lumea se vede deodată într-o stare de anarhie completă. O asemenea stare de lucruri, dacă s-ar prelungi, ar avea ca rezultat inevitabil disoluțiunea societății. Societatea are însă în sine, la fel

ca individul, o forță vitală puternică, impusă de Providență, care se luptă necontenit cu boala care amenință a o nimici și caută să-și scape existența[190]. Aceasta este o lege naturală: fiecare organism poartă în sine un element de vitalitate, care veghează în contra răului. Această reacțiune salutară se produce și în mijlocul societății sfâșiată de cângile[191] revoluțiunii. Poate, într-adevăr, reacțiunea să apară târziu sau mai bine a zice să câștige târziu îndestulă putere pentru a paraliza progresul răului, poate ca revoluțiunea să facă ravagii cumplite, să fie cauza celor mai teribile calamități, înainte de a fi oprită în marșul ei dezastruos; aceasta este însă doar o chestiune de timp, căci, în fine, furtuna tot se liniștește și orizontul social iarăși se înseninează. De cele mai multe ori însă, puterea trebuie respinsă prin putere, iar ordinea socială nu se poate reașeza decât prin puterea armelor. Tristă necesitate, însă neapărată în asemenea împrejurări. Nu trebuie ca din cele câte am zis până acum, să se tragă concluzia că eu condamn, fără deosebire, toate revoluțiile și că voi să țin un loc în rândul acelor oameni care au ca principiu a se acomoda întotdeauna cu prezentul și a nu-și da concursul la nici un fel de reformă socială. Dacă aș condamna în genere toate revoluțiile, istoria m-ar dezminți[192], dându-mi exemple de revoluțiuni care au fost o adevărată binefacere pentru omenire. Nu! Eu am ferma convicțiune că există împrejurări excepționale în lumea aceasta, în care revolta devine un drept *legitim* și, mai mult de atât, o *datorie*.

Când un popor întreg geme sub jugul unui despot sau sub presiunea unor instituțiuni feudale care violează cele mai sacre drepturi ale fiecărui om, drepturi care sunt născute cu el, dreptul libertății individuale, dreptul dignității[193] de om, dreptul familiei, dreptul conștiinței, când acest popor a încercat prin toate chipurile legale să-și amelioreze soarta, când plângerile și tânguirile sale nu au fost ascultate, în cazul acesta suprem, cutez a zice cu fruntea deschisă că revolta devine un drept legitim. Pentru ce? Pentru că are un motiv și un scop rațional. O asemenea revoltă e un bine pentru societate.

Când însă o revoluțiune este fructul unei nemulțumiri momentane, a cărei cauză nu poate fi atribuită nici guvernului, nici instituțiunilor sociale, și când are un scop irațional, când dorește să dea societății o organizațiune

incompatibilă cu ordinea naturală a lucrurilor din lumea aceasta, așa cum a instituit-o o putere mai presus de cea omenească, atunci revoluțiunea este un rău și încă răul cel mai periculos pentru societate. Trebuie, prin urmare, stârpit prin puterea armelor. Deci, când o revoluțiune are ca scop să decreteze *aboliționea proprietății,* este de datoria societății sau a guvernului care o reprezintă să întrebuințeze mijloacele cele mai energice pentru a o înăbuși și a restatornici ordinea legală. Puterea însă nu are întotdeauna și dreptul în partea sa. De aceea, e iarăși datoria filosofului, a juristului, a economistului să demonstreze că proprietatea este un *drept* și că violarea sa ar fi ilegitimă.

Distincțiunea cuvintelor *al meu* și *al tău* s-a născut odată cu omul. Îndată ce s-a aflat în față cu natura, el a început, împins de sentimentul personalității sale, a-și apropria[194] lucrurile ce puteau să-i fie bune la ceva, precum pământul, fructele pământului, animalele și tot ce a produs el prin activitatea sa. Proprietatea a existat la toate popoarele fără deosebire, la popoarele nomade, tot așa de bine ca la cele stătutoare, care se ocupau cu agricultura, tot așa de bine cum există și astăzi în mijlocul societăților celor mai înaintate în industrie și în cultură. Proprietatea însă, când a debutat pentru prima oară în lume și în diferitele perioade prin care a trecut împreună cu istoria popoarelor, a avut un caracter diferit de caracterul proprietății societăților moderne. La început, de exemplu, în leagănul vieții sociale, cel ce-și apropria o bucată de pământ o ocupa numai pe un timp scurt. Obiceiurile vieții nomade îl făceau să-și părăsească bordeiul și colțișorul de pământ cultivat prin munca sa, pentru a căuta un adăpost pe alte câmpii îndepărtate; dacă nu se ducea de bunăvoie, se ducea de nevoie, fiindcă venea un alt om mai tare, care-l expulza, spre a-și apropria fructele muncii sale. Mai târziu, proprietatea s-a așezat pe o bază mai solidă, iar cel ce ocupa o bucată de pământ dispunea de ea după placul său cât se găsea în viață. Însă ce se întâmpla cu ea după ce el murea? Devenea proprietatea celui dintâi venit care intra în stăpânirea ei. Doar mult mai târziu au ajuns oamenii să înțeleagă că acel ce are dreptul de proprietate asupra unui lucru trebuie să aibă și facultatea de a dispune de el după moartea sa. Atunci dreptul

proprietății a căpătat baza cea mai puternică pe care trebuie așezat, adică *respectul individualității.*

Unul dintre autorii moderni care s-au ocupat mai mult de chestiunea proprietății e ilustrul om de stat francez *Thiers,* în opul *De la propriété.* Acest om, de o erudițiune rară, a tratat această chestiune într-un mod atât de științific, încât se poate zice că a străbătut toată materia.

Iată cum expune Thiers originea proprietății:

”La toate popoarele, zice Thiers, fie ele oricât de inculte, găsim proprietatea întâi ca un fapt și, apoi, ca o idee, idee cu atât mai clară, cu cât e și civilizațiunea mai înaintată. Astfel, sălbaticul are cel puțin proprietatea arcului, a săgeților sale și a vânatului prins. Nomadul păstor are cel puțin proprietatea cortului și a turmelor sale. Nu are însă proprietatea pământului, pentru că nu a găsit încă de cuviință a-l cultiva. Dar arabul care a crescut turme numeroase știe bine că este proprietarul lor și vine de schimbă produsele sale cu un alt arab, care îi dă grâul produs pe un pământ cultivat de mâinile sale...

Proprietatea nemișcătoare[195] încă nu există pentru dânsul. Câteodată numai se așează pentru două-trei luni pe un pământ care nu e al nimănui, îl cultivă puțin, seamănă, recoltează ceva și se duce, pe urmă, mai departe... Proprietatea sa ține cât ține și munca sa. Încet, încet însă, nomadul se face agricultor și se fixează undeva, căci e în natura omului a dori să poată zice: „Sunt acasă la mine...“. Își alege un teritoriu, îl împarte în patrimonii și fiecare familie se așează, îl cultivă, muncește pentru ea și pentru posteritatea sa. Așa cum omul nu poate să-și împartă sentimentele sale, iubirea sa între toți membrii unei asociațiuni mari și simte nevoia absolută de a avea soția lui, copiii săi, pe care îi iubește, îi îngrijește, îi protejează, în care se concentrează toată solicitudinea și toată speranța sa, de asemenea, omul simte nevoia de a avea și colțișorul său de pământ, pe care-l cultivă, îl plantează, îl înfrumusețează după gustul său, pe care-l îngrădește și pe care speră a-l lăsa urmașilor săi acoperit cu arbori care nu au crescut pentru dânsul, ci pentru ei. Atunci, proprietății mișcătoare[196] a nomadului îi succede proprietatea nemișcătoare a agricultorului; cea din urmă se dezvoltă și, împreună cu ea,

apar legi mai complicate, pe care timpul le face mai drepte, mai prevăzătoare, însă fără a le strămuta principiul.

Proprietatea, rezultat al primului efect al instinctului, devine o convenţiune socială; căci eu protejez[197] proprietatea ta, pentru ca tu să o protejezi pe a mea. Cu cât omul evoluează mai mult, cu atât ţine mai mult la ceea ce are, cu atât se devine, într-un cuvânt, mai proprietar".

Iată cum Thiers, bazat pe istorie, ne indică într-un mod foarte elocvent rădăcina proprietăţii. Aşadar, proprietatea nu e un fapt excepţional, care a fost propriu numai unui popor, precum multe alte instituţiuni şi care, apoi, s-a comunicat[198] şi celorlalte popoare, ci este o instituţiune pe care istoria ne-o arată pretutindeni, de la o extremitate a lumii la alta, la toate popoarele timpurilor celor mai antice, fără nici o deosebire. De ce? Pentru că sentimentul care conduce pe om la proprietate este instinctiv în natura sa, care este aceeaşi pretutindeni.

Însă tradiţiunea istorică, numai prin autoritatea sa proprie, nu poate să constituie un drept.

Un drept legitim trebuie să poarte raţiunea în sine, independentă de tradiţiunea istorică. Care este, aşadar, *raţiunea* dreptului de proprietate?

Filosofii au dedus acest drept din superioritatea ce are omul asupra naturii. Ei zic: omul, în privinţa forţei sale fizice, e mic, foarte mic, pus în faţă cu natura. Însă inteligenţa şi libertatea sa îl fac mare, foarte mare. Omul simte acest lucru, iar un astfel de sentiment îl ridică mult în ochii proprii. Omul se crede superior tuturor lucrurilor care îl înconjoară şi de aceea îşi însuşeşte dreptul de a le ocupa şi de a face din ele ceea ce-i place. Aşadar, ceea ce constituie dreptul primitiv al proprietăţii e superioritatea omului *liber* asupra naturii care nu e liberă, superioritatea omului inteligent asupra materiei care nu are inteligenţă.

Aceasta e argumentaţiunea filosofică. Jurisconsulţii deduc proprietatea din principiul dreptului roman care zice:

„*Res nullius primi ocupanti fit*". Acel ce ia în stăpânire un loc care nu e al nimărui[199] şi-l apropriază[200].

Economiștii, în fine, au dat proprietății o bază mult mai dreaptă. Ei au zis: originea proprietății este munca omului. Eu pun stăpânire pe un colț de pământ, îl cultiv cu sudoarea feței mele, pentru a-mi procura hrana. Simțul de dreptate, care există în lume înainte de orice lege pozitivă, ordonă într-un mod categoric ca eu să mă pot bucura în pace de roadele muncii mele, cu alte cuvinte, ca eu să fiu proprietarul acestui pământ!

Aceste trei teorii asupra originii dreptului de proprietate, divergente în aparență, se acordă între sine[201] foarte ușor îndată ce vom considera mai de aproape principiul, ideea predominantă de la care pornesc toate. Care este acest principiu? E principiul *libertății omenești*! Libertatea e adevărata origine a proprietății. Are dreptate filosoful când deduce dreptul proprietății din superioritatea omului asupra naturii, dar de ce mă simt eu superior naturii care mă înconjoară?

Pentru că mă simt *liber.*

Are dreptate și juristul când așează proprietatea pe dreptul *primului ocupant*. De ce? Pentru că având *libertatea* de a *voi,* am și naturalmente dreptul de a-mi însuși un lucru la care un alt om nu a gândit înainte de mine.

Economistul are și mai multă dreptate atunci când ia munca omului drept originea proprietății. Care ființă înzestrată cu puțin simț poate să nege omului dreptul ce-l are pe acest pământ de a se bucura de fructele muncii sale? Acest drept este cel mai sacru și mai inviolabil dintre toate. Însă ce altceva este munca dacă nu rezultatul *libertății* omului? Sunt liber ca om a munci sau nu? Dacă muncind câștig un drept, el este rezultatul voinței mele. Astfel găsim pururea *libertatea* la originea proprietății.

Iată cum *Lerminier,* autorul unui op foarte însemnat asupra „filosofiei dreptului“ descrie în puține cuvinte această origine a proprietății:

„Omul e născut liber, zice el. Cum pot să fiu însă liber față în față cu natura decât încercând a o domina și a-mi apropria ceva? Proprietatea asupra lumii fizice e o dezvoltare necesară a libertății: fără proprietate, libertatea omului nu ar fi dovedită. Omul are nevoie de un adăpost, își face un bordei și zice: *„Acesta este al meu.“*

Însă omul pe lumea aceasta nu e singur …….

Aceeași idee care îl animă pe om, el trebuie să o recunoască și la altul.... Astfel încât el pronunță aceste două cuvinte eterne și indestructibile:

Al meu și al tău! ……..

Aici nu mai vorbim despre raportul dintre om și natură, ci de raportul dintre o individualitate și alta.

Dar lucrurile se opresc aici? Nu! Vorbim, în plus, despre raportul între om și societate, iar acesta este raportul cel mai greu de susținut, cel mai important de studiat, problema care se agită și se dezvoltă de la originea lumii……..

Un om posedă și se numește proprietar. Societatea va recunoaște mai întâi și va respecta faptul posesiunii. Însă se va opri ea aici, fără a examina mai departe? Nu; ea va cere de la individ să își arate titlul în puterea[202] căruia posedă; și atunci, după răspunsul ce va căpăta, societatea va da trei sentințe diferite. Sau va recunoaște că titlul proprietarului este cu totul drept și va fi pace între individ și societate. Sau, recunoscând că individul posedă, că are consacrațiunea timpului pentru sine, ea va găsi totuși că proprietatea sa ar putea fi mai utilă societății dacă ar fi altfel regulată; și atunci ea intervine, neputându-se hotărî a rămânea fără nici o putere în fața dreptului individual. Sau, în fine, cu toate că posesiunea e sigură și constatată, proprietatea individului vatămă într-atât utilitatea generală, încât societatea ajunge a nega dreptul, îl șterge și nimicește o individualitate care îi este ostilă și funestă.

Proprietatea justificată în drept nu se justifică mai puțin și prin argumentele ce ne prezintă principiul *utilității sociale*. Să căutăm a ne reprezenta pentru un moment numai ce ar deveni lumea când nu ar mai exista proprietatea. Spectacolul ar fi teribil și nici chiar spiritul cel mai pătrunzător nu e în stare să-și facă un tablou exact legat de aspectul ce ne-ar prezenta lumea în cazul acesta.

Care este motivul care îl face pe om să muncească, să lupte cu toate adversitățile, să fie econom, prevăzător, pentru ca să-și mărească avutul? Când e izolat în lume, dorește să-și asigure un adăpost pentru bătrânețe, un azil în care, departe de zgomotul lumii, să aștepte în liniște ora supremă[203]. Când omul se află însă cuprins de legăturile sacre ale *familiei*, atunci el ne dă

spectacolul unei virtuți sublime, virtute care constituie, pot să zic, linia cea mai puternică de demarcațiune între om și animal.

Eu îmi iau o soție care împarte[204] bucuria totodată și durerile și suferințele vieții mele. Eu aduc pe lume niște ființe debile și fără nici un mijloc de apărare. Acești copii cresc sub scutul părintesc; eu le dau hrana materială și spirituală, le dau sfaturi și îi pregătesc pentru timpul când vor sta singuri, izolați, în lume; în ei se află, în fine, toată speranța mea, în viitorul lor, cele mai frumoase iluziuni ale inimii părintești. Acest fapt însă nu e suficient. Ei trebuie să facă ceva mai mult. Mă gândesc la timpul în care eu nu voi mai exista, pentru a-i îngriji și a le conduce barca lor fragilă pe valurile furtunoase ale vieții.

Ce vor deveni ei atunci? Singuri, fără sprijin, fără ajutor! Mulți ies într-adevăr victorioși din această luptă cu mizeriile vieții; mulți însă n-au forța de a se lupta și sucombă. Eu ca părinte am datoria sacră de a munci cu sudoarea feței mele, de a mă supune de multe ori la oarecare privațiuni, spre a asigura copiilor mei o existență după moartea mea.

Ce datorie nobilă și sublimă a pus Providența în inima muritorului! În voința cea de pe urmă a unui părinte, în intențiunea ce el exprimă în ultimele momente ale vieții sale, în aceea ce el ne ordonă, în aceea ce ne lasă, în fine, prin testamentul său, stă o mărturie sublimă dată de familie, de societate, că noi nu murim cu totul pe acest pământ, că trebuie să lăsăm un testament, un suvenir făcut spre a ne conserva pururea în memoria celor ce rămân după noi.

Cum ar fi însă dacă nu ar exista proprietatea? Omul ar mânca astăzi tot ce a adunat ieri, familia nu ar mai exista; ne-am întoarce la viața animală, căci lipsind familia, într-un stat lipsește chiar baza oricărei civilizațiuni morale sau materiale. Ia părintelui de familie dreptul de proprietate, dreptul de a transmite urmașilor avutul său, drept care decurge naturalmente din proprietate, și vei lua societății mijlocul cel mai puternic de a-și mări bogățiile. Științele și artele nu ar putea face un pas înainte; căci, pentru a le putea perfecționa, e absolut necesar ca acei ce se ocupă de ele să ducă o existență liniștită și să nu aibă a se lupta necontenit cu trebuințele materiale. Mizeria ucide spiritul și talentul. Acesta e un fapt incontestabil. Cum poate însă cineva să trăiască liniștit când nu-i este permis a avea vreun fel de

proprietate, când este silit, prin urmare, a gândi necontenit la necesitățile momentului? Să venim însă la industrie, la ramul acela al activității omenești care privește existență materială a omului. Ce dezvoltare ar putea lua oare industria în lume, când ar fi lipsită de cei mai puternici factori ai progresului ei, adică de *lumina științelor* și de concursul *capitalului,* care este, pot să zic, sufletul ei? Ar cădea într-o stare de apatie care ar avea ca rezultat ruina sa completă.

Legăturile sacre de familie sfărâmate, iubirea părintească înlocuită printr-o indiferență absolută față de tot ce privește viitorul copiilor, libertatea individuală lovită în cel mai scump drept al ei, spiritul de ordine și de economie, calitate a omului civilizat, înlocuit prin obiceiul omului barbar de a trăi de azi pe mâine, viața materială mizerabilă, nevoie și nemulțumire pretutindeni, fericirea nicăieri, într-un cuvânt, generațiunile învârtindu-se în același cerc al mizeriei și ignoranței; iată viitorul ce ar avea genul omenesc în perspectivă, dacă ar nimici proprietatea.

Atât de strâns legată e civilizațiunea de proprietate, încât se poate întotdeauna judeca prosperitatea unei societăți după măsura în care e respectată proprietatea în mijlocul ei.

„Toți călătorii, zice iar domnul Thiers, au fost frapați de starea de langoare[205], de mizerie și de uzură cumplită în care se află țările unde proprietatea nu e îndestul garantată. Duceți-vă în Orient, unde despotismul își zice unicul proprietar; sau, dacă preferați, să luăm de exemplu *mesul-evu*[206], și vom găsi pretutindeni aceleași caractere: pământul neglijat, pentru că e prada cea mai expusă avidității tiraniei și rezervat sclavilor, care nu pot să își aleagă profesiunea; comerțul preferat, pentru că nu e atât de supus jocului[207]; în comerț, aurul, argintul, pietrele prețioase sunt căutate mai cu prisosință, pentru că sunt valori care se pot ascunde mai lesne; fiecare capital gata a se preface în valori de felul acesta, și când consentează[208] a se da cuiva, se concentrează în mâinile unei clase proscrise, care, afișând mizeria, trăind în niște case urâte pe dinafară, însă somptuoase pe dinăuntru, căutând a se ascunde ochilor stăpânului barbar, care dorește să smulgă secretul comorilor

sale, se despăgubește făcându-l să plătească banul mai scump, și-și răzbună astfel prin uzură[209] asupra tiraniei".

Așadar, experiența de toate zilele ne dovedește că sunt mai prospere acele țări în care proprietatea e respectată mai mult și mai mizere acele țări, în care proprietatea e mai puțin sigură. De aceea, vedem și în timpuri de revoluțiune sau de război, când oamenii încep a nu mai avea oarecare îngrijire despre viitor, și când caută, prin urmare, fiecare a-și strânge avutul, vedem, zic, în asemenea timpuri, că industria se restrânge, comerțul slăbește, salariul se micșorează, capitalul se ascunde[210]; din toată criza aceasta, rezultă o boală generală, care, prelungindu-se, poate avea ca rezultat mizeria tuturor.

Societățile pătrunse într-un mod instinctiv de utilitatea imensă ce aduce cu sine proprietatea, nu numai a sancționat-o[211] pururea și pretutindeni ca un drept inviolabil, ci au făcut ceva mai mult. Societatea, în interesul general, legitimează chiar o proprietate care provine de la o exploatațiune, în cazul când ea a fost respectată în cursul unui timp hotărât de lege.

Vreau să vorbesc despre *prescripțiune,* instituțiune care își are rădăcina în dreptul roman și care a fost adoptată de toate legislațiunile moderne.

Această instituțiune legislativă își găsește justificațiunea completă în interesul general al societății; căci nu am avea, de exemplu, nevoie decât a ne sui[212] până la secolul al XII-lea și al XIII-lea, când cele mai multe proprietăți erau dobândite prin spoliațiune, pentru a zdruncina cea mai mare parte din proprietățile care sunt constituite astăzi în lume. Am învălui omenirea întreagă într-un proces gigantic. De aceea, e absolut necesar ca, după oarecare timp, ceea ce există să fie legitimat numai prin singurul motiv *că există.*

Proprietatea în general a avut mulți antagoniști; unul dintre cei mai noi e *domnul Proudhon*, care și-a imortalizat numele prin celebra sa axiomă, pe care a pus înainte ca rezultat definitiv al tuturor meditațiunilor sale: *La proprieté, c'est le vol*. El singur declară într-unul din numeroasele sale opuri, într-un moment de entuziasm, că nu ar da definițiunea aceasta pentru toate milioanele pământului! Aberațiune a minții omenești! Vanitate care duce pe om până la ridicol!

Însă *proprietatea funciară* a fost aceea care s-a văzut atacată cu mai mare violență. Iată cum au ajuns oamenii să atace proprietatea aceasta. Oamenii aceia, din ai căror creieri ies teoriile socialiste ca *Minerva* din capul lui *Jupiter,* au făcut observațiunea că cea mai fericită clasă de oameni dintr-o societate, clasa care duce viața cea mai liniștită și are mai puțin a se lupta cu necesitățile momentului, este clasa proprietarilor de pământ. Câtă diferență între viața patriarhală a unui individ care posedă câțiva stânjeni de pământ, îi cultivă în pace și trăiește din roadele muncii sale, el și familia sa, și între viața aspră a unui individ care lucrează într-o fabrică, silit a-și petrece toată viața într-o atmosferă infectă, a munci în continuu, de dimineață până seara, după capriciul stăpânului său, și ce e mai grav, fiind expus, în cazul celei mai mici oscilațiuni industriale[213], la pericolul de a rămâne, el și familia sa, fără lucru, neavând, prin urmare, pâinea de toate zilele ……

Aceasta e o nedreptate revoltantă, au zis ei. Când s-au uitat mai bine împrejurul lor și au văzut proprietari de pământ care trăiesc în opulență și în lux, fără să lucreze, ci numai din venitul adus de proprietatea lor exploatată de alții, atunci au început declamațiunile în toată puterea lor și proprietatea funciară a fost declarată *uzurpațiune* funestă intereselor omenirii.

Ce este însă uzurpațiunea? Uzurpațiunea există atunci când cineva ia prin putere[214] un lucru de oarecare valoare, care se află în proprietatea altuia. În ceea ce privește pământul însă, nu poate fi vorba de uzurpațiune, fiindcă pământul în sine nu are nicio valoare, după cum nu au o valoare nici aerul, nici apa, nici soarele, nici ceilalți agenți naturali care concură[215] la producție. Ei sunt foarte utili. Concursul lor poate fi chiar absolut necesar pentru a face posibilă creațiunea unui produs; însă e întotdeauna gratuit. Pământul are o utilitate imensă, fiindcă poartă în sine forțele productive cu care l-a înzestrat natura și fără care nu ar putea să ne aducă vreun folos; însă valoare nu are nicidecum, dovadă câmpiile întinse care se găsesc în cele mai multe țări, unde populațiunea nu e încă foarte deasă și pentru care nu dă nimeni vreun ban.

Însă îndată ce se găsește cineva care pune stăpânire pe o bucată din acest pământ, îl curăță, îl îngrașă, face îngrădituri pe împrejur, usucă mlaștinile,

introduce navigațiuni pe unde trebuie, în fine, face tot ce e nevoie pentru o exploatațiune rurală, atunci, deodată, tot acel pământ capătă o valoare și se găsesc cumpărători. Însă acei ce-l cumpără ce plătesc oare? Plătesc pământul? Nu; căci el rămâne, la fel ca înainte, fără nici o valoare. Ei plătesc numai munca omului care a adus acest pământ în starea de a produce ceva.

Acest adevăr atât de simplu a fost mult timp necunoscut de economiști, iar astăzi încă cei mai mulți dintre ei nu vor să-l recunoască. Mai toți economiștii definesc proprietatea funciară ca un *privilegiu,* adăugând, totuși, că privilegiul acesta trebuie menținut în interesul societății; socialiștii au venit pe urmă și au zis: Bine! să lăsăm să subziste acest privilegiu; însă dați-ne nouă în schimb, pentru concesiunea ce vă facem, dreptul la muncă (*Droit au travail*) despre care am vorbit când am tratat despre socialiști. Au venit, în fine, comuniștii; aceștia, mai logici, au mers cu argumentațiunea până la sfârșit și au zis:

Proprietatea funciară este un privilegiu, un monopol al unei clase de oameni; așadar, *jos* cu ea; căci noi nu voim nici un fel de monopol. Iată dar că economiștii au dat singuri comuniștilor arma cea mai puternică de care ei s-au servit spre a cere desființarea proprietății funciare.

Adevărul este că proprietatea funciară nu este un privilegiu acordat de societate unei mici clase de oameni, ci este un drept legitim, fiindcă rezultă din munca omului. Acel dintâi om care a pus stăpânire pe o bucată de pământ nu a fost un uzurpator, căci el a găsit numai spini și rădăcini sălbatice, care nu au nici o valoare. El numai atunci a devenit proprietar, când a creat singur pământul, și când zicem creat, se înțelege că nu avem în vedere materia, căci în sensul acesta omul nu poate crea nimic; ci avem în vedere numai valoarea ce a știut să-i dea prin munca sa. Acest fapt odată constatat, se pot aplica proprietății funciare toate argumentele incontestabile ce am enumerat în favoarea dreptului de proprietate în genere și în favoarea utilității sociale, care argumente ar fi singure de ajuns spre a justifica orice fel de proprietate.

Economistul care a contribuit mai mult la a răspândi lumina asupra adevăratei naturi a proprietății funciare și care a dovedit în modul cel mai

convingător eroarea în care se află toți economiștii ce susțin că proprietatea funciară e un *monopol necesar* e *Bastiat.*

Chestiunea aceasta este una din cele mai interesante ce ne prezintă Economia Politică, și aș dori mult să pot reproduce disertațiunea întreagă a lui *Bastiat* asupra obiectului acestuia. Fiindcă trebuie însă să ne mărginim într-un cadru restrâns, mă voi mulțumi la a indica acelor dintre lectori care vor lua vreodată poate pe Bastiat în mână, locul unde pot găsi disertațiunea aceasta.

Ea se află în al 6-lea volum al opurilor complete ale lui Bastiat, intitulat *Harmonies economiques,* la pagina *266—313.*

Am făcut până acum o digresiune cam lungă poate asupra dreptului proprietății; însă cred că va fi de o foarte mare utilitate, fiindcă trebuie să fi contribuit la a da lectorului noțiuni precise asupra unui obiect care e de cea mai mare importanță și asupra căruia vine în discuțiunile zilnice foarte des cazul în care cineva trebuie să se pronunțe. Acum putem însă să ne înturnăm iarăși la obiectul de la care am pornit la începutul acestui capitol, adică la *industria agricolă.*

Aici trebuie mai întâi să revin asupra unui principiu ce am exprimat în alt loc: economia politică, când are o chestiune de tratat, se ocupă întotdeauna de ea din punctul de vedere al legăturii ce are cu interesele generale ale societății, și că nu intră niciodată în specialități și mai puțin încă în cunoștința operațiunilor de natură cu totul *tehnică.* Astfel și în industria agricolă, mijloacele cele mai practice prin care se poate spori fertilitatea pământului, instrumentele cele mai nimerite de întrebuințat în exploatațiunile rurale, modul cel mai bun de a ara, de a semăna, de a recolta etc., etc., toate acestea privesc pe agronom și pe agricultor. Economistul are numai a indica care sunt condițiunile generale în care capitalul și munca sunt mai bine întrebuințate în industria agricolă. În sensul acesta, ni se vor prezenta mai multe chestiuni pe care vom căuta a le trata cât se va putea mai pe scurt.

Între cauzele care influențează într-un mod frapant asupra dezvoltării agriculturii, trebuie să numim *legile* care regulează[216] în mijlocul unei societăți proprietatea teritorială. În două cuvinte, putem rezuma ce trebuie să

îndeplinească aceste legi, pentru ca agricultura să prospere: întâi, ele trebuie să prezinte o *garanție* îndestulătoare proprietății; și al doilea, trebuie să faciliteze pe cât se poate *transmisiunile* proprietății.

Nu poate agricultura să facă vreun fel de progres când proprietatea nu e îndestul de garantată. Cum voi întreprinde eu pe pământul meu ameliorațiuni importante, care cer un capital foarte considerabil și care nu pot, de cele mai multe ori, să înceapă a-mi aduce profit decât după un șir îndelungat de ani, când eu nu voi avea deplină siguranță că mă voi putea bucura de munca mea și că nu va veni nimeni să-mi răpească dreptul? Chiar într-o țară unde agricultura s-ar găsi în starea cea mai prosperă, o catastrofă care ar slăbi garanția ce dă societatea proprietății funciare ar avea ca rezultat inevitabil decadența agriculturii. Garanția, fie chiar cea mai completă, a proprietății, singură pentru sine, nu e de ajuns spre a da agriculturii toată dezvoltarea la care ea poate să aspire. Mai trebuie pentru aceasta, fără îndoială, multe alte impulsiuni date, unele din partea guvernului, altele de interesul privat al fiecăruia; însă chiar când s-ar găsi întrunite toate condițiunile pentru ca agricultura să prospere, dacă lipsește securitatea proprietății, tot progresul e paralizat.

Astfel se explică ușor cum în Orient pământul cel mai fertil nu aduce nimănui vreun folos, cum câmpii de o întindere imensă, care aiurea ar face să trăiască câteva mii de familii în abundență, de abia ajung spre a hrăni câțiva păstori cu turmele lor, cum, într-un cuvânt, agricultura se află în starea cea mai mizerabilă. Negreșit că nu poate să fie altminteri când nu e nimeni sigur pe aceea ce are, când un suveran despot poate să dispună în fiecare moment, după placul său, de averea și chiar de viața cuiva.

Pe lângă securitate, legea trebuie să dea proprietății funciare și cea mai mare facilitate de a putea trece de la o mână la alta. În timpurile feudale, știm că lumea era împărțită în *două clase* bine distincte una de alta, adică în clasa celor care despuiau[217] și în clasa acelor care erau despuiați. Se înțelege de la sine că clasa celor ce despuiau era cea mai puțin numeroasă. Clasa aceasta privilegiată, care avea puterea în mâinile sale, aduna averi mari. Șeful fiecăreia dintre acele familii privilegiate dorea să asigure urmașilor săi

poziţiunea pe care o ocupa el însuşi în lume, iar mijlocul cel mai natural de a ajunge la scop era de a lua măsuri ca să nu se piardă averea adunată prin spoliaţiune, după moartea sa. Astfel s-au ivit toate instituţiunile feudale care opreau cu totul transmiterea proprietăţii funciare de la o familie la alta, mărginea dreptul de succesiune numai la partea bărbătească sau chiar numai la cel mai în vârstă dintre fii etc., etc., instituţiuni care aveau toate numai un singur scop, adică de a conserva proprietatea funciară în aceeaşi familie. Feudalitatea a dispărut din lume*;* a rămas însă până astăzi în legile multor ţări reminiscenţe[218] din acele instituţiuni feudale, iar aceste reminiscenţe trebuie stârpite cât mai curând, pentru că sunt funeste binelui public. Când nu se pun piedici din partea legislatorului transmisiunilor[219] de pământ, atunci proprietatea funciară poate încăpea mai uşor în mâini bune, în mâini de oameni care o cultivă mai bine spre a trage din ea un mai mare profit; căci cel care doreşte să se desfacă de o proprietate funciară, de cele mai multe ori fie nu are mijloacele ori cunoştinţele trebuitoare, fie timpul necesar pentru a o putea cultiva cum trebuie; dacă legea îl sileşte, cu toate acestea, a o ţinea sau îi pune dificultăţi pentru a o trece către altul, atunci îi face un rău şi lui, şi societăţii totodată.

Încă o observaţiune demnă de a fi citată e că *diviziunea muncii,* despre care am vorbit în capitolul competent[220], şi care, după cum ne-am putut încredinţa, face minuni în industria manufacturieră, nu găseşte în industria agricolă decât o aplicaţiune foarte restrânsă. Aici nu e ca într-o fabrică unde un lucrător poate să se ocupe necontenit numai de o singură operaţiune, de ordinar, foarte simplă şi foarte uşoară, precum într-o fabrică de ace, de a ascuţi numai acul, sau într-o fabrică de pânză, de a tăia numai firul când iese din fus, operaţiune pe care o execută toată viaţa sa şi în care poate ajunge prin urmare la o dexteritate atât de mare, încât să stârnească admiraţiunea noastră. În agricultură, pământul nu poate servi necontenit la cultura aceloraşi produse; căci, în cazul acesta, ar deveni în curând steril. Pentru a-i menţine fertilitatea, trebuie ca agricultorul să varieze foarte des recoltele.

Pe urmă, pe o întindere foarte mică, pământul are de multe ori calităţi diferite. O bucată e bună pentru un produs, iar o altă bucată de pământ, puţin

mai departe, e bună pentru alt produs.

Fiecare exploatațiune rurală, în fine, are nevoie în operațiunile sale și de un număr oarecare de animale, precum *cai*, *boi, oi* etc. Ținerea acestor animale cere iarăși cunoștințe și o aptitudine specială. Astfel, în agricultură, tot același om e silit a cunoaște mai multe lucruri și a executa diferite operațiuni care sunt foarte deosebite una de alta. Acest fapt poate avea inconvenientele sale, însă are și avantaje netăgăduite. Iată ce cugetă *domnul Passy,* un economist francez, despre acest aspect:

„Între toți industrialii, zice el, cultivatorii sunt cei care au trebuință a întruni cunoștințele cele mai numeroase și cele mai variate, de a combina cele mai multe idei și noțiuni în întrebuințarea facultăților productive de care dispun; de aceea, au și atâta vigoare, și justeță de spirit. Aceasta încă nu e tot: operațiunile agricole cer avansuri considerabile, care intră târziu înapoi[221]; fiecare întreprindere are pericolul său; o mie de întâmplări independente de voința omului amenință necontenit și, câteodată, chiar fac de se pierd recoltele de tot, și fiindcă trebuie să țină cineva întotdeauna în rezervă mijloace spre a repara pagubele ce se pot ivi de la un moment la altul, toate se unesc pentru a face din cultivatori niște oameni care iubesc *ordinea,* caresunt *prevăzători, prudenți, economi,* iar influența acestor calități se manifestă în toate aranjamentele, în toate hotărârile ce presupune exercitarea profesiunii lor”.

Chestiunea cea dintâi, care trebuie să ne ocupe în examinarea economică a industriei agricole, e chestiunea care cultură e mai avantajoasă sporirii avuțiilor sociale, cultura *în mare* sau *în mic*[222]? Cu alte cuvinte, care e dimensiunea proprietăților funciare cea mai potrivită pentru ca agricultura să ajungă, într-o țară, la cea mai mare dezvoltare posibilă? Această chestiune a fost tratată de mai toți economiștii și fiecare i-a dat o altă soluțiune, după punctul de vedere din care a examinat-o. Unii, exagerând avantajele culturii în mare, au opinat că ea singură e în stare a da agriculturii o impulsiune destul de puternică pentru ca să ajungă la rezultate mari; alții, pe de altă parte, exagerând avantajele culturii în mic, și conduși de multe ori de considerațiuni politice, au proclamat modul acesta de cultură ca unic mijloc

de a răspândi prosperitatea într-o țară. Opiniunile acestea contradictorii provin de la aceea că chestiunea a fost pusă astfel încât e cu neputință să-i dea cineva o soluțiune absolută. Aceasta este una din acele chestiuni în care *practica* poate să ne dea lămuriri mai exacte decât *teoria.*

Industria agricolă e, cum am spus, o industrie care se deosebește foarte mult de celelalte industrii prin varietatea ocupațiunilor ce prezintă, și prin mulțimea de cauze care pot influența dezvoltarea sa. Astfel, de cele mai de multe ori, succesul ce poate dobândi cineva în agricultură depinde de mărimea capitalului de care poate dispune, de inteligența și de activitatea aceluia care administrează o exploatațiune rurală, de calitatea pământului, de natura produsului ce dorește să cultive, de înlesnirile ce poate să-i procure situațiunea pământului destinat culturii și, în fine, de multe alte considerațiuni. Aici, interesul individual al fiecăruia e mai competent a-i indica modul cel mai nimerit de cultură ce trebuie să urmeze, decât teoriile economiștilor. Dacă un economist ar avea un caz special înaintea ochilor, adică dacă ar cunoaște întinderea și calitatea unei proprietăți funciare hotărâte[223], dacă ar cunoaște capitalul disponibil, produsele ce ar putea fi cultivate cu mai mult succes, capacitățile proprietarului, în fine, toate condițiunile speciale în care se află acel pământ, atunci ar putea fără îndoială să decidă dacă ar fi mai profitabil ca acea proprietate să fie exploatată de un singur om sau mai bine să fie împărțită în multe porțiuni de pământ mici, din care fiecare să aibă un alt proprietar, zic că, într-un asemenea caz, economistul ar putea să dea un răspuns decisiv, fără a risca să se îndepărteze mult de adevăr; însă, într-un asemenea caz, fiecare proprietar inteligent e un economist mai bun, fiindcă se presupune că trebuie să-și cunoască interesul mai bine decât oricare altul, străin împrejurărilor, și că, prin urmare, poate fi singur cel mai bun judecător.

Dacă însă se generalizează chestiunea, atunci economistul nu poate da nici un răspuns definitiv, ci trebuie să se mărginească la a indica numai argumentele ce s-au pus înainte[224] de către partizanii *culturii în mare* și de către partizanii *culturii în mic.*

Cei dintâi pretind că, cu cât pământul de exploatat e mai întins, cu atâta el are nevoie și de capitaluri mai considerabile. Prin urmare, cei care îl exploatează trebuie să fie oameni bogați, care, de ordinar, unesc cu bogăția și avantajele educației. (Punctul acesta e cam contestabil). Asemenea oameni pot însă să introducă mai multe ameliorațiuni, să aplice mai degrabă toate invențiunile care se fac în agricultură și care au ca scop a perfecționa industria aceasta; pot să le aplice, zic ei, tocmai pentru că sunt, în primul rând, mai luminați și, în al doilea rând, pentru că dispun de capitaluri mai mari decât bieții proprietari sau arendași mici, care nu au nici instrucțiune, nici mijloace suficiente.

Pe urmă, într-o întreprindere agricolă considerabilă, sunt întrebuințați oameni mulți și pot fi introduse avantajele diviziunii muncii, inaplicabile la o cultură în mic. Pe o moșie mare, vitele trebuitoare pentru cultură se țin mai ușor decât pe o bucățică de pământ mică. Capitalul trebuitor pentru a exploata o moșie mare e mult mai mic în proporțiune decât acela care trebuie pentru a exploata o parcelă mică.

Toate acestea reduc cu mult cheltuielile producției și lasă proprietarului sau posesorului unei moșii mari, mai mult câștig decât unuia care cultivă numai câteva pogoane de pământ; prin urmare, crește și avuția socială. Aceasta e argumentațiunea acelor care sunt partizanii *culturii în mare*.

Acestor aserțiuni, partizanii culturii mici opun următoarele argumente:

Acela care cultivă numai o parcelă mică de pământ pune mult mai multă atențiune pentru cele mai mici detalii ale exploatațiunii decât un cultivator mare, și această atențiune aduce cu sine multe avantaje. El cunoaște fiecare colț de pământ pe câmpul său și știe îngrijirea ce reclamă produsul semănat. Cultivatorii mici se ocupă pe urmă și cu alte mici speculațiuni cu care nu se poate ocupa un cultivator mare, precum cu creșterea de păsări etc., pe care vânzându-le, își procură un mic adaos la venitul ce-i dă pământul, care îl ajută foarte mult. Un cultivator mic întrebuințează puțini lucrători în adevăr[225]; însă, în schimb, cea mai mare parte a muncii câmpului este executată de mâinile lui proprii, de femeia și de copiii săi, și desigur că aceștia lucrează cu mai multă bunăvoință și cu mai multă inteligență decât lucrătorii străini tocmiți cu ziua.

Cheltuielile culturii mici pot fi în adevăr în proporțiuni mai considerabile decât cheltuielile culturii mari; însă aceste cheltuieli sunt acoperite prin adaosurile de venit care provin din acele speculațiuni mici cu care nu se ocupă un capital mare. Așadar, acesta, departe de a fi un inconvenient, e un avantaj, fiindcă un număr de oameni, în loc de a trăi în mijlocul atmosferei infecte a unei manufacturi, trăiesc liberi, în mijlocul naturii.

Proprietatea mică are, în fine, și niște avantaje *morale* și *politice* incontestabile.

Un fapt observat de toți psihologii este că mediul în care trăiește omul are cea mai mare înrâurire asupra temperamentului, asupra caracterului și asupra ideilor sale. Această înrâurire nu se mărginește însă numai la ceilalți oameni care viețuiesc cu dânsul, ci și la lucrurile cu totul materiale de care e înconjurat.

Astfel, nu e de tăgăduit că omul simte și gândește altfel când trăiește într-un loc trist, melancolic, și cu totul altfel când se află într-un loc vesel și plăcut. Natura produce întotdeauna asupra inimii omului o impresiune foarte favorabilă.

Aerul curat al câmpului, verdeața, soarele, liniștea cea maiestuoasă care plutește peste munți și peste văi, spectacolele atât de variate prin care natura delectează ochii muritorului, toate acestea fac astfel încât omul care își petrece viața în mijlocul câmpului să fie mult mai blând, mai puțin pasionat, mai cumpănit în faptele sale decât omul care trăiește în atmosfera oragiosă[226] a unui oraș mare. Chiar bucățica cea mai mică de pământ produce asupra proprietarului său o asemenea impresiune salutară și de aici rezultă că populația rurală e întotdeauna mai înțeleaptă și mai cumpănită în conduita sa, și că are idei și principii mai solide și mai conservatoare decât populația orașelor. Astfel, interesul fiecărei societăți reclamă ca proprietatea funciară să fie împărțită oricât de mult și să fie înmulțit, pe cât se poate, numărul proprietarilor mici. Acesta este unul din argumentele cele mai puternice pus înainte[227] de partizanii culturii mici; trebuie să mărturisim că acest argument singur e îndestul de grav pentru a da cuiva de gândit, și îndestul de puternic

pentru a face proprietății mici prozeliți între toți oamenii aceia care au o adevărată simpatie pentru populațiunile laborioase[228].

Acestea sunt opiniunile unora și ale altora. Repet, spre a sfârși: chestiunea culturii mari sau mici nu poate fi rezolvată de economia politică printr-un răspuns definitiv; cineva trebuie să decidă întotdeauna după natura cazului, după natura împrejurărilor respective și după multe alte considerente.

O a doua chestiune care ni se prezintă în privința industriei agricole este aceasta:

Care este *mijlocul* cel mai *bun* de a exploata pământul? Aici ni se prezintă *trei* sisteme diferite unul de altul. Pământul nu se poate exploata decât în trei chipuri:

Sau proprietarul cultivă singur proprietatea sa funciară pe riscul său și cu cheltuiala sa;

Sau proprietarul cedează proprietatea unei persoane străine pe un timp hotărât, în contra îndatoririi acestei persoane de a plăti o retribuțiune anuală fixată prin învoială prealabilă între ei;

Sau, în fine, proprietarul unui pământ se asociază cu un cultivator care-l exploatează și cedează proprietarului drept retribuțiune jumătate din fructele pământului. Modul acesta din urmă de a exploata pământul, puțin cunoscut în țara noastră, se numește în limba franceză *Metayage*.

Să zicem câteva cuvinte despre fiecare dintre aceste trei sisteme.

Sistemul cel dintâi, adică atunci când un proprietar își cultivă singur pământul, nu are decât partizani, și acest fapt e foarte natural, pentru că avantajele sale sunt prea evidente pentru ca să nu bată de îndată fiecăruia la ochi. Cine poate fi mai interesat oare de a ameliora o proprietate funciară decât chiar proprietarul său, care culege singur profitul ce rezultă din ameliorațiunile ce a introdus pe pământul său? Însă nu numai interesul material face pe proprietar să-și amelioreze bucățica de pământ, ci mai este întâi ceva misterios, un sentiment de care nimeni nu-și poate da seama și care, totuși, inspiră pe fiecare dintre noi; acest sentiment face ca omul, atunci când pronunță cuvintele sacramentale: „Acest pământ este al meu“, să aibă

mult mai mare plăcere decât când ar aplica aceste cuvinte la orice altă proprietate *mișcătoare.* Omul stă într-o legătură strânsă cu pământul. De aceea, el are și o deosebită afecțiune naturală pentru proprietatea funciară, și aceasta este cauza principală pentru care el simte întotdeauna impulsiunea de a o ameliora și de a o înfrumusețea. Nu e, așadar, de tăgăduit că acest sistem dintâi poartă în sine cele mai puternice garanții pentru perfecționarea și prosperarea agriculturii*;* însă aceasta nu e de ajuns. Poate să fie exploatată o proprietate funciară chiar de proprietarul său și să fie foarte rău cultivată. Acest fapt poate fi văzut oricând. Există proprietari care nu pot decât să câștige lăsând pe alți străini să se ocupe de cultura pământului deținut. Așadar, ajungând la chestiunea practică, vom vedea că, pentru ca agricultura să prospere, pe lângă faptul că proprietarul trebuie să își cultive singur proprietatea, avem nevoie de încă două lucruri absolut trebuitoare. Mai întâi, proprietarul trebuie să fie un om inteligent, un om care întrunește cunoștințele speciale trebuitoare unui agricultor, un om care posedă oarecare instrucțiune, și care are aptitudinea specială de a administra o întreprindere agricolă. În al doilea rând, se presupune că proprietarul are la dispoziționea sa îndestul *capital* spre a conduce întreprinderea; căci cu cele mai solide cunoștințe din lume și cu cea mai mare aptitudine nu poate realiza cineva vreun profit din exploatarea pământului cel mai fertil, dacă nu posedă și un capital în proporțiune directă cu importanța întreprinderii. Deci, dacă aceste două condițiuni esențiale lipsesc proprietarului, atunci lucrul cel mai nemerit ce-i rămâne de făcut e să caute a ceda proprietatea sa altei persoane, care are tot ce trebuie pentru a o exploata. Astfel, proprietarul obține un venit anual mai mare, iar societatea câștigă, fiindcă pământul e mai bine cultivat.

Să venim acum și la al doilea sistem, adică la cel în care proprietarul își cedează proprietatea unei persoane străine în contra unei retribuțiuni anuale, fixată prin învoială între ei, contract care se numește în limba noastră vulgara *arendare.* Acest sistem de exploatare rurală este întotdeauna foarte avantajos pentru progresul industriei agricole, când este aplicat numai în cazul sus menționat, adică atunci când se arendează o moșie de către proprietarul său, din cauza lipsei de mijloace sau de capacitatea necesară pentru a o cultiva singur. Sistemul arendării în asemenea împrejurări are ca rezultat că

proprietatea funciară ajunge în mâini mai dibace, iar arendașul, având a plăti pe tot anul o sumă fixă, independentă de ceea ce el poate câștiga, este interesat ca agricultura să fie cât se poate mai bine condusă, pentru ca astfel să realizeze cel mai mare profit posibil.

Aici este însă ceva de observat. Arendașul unei proprietăți funciare poate să-și mărească profitul deteriorând proprietatea. Poate, de exemplu, să lucreze în continuu tot același pământ, fără a-i lăsa timp să se odihnească, și să-i stoarcă, astfel, toată fertilitatea, poate să taie lemnul cel mai bun care se află într-o pădure pentru speculațiune, fără a se îngriji de creșterea altor copaci în loc, poate să uzeze instrumentele și edificiurile[229] ce se găsesc pe moșie cu destinațiunea de a servi exploatațiunii rurale, astfel încât, în scurt timp, să nu mai fie bune de nimic, un arendaș poate, în fine, prin felurite mijloace, care nu pot fi controlate de către proprietar, chiar și atunci când contractul de arenduire ar conține toate garanțiile și toate precauțiunile posibile în contra abuzului din partea arendașului, poate, zic, să aducă până la expirarea termenului său proprietatea funciară într-o stare mult mai proastă decât cum a primit-o din mâinile proprietarului. Acest inconvenient se va ivi întotdeauna când timpul arenduirii va fi scurt. Când cineva arendează o moșie numai pe doi sau trei ani, atunci, fără îndoială, arendașul va fi tentat a întrebuința toate mijloacele vătămătoare proprietății funciare mai sus arătate pentru a-și mări profitul, căci puțin îi pasă de acela ce va veni după dânsul. Remediul în contra acestui inconvenient inevitabil e arendarea pe un termen mai lung, pe 10, 15, 20 de ani. Când cineva a luat în arendă o moșie pe un termen atât de îndelungat, atunci interesul său propriu nu-i permite a stoarce toate resursele pământului și a deteriora astfel proprietatea străină; căci urmând sistemul acesta în anii cei dintâi, ar profita într-adevăr; însă, în anii care urmează, pământul ar produce tot mai puțin și ar simți pagube din ce în ce mai considerabile; deci, el singur ar deveni victima abuzurilor și a lăcomiei sale. Mai există însă și un alt considerent foarte puternic. Cele mai multe și cele mai principale ameliorațiuni care au ca scop a mări productivitatea pământului, și prin aceasta profitul cultivatorului, sunt de așa natură încât trebuie ca acel ce le întreprinde să aștepte foarte mult timp până să înceapă a scoate cu profit capitalul întrebuințat spre asemenea scop. În doi,

trei ani, nimeni nu poate să întreprindă vreo ameliorațiune considerabilă, deoarece nu ar avea cum să-și scoată cheltuielile; însă când cineva are un spațiu de timp de *10* sau *15* ani înaintea sa, atunci poate să sacrifice mult în ameliorațiuni, în întreprinderi noi, având în privire viitorul. De aici rezultă că, în asemenea împrejurări, arendașul poate să câștige mult mai mult decât într-un termen scurt, și să lase proprietatea, la expirarea contractului, într-o stare mult mai bună și cu înzestrări care măresc venitul proprietarului. Așadar, e în interesul agriculturii și în interesul proprietarului ca aceste contracte de arenduire să fie făcute pe cât se poate mai mulți ani.

Venim acum la al treilea sistem ce se aplică în industria agricolă, la acela care se numește în limba franceză *Metayage*.

Neavând pentru noi vreo importanță practică, voi zice numai câteva cuvinte.

Acest sistem este un fel de asociațiune între proprietar și cultivator, asociațiune în care proprietarul își dă pământul, iar cultivatorul, drept retribuțiune, îl face părtaș *la jumătate* din recoltă, așa cum indică chiar numele *Metayage*, care vine de la cuvântul grecesc *Meta* (jumătate). Acesta e contractul normal. Se întâmplă, însă, de multe ori ca părțile contractante să facă un alt fel de învoială, astfel încât proprietarul are un drept asupra a mai mult sau mai puțin de jumătate din totalul recoltei. În ceea ce privește capitalul necesar pentru a exploata pământul, contractul acesta iarăși nu are o normă invariabilă, ci variază după placul contractanților. În unele părți ale Europei, unde se obișnuiește această formă de exploatare rurală, proprietarul e dator să dea jumătate din capitalul trebuitor spre a conduce întreprinderea rurală, în alte locuri iarăși numai un quart[230], câteodată, chiar nimic. Situația diferă după localități. Această formă de asociațiune este foarte răspândită în Europa meridională, în *Italia, Spania* și în unele departamente din sudul *Franței.*

Această asociațiune are oarecare avantaje incontestabile, din care cele mai frapante sunt următoarele două: mai întâi, soarta cultivatorilor e mai stabilă decât în cazul când ar plăti proprietarului, ca în contractul de

arenduire, o redevență anuală fixă, pentru că, în cazul acesta din urmă, arendașul e întotdeauna expus a fi îndepărtat de pe moșie la expirarea contractului, de un concurent care consimte a plăti proprietarului o sumă anuală mai mare și a fi silit a pierde timp și capital mult până ce-și găsește un alt loc. Însă atunci când cultivatorul împarte tot profitul cu proprietarul, el nu are a se teme de vreo concurență. Pe urmă, există avantajul că, în această formă de asociațiune, proprietarul e tot atât de interesat precum cultivatorul de toate ameliorațiunile ce se pot întreprinde în agricultură, fiindcă prin ele are să crească și partea sa la profitul anual oferit de moșie, tot așa de bine ca partea cultivatorului.

Asociațiunea aceasta are însă și un defect radical, care a fost de mult observat de Adam Smith. Cultivatorul care este dator să cedeze jumătate din recoltă proprietarului are să se ferească întotdeauna de a adopta un gen de cultură care cere avansuri considerabile de capital, deoarece el, fiind silit a plăti proprietarului în natură, ar câștiga în chipul acesta mult mai puțin decât atunci când se dedă culturii celei mai ieftine. Însă, având în vedere că agricultura nu poate să progreseze fără ameliorațiuni costisitoare, și fiindcă, în cazul acesta, interesul cultivatorului nu-l iartă a plasa un capital mare în cultură, este evident că forma aceasta de exploatare e contrară adevăratelor interese ale agriculturii.

Cap. XII Despre industria manufacturieră

În starea primitivă a societăților, în starea patriarhală, cea dintâi industrie cu care se ocupă oamenii e industria agricolă. Instinctul, pot să zic, duce pe om să ceară hrana sa de la pământul pe care viețuiește. Cultura pământului este cel dintâi pas ce face omul în lume spre civilizațiune. Abia după ce industria agricolă s-a întemeiat bine, după ce a început a face progrese zi de zi, când populația rurală s-a înmulțit astfel încât rămâne numai pământul cel mai rău necultivat, când a început a se forma înlăuntrul unei țări centre spre care populația se îngrămădește mai cu osebire și care se numesc *orașe,* atunci începe și industria manufacturieră a se ivi. Așadar, aceasta este ordinea în care merge omenirea înainte. Mai întâi, starea *sălbatică,* pe urmă, industria *agricolă,* pe urmă, industria *manufacturieră* și, în fine, după cum vom vedea, vine și industria *comercială.* Industria manufacturieră se numește, după definițiunea ce am dat în unul din capitolele de la început, industria aceea care dă *o formă nouă* produselor naturii. Așa fiind, se înțelege că ea nu poate lipsi cu totul nici într-o stare a societății. Chiar sălbaticul ce își taie o bucată de lemn în pădure, pentru a-și face din el un arc și un număr de săgeți, practică industria manufacturieră în înțelesul cel mai strict al cuvântului, fiindcă dă o formă nouă unui produs al naturii. Când oamenii ajung a cultiva pământul, atunci trebuințele lor sunt încă mai variate. Agricultorul își creează singur o mulțime de instrumente pentru cultivarea pământului, o mulțime de ustensile pentru trebuința casnică, își face îmbrăcăminte din lâna turmelor sale, învățând a o toarce și a o țese. Deci, s-ar părea că agricultorul exercită industria manufacturieră într-un grad destul de însemnat; însă aceasta este numai în aparență. Adevărata industrie manufacturieră există numai atunci când ocupațiunile sunt astfel împărțite încât ea să poată ocupa în mod exclusiv o clasă de oameni, când un număr de oameni în societate sunt numai *manufacturieri,* iar nu agricultori de profesiune și manufacturieri, numai atunci când au timp de repaus și când au nevoie pentru trebuința lor personală de oarecare obiecte, ce intră în industria manufacturieră. Așadar, numai atunci putem zice că există într-o țară industria aceasta, când găsim o clasă de oameni ocupată *numai cu ea.* Pentru ca societatea să ajungă la o asemenea stare, trebuie mai întâi ca agricultorii să își mărească avutul, să ajungă într-o stare materială mai fericită și să simtă trebuințe noi, astfel încât să nu mai fie mulțumiți cu obiectele cele groase[231] și necioplite fabricate de ei înșiși, și să le cumpere de la alți oameni speciali,

care își fac dintr-o meserie ocupațiunea unică a vieții lor. Pentru ca acești meseriași să poată exista, e iarăși de o necesitate absolută ca ei să găsească destui consumatori pentru produsele create, pentru ca să poată lucra anul întreg.

Trebuie să presupunem așadar o populațiune mai numeroasă și o civilizațiune mai înaintată, pentru ca să se ivească industria manufacturieră.

Un asemenea progres nu se face de îndată, ci cu încetul și cu multe dificultăți.

Îndată ce industria manufacturieră începe a se despărți de industria agricolă, meseriașii care nu au nevoie a trăi împrăștiați pe câmpii departe unul de altul, ca agricultori, și care au mai ales interesul de a fi aproape unul de altul, pentru că au și deseori nevoie unul de altul, încep a se concentra în unele puncte care le par mai favorabile, și pun astfel temelia orașelor mari.

Separațiunea între industria agricolă și industria manufacturieră, care începe cu cel dintâi pas ce face societatea spre civilizațiune, chiar în țările cele mai civilizate ale Europei, e departe încă de a fi completă. În cele mai multe țări, precum *Franța*, *Germania, Belgia,* cei care trăiesc la țară și cultivă pământul își fac singuri o mare parte din obiectele de primă necesitate. Progresul și perfecționarea industriei manufacturiere constă în aceea ca, pe zi ce trece, să se dezlipească de industria agricolă câte o meserie care nu are nicio legătură cu meseria agricultorului, să ia un loc între celelalte meserii de prin orașe, și în modul acesta, agricultorul să se ocupe numai de agricultură, meseriașul, numai de meseria sa, comerciantul, numai de comerțul său, în fine, fiecare, exclusiv de specialitatea aleasă. În acest fel, fiecare ram al industriei se perfecționează și avuția socială crește.

Dintre toate țările lumii, aceea în care industria manufacturieră a ajuns la cel mai mare grad de dezvoltare e, fără îndoială, *Anglia.* Anglia este însă și țara cea mai populată. Aici este locul de a face o observațiune care e de natură a rectifica multe erori.

Țările în care industria manufacturieră e cultivată cu predilecțiune sunt în genere țările cele mai bogate și cele mai puternice. Constatând acest fapt, multe persoane și-au închipuit că depinde numai de voința oricărei națiuni a îmbrățișa industria manufacturieră și a ajunge pe calea aceasta tot la rezultatele fericite la care văd că au ajuns alte națiuni. Opiniunile acestea au trecut și în catehismul politic al guvernelor și de aici au ieșit apoi măsurile

cele mai absurde, tot cu scopul de a încuraja industria manufacturieră. În cele mai multe țări, a fost oprită cu totul intrarea unor obiecte manufacturate din străinătate, pe altele s-au pus un drept de intrare[232] atât de exorbitant[233], încât oamenii care aveau nevoie absolută de ele erau puși în alternativa sau de a se lipsi cu totul de aceste obiecte, sau de a le produce ei înșiși în țara lor, cu mare cheltuială. În scopul acesta, au apărut armate întregi de vameși spre a păzi granițele de intrarea mărfurilor străine ca de foc, armate care costau sume enorme și stârneau o ură generală; s-au dat premii[234] și subvențiuni de către guverne celor ce se însărcinau a deschide vreo manufactură; toate acestea, sub pretextul de a încuraja *industria națională.* Niciuna dintre aceste măsuri nu a ajuns vreodată la scopul lor, care era de a preface ordinea naturală a lucrurilor și a impune industria manufacturieră unei țări care nu se afla încă în condițiuni potrivite pentru a o practica. O țară nu devine manufacturieră prin mijloace artificiale; din contra, toate aceste mijloace nu fac decât să întârzie progresul pe care l-ar înregistra industria manufacturieră dacă guvernul nu ar interveni defel.

Dezvoltarea industriei manufacturiere se află în raport direct cu populația. Întrucât populațiunile sunt împrăștiate pe un spațiu întins de pământ, astfel încât să aibă fiecare cu ce trăi, cultivând o bucățică de pământ, ele au o tendință naturală de a se ocupa numai de agricultură. Această tendință se manifestă încă într-un grad mai mare atunci când, într-o țară agricolă, comerțul se află într-o astfel de pozițiune, încât se exportă cereale și se importă din țările străine obiectele manufacturate de care populația are nevoie. Când toată această populațiune începe a crește, când oamenii încep a se îngrămădi pe un spațiu din ce în ce mai restrâns, când cultura pământului nu mai ajunge pentru a hrăni toată mulțimea oamenilor, atunci activitatea omenească își caută naturalmente o cale nouă, și numai astfel se dezvoltă industria manufacturieră. Cu alte cuvinte, se poate spune, ca un principiu găsit prin observațiune, că dezvoltarea industriei manufacturiere se află în relațiune directă cu desimea[235] populației.

În țările cu o populațiune rară, industria manufacturieră e mai necunoscută sau apare sub formele cele mai primitive. Din contra, în țările în care populația e mai deasă, îngrămădită în orașe mari, acolo și industria aceasta își găsește cea mai completă dezvoltare.

În țara noastră, populația e rară; loc întins și oameni puțini. La noi, în loc de a fi ca în alte țări, unde pământul nu mai ajunge oamenilor, vedem, din contra, de cele mai multe ori, că pământul cel mai bun este necultivat din lipsă de oameni. De aceea, nu trebuie să ne mirăm nicidecum că țara noastră a fost până acum o țară agricolă, în toată puterea cuvântului. Noi avem un pământ destul de fertil pentru ca inclusiv agricultura cea imperfectă, scăpătată, cum este practicată la noi, să producă îndestule grâne nu numai pentru a putea hrăni toată populația noastră, ci încă pentru a susține un comerț destul de considerabil și cu națiunile străine, dându-le grâne și primind înapoi, pentru o mare parte a valorii exportate, obiecte manufacturate pentru trebuința noastră. De aceea, industria manufacturieră nu a putut prinde rădăcini la noi până acum. Însă atunci când populația se va înmulți repede și la noi și va ajunge a fi către pământ tot în proporțiunea în care se află în alte țări ale Europei, atunci, de la sine, agricultura va înceta a fi ocupațiunea exclusivă a noastră, pentru simpla rațiune că nu va mai ajunge pământul, iar industria manufacturieră se va întemeia de la sine. Negreșit că, văzând puterea și bogăția la care au ajuns alte națiuni prin manufacturi, putem fi tentați și noi a grăbi aclimatizarea acestei industrii în țara noastră; însă nu trebuie să ne facem nici o iluzie. Toate mijloacele artificiale ce am putea întrebuința spre a ajunge la acest scop, departe de a ne ajuta, ne-ar strica mai mult.

Lucrul acesta vine de la sine, naturalmente, cu timpul, fără vreo intervențiune din partea guvernului.

Cap. XIII Despre industria comercială

Industria comercială a fost caracterizată într-unul dintre capitolele începătoare[236], în care am vorbit în genere despre industrii, ca industria aceia

care constă „întru a pune diferitele produse de care avem trebuință, la dispoziţiunea consumatorului”. În înțelesul acestei definiţiuni, industria comercială nu cuprinde doar transportarea unui produs de la un loc la altul, ci cuprinde, de asemenea, toate tranzacţiile, toate operaţiunile necesare pentru ca un produs să fie pus într-adevăr la dispoziţiunea consumatorului.

Aşadar, caracteristica industriei comerciale nu stă nicidecum în transportarea produselor de la un loc la altul. Un om poate foarte bine să cumpere o marfă în cantitate mare dintr-un loc, de la o fabrică, de exemplu, şi să vândă aceeaşi marfă, în acelaşi loc, în detail[237]. Acest fapt înseamnă a face comerţ. Eu sunt comerciant, cu toate că nu am efectuat vreun transport.

Mult timp, s-a negat industriei comerciale titlul de industrie productivă. *Fiziocraţii,* precum este cunoscut, numeau *industrie productivă* numai industria agricolă, pentru că ei cred că doar pământul produce într-adevăr ceva, şi că toate clasele care nu se ocupă de agricultură trăiesc în mijlocul societăţii pe spatele celor care lucrează pământul. Ulterior, eroarea fiziocraţilor a fost sesizată din această privinţă, industria manufacturieră fiind recunoscută ca productivă; însă industria comercială nu s-a bucurat de un astfel de tratament.

Examinând lucrurile din punct de vedere raţional, se poate înţelege cu uşurinţă că industria comercială este tot atât de productivă ca toate celelalte industrii. A *produce* - în înţelesul economiei politice - nu vrea să zică altceva decât a *crea ceva util.*

Dacă această definiţiune este exactă, atunci nu se poate înţelege ce diferenţă există între munca agricultorului care produce grâu şi a comerciantului care cumpără grâul de la agricultor şi-l vinde fie pe loc, în detail, fie îl transportă în locuri depărtate, unde oamenii au mai multă trebuinţă de el şi unde, prin urmare, se plăteşte mai bine.

Fără îndoială, comerciantul caută să vândă marfa cât se poate mai scump, să realizeze cel mai mare profit posibil, cu toate că el nu schimbă în vreun fel substanţa produsului, ci se mărgineşte la a-l da aşa cum l-a luat; profitul său este însă o retribuţiune dreaptă[238] pentru serviciul ce el face societăţii, împărţind produsele după trebuinţele consumatorilor. Acest serviciu este tot atât de util ca fiecare altul. Dacă cei ce produc obiectele de

care au oamenii trebuință în societate s-ar ocupa și cu vânzarea acestor obiecte, atunci ar rezulta, din cumularea aceasta de ocupațiuni, o pierdere de timp enormă, care nu ar putea fi decât spre cel mai mare dezavantaj producțiunii. Să ne închipuim cât timp ar trebui să piardă proprietarul sau arendașul unei moșii, dacă ar fi silit să vândă el însuși cu mierța[239] toată recolta sa. Ar trebui să-și trimită produsele în cincizeci de locuri, să aibă a face cu sute și mii de oameni, să țină sute de condici și socoteli, să se încurce în tot felul de meschinării pentru a-și putea desface recolta, și cu toate aceste dezagremente[240], dacă nu va avea și aptitudinea comerțului în mic[241], cunoștința oamenilor[242], va risca să fie înșelat de cele mai multe ori. Presupunând însă că toate ar merge cât se poate mai bine, totuși, ar rezulta un inconvenient capital: cu ocupațiunile nesfârșite de comerciant în mic[243], s-ar pierde atât timp, încât nu ar putea să dea o atențiune serioasă lucrărilor sale de agricultor, iar profitul său, în loc de a merge tot sporind, ar merge tot scăzând. Când însă tot acest proprietar sau arendaș își vinde recolta întreagă unui comerciant, atunci lucrul capătă un cu totul alt aspect. Comerciantul, ca unul ce cunoaște localitățile, trebuințele ce au de pâine, piețele unde se poate vinde cu mai bun preț, solvabilitatea oamenilor cu care are a face, ca unul ce face din cunoștințele acestea specialitatea vieții sale, e pus în poziținea de a opera toate aceste tranzacțiuni cu profitul său și cu mulțumirea consumatorilor; în timp ce agricultorul, din momentul ce și-a vândut recolta, nemaiavând vreo grijă, poate să se ocupe tot timpul de profesiunea sa, să privegheze singur, în persoană, toate lucrările și să perfecționeze agricultura pământului său.

Generalmente, clasa comercianților se împarte în două categorii:

Comercianți în *mare*[244] și comercianți în *detail*[245].

Comercianții în mare sunt cei care cumpără diferitele produse ale industriei și ale artelor chiar din locul unde se produc, direct de la fabrici și manufacturi, și care transportă, pe urmă, toate aceste obiecte la locul unde au o valoare mai mare, unde sunt mai căutate de public. Comercianții în detail cumpără cantități mari de produse de la cei dintâi, le pun în magazie și le vând, apoi, în mici porțiuni, după trebuința fiecăruia din public. Aceste două

feluri de comercianți sunt egalmente utile societății. Dacă comerciantul în mare ar fi silit să detaileze[246] singur cantitățile mari de produse aduse din locuri îndepărtate, i-ar trebui un capital mult mai considerabil și ar fi pus în neputință de a da operațiunilor mari ce întreprinde toată atențiunea necesară pentru a evita greșelile foarte ușor de făcut și foarte dezastruoase[247] în profesiunea aceasta. Un comerciant mare are destul de lucru numai cu ocupațiunile care intră în sfera sa.

Pentru a-și exercita profesiunea cu succes, el are nevoie de cunoștințe foarte vaste. În afară de studiile ce trebuie să fi făcut în specialitatea sa, și pe care e necontenit chemat a le aplica, el este silit a exercita o priveghere necontenită asupra mișcării comerciale[248] din lumea întreagă, el este silit să urmărească de aproape situațiunea financiară, schimbările în obiceiuri, în idei, în viața materială în țările cu care se află în relațiuni comerciale, el trebuie să aibă necontenit ochii săi ațintiți asupra orizontului politic, evenimentele politice având cea mai mare influență asupra comerțului; în sfârșit, el este silit a ține corespondențe nenumărate, câteodată, chiar a face singur călătorii pe distanțe mari pentru a-și urmări interesele sale. Spiritul său se află, așadar, într-o mișcare continuă, iar profesiunea sa îl condamnă la o activitate neadormită[249]. Dacă un asemenea comerciant ar mai fi silit să se ocupe singur și de vânzarea în detail a produselor pe care le aduce în cantități mari, dacă ar fi silit să privegheze singur toți băieții de prăvălie[250], să țină socoteli de câțiva lei, să se scoboare până la lucrurile cele mai mici cu care trebuie să se ocupe un negustător mic, pentru a-și mulțumi clientela, oare de unde ar lua timpul pentru a se ocupa de lucrurile cele mai serioase?

Așadar, e în interesul societății ca să existe comercianți mici, care să detaileze mărfurile și să țină seamă de trebuințele și de mijloacele materiale ale fiecărui consumator.

În comerț, lucrurile stau ca în celelalte industrii; cu cât cineva se ocupă numai de o specialitate, cu atât și diferitele profesiuni sunt mai bine înțelese și mai bine aplicate, produsele mai perfecte și mai ieftine.

Cu aceste considerațiuni generale asupra industriei comerciale, terminăm prima parte a *economiei politice,* care a tratat *producția bogăților.*

După ce am făcut cunoştinţă cu diferitele elemente prin care se realizează producţiunea, cu *capitalul,* cu *munca* şi *cu pământul,* analizând rolul fiecăruia, şi determinând condiţiunile în care poate să ajungă la cea mai mare dezvoltare, după ce am examinat pe rând toate industriile, căutând a înţelege mijloacele cele mai potrivite pentru a le face să prospere, putem trece acum la o temă nouă, care va forma obiectul exclusiv al părţii a doua din acest op.

Partea a II-a
Despre circulaţiunea bogăţiilor

Cap. I Despre tranzacţiuni

În originea societăţilor, tranzacţiile dintre oameni sunt mai multe. Cu cele dintâi raze ale civilizaţiunii, se ivesc şi cele dintâi tranzacţiuni şi cu cât civilizaţiunea face progres, cu atât şi tranzacţiile se înmulţesc, şi apar sub formele cele mai diverse. Tranzacţiile sunt sufletul societăţii. Nicio

profesiune, niciun fel de industrie nu ar putea exista dacă oamenii nu ar avea facultatea de a schimba propriile produse.

Pentru ca tranzacţiile să fie posibile, există trei condiţiuni neapărate: mai întâi, *apropriaţiunea*, pe urmă, *transmisibilitatea* şi *diversitatea* lucrurilor. Prin *transmisibilitate* se înţelege facultatea lucrurilor de a trece dintr-o mână în alta, calitate fără de care tranzacţiunea nu ar fi posibilă. *Diversitatea* e o calitate nu mai puţin necesară pentru ca să poată avea loc tranzacţiile; căci dacă toţi oamenii în societate s-ar ocupa numai cu creaţiunea unuia şi aceluiaşi produs, atunci se înţelege de la sine că nu ar putea urma nicio tranzacţiune. Când eu consimt a da unui alt om un obiect produs de mine, în contra unui obiect produs de el, cu alte cuvinte, când noi doi facem o tranzacţiune împreună, motivul care ne dă impulsiunea acestui act e trebuinţa ce am eu de lucrul său şi el de al meu. Dacă obiectele noastre ar fi de aceeaşi natură, atunci desigur că tranzacţiunea între noi nu ar fi avut loc, pentru că ar fi o jucărie[251] a da cuiva un lucru şi a căpăta înapoi acelaşi lucru.

De aceea, este evident că, în mijlocul societăţii, tranzacţiile nu se fac niciodată între oameni de aceeaşi profesiune, între oameni care practică aceeaşi industrie[252]. Niciodată nu au loc tranzacţiuni între un fabricant de stofe şi un altul, între un cizmar şi alt cizmar, între un tâmplar şi alt tâmplar, pentru că produsele industriei lor sunt egale.

Întotdeauna tranzacţiile se fac între oameni care practică diferite industrii, diferite profesiuni. Aşadar, repet, *diversitatea* produselor este o condiţiune neapărată pentru ca tranzacţiile să aibă loc în mijlocul societăţii.

Dintre toate însă, condiţiunea cea mai indispensabilă pentru ca tranzacţiile să fie posibile între oameni e *dreptul proprietăţii.*

Fiziocraţii aveau o axiomă care conţine un mare adevăr. Ei ziceau:

„Proprietatea e baza societăţii şi tranzacţiile sunt legătura care îi uneşte pe oameni în fiecare societate”.

Nimic mai just. Tranzacţiile sunt, într-adevăr, legăturile cele mai puternice între oameni, legături care se pot numi chiar sufletul societăţii, care au însă ca bază, ca fundament, *dreptul proprietăţii.*

Când acest fundament lipsește, tranzacțiile nu mai sunt posibile. Cine ar mai contracta cu un altul, pentru schimbul unui obiect, când ar avea de temut în tot momentul că acest obiect îi va fi răpit prin forță de către cel dintâi venit.

Dreptul proprietății este atât de strâns legat cu tranzacțiile sociale, încât ne poate servi întotdeauna ca barometru pentru a cenzura importanța celor din urmă; cu alte cuvinte, după respectul de care e înconjurat dreptul proprietății într-o țară, ne putem face o idee *a priori* despre gradul de dezvoltare la care trebuie să fi ajuns și tranzacțiile în acea țară. Experiența ne vine în ajutor spre a confirma teza noastră. Țările cele mai mizerabile, unde se fac cele mai puține tranzacțiuni, sunt totodată și cele unde dreptul proprietății e mai slab, mai puțin respectat, unde domnește cea mai puțină securitate. Dovadă Orientul. Din contră, țările cele mai civilizate, mai bogate, cele în care au loc cele mai multe tranzacțiuni, sunt totodată și cele în care dreptul proprietății e mai bine consolidat.

Dovadă Anglia, Franța, *Belgia etc.*

Pentru a ne convinge de imensa utilitate ce rezultă din tranzacțiuni pentru societate, trebuie să facem observațiunea că, prin mecanismul tranzacțiunilor, fiecare om, viețuind în mijlocul societății, primește mai multe avantaje de la concetățenii săi decât le procură el însuși. Spre o mai bună lămurire a acestei idei, să-mi fie permis a cita un pasaj din *Bastiat,* în care acest economist celebru ne face cu mână de maestru un tablou foarte interesant și pitoresc al utilității tranzacțiunilor.

Se luăm, zice Bastiat, un om din clasa cea mai de jos a poporului, un tâmplar, de exemplu, și să observăm toate serviciile pe care el le face societății, precum și toate serviciile pe care societatea i le face lui: nu vom putea a nu fi frapați de enorma disproporțiune ce există în aparență între aceste două feluri de servicii.

Omul acesta lucrează toată ziua la scânduri, face mese și dulapuri; el se plânge de condițiunea sa. Să vedem ce retribuțiune capătă el pentru munca sa. În toate zilele, sculându-se, el se îmbracă. El nu a făcut niciuna din bucățile hainelor sale. Pentru ca el să poată avea aceste veșminte, fie ele oricât de simple, câtă cantitate de muncă, câtă industrie, câte transporturi,

câte invenţiuni ingenioase au trebuit să se facă în lume. *Americanii* au produs bumbacul, *indienii,* indigo, *francezii*, lâna şi inul, *brazilienii,* pielea; toate aceste materiale au trebuit transportate în diverse oraşe, au trebuit ţesute, vopsite etc., etc., pentru ca veşmintele sale să poată fi fabricate.

„Pe urmă, tâmplarul nostru dejună. Pentru ca pâinea pe care el o mănâncă să se fi putut face, a trebuit ca oamenii să lucreze pământul, să-l îngraşe, să-l însămânţeze; a trebuit ca oamenii să se bucure de oarecare securitate pentru a-şi strânge în pace recoltele; a trebuit ca grâul să fie prefăcut în făină... toate acestea sunt lucruri care presupun o cantitate incalculabilă de muncă, o mulţime de invenţiuni, una mai ingenioasă decât alta.

Omul nostru îşi trimite copilul la şcoală. Oricât de mărginită ar fi instrucţiunea căpătată în acea şcoală, ea presupune, totuşi, studii anterioare, cunoştinţe dobândite de oameni în lume, de care imaginaţiunea noastră se înspăimântă.

„Omul nostru iese afară din casă; găseşte o stradă pavată şi luminată. Îi contestă cineva o proprietate a sa; găseşte de îndată avocaţi pentru a-i apăra drepturile, judecători pentru a le menţine, putere executivă pentru a aplica sentinţa judecătorilor;

„Se duce la biserică; ia o carte în mână. Toate acestea sunt monumente ale inteligenţei omeneşti. I se cultivă moralul, i se luminează spiritul, şi pentru ca acest lucru să se poată face, a trebuit ca alţi oameni să frecventeze biblioteci, seminarii, universităţi etc. .....

„Dacă meseriaşul nostru doreşte să întreprindă o călătorie, el găseşte că alţi oameni, pentru a-i scurta timpul şi osteneala, au nivelat tot pământul, au străpuns munţii, au făcut poduri peste râuri, au aşezat benzi de fier[253], au învăţat a se servi de puterea aburului etc., etc.

„E cu neputinţă a nu fi frapat de disproporţiunea într-adevăr nemăsurată care există între satisfacţiunile ce căpătă omul acesta de la societate, şi între satisfacţiunile ce ar putea să-şi procure dacă ar fi redus la propriile sale forţe. Pot să spun că el consumă într-o singură zi lucruri ce nu ar putea produce singur nici în zece secole.

„Ceea ce face însă acest fenomen și mai curios e că toți ceilalți oameni se află în aceeași poziție. Fiecare din oamenii care compun societatea au absorbit de milioane de ori mai mult decât ar fi putut produce și, cu toate acestea, nu au luat nimic pe nedrept unul de la altul. Și dacă vom privi lucrurile de aproape, ne vom convinge că tâmplarul nostru a plătit prin serviciile sale toate serviciile ce a primit de la societate. Dacă el și-ar ține socotelile cu o exactitudine riguroasă, ne-am putea încredința că el nu a primit nici un lucru fără a-l plăti de îndată prin produsele modestei sale industrii; ne-am încredința că oricine a fost întrebuințat în serviciul său a primit sau își va primi remunerațiunea.

„Trebuie, deci, ca mecanismul social să fie foarte ingenios, foarte puternic, de vreme ce aduce cu sine acest rezultat curios, că fiecare om, chiar cel ce se află în condițiunea cea mai modestă, capătă mai multe satisfacțiuni într-o singură zi, decât ar putea produce el în cursul mai multor secole”.

Cap. II Despre valoare și despre preț

În capitolul din urmă am vorbit despre tranzacțiuni. Oare aceste tranzacțiuni să nu fie supuse vreunei legi? Dacă există o lege, care este ea?

Chiar la începutul opului de față, am spus că noi distingem în economia politică două feluri de bogății: unele pe care natura ni le dă gratis, precum aerul, apa, lumina soarelui etc., și celelalte, care sunt create de oameni, și pentru a căror dobândire trebuie să facem oarecare sacrificiu din partea noastră. Pe cele dintâi le-am numit bogății *naturale,* pe cele din urmă, bogății *sociale.* Lucrurile pe care natura ni le dă gratis nu sunt niciodată supuse vreunui fel de tranzacțiune între oameni.

Aerul, apa, lumina soarelui nu se vând, tocmai pentru faptul că putem avea gratis aceste lucruri. Tranzacțiile între oameni au întotdeauna ca obiect numai lucrurile acelea care nu sunt date fiecăruia om gratis de natură; cu alte

cuvinte, tranzacțiile au întotdeauna ca obiect *bogățiile sociale,* niciodată *bogățiile naturale.* Orice lucru util, prin care, cedându-l unui alt om, putem să ne procurăm în schimb o cantitate oarecare de produse sau de servicii, constituie *o valoare.* Spre exemplu, eu am un cal și-l schimb cu un alt om, în contra unei trăsuri, sau dau o mierță de grâu în contra a zece vedre de vin, sau zece pogoane de pământ în contra unei case.

Raportul care există între aceste diferite lucruri, care fac obiectul tranzacțiunilor noastre, se numește *valoare.*

Faptul că eu consimt a mă desface de un lucru, a-l ceda altui om în contra unui alt lucru pe care el mi-l oferă, e o dovadă că simt mai mare trebuință de lucrul străin decât de lucrul meu, că lucrul străin răspunde la o dorință mai viu simțită din partea mea decât lucrul meu. Numai considerațiunea aceasta poate să mă determine pe mine a consimți la acest schimb. Tot astfel se întâmplă și omului care face schimbul cu mine. Și el se află exactamente în aceeași pozițiune.

Și el consimte a-mi da lucrul său pentru al meu, deoarece lucrul meu are calități care satisfac mai mult trebuința sa decât lucrul de care dorește să se desfacă[254].

Din aceasta rezultă că doi oameni, care efectuează în mijlocul societății o tranzacțiune oarecare între dânșii, își procură unul altuia un *serviciu reciproc.* Aceste diferite servicii ce-și pot face oamenii în societate se pot măsura, se pot evalua între ele. Raportul care există între aceste servicii care constituie tranzacțiunea se numește *valoare.* Mulți confundă *valoarea* cu *utilitatea*[255]. Aceste două idei sunt foarte distincte una de alta.

Utilitatea e calitatea lucrurilor de a satisface trebuințele noastre. Utilitatea indică numai un raport între trebuințele noastre și între diferitele obiecte de care suntem înconjurați. Un lucru e mai util decât altul atunci când are în sine facultatea de a ne satisface mai multe trebuințe.

Valoarea indică, din contra, un raport între lucrurile care se pot schimba unul în contra altuia.

Lucrul acela pentru care pot să-mi procur în schimb cea mai mare cantitate de produse are o mai mare valoare.

De multe ori, se confundă valoarea cu *prețul.* Când zicem că un lucru oarecare are o valoare mare, noi, fără să știm de ce, gândim de îndată la cantitatea de *bani*, de *monedă* ce s-ar putea căpăta în schimbul acestui lucru. *Prețul* nu exprimă altceva decât cantitatea de *monedă* ce ne putem procura cedând un lucru. Eu am, de exemplu, un pogon de pământ și-l cedez vecinului meu pentru treizeci de galbeni. Acești treizeci de galbeni se numesc *prețul* pământului meu. Actul de tranzacțiune prin care unul dă un lucru și celălalt dă în schimb o cantitate oarecare de monedă se numește *vânzare,* pe de o parte, și *cumpărare*, pe de altă parte.

Chiar dacă nu ar exista monedă pe lume, nu ar exista, prin urmare, ideea prețului, ar exista, totuși, ideea valorii, ca una ce este cu totul independentă de preț și exprimă numai raportul ce există între două lucruri care fac scopul unei tranzacțiuni.

În genere, valoarea unui lucru reprezintă cantitatea de muncă și de capital ce a absorbit acel lucru pentru a fi creat[256]. Când trebuie mai puțină muncă și mai puțin capital pentru a crea un lucru, atunci scade și valoarea sa; când, din contra, trebuie mai mult, atunci și valoarea sa se mărește. Așadar, ușor se înțelege că valoarea are întotdeauna ca bază o muncă, o osteneală ce și-a dat un om pentru a face ceva. Unde nu există osteneală, muncă din partea omului, nu există nici valoare. Poate un lucru să aibă cea mai mare utilitate, să ne fie chiar absolut trebuitor pentru existența noastră și, totuși, dacă omul nu are nevoie a-și da nici o osteneală spre a-l dobândi, atunci acest lucru nu are vreo valoare.

Dovadă, aerul atmosferic, fără care nu putem trăi, de asemenea, apa.

Noi nu am putea exista pe pământ fără aceste lucruri; utilitatea lor e, așadar, imensă și, totuși, ele nu au nici o valoare, pentru că noi toți ne bucurăm de ele fără a ne da cea mai mică osteneală. Aici ni se prezintă o chestiune de cea mai mare importanță pentru economia politică, o chestiune care a fost tratată, dezbătută de mai toți economiștii, însă astfel încât fiecare i-a dat o altă soluțiune.

Chestiunea e cea următoare:

Noi vedem diferite lucruri în lume care servesc la trebuința oamenilor.

Fiecare dintre aceste lucruri are o altă valoare. Eu am mai multe lucruri de care doresc să mă desfac. Am, de exemplu, o mierță de grâu, un cal, o bucată de postav, un diamant etc. Eu ies cu lucrurile acestea la piață, căutând oameni care se învoiesc a-mi da, pentru produsele mele, alte produse, de care am mai mare nevoie. Îndată ce intru în tocmeală cu alți oameni doritori de a poseda produsele mele, văd că pentru fiecare lucru mi se oferă o cantitate deosebită de alte produse în schimb. Dacă vreau să am bani, găsesc oameni care îmi dau pentru mierța de grâu doi galbeni, pentru bucata de postav, cinci galbeni, pentru cal, cincizeci de galbeni, în fine, pentru diamant, cinci sute de galbeni; cu alte cuvinte, fiecare din lucrurile oferite de mine are o altă valoare. De unde vine aceasta? De ce oamenii dau pentru un lucru mai mult și pentru un alt lucru mai puțin? Care sunt considerentele care îi determină pe oameni a da pentru cutare lucru o cantitate hotărâtă de alte lucruri sau o sumă hotărâtă de monedă?

De ce nu face calul pe care l-am scos la vânzare în piață tot atât cât face și mierța mea de grâu? De ce nu face mierța de grâu în opiniunea oamenilor cât face diamantul? De ce face mai puțin sau mai mult decât acesta din urmă? Cu alte cuvinte, care este cumpăna după care se judecă și se hotărăște valoarea unui lucru?

Mulți economiști, cu *Adam Smith* în frunte, au zis că fundamentul valorii este lucrul, munca omului: cu cât un produs a cerut mai multă muncă pentru a fi creat, cu atât și oamenii care doresc să-l aibă trebuie să facă un sacrificiu mai mare pentru a-l căpăta; cu alte cuvinte, valoarea unui lucru se află în proporțiune directă cu munca celui ce 1-a produs. Munca e, într-adevăr, originea valorii; am spus acest lucru de la început.

Unde nu se cere vreo osteneală pentru a satisface o trebuință, acolo nu e nici valoare; însă munca nu e nicidecum măsura valorii. Am putea dovedi că, de multe ori, un lucru care costă de două, de trei ori mai multă muncă de creat decât altul, departe de a avea o valoare îndoit și întreit mai mare, după cum ar trebui dacă opiniunea lui Adam Smith ar fi adevărată, are o valoare mult mai mică decât cel din urmă. Un diamant poate costa mii de galbeni, cu toate că munca depusă de cel ce l-a cioplit și l-a lucrat e poate mai mică decât munca celui ce a fabricat un fier de plug, care se vinde cu câțiva lei. Iată, așadar, că munca nu e nicidecum măsura după care se fixează valoarea

unui obiect[257]! Alți economiști, în frunte cu J.*B. Say*, au susținut că *utilitatea* e fundamentul valorii: cu cât un obiect e mai potrivit pentru a satisface o trebuință rațională, simțită de *oameni*, cu atât și valoarea sa trebuie să fie mai mare. Opiniunea aceasta nu e mai puțin eronată decât opiniunea lui *Smith.* Într-adevăr, când eu consimt a da o cantitatea oarecare de produse sau de monedă pentru a-mi procura un obiect oarecare, fără îndoială că am scopul de a-mi satisface, prin lucrul acela, vreo trebuință; căci numai un om lipsit de minte caută să-și procure ceva fără a avea vreun scop, să cumpere obiecte care nu-i sunt bune la nimic. Așadar, obiectul ce-mi procur are totdeauna pentru mine o utilitate oarecare. Acest fapt e incontestabil; însă mărimea valorii nu depinde nicidecum de gradul utilității unui obiect. Să venim iarăși la diamantul nostru! Un diamant e un obiect care satisface numai vanitatea, un mijloc de a produce orice ostentațiune, un obiect care nu cuprinde, însă, în sine nici cea mai mică utilitate[258]. Pământul este izvorul de la care tragem toate mijloacele existenței noastre materiale, prin urmare, un obiect de cea mai mare utilitate; cu toate acestea, diamantul cel netrebuitor are o valoare mai mare decât o moșie. Vedem, deci, că utilitatea e tot atât de puțin fundamentul și măsura valorii ca munca.

Alți economiști au pretins că *raritatea* e fundamentul valorii; mai precis, cu cât un lucru este mai rar, cu atât valoarea sa trebuie să fie mai mare. Această opiniune nu e mai puțin eronată decât cele dintâi citate. Adevărul este că, de cele mai multe ori, valoarea unui lucru crește cu raritatea sa. Experiența ne dovedește, mai ales la obiectele de primă necesitate, care sunt de neapărată trebuință pentru existența oamenilor, când prin accidente neprevăzute vin a se împuțina, că valoarea lor crește în proporțiuni extraordinare.

Nu e însă raritatea o calitate a lucrurilor după care valoarea lor să se măsoare matematicește. În închipui un om care se află închis undeva și care nu a mâncat de mai multe zile. Eu vin și mă prezint înaintea acestui om cu o bucată de pâine uscată într-o mână și cu un briliant de o frumusețe rară în cealaltă mână. Vreau să-i vând unul dintre aceste două lucruri. Care va fi oare valoarea ce va da el fiecăruia dintre aceste două obiecte? Nu rămâne vreo îndoială că va consimți a-mi da tot ce va avea la sufletul său pentru bucata cea de pâine uscată și se va uita cu cea mai mare indiferență la

briliantul meu, deși acesta din urmă e de o raritate incomparabilă cu raritatea pâinii mele.

Astfel, am putea enumera opiniunile tuturor economiștilor asupra fundamentului valorii, dintre care niciuna nu susține o analiză riguroasă; însă nu am profita de nimic din enumerațiunea aceasta. Iată, așadar, în câteva cuvinte, adevărata lege la care e supusă valoarea. Această lege a fost observată și adusă la adevărata ei expresiune și simplitate de economistul *Bastiat.*

Există doi factori care determină de-a pururea mărimea valorii fiecărui obiect.

Întâiul factor este *munca* pe care am depus-o *eu* pentru a produce un obiect și al doilea factor e munca, osteneala de care scutesc pe omul acela care cumpără acel obiect de la mine. Să luăm un exemplu.

Să presupunem că eu am o mierță de grâu de vânzare. Producția acestui grâu m-a costat pe mine, evaluând munca mea și capitalul întrebuințat în bani, doi galbeni. Eu îmi duc grâul pe piață, căutând un cumpărător.

Omul acela care dorește să cumpere grâul acesta de la mine își face calculul următor: el își zice: dacă voi lua în arendă cutare bucată de pământ, voi plăti atât, capitalul ce-mi va trebui pentru exploatarea acestui pământ face atât, munca mea, atât; deci, mierța de grâu produsă de mine mă va costa... atât. Dacă, după acest calcul ce-și face, cumpărătorul găsește că o mierță de grâu i-ar veni numai la un galben și jumătate, această sumă va fi prețul ce el va consimți a-mi plăti pentru grâul meu, deși, vânzându-l cu acest preț, eu aș fi în pagubă. Dacă, din contră, din calculul făcut de cel ce dorește să cumpere grâul meu, rezultă că producția unei mierțe de grâu l-ar costa trei galbeni, atunci eu pot să ridic prețul mărfii mele până la concurența acestei sume, să capăt, prin urmare, pentru produsul meu mult mai mult decât m-a costat pe mine de produs, evaluând munca și capitalul întrebuințat.

Economiștii au căutat mult să descopere o lege superioară după care se cârmuiesc valorile, să vadă dacă nu există oarecum un punct cardinal împrejurul căruia gravitează valorile tuturor lucrurilor care fac obiectul tranzacțiunilor în mijlocul societății. Există, într-adevăr, un asemenea punct, care a fost observat cu mai multă atențiune de economistul englez *Ricardo.*

În starea normală a lucrurilor, toate valorile au tendința de a se apropia cât se poate mai mult de *cheltuielile producției*; cu alte cuvinte, în starea normală a societății, când evenimente neprevăzute, dezastruoase nu vin să turbure cursul natural al comerțului și al tranzacțiunilor între oameni, prețul curent al fiecăruia lucru are tendința a nu diferi mult de suma ce a costat de produs acest lucru. Dacă sunt fabricant de postav și cotul[259] de acest postav mă costă douăzeci de lei de produs, eu, la oarecare epoci[260], pot să capăt pentru postavul meu douăzeci și cinci de lei sau să capăt mai puțin decât m-a costat pe mine de produs pe cot, să vând în pagubă; însă toate acestea se întâmplă numai atunci când mecanismul social e turburat, când nu funcționează în ordinea sa naturală. Îndată ce echilibrul social se restabilește, prețul postavului meu suie sau coboară la suma care reprezintă cheltuielile producției mele, și această lege provine din două cauze foarte ușor de înțeles. Dacă prețul curent al produsului meu e cu mult mai ridicat decât cheltuielile ce am avut pentru a-l crea, dacă, cu alte cuvinte, eu trag un profit foarte mare, un profit care e în disproporțiune cu profitul ordinar ce trag oamenii din alte industrii, atunci foarte de grabă se apucă și alți oameni, ademeniți prin câștigul meu, a-mi face concurență, încep a crea și ei tot acel produs, și atunci rezultatul inevitabil e că prețul curent al acestui produs scade, conform unei legi economice invariabile, care statuează că întotdeauna când un produs devine mai abundent, pe de-o parte, și când, pe de altă parte, trebuința ce au oamenii de acest produs rămâne staționară, prețul acestui produs trebuie să scadă.

Ne-am pus în ipoteza că eu, ocupându-mă cu fabricațiunea unui produs, trag din vânzarea lui un profit excepțional, un profit care întrece cu mult cheltuielile mele de producție. În cazul acesta, ne putem încredința că, prin forța concurenței, voi fi silit foarte degrabă a scoborî prețul mărfii mele, până ce profitul meu va ajunge a sta tot pe o linie cu profitul celorlalte industrii.

Să ne punem acum în a doua ipoteză posibilă.

Eu sunt fabricant de postav și prețul curent al produsului meu a scăzut pe piață într-atât încât nu mai ajunge pentru a acoperi cheltuielile producției; cu alte cuvinte, ceea ce mi se oferă pentru postavul meu nu-mi restituie cheltuiala[261] ce am avut pentru a-l fabrica. Pentru a mă desface de marfa mea, sunt silit să vând cu pagubă. Însă fiindcă nimeni nu se ocupă cu o

industrie, nu produce numai pentru plăcerea de a produce, ci întotdeauna cu scopul de a profita, eu, fabricant, îndată ce văd că prețul ce mi se dă pentru marfă nu acoperă cheltuielile, mă desfac cu orice preț de ea, și încetez a mai produce, nevoind a fi păgubit. În aceeași pozițiune se află și ceilalți fabricanți. Nici ei nu doresc să aibă pagube; deci, încetează să producă.

Care este rezultatul acestei deciziuni? Produsul fabricilor noastre se împuținează din zi în zi pe piață, trebuința ce au oamenii de el rămâne stațională, sau merge încă crescând. Consecința inevitabilă e că și prețul acestui produs începe a se sui conform unei legi economice corelativă cu cea dintâi, pe care am citat-o, care dorește ca întotdeauna când un produs se împuținează în mijlocul societății, și când trebuința ce au oamenii de el rămâne stațională sau merge crescând, și prețul acestui produs să crească.

Deci, prețul se suie până ce ajunge la măsura ce trebuie pentru a putea acoperi cheltuielile producției, și atunci noi fabricanții începem iarăși a lucra.

Astfel, într-un caz și într-altul, și când prețul curent e mai sus, și când e mai jos decât cheltuielile producției, întotdeauna natura lucrurilor caută a-l aduce la limita indicată mai sus. Nu rămâne, așadar, vreo îndoială că punctul cardinal împrejurul căruia gravitează valoarea fiecărui obiect sunt *cheltuielile producțiunii* obiectului.

Această teorie, dezvoltată mai cu prisosință de către economistul englez *Ricardo,* e adevărată, e incontestabilă, însă numai în oarecare margini.

Noi nu putem admite ca o lege absolută, strictă, că valoarea lucrurilor se apropie *în*totdeauna de cheltuielile producției, pentru că observațiunea faptelor ne arată în toată ziua o mulțime de cazuri în care această teorie nu se împlinește[262]. Să luăm un exemplu:

Eu mă plimb pe malul mării și hazardul vrea ca eu să găsesc o piatră scumpă, de o mărime rară. Scot piatra aceasta la vânzare și văd că mi se oferă pentru ea o sumă mare, de exemplu, cinci sute de galbeni. Eu nu am produs piatra aceasta, nu mi-am dat vreo osteneală pentru a o căuta, cheltuielile mele pentru a căpăta acest obiect sunt nule, fiindcă l-am găsit printr-un joc al hazardului; cu toate acestea, oamenii îmi dau pentru acest obiect cât nu poate câștiga un alt om muncind ani întregi. De ce? Pentru că, deși piatra aceea scumpă nu mă costă nimic, cel care dorește să o cumpere de la mine

estimează serviciul ce poate să-i facă acest obiect la suma de cinci sute de galbeni. Valoarea e, așadar, determinată, în cazul acesta, nicidecum prin mărimea cheltuielilor mele de producție, ci numai prin dorința oamenilor de a poseda piatra acea scumpă.

Un alt exemplu:

Eu sunt înzestrat de la natură cu o voce admirabilă și mă destin[263] carierei teatrale; mă fac cântăreț de operă și găsesc un angajament briliant, care îmi permite a trăi în cel mai mare lux. Fără îndoială că, pentru a ajunge la gradul de artist celebru, a trebuit să fac cheltuieli considerabile, să iau lecțiuni de la artiști renumiți, să călătoresc, să aud cântăreții cei mari, pentru ca să învăț de la dânșii etc., etc. Alăturea cu mine sunt însă și o mulțime de alți cântăreți, care au cheltuit poate cât și mine pentru educațiunea, pentru formarea lor, și care nu capătă poate nici a cincizecea parte din salariul meu, pentru că nu le-a dat natura vocea pe care mi-a dat-o mie. În cazul acesta, eu nu sunt silit prin concurență a scoborî prețul serviciilor mele, a mă mulțumi cu un salariu mai mic din simpla cauză că am concurenți. O voce frumoasă și un spirit extraordinar, care aduc celebritate și avere unui literat, sunt un fel de *monopoluri naturale,* care sunt date numai unui foarte mic număr de oameni. Deci, și în cazul acesta, valoarea nu e determinată prin cheltuielile ce am avut eu de făcut pentru a mă forma, ci e determinată numai prin dorința ce au oamenii de a-mi auzi vocea, de a-mi citi operele, dorință care îi determină a mă remunera așa de bine.

Iată, așadar, o mulțime de cazuri în care valoarea unui lucru trece cu mult peste cheltuielile ocazionate de producția sa. Acum putem înțelege mai bine cât de justă e definițiunea „că valoarea e raportul între *două servicii* care constituie *o tranzacțiune”*. Nu trebuie să uităm că, în fiecare tranzacțiune, există doi factori din a căror cooperațiune rezultă valoarea unui lucru. Întâiul factor e osteneala ce mi-am dat, cheltuielile ce am făcut pentru a produce lucrul pe care vreau să-l cedez unui alt om; al doilea factor e trebuința pe care o are acest om de lucrul meu, osteneala și cheltuielile de care se scutește el, luând acest lucru gata de la mine, și nefiind nevoit a-l produce singur. Eu am un obiect de vânzare care nu m-a costat nimica, oamenii ceilalți au însă o trebuință imensă de el; valoarea lucrului meu va fi foarte mare. Din contra, am un obiect care m-a costat multă muncă, mare cheltuială de produs; ceilalți oameni au însă puțină trebuință de el sau pot să-l producă cu mult mai puțină

greutate decât mine; valoarea obiectului meu va fi foarte mică. Întotdeauna, în fiecare tranzacțiune, acești doi factori reacționează unul asupra altuia, se măsoară, se cumpănesc, și rezultatul acestei reacțiuni mutuale e ceea ce numim *prețul curent* al unui obiect. Când oamenii sunt liberi și vor să contracteze între dânșii, atunci debutează toate condițiunile, și când, în fine, se unesc spre a face o tranzacțiune, aceasta dovedește că, în momentul acela, contractanții sunt de opiniune că obiectele ce-și dau unul altuia au aceeași valoare[264]; cu alte cuvinte, că serviciul pe care îl face vânzătorul cumpărătorului cedându-i un obiect egalează cu exactitate serviciul ce face cumpărătorul vânzătorului. Poate că unul dintre contractanți să se înșele, poate că obiectul ce primește să nu facă cât obiectul ce dă în schimb, poate că raportul între aceste două obiecte să se schimbe chiar a doua zi după ce s-a săvârșit tranzacțiunea; însă în momentul când se săvârșește, părțile interesate apreciază deopotrivă serviciile ce își fac una alteia. Aceasta e adevărata natură a valorii de care trebuie să ne pătrundem bine, pentru că din neînțelegerea ei rezultă în economia politică cele mai multe și cele mai pernicioase erori.

Cap. III Despre monedă

Omul nu are decât două mijloace pentru a-și procura obiectele trebuincioase: fie le produce el însuși, fie le capătă de la alții, prin schimb.

Acest al doilea mijloc de a-și procura lucrurile necesare constituie ceea ce am numit *tranzacțiuni.* Am spus că, în starea primitivă a societăților, omul își face singur cea mai mare parte din obiectele cele mai necesare existenței sale. Cu cât însă cercul trebuințelor sale se lărgește, cu cât intră în relațiuni mai dese, mai amicale cu ceilalți oameni care trăiesc alături cu dânsul, cu atât începe a se ocupa cu producția unui singur obiect, cu care, apoi, își procură, prin intermediul tranzacțiunilor cu ceilalți oameni obiectele de care are trebuință; cu alte cuvinte, odată cu înaintarea civilizațiunii, se înmulțesc

și tranzacțiile între oameni. Din raportul obiectelor care se schimbă astfel între oameni, se naște ideea *valorii.*

Toate valorile se pot măsura între ele. Când eu consimt a da pentru un obiect o cantitate îndoită dintr-un alt obiect, e evident că valoarea obiectului din urmă trebuie să fie de două ori mai mare decât valoarea celui dintâi. De exemplu, eu dau vecinului meu două mierțe de porumb pentru o mierță de grâu sau doi boi pentru un cal. Este evident că, în cazul acesta, grâul vecinului are o valoare îndoit mai mare decât porumbul meu, calul său o valoare îndoit mai mare decât boii mei. Din această observațiune rezultă că toate obiectele din lume pot să se schimbe unul în contra altuia, fără a avea nevoie de vreun lucru care să servească drept intermediator[265] al tranzacțiunilor.

Pot să schimb grâu cu postav, să dau postav și să primesc fân, să dau lână și să primesc cărți, să dau lemne și să primesc zahăr sau cafea etc. Toate aceste tranzacțiuni se pot face în natură, fără ajutorul vreunui intermediar. Să ne gândim însă un moment la cumplita îngreunare ce s-ar face în relațiunile omului cu om în mijlocul societății, dacă tranzacțiile s-ar face întotdeauna în natură, dacă eu, care am trebuință de un lucru, aș fi silit să aștept până ce voi găsi un om care-l are și care are totodată și trebuință de produsul meu, pentru ca să putem contracta împreună. Eu sunt, de exemplu, cultivator de pământ și am grâu; din acest grâu îmi opresc cât îmi trebuie pentru hrana mea, și restul îl dedic tranzacțiunilor, adică mă hotărăsc să-l cedez altor oameni pentru ca să capăt de la dânșii alte obiecte, de care am cea mai mare nevoie. Am trebuință de postav pentru ca să mă îmbrac, atunci duc grâul meu cu multă greutate și cu multă cheltuială unui fabricant de postav, pentru ca să schimbăm amândoi produsele noastre.

El însă refuză a intra cu mine în tocmeală, pentru că nu are nicio trebuință de grâul meu, ci are trebuință de lână. Eu mă duc să ofer grâul meu unui fabricant de lână; însă nici acesta nu dorește să-l primească, pentru că are nevoie de fân și nu de grâu. Găsesc un om care are nevoie de grâul meu; însă acesta nu are postav să-mi dea în schimb, tocmai lucrul care-mi trebuie mie, ci are alte produse, de care nu am nicio nevoie. Câte transporturi, câtă pierdere de timp, câtă cheltuială zadarnică, câte diferite tranzacțiuni ar trebui

să întreprind în prealabil până să capăt lucrul de care am nevoie. În starea primitivă, când omul de abia ieșea din stadiul vieții sălbatice, când trebuințele sale erau foarte restrânse, și relațiunile cu ceilalți oameni foarte rare, aceste inconveniente nu se simțeau. Însă cu cât societatea a început a se perfecționa, cu cât au început oamenii a trăi în legături mai strânse unii cu alții, cu atât și inconvenientele ce rezultau dintr-o asemenea stare de lucruri deveneau mai simțibile[266], și astfel vedem că interesul tuturor popoarelor i-a determinat a căuta un mijloc pentru a facilita tranzacțiile între oameni, a căuta un lucru care să fie primit de toți oamenii în contra oricărui produs, astfel încât, posedând cineva lucrul acela, să-și poată procura de îndată toate celelalte obiecte de care ar avea trebuință.

Pentru ca un lucru se poată servi pe post de intermediar în toate tranzacțiile, trebuie să întrunească următoarele calități:

1) Trebuie să aibă prin sine însuși o valoare, adică să fie în stare a satisface vreo trebuință a oamenilor, să fie bun de ceva, încât oamenii să consimtă a face un sacrificiu pentru a-l căpăta.

2) Să fie *inalterabil,* adică să se poată conserva cât se poate mai mult timp, fără îngrijire mare.

3) Să fie omogen și ușor de recunoscut.

4) Să fie foarte *divizibil,* astfel încât, împărțindu-l în cantități mici, să nu piardă nimic din valoarea sa.

5) Să aibă o valoare cât se poate mai mare sub un volum cât se poate mai mic, astfel încât oamenii să-l poată transporta ușor.

6) Să aibă o valoare cât se poate mai constantă și să nu fie supus variațiunilor dese și considerabile care se produc în valoarea altor obiecte.

Între toate lucrurile ce posedă oamenii, există numai unul singur care întrunește toate aceste calități, și care poate funcționa ca intermediar în toate tranzacțiile omenești. Aceste lucruri sunt *metalele prețioase, aurul și argintul.*

Aurul și argintul au o valoare proprie, independentă de calitatea lor de monedă. Sunt inalterabile, se conservă o eternitate fără a suferi cea mai mică deteriorațiune. Sunt omogene. Aurul și argintul sunt tot de un fel

pretutindeni. Nu există vreo deosebire între aurul scos din minele Californiei și între cel scos din minele Europei. Aurul și argintul sunt de o divizibilitate nemărginită, pot fi împărțite în cantitățile cele mai mici, fără a suferi vreo pierdere de valoare. Un dram[267] de aur împărțit într-o sută de părticele dă pentru fiecare părticică o a suta parte din valoarea totală. Aurul și argintul au sub un volum mic o valoare foarte mare. În fine, dintre toate lucrurile, aurul și argintul sunt cele care suferă cele mai mici variațiuni în valoarea lor, fiind întotdeauna o proporțiune foarte constantă între cantitățile de aur și argint ce se scot din mine și între trebuința ce are societatea de metalele acestea.

Astfel, vedem că numai aurul și argintul întrunesc toate calitățile pentru a servi de intermediu în tranzacțiuni, de monedă, și toate popoarele au adoptat ca printr-un instinct ambele metalele prețioase, când au ajuns la un grad oarecare de civilizațiune.

Niciodată, nici chiar în timpurile cele mai barbare, oamenii nu au putut să se priveze[268] absolut de orice fel de monedă; ei au adoptat întotdeauna un obiect oarecare, pentru facilitarea tranzacțiunilor. Astfel, în *Sparta* se întrebuința *fierul* ca monedă, în Roma, în timpurile primitive, *arama* sau *bronzul.* În Rusia, până în timpul lui Petru cel Mare, se întrebuința ca monedă *pielea.* Chiar și atunci când au început a se servi de metalele prețioase ca monedă, oamenii nu s-au servit de ele sub forma sub care se servesc acum, ci de bucăți de aur și argint, care nu aveau o formă regulată și care se cântăreau la fiecare tranzacțiune.

Astăzi încă, *chinezii* întrebuințează metalele prețioase sub formă de bucăți de aur și argint sau sub formă de praf de aur. Am enumerat calitățile pe care trebuie să le întrunească un obiect pentru a putea servi ca monedă. Dacă vom recapitula ceea ce am spus, vom înțelege îndată cât de defectuos a trebuit să fie și cât de mult a trebuit să îngreuneze tranzacțiile moneda care consta în *grâu*, *piele, aramă*, *bronz* etc. O condițiune esențială pentru un obiect folosit ca monedă este aceea de a fi generalmente primit de fiecine[269], ca posedând eu acel obiect să pot să-mi procur prin schimb orice alt obiect de care aș avea nevoie. Pe urmă, acel obiect trebuie să aibă o valoare foarte mare în proporțiune cu volumul său, pentru a fi ușor transportabil, trebuie să se

conserve bine etc., etc. Toate aceste calități esențiale nu le posedă nici grâul, nici pielea, nici bronzul, nici arama, nici alt lucru pe lume, în fine, în afară de metalele prețioase, *aurul* și *argintul.* Chiar atunci când ajung popoarele a se servi de aceste două metale ca monedă, însă numai în bucăți diforme, în praf, tranzacțiunile suferă foarte mult. Să ne închipuim că eu aș poseda o bucată de aur sau o cantitate oarecare de praf de aur.

Eu am nevoie de o mierță de grâu. Intru în tocmeală cu un neguțător de grâu și ne învoim ca el să-mi cedeze grâul de care am trebuință, în contra a *trei dramuri și jumătate* de aur. Când venim la plată, eu trebuie să-i dau o bucățică din aurul meu, neguțătorul trebuie să-i verifice calitatea, să se încredințeze dacă metalul ce-i ofer este într-adevăr aur și dacă are calitatea promisă de mine. Pe urmă, trebuie să-l cumpănească[270], pentru ca să nu capete mai puțin decât ne-a fost tocmeala. Am luat ca exemplu că vreau să cumpăr o mierță de grâu, care are o valoare destul de însemnată. Când ne vom scoborî însă la obiecte mai mici, de care avem trebuință în toate zilele, precum, de exemplu, o cutie de ace, o bucățică de ață, câteva coli de hârtie, o cutie de chibrituri etc., dacă ar trebui la fiecare cumpărătură a unui asemenea obiect mic să tai o cantitate corespunzătoare în valoare din bucata mea de aur sau de argint, să-i verificăm calitatea, să o cumpănim, câte inconveniente interminabile, câtă pierdere de timp ar rezulta. Tranzacțiunile între oameni ar fi atât de incomode, încât acest dezavantaj ar paraliza toate calitățile excelente pe care le posedă aurul și argintul pentru a servi ca monedă. De aceea, când societățile ajung la un grad oarecare de civilizațiune, atunci guvernele intervin pentru a înlătura aceste inconveniente și a facilita tranzacțiile, iar această intervențiune este operată printr-o măsură foarte simplă. Guvernul împarte aurul și argintul în porțiuni mai mari sau mai mici, astfel încât să poată servi la tranzacțiile cele mai obișnuite, dă fiecărei porțiuni o formă hotărâtă, de ordinar, forma rotundă, și însemnează pe ea greutatea sa totală. Aceste cantități de aur și argint, fabricate de guvern în modul indicat, sunt monedele noastre ordinare, care circulă între oameni și mijlocesc toate tranzacțiile. Am zis că guvernul trece pe fiecare monedă greutatea ei totală. Aici este însă de observat că, la fabricarea monedelor, se introduce întotdeauna pentru soliditatea monedei o cantitate oarecare de

aramă și de alte materii străine. Această amalgamare a aurului și a argintului cu alte materii străine se numește, în limbajul tehnic, *aliaj.* Aceste materii străine nu se socotesc însă niciodată în valoarea adevărată a monedei. De aceea, guvernul care fabrică monedele trece întotdeauna, pe lângă greutatea totală a monedei, și greutatea adevărată a aurului sau a argintului conținut, subtrăgând aliajul. Valoarea aceasta reală, indicată alăturea cu greutatea totală, se numește *titlul* monedei. De exemplu, când spunem despre un obiect de argint sau despre o monedă de argint că are N. *14* sau N. *18,* acest fapt nu vrea să exprime altceva decât că, din greutatea totală a acelui obiect, a acelei monede, a *patrusprezecea* sau numai a *optsprezecea* parte e aramă sau altă materie, care nu are nicio valoare, iar restul tot argint curat. Astfel, rolul guvernului se mărginește la a constata numai adevărata valoare a monedei, se mărginește la a constata numai că cutare monedă numită *galben,* sau *rublă,* sau *franc* conține o anumită cantitate de aur sau de argint amestecată cu o anumită cantitate de aramă. Acesta este un certificat dat de guvern fiecărei monede pe care o pune în circulațiune, cu scopul de a facilita tranzacțiunile; adică un individ, care cumpără cel mai de nimic obiect, nu trebuie să mai stea cu piatra de încercat și cumpăna în mână[271]. Așadar, guvernul nu dă monedelor vreo valoare, ci *constată* numai adevărata valoare pe care acestea o au pentru comoditatea tranzacțiunilor. Guvernul nu poate să dea unei monede o valoare arbitrară, deoarece moneda nu e altceva decât o *marfă,* ca toate celelalte mărfuri care fac obiectul tranzacțiunilor în mijlocul societății. Nu trebuie să facem nici cea mai mică diferență între grâu, carne, pâine, lemne, postav, fier etc. și între aur și argint sub formă de monedă. Precum obiectele acestea enumerate mai sus au o valoare cu totul independentă de voința guvernului, asemenea și moneda. Când cheltuielile producției unui obiect vin a se mări, atunci și valoarea obiectului merge sporind; când cheltuielile producției se împuținează, atunci și valoarea sa merge scăzând. Când trebuința de un obiect e mare și cantitatea disponibilă ce se oferă pe piață e mică, vedem îndată că se suie prețul acelui obiect; și *vice versa,* când se oferă cantități mari dintr-un produs oarecare și numărul doritorilor de a-l cumpăra se împuținează, atunci vedem deodată că și prețul său scade.

Moneda e supusă acelorași reguli generale ca toate mărfurile. Când cheltuielile producției scad, scade și valoarea monedei; când cresc, crește și aceasta din urmă. Când metalele prețioase se oferă în abundență mare, valoarea lor merge tot diminuând și *vice versa.* Chiar raportul în care stau aurul și argintul împreună e supus acestor legi. Dacă se înmulțește deodată cantitatea monedelor de aur în circulațiune, și cantitatea monedelor de argint stă pe loc, consecința inevitabilă e că valoarea aurului scade în raport cu argintul, adică, o cantitate egală de aur cumpără acum mai puțin argint decât înainte. În mod similar, când argintul se înmulțește, iar cantitatea aurului rămâne staționară, rezultatul este că valoarea argintului în raport cu aurul scade, o cantitate egală de argint cumpără mai puțin aur decât înainte. Astfel, precum guvernul nu poate, prin simpla sa autoritate, să fixeze valoarea unui obiect, să zică, de exemplu, că mierța de grâu se va vinde de astăzi înainte cu cinci lei, carnea, cu un galben ocaua etc., precum nu poate să facă o asemenea lege, pentru că nu s-ar ținea nimeni de ea[272], asemenea nu poate nici să spună că o anume monedă va avea de astăzi înainte îndoit mai mare sau pe jumătate mai puțină valoare decât a avut până acum; nu poate, pentru ca valoarea fiecărui obiect rezultă din libera dezbatere și din aprecierile respective ale cumpărătorului și ale vânzătorului, și nu poate fi supusă niciodată vreunei intervențiuni guvernamentale. Repet, așadar, că moneda e o marfă ca toate celelalte mărfuri și supusă legilor generale care guvernează valoarea.

Cu toată simplitatea acestui adevăr, acum recunoscut de toți cei care au oarecare noțiuni despre principiile fundamentale ale economiei politice, asupra niciunui lucru nu a planat mai multă confuziune, nu au căzut guvernele în erori mai de neiertat, decât asupra acestuia, iată cum:

S-a zis și s-a crezut că moneda ar fi un *semn al valorii*, cu alte cuvinte, că aurul și argintul sub formă de monedă nu ar avea o valoare *proprie,* a lor, ci numai o valoare *convențională.* Astfel, când eu cumpăr o bucată de pâine din târg pentru un leu, leul acesta ar fi numai *semnul* valorii pâinii, în timp ce, după adevărata teorie, acest leu este *echivalentul* valorii pâinii. Există într-adevăr un fel de monedă care are o valoare convențională, adică, a căreia

valoare adevărată e mult mai mică decât aceea care consimt oamenii a-i da; această monedă e moneda de aramă. Această monedă are o valoare de două sau de trei ori mai mare decât ar trebui să aibă după valoarea aramei brute; dar cauza pentru care oamenii primesc arama în monedă peste adevărata sa valoare este că, dacă valoarea nominală ar fi numai cât valoarea adevărată, atunci moneda întrebuințată pentru tranzacțiile cele mici ar fi foarte grea și incomodă. Aceasta este o concesie, o excepție de la regulă, făcută de societate numai în privința comodității. Pentru ca să se poată menține această valoare nominală, trebuie însă ca moneda de aramă în circulațiune să nu depășească niciodată trebuințele ce au oamenii de ea. Îndată ce un guvern fabrică o cantitate mai mare de monedă din aramă decât aceea de care are trebuință o țară pentru comerțul cel mic, valoarea nominală a monedei de aramă începe a scădea, până ce ajunge tot pe un picior cu valoarea sa adevărată[273]. Cu excepțiunea monedei de aramă, toată moneda de aur și argint nu e un semn, ci un echivalent al valorii, găsindu-se, cum am zis, tot pe o linie cu orice altă marfă. Această idee eronată, că moneda ar fi doar un semn, doar un lucru cu o valoare convențională, a dus guvernele pe căile cele mai rătăcite, le-a dat nenorocita dorință de a altera de multe ori monedele, pentru a scăpa din crize financiare. Dacă un galben, de exemplu, au zis acei dibaci financieri[274], are o valoare convențională, de ce să nu facem galbenul mai mic, să conțină numai jumătate din cantitatea de aur pur ce conține astăzi? Valoarea sa va rămâne nestrămutată, adică, cu un galben pe jumătate mai mic se va putea cumpăra tot acea cantitate de obiecte care s-a putut cumpăra și până acum. Astfel, argumentau acei financieri care administrau fondurile publice; din nenorocire, se găsesc, cu toată răspândirea noțiunilor categorice ale economiei politice asupra monedei, și astăzi încă financieri care fac acest raționament. În momente de criză, când guvernul are absolută nevoie de bani pentru a nu face bancherut[275], și când toate mijloacele ce se pot întrebuința într-un asemenea caz, precum mărirea impozitelor, împrumuturi naționale, particulare, în fine, tot arsenalul dibăciilor financiare, au rămas zadarnice, atunci au recurs la acest expedient suprem și au început a

altera monedele. Care este însă întotdeauna rezultatul inevitabil al unei asemenea măsuri? Rezultatul este următorul:

Moneda fiind, cum am spus, nici mai mult, nici mai puțin decât o marfă, ea are o valoare independentă de autoritatea guvernului.

Deci, dacă guvernul începe a fabrica astăzi galbeni, care sunt numai jumătate atât de grei pe cât au fost până acum, atunci galbenii cei noi nu vor avea decât jumătate din valoarea galbenilor vechi, cu alte cuvinte, cu un galben din cei noi îmi voi putea procura de pe piață exact jumătate din cantitatea de obiecte ce-mi puteam procura înainte cu un galben. Toate obiectele vor avea o valoare nominală îndoită[276]. Negustorul, care îmi cerea ieri pentru un cot de postav, pentru o carte, pentru o mierță de grâu *un galben*, îmi va cere astăzi, tot pentru acele obiecte, doi galbeni, deoarece galbenul de astăzi nu conține decât jumătate din cantitatea aurului aflată în galbenul de ieri. Deși denumirea monedei e aceeași, valoarea sa adevărată a scăzut la jumătate. Guvernul poate să strige și să ne încredințeze cât îi place, în gura mare, că galbenul acesta de modă nouă trebuie să aibă aceeași valoare ca vechiul galbenul, fiindcă poartă același nume.

E în zadar! Publicul nu-l crede; fiind tot omul liber a pune mărfii sale prețul care îi place, nu va primi *de facto* moneda această nouă decât la jumătate din valoare. Așadar, o asemenea alterațiune a monedelor din partea guvernului nu poate avea niciodată alt efect decât că valoarea nominală a tuturor obiectelor are să meargă crescând exactamente în aceeași proporțiune în care valoarea monedei a scăzut. Dacă ar fi însă numai atât, o asemenea măsură din partea guvernului ar fi numai o glumă inocentă, o pierdere de timp. Din nenorocire însă, o asemenea măsură are întotdeauna consecințe funeste și iată cum:

Guvernul are creditori cărora le plătește rente anuale ca procent pentru sumele împrumutate, cu sau fără amortizație.

Dacă contractul stipulat între guvern și între creditorul său îndatorează pe cel dintâi a plăti celui din urmă atâția galbeni pe an, e evident că, dacă guvernul fabrică astăzi galbeni pe jumătate din valoarea și greutatea ce aveau ieri, creditorul e lipsit de jumătate din venitul său. Eu, creditor, am să capăt,

de exemplu, în fiecare an, o mie de galbeni de la stat, pentru capitalul ce i-am împrumutat. Mâine guvernul face galbenii cu jumătate greutate de aur; eu, cu o mie din acești galbeni noi, nu pot să-mi procur decât exact jumătate din ceea ce puteam să-mi procur până acum cu venitul meu; nu am însă vreun cuvânt de a reclama în contra guvernului, pentru că contractul meu vorbește de *galbeni* și *galbeni* mi se dau; deci sunt înșelat de jumătate din suma reală. Asemenea se întâmplă cu toți contractanții particulari, cu toți cei care au încheiat o învoială, prin care unul capătă dreptul de a stipula de la celălalt o sumă oarecare, exprimată într-o monedă cu un nume hotărât. Dacă această monedă este alterată, stipulantul capătă în valoare nominală tot atât, însă, în valoare *reală*, mult mai puțin decât ar fi trebuit să capete.

Prin asemenea procedee, se naște o perturbațiune generală în toate interesele economice ale societății, o incertitudine și o sfială mare în toate tranzacțiile, iar cei ce suferă mai mult din cauza unei asemenea stări de lucruri, unei asemenea catastrofe guvernamentale, sunt, de regulă, oamenii cei mai săraci, cei care au mai puțin de pierdut, lucrătorii care capătă un salariu nominal tot atât de mare, în realitate, însă, pe jumătate numai din acel ce căpătau înainte, și se văd, astfel, expuși la tot felul de privațiuni.

Am spus că ideea eronată că moneda e numai semnul valorii a împins pe guverne a altera monedele.

Acesta e numai primul grad al rătăcirii. Guvernele au fost destul de logice pentru a merge în argumentațiunea lor mai departe și a cauza perturbațiuni mult mai simțitoare în averea publică. Ele au zis:

Dacă moneda are numai valoarea aceea care ne place nouă a-i o da, pentru ce să întrebuințăm metalele prețioase, aurul și argintul, care costă foarte mult de extras, în fabricarea monedelor? De ce să nu luăm o materie care nu are în sine vreo valoare, care nu ne costă absolut nimic, de ce să nu facem din ea monedă? Această materie a găsit-o foarte degrabă. E hârtia! Astfel au ajuns guvernele a fabrica *hârtie-monedă (Papier mounaie*), crezând a îmbogăți, prin mijlocul acesta, pe toată lumea, fără vreo cheltuială. Însă guvernele care s-au dedat la asemenea expediente nu au întârziat a se convinge că bucățelele acelea de hârtie, deși garantate și iscălite de toate autoritățile guvernamentale, nu puteau să aibă vreo valoare în public,

deoarece chiar oamenii cei mai guvernamentali[277], cei care aveau o încredere oarbă în toate actele și în toate promisiunile guvernului, refuzau a atribui o valoare oarecare unui petic de hârtie, care nu avea în sine vreo valoare, numai pentru simplul fapt că guvernul dorea să i se atribuie o valoare.

Astfel, guvernele au înțeles că, pentru ca să poată circula în public, să fie primite drept monedă în toate circulațiunile, aceste hârtiuțe au nevoie de o garanție mai solidă decât simplele iscăliturі ale autorităților guvernamentale. Au început, așadar, a da drept garanție acestor hârtii diferite valori reale, precum domeniile statului, veniturile extraordinare ale statului etc., etc. Hârtiile acestea luau atunci natura unei obligațiuni contractate între stat și cel ce primea hârtia drept monedă, obligațiune care dădea celui din urmă drept ipotecă valorile reale aflate în proprietatea statului.

De exemplu, un stat avea domenii publice în valoare de *două milioane* de galbeni. El punea atunci în circulațiune hârtii de 100, de 50, de 10, de 1 galben până la concurența valorii totale a domeniilor, adică până la două milioane de galbeni. Acest fapt nu dorea să însemne altceva decât că eu, care am în mână o hârtie pe care a scris guvernul că are o valoare de una sută galbeni, nu am în mână numai o hârtie albă, ci o hârtie cu valoarea reală, pentru că guvernul poate răspunde în orice moment cu pământul ipotecat. Astfel s-au emis *asignații* în *Franța,* în *Rusia*, în *Austria* etc. Dacă guvernele s-ar fi ținut de promisiunea lor, adică dacă nu ar fi pus niciodată în circulațiune hârtii de o valoare mai mare decât valoarea domeniilor sau a veniturilor ipotecate, atunci, desigur, această hârtie și-ar fi conservat valoarea indicată pe ea, la fel moneda de aur și de argint, pentru că avea o garanție solidă; sau, chiar dacă și-ar fi pierdut ceva din valoare, ar fi fost foarte puțin în comparațiune cu cursul monedei de aur și argint; însă, din nenorocire, atunci când guvernele recurg la hârtia-monedă pentru a scăpa de crize financiare, ele nu se opresc niciodată la cantitatea de monedă promisă pentru care pot da garanții solide. Tentațiunea e prea mare. În câteva ore, se pot crea milioane numai cu ajutorul unei prese și fără ca publicul se poată cunoaște de îndată înșelăciunea. Astfel, dacă, de exemplu, un guvern anunță că va pune în circulațiune hârtie-monedă numai în valoare de un milion de galbeni, pentru care valoare pune drept ipotecă domeniile sale care au valoarea aceasta, în

scurt timp începe a pune în circulațiune îndoit, întreit, înzecit atâta hârtie pe cât e garanția. Am spus că publicul nu primește hârtia-monedă decât numai atunci când are siguranța că această hârtie e garantată de o valoare reală, numai când e încredințat că guvernul, vânzând valorile ipotecate, poate să răspundă în tot momentul în aur sau în argint valoarea nominală a hârtiilor ce se află în circulațiune[278]. Însă din momentul în care publicul simte că guvernul umblă cu înșelăciuni, că s-au emis mult mai multe hârtii decât poate rambursa[279], guvernul alienând fondurile sale, atunci confiența în solvabilitatea guvernului slăbește, iar efectul natural este că și valoarea hârtiilor merge scăzând la fiecare emisiune nouă. Acest fenomen s-a produs pretutindeni. În Franța, în 1791, când au fost creați asignații, au fost puse în circulațiune hârtii cu valoarea nominală de 400 de milioane de franci. Drept garanție, s-au ipotecat domeniile naționale. Însă, în scurt timp, emisiunea asignaților a ajuns la suma de *un miliard* și *două sute* de *milioane*.

Acest lucru s-a întâmplat în *1792,* la numai un an după introducerea asignaților. Guvernul a continuat să emită noi cantități de asignați, până când, în anul 1795, se aflau în circulațiune asignați reprezentând suma enormă de *patruzeci de miliarde* de franci. Ipotecate erau tot numai acele 400 milioane de domenii naționale[280], cu alte cuvinte, guvernul se afla în poziținea unui particular care are datorii cu zapise[281] pentru zece mii de galbeni și avere de o sută de galbeni, pentru a îndestula pe creditorii săi. Depreciațiunea asignaților fu enormă. La începutul anului 1792, depreciațiunea era de zece la sută, în anul 1794, de șaptezeci și opt la sută, adică, pentru un asignat cu valoarea nominală de *100* de franci, nu da nimeni decât *22* de franci în aur sau în argint. Încetul cu încetul, perechea de cizme ajunsese 30.000 de franci plătiți în asignați. În cele din urmă, asignații nu mai aveau absolut nici o valoare. Putea să aibă cineva milioane de franci în buzunar sub formă de asignați și să moară de foame. Aceasta e istoria asignaților[282] în Franța. Cam la fel se petrecură lucrurile în *Rusia*, numai că acolo depreciațiunea nu a fost atât de mare. Astăzi, avem un stat vecin cu noi care pătimește necontenit de boala monedei de hârtie. Mă refer la Austria. Finanțele sale s-au găsit pururea în starea cea mai proastă. Șarlatanismul monedei de hârtie garantată de

guvern nu s-a practicat nicăieri mai îndelung timp și într-un mod mai dezastruos pentru averea publică decât în Austria. A înăbuși libertatea oriunde se arată, a ține o armată de funcționari servili numai pentru a-și face mai multe creaturi, a cheltui banul contribuabilului, câștigat cu sudoarea frunții sale, pe lucrurile cele mai netrebnice și mai frivole, fără vreo responsabilitate, a se îngloda în datorii, a mări pe urmă impozitele, în fine, când a ajuns la limita extremă a artei fiscale, la limita aceea unde nu se mai află nimic, a fabrica monedă de hârtie, toate acestea sunt doar consecințele unuia și aceluiași principiu predominant, acte care se țin unul de altul prin forța logicii. Dacă a zis *Mirabeau* în cariera sa oratorică un adevăr, apoi acesta e: *Moneda de hârtie e orgia despotismului în delir.*

Influența dezastruoasă exercitată de fiecare hârtie-monedă asupra stării economice a unei țări poate fi ușor apreciată. Guvernul îi înșală mai dintâi pe toți creditorii săi, pe toți cei cărora e dator să le plătească o rentă anuală pentru că le dă o monedă care e departe de a avea pe piață valoarea indicată pe ea. În asemenea caz, se găsesc și toți particularii care au contractat cu bună credință împreună, mai precis, câștigă unul pe seama celuilalt, lucru care constituie pururea o schimbare artificială în condițiunile materiale ale oamenilor, schimbare care e întotdeauna funestă. Mai mult însă decât tuturor claselor societății, hârtia-monedă e funestă clasei lucrătorilor, adică tocmai acelei clase a societății care are mai puțin de pierdut, și care, printr-o mică scădere de salariu, e redusă de multe ori la cea mai cumplită mizerie. Cel care are case, moșie sau o altfel de avere poate să treacă ușor printr-o asemenea perioadă de criză financiară, fără să simtă prea mult. Poate, într-adevăr, să sufere pagube însemnătoare[283]; totuși, poate trăi în condițiuni materiale îndestulătoare, deși nu în abundență, ca înainte. Cu totul altfel stau lucrurile cu bietul lucrător, care nu are altă avere decât brațele. Un asemenea om nu are nimic în rezervă pentru a putea ține piept adversităților momentane, cu micșorarea venitului său. Toate resursele sale se mărginesc la salariul ce capătă în fiecare zi de la patronul său, pentru munca ce execută.

Așadar, când acest salariu este plătit într-o monedă de hârtie depreciată, când, de exemplu, în loc de cinci lei ce i se cuvin în aur sau în argint, i se plătesc cinci lei în hârtie, care nu au facultatea de a cumpăra mai mult decât

jumătate din obiectele ce ar putea să își procure cu această sumă în aur sau în argint, atunci e evident că viața sa trebuie să devină o serie de chinuri și de suferințe materiale.

În asemenea perioade de delir guvernamental, când cei ce administrează fondurile publice încep a fabrica hârtie-monedă și emit pe fiecare zi o cantitate mai mare, cu speranța de a îmbogăți casa statului[284], astfel încât această monedă artificială merge depreciindu-se pe fiecare zi, din cauzele ce am expus, în asemenea perioade, toate tranzacțiile sunt paralizate, cel puțin tranzacțiunile care au ca bază un spațiu de timp mai îndelungat.

Când ei vând un lucru cu condițiunea că vor primi plata peste câteva luni sau rânduri-rânduri[285], în cursul a câțiva ani, dacă nu există monedă de hârtie, ci numai de aur și argint, eu pot să-mi fac o socoteală foarte exactă referitoare la valoarea ce capăt pentru obiectul meu, pentru că aurul și argintul ca mărfuri, deși supuse schimbării de valoare ca fiecare altă marfă, motivată prin mărirea sau micșorarea cheltuielilor de producțiune, prin descoperirea unor mine noi sau prin secarea unor mine vechi etc., totuși conservă în cursul timpului o valoare destul de constantă. Însă când se află în circulațiune bucățele de hârtie, care au o valoare fictivă impusă de guvern, și a căror valoare reală se schimbă pe fiecare zi, eu nu pot ști niciodată cât am să capăt pentru lucrul meu.

Astăzi eu știu ce valoare reprezintă, de exemplu, o mie de lei în hârtie; știu acest lucru după cursul pieței; nu am decât a mă duce la primul bancher întâlnit cu hârtia mea de o mie de lei, pentru a o schimba în aur sau în argint: dacă-mi dă pe ea numai 500 de lei în aur sau argint, atunci știu că valoarea reală a hârtiei e tocmai jumătate din valoarea nominală indicată pe ea. De unde știu eu însă ce va fi mâine sau poimâine? Poate că valoarea hârtiei va scădea la a treia, la a patra, la a zecea parte din aceea de astăzi, poate chiar să ajungă a nu mai avea absolut nicio valoare, a nu mai putea cumpăra nimic. Debitorul meu îmi plătește atunci cu niște bucățele de hârtie, se eliberează de obligațiunea sa, iar eu nu am nimic. De aceea, fiecare om, în asemenea perioade, vinde cu bani în numărătoare[286], nu acordă credit decât, poate, pe un foarte scurt timp, sau nu vinde deloc, și își ține marfa, așteptând timpuri

mai sigure pentru comerț. Această stare de neliniște, de incertitudine paralizează, cum am zis, în gradul cel mai mare tranzacțiile, paralizează comerțul în întru și în afară de țară[287], pune pe fiecare în neputința de a-și da socoteală în fiecare moment de aceea ce are, aduce, într-un cuvânt, cu sine o perturbațiune cumplită în toate relațiunile economice ale societății; asemenea perturbațiuni nu lovesc pe nimeni mai crud decât pe muncitorii cu ziua. În mod obișnuit, o asemenea criză în finanțele unui stat e mai totdeauna și înaintea mergătoare a unei revoluțiuni politice care aduce, prin vărsare de sânge și calamități cumplite, lucrurile iarăși în echilibrul lor natural. Emiterea de monedă de hârtie din partea unui guvern e întotdeauna semnul cel mai sigur de decadență, semn că guvernul a ieșit din sfera rațională a misiunii sale, că a intrat pe calea despotismului și a arbitrarului și, neavând îndestule mijloace, prin impozitele ordinare, pentru a susține sistemul de corupțiune guvernamentală, a fost nevoit a lua în ajutor înșelăciunea oficială de a face din hârtie ordinară monedă numai pentru a se mai putea ținea câtva timp. Asemenea expediente sunt ultimele convulsiuni ale unui organism care se dizolvă; niciunul dintre guvernele care au gustat din acest pahar nu au întârziat a simți efectul dezastruos al otrăvii ce conține.

Crearea de hârtie monedă fiind întotdeauna consecința unei rătăciri politice din partea oricărui guvern, răul se lecuiește prin rău, și, după cum am spus, revoluțiile sunt, de regulă, tristul, dar inevitabilul expedient prin care se aduc lucrurile iarăși în starea lor normală.

O eroare foarte răspândită în privința monedei, eroare care a fost cauza celor mai mari catastrofe și a fost una din cele mai mari piedici în cale progresului civilizațiunii în lume, este aceea că moneda, sau, mai bine zis, aurul și argintul care servesc la fabricarea monedelor, ar fi bogățiile sociale cele mai de căpetenie, cele mai profitabile societății. Această opiniune cu totul eronată a trecut din nenorocire și în practica guvernelor, și a adus cu sine un sistem întreg de măsuri, una mai arbitrară și mai funestă binelui public decât alta, luate toate cu scopul de a împiedica, pe de o parte, ieșirea de bani dintr-o țară și a facilita, pe de altă parte, intrarea de bani din străinătate în aceeași țară. Acest sistem se numea **Balanța Comercială.** Pentru moment, nu putem decât să atingem chestiunea aceasta aici, deoarece o vom

trata mai pe larg într-unul din capitolele viitoare, în care vom vorbi despre *libertatea comerțului.*

Eroarea aceasta, că aurul și argintul sunt bogățiile principale la a căror acumulare trebuie să țintească societatea mai cu deosebire, a provenit dintr-o cauză foarte ușor de înțeles, pe care *Adam Smith* ne-o explică într-un pasaj al opului său prin cuvintele următoare:

„Îndoita funcțiune ce îndeplinește banul, și ca instrument al comerțului, și ca măsură a valorilor, a dat naștere naturalmente ideii populare că banul singur constituie bogăția sau că bogăția constă în abundența aurului și a argintului. Fiindcă banul servește ca instrument pentru comerț, când avem bani, putem să ne procurăm mult mai degrabă lucrurile de care avem nevoie, decât am putea să o facem având orice alt fel de marfă. Noi găsim în fiecare moment că greutatea cea mare este de a avea bani: când cineva are bani, celelalte cumpărături nu întâmpină nici cea mai mică dificultate. Pe de altă parte, banul, servind ca măsură a valorilor, noi evaluăm toate celelalte mărfuri prin cantitatea de bani în contra căreia se pot schimba. Noi zicem de un om bogat că are mulți bani, de un om sărac, că n-are bani.

Vorbind despre un om econom, sau despre un om care are dorință de a se îmbogăți, zicem că iubește banii; și vorbind de un om fără grijă, cheltuitor, galanton, zicem că banii nu au în ochii săi nicio valoare. A se îmbogăți va să zică a câștiga bani.

Într-un cuvânt, în limbajul ordinar, *bogăție* și *bani* sunt privite ca două lucruri absolut identice”. Eroarea aceasta e foarte ușor de explicat. Un individ e într-adevăr cu atât mai bogat cu cât are mai mulți bani, deoarece, cu cât are mai mulți bani, cu atât are și o facultate mai mare de a-și procura în schimb o cantitate mai mare de obiecte utile. Eu care am, de exemplu, una mie galbeni venit pe an, pot să-mi procur exactamente o cantitate de două ori mai mare de lucruri utile decât un alt individ, care trăiește tot în același loc cu mine și care deține numai cinci sute de galbeni venit pe an.

Prin urmare, eu, cu o mie de galbeni, sunt de două ori mai bogat decât cel ce are numai cinci sute*;* acesta e un fapt incontestabil.

Însă ceea ce este adevărat pentru unul sau mai mulți indivizi nu este adevărat pentru societatea întreagă, deoarece cantitatea de monedă necesară

tranzacțiilor derulate în mijlocul societății e o cantitate limitată; dacă, prin urmare, cantitatea totală de numerar aflată într-o țară la un moment dat ar crește, societatea nu ar fi mai bogată, ci ar avea o greutate mai mare de aur și argint, fără a avea, astfel, și o valoare mai mare. Nu trebuie să uităm că moneda figurează mai cu osebire ca instrument al tranzacțiunilor. Însă tranzacțiunile dintr-o țară depind de o mulțime de cauze diverse: dezvoltarea de care se bucură industria, gradul de activitate a particularilor, spiritul de antrepriză ce domnește, facilitatea cu care se face comerț în întru și în afară, într-un cuvânt, de cultura generală a poporului; de aceea, numerarul de care o țară are nevoie depinde directamente de activitatea sa industrială și are limite naturale. Dacă moneda unei țări vine a se mări[288], astfel încât trece peste limita aceasta, cu alte cuvinte, dacă moneda unei țări se află în cantitate mai mare decât are țara aceea trebuință, atunci se întâmplă cu moneda de aur și argint ceea ce se întâmplă și cu fiecare altă marfă, adică, îndată ce se produce mai mult decât trebuie, mai mult decât se cere de către consumatori, atunci începe a se deprecia, a scădea în valoare. Aceeași cantitate de aur și de argint sub formă de monedă cumpără mai puține obiecte decât înainte. Pentru a ne convinge mai bine de adevărul, pot să zic palpabil, că aurul și argintul nu constituie bogăția unei țări, nu avem decât a lua un exemplu. Să ne închipuim că un om s-ar afla pe o insulă pustie, singur și lipsit de toate cele trebuitoare pentru existența zilnică, că ar fi înconjurat însă de movile întregi de galbeni. Oare am putea numi pe omul acesta bogat? Mă îndoiesc! La ce îi folosesc lui toate miile și milioanele de galbeni de care se vede înconjurat, dacă e condamnat a muri de foame uitându-se la ele? Fericirea nu constă în faptul de a avea mult aur și argint în sine, ci, din contra, fericirea constă în facultatea pe care o are cineva de a-și procura, *prin mijlocul* aurului și al argintului, toate acele obiecte care pot contribui a îndulci viața omului. Banul merită titlul de bogăție numai din cauza facultății ce are de a procura alte bunuri; când această facultate îi lipsește, nu mai e bun de nimic.

Dorința omului nostru, aruncat cu milioanele sale pe o insulă pustie, e de a mânca bine, de a fi bine îmbrăcat, de a avea o locuință bună, de a petrece împreună cu alți oameni. Ce-l încălzește pe dânsul privirea aurului său când acest metal nu este în stare a-i satisface niciuna din dorințe? El e omul cel

mai nenorocit. Asemenea e și cu societatea. Tendința ei constantă e de a-și ameliora starea materială, de a ajunge ca membrii săi să se hrănească mai bine, să se îmbrace mai bine, să locuiască mai bine, să guste mai multe plăceri, să se simtă din ce în ce mai fericiți. Cât de bine s-ar simți o țară când ar avea o cantitate enormă de monedă și lipsă completă de toate obiectele care sunt necesare oamenilor pentru viețuire și pentru o viețuire mai plăcută? Ea s-ar găsi absolut în poziținea omului nostru de pe insulă; ar fi inundată de aur și argint și ar vegeta în mizerie.

Așadar, bunul-simț ne spune că aurul și argintul nu constituie bogăția principală a unei societăți și că adevăratul interes al societății este de a ținti pururea la sporirea acelor obiecte care sunt în stare, prin ele însele, a satisface o trebuință simțită de oameni, cu alte cuvinte, la înmulțirea obiectelor utile, așadar, nicidecum la sporirea metalelor prețioase sub formă de monedă. Aș putea să citez o țară care excelează între toate celelalte țări prin mărimea bogățiilor sale, prin starea materială îndestulătore în care se află cei ce o locuiesc, și care, cu toate acestea, posedă foarte puțin numerar. Această țară *e Anglia.* Alăturea cu ea aș putea să pun o țară care posedă foarte mult aur și argint și care, cu toate acestea, se află în condițiunile materiale cele mai triste. Această țară e *Spania*, cea atât de favorizată de natură și atât de nenorocită. Repet ceea ce am zis la început: fiecare țară are trebuință de o cantitate limitată de monedă pentru facilitarea tranzacțiunilor. Această cantitate nu poate fi fixată *a priori*; ea variază după individualitatea fiecărei țări, după mișcarea industrială, după deprinderile oamenilor etc., etc. Tot ce vreau să constat este că trebuința ce are fiecare țară de monedă e *limitată.*

Să presupunem, de exemplu, că Franța ar avea nevoie de *patru miliarde* de franci pentru efectuarea tuturor tranzacțiunilor sale. Mai mulți economiști au făcut un calcul aproximativ și au ajuns la cifra aceasta. Cu alte cuvinte, Franța are nevoie de aur și argint sub formă de monedă în valoare de *patru miliarde* de *franci*, pentru ca să se opereze toată mișcarea sa industrială[289]. Să ne închipuim acum că, prin descoperirea unor noi mine sau prin alt eveniment extraordinar, numerarul se înmulțește în Franța, fără ca mișcarea

industrială să devină mai activă, să se lățească mai mult și să aibă trebuință de o cantitate mai considerabilă de monedă. Pentru ca să lămurim cazul, să presupunem că au fost importate în Franța *două* miliarde de franci, peste cele patru miliarde care se aflau înainte în circulațiune. Ce ar rezulta dintr-o asemenea înmulțire a numerarului, peste trebuința adevărată a țării? Un fapt foarte simplu:

Cele șase miliarde de franci, ce s-ar afla acum în circulațiune, nu ar avea decât valoarea celor patru miliarde de înainte, cu alte cuvinte, obiectul care costa înainte *un franc* ar costa acum un *franc* și *jumătate;* dacă s-ar fi importat în Franța patru miliarde, astfel încât tot numerarul disponibil să urce la opt miliarde, în timp ce țara are nevoie numai de jumătate din cantitatea aceasta pentru tranzacțiile sale, atunci valoarea monedei ar scădea la jumătate.

Un obiect pe care se plătea doi franci ar fi plătit acum patru franci; într-un cuvânt, Franța ar avea în greutate îndoit mai multă monedă decât a avut până acum; însă în valoare exactă, tot ceea ce a avut înainte. Prin urmare, nu s-ar îmbogăți nicidecum prin această înmulțire de monedă. Dacă s-ar descoperi astăzi mine atât de abundente de aur și argint, încât lumea întreagă să fie inundată cu monedă, ea ar merge tot depreciindu-se; când monedele ar ajunge a fi tot atât de abundente ca pietrele de pe drum, atunci nu ar mai avea absolut nicio valoare. S-ar uita cineva la aur și la argint, cum se uită astăzi la pietrele de pe drum. Nu trebuie să uităm: calitățile principale care fac astfel încât aurul și argintul să fie metalele cele mai potrivite pentru a servi la fabricarea monedelor sunt, mai întâi, *valoarea* proprie a acestor două metale și, în al doilea rând, mărimea valorii în comparațiune cu volumul, calitate care face că putem avea, putem transporta valori foarte mari, într-o greutate destul de mică. Când am vorbit despre monedele întrebuințate în timpurile primitive ale societăților, fabricate din *fier*, din *oțel*, din *piele* etc., am făcut observațiunea că, pe lângă multe alte inconveniente, dezavantajul cel mai mare al acestor monede era acela că, pentru a cumpăra un obiect de oarecare valoare, oamenii erați nevoiți să ducă banii cu carul.

Acest fapt presupunea dificultăți imense pentru toate tranzacțiile și paraliza cu o mână de fier comerțul. Prin urmare, dacă aurul și argintul ar deveni atât de abundente, încât ar inunda lumea, atunci și-ar pierde calitatea esențială pentru care se întrebuințează în lume ca monedă, de preferință tuturor celorlalte metale; această calitate este *raritatea.* Aurul și argintul ar ajunge a avea valoarea pe care o au astăzi fierul și arama; ar rezulta, pentru societate, întocmai inconvenientele și dificultățile care existau pe timpul când nu se cunoșteau monedele de aur și argint, iar dacă aceste două metale ar deveni atât de abundente încât nu ar avea absolut nicio valoare, ar ajunge, cum am spus mai sus, ca pietrele de pe drum, atunci nu ar mai putea servi de loc ca monedă, și am fi siliți a căuta o altă materie pentru fabricarea unui instrument de tranzacțiuni. Așadar, putem emite ca un principiu incontestabil că aurul și argintul sunt utile, procură un avantaj societății sub formă de monedă, numai întrucât aceste două metale circulă în lume în cantități limitate, astfel încât să conserve pururea calitatea lor esențială, adică aceea de a avea o valoare mare într-un volum mic. Îndată ce trec peste limita aceasta, ele încetează a fi avantajoase pentru societate.

Dacă am fi puși, astăzi, în fața următoarei alternative - fie să nu se mai descopere de acum înainte nicio mină nouă din care să se poată extrage aur și argint și să sece și minele existente deja, astfel încât societatea se fie redusă a se mulțumi cu moneda aflată astăzi în circulațiune, fie să se descopere secretul după care umblă toți alchimiștii, adică de a putea face aur din orice materie, dacă am fi puși, zic, noi, oamenii, în alternativa aceasta, nu ar trebui să ne gândim niciun minut și să optăm pentru cazul dintâi, adică să preferăm a vedea încetând cu totul în lume producția monedelor de aur și argint. În cazul acesta, cu cât s-ar înmulți tranzacțiile între oameni, cu cât s-ar lăți industria și comerțul, cu cât ar crește, prin urmare, trebuința după monedă mai multă, cu atâta ar merge și moneda existentă astăzi în lume de aur și argint crescând în valoare; în timp ce, din contra, în cazul când aceste metale ne-ar inunda, am fi degrabă lipsiți, din cauzele expuse mai sus, de un instrument atât de prețios al tranzacțiunilor. Nu e însă numai atât. Noi putem merge mai departe și putem susține că moneda de aur și argint, chiar în limitele în care circulă astăzi în lume, prezintă inconveniente destul de grave.

Avantajul monedei noastre este că ea poartă în sine o valoare *reală* cu totul independentă, nu o valoare *convențională.*

Și o coajă de copac ar putea servi ca monedă, ceea ce s-a și întâmplat în lume; însă atunci materia aceasta, care nu e bună de nimic și care, prin urmare, nu are vreo valoare, căpătă o valoare *artificială,* numai curat prin consimțământul social. O monedă de aur și argint, fiind făcută dintr-o materie care are foarte mare utilitate și care e rară, are o valoare *reală.*

Acesta este un mare avantaj și, totodată, un mare inconvenient, pentru că moneda aceasta costă mult de dobândit. O țară nu are decât *două mijloace* pentru a-și procura monedă de aur și argint: fie deține mine care îi oferă aceste metale, fie și le procură, în lipsă de mine, de la alte națiuni *străine*, prin intermediul comerțului, adică dând în schimb produse create prin industria sa, de care țara străină are trebuință. Numai acestea sunt mijloacele pentru a-și procura monedă. Și într-un caz, și într-altul însă, cantitatea de muncă, cantitatea de capital ce trebuie sacrificată de oameni pentru a dobândi aceste două metale prețioase e imensă.

Atunci când o țară posedă o mină de metale prețioase, ea are nevoie de multă muncă și capital pentru a le exploata. Dacă forța de muncă și capitalurile întrebuințate pentru acest scop ar lua o altă direcțiune, dacă ar fi întrebuințate pentru crearea unor obiecte care sunt directamente utile omenirii, precum alimente, stofe, locuințe, mobile etc., etc., ce ameliorare considerabilă ar rezulta în starea materială a tuturor? De asemenea, când o țară nu are mine, când e silită, prin urmare, a-și procura moneda trebuitoare de la alte țări prin mijlocul comerțului, câtă muncă trebuie să sacrifice, câte capitaluri trebuie să piardă în confecționarea acelor obiecte prin a căror vânzare primește bani în schimb? Să ne gândim numai la exemplul Franței, care, după cum am spus mai sus, are nevoie aproape de *patru miliarde* de *franci* în monedă, pentru mișcarea sa industrială. Ea nu posedă vreo mină și e silită să-și procure suma aceasta din afară. Franța a trebuit, așadar, să exporte din lăuntrul ei produse diverse create prin industria franceză, la valoarea enormă de *patru miliarde* de franci, numai pentru a căpăta acest instrument necesar tuturor tranzacțiunilor. Ce cantitate de produse utile ar fi rămas în

Franța și ar fi servit a satisface trebuințele poporului francez, dacă nu ar fi fost nevoiți a avea cu orice preț monedă de aur și de argint? Au trebuit să se priveze de o mulțime de obiecte utile, numai pentru a înlătura gravul inconvenient ce ar fi rezultat pentru țara lor, în cazul când nu ar fi avut deloc monedă și când ar fi fost siliți să recurgă la schimbul în natură (Troc en nature).

Pe lângă sacrificiul ce trebuie să facă o țară pentru a-și procura monedă, mai vine un alt dezavantaj. Chiar dacă ea și-a procurat moneda ce-i trebuie printr-un asemenea sacrificiu, ea nu este încă scăpată. Prin circulațiune, moneda metalică se deteriorează; frecându-se necontenit prin mâinile oamenilor, ea își pierde cu timpul din valoare. De aceea, vedem că aproape în fiecare an sunt retrase din circulațiune monedele roase, care și-au pierdut din valoarea lor inițială; prin topire, li se adaugă metalul necesar pentru a reveni la valoarea avută. Pot să zic că acesta este un impozit continuu, pus în sarcina societății, pentru ca ea să poată avea în cantitate îndestulătore moneda trebuitoare tranzacțiunilor sale.

Pe lângă aceste inconveniente, mai trebuie încă luat în considerațiune faptul că aurul și argintul sunt foarte costisitoare în circulațiune, ca instrument al tranzacțiunilor. Am spus că monedele primitive de care se servea societatea erau foarte incomode, din cauză că, având o valoare mică sub un volum foarte mare, oamenii erau nevoiți a transporta dintr-un loc în altul greutăți enorme, pentru a efectua plata unor obiecte de foarte mică valoare. Aurul și argintul excelează negreșit, între toate celelalte materii care ar putea fi întrebuințate ca monedă, prin mărimea valorii lor; totuși, când vine vorba de sume mari de trimis dintr-un loc în altul, cheltuiala transportului e destul de considerabilă. Dacă am putea face un calcul aproximativ privind sumele transportate în interiorul unei țări, numai în cursul unui an, am putea ușor să ne convingem că și în direcțiunea aceasta se consumă o mare cantitate de muncă și o mare cantitate de capital, care, întrebuințate în producția unor obiecte utile pentru oameni, ar putea contribui și ele foarte mult la ameliorarea condițiunilor materiale ale societății.

Iată în genere inconvenientele și dezavantajele monedei de aur și argint.

Ele au fost destul de simțitoare[290] pentru a da oamenilor de gândit și a le da impulsiunea de a căuta un remediu, de a proceda astfel încât societatea să nu fie lipsită de un instrument potrivit pentru tranzacțiuni și totodată să nu plătească prea scump acest avantaj. Oamenii au căutat mult și au găsit, în fine, acest remediu în ceea ce numim noi astăzi *hârtia de credit* (Papier de credit).

Ce este această hârtie de credit? Voi răspunde că hârtia de credit nu este nici mai mult, nici mai puțin decât o simplă obligațiune contractată între doi sau mai mulți indivizi. Unul promite, celălalt acceptă, iar obligațiunea e constituită. Eu sunt comerciant și cumpăr o cantitate de marfă de la un fabricant. Sunt silit să plătesc acestuia din urmă prețul mărfii în monedă de aur sau argint. Însă, în loc să fac acest lucru, cu consimțimântul său, îi dau un ordin asupra unui alt comerciant, care are, poate, domiciliul în altă țară și cu care eu mă aflu în relațiuni comerciale, prin care ordin, acesta din urmă este obligat a răspunde înfățișătorului[291] o sumă hotărâtă de bani. Un asemenea ordin înscris se *numește trată.* Sau se formează o asociațiune de oameni cu un capital oarecare și fondează un stabiliment comercial care se numește *bancă.* Eu pun în circulațiune hârtii pe care e înscrisă o sumă, 100, 1.000, 10.000 de *franci, galbeni*, *dolari* sau altă monedă, și, mai la vale, promisiunea că oricine se va prezenta la biroul băncii cu o asemenea hârtie va putea primi *în schimb* și *de îndată* valoarea indicată pe ea, în monedă de *aur* sau *argint.* O asemenea hârtie se numește un *bilet de bancă,* o *bancnotă.*

Tot astfel sunt puse în circulațiune și diferite alte hârtii, prin care un om privat sau o societate se obligă a plăti după oarecare timp, unei persoane hotărâte sau, în genere, înfățișătorului o sumă oarecare de aur sau argint. Toate aceste diferite obligațiuni, primite de public în loc de bani, constituie *hârtia de credit.* Mulți economiști au numit aceste diferite titluri, care circulă în mijlocul societății, *monedă de hârtie;* alții le-au numit *monedă fictivă.* Amândouă aceste denominațiuni sunt greșite. Semnul caracteristic al adevăratei monede este, precum știm, de a avea prin ea însăși o valoare *(valeur intrinseque)* independentă de orice denominațiune arbitrară; această calitate esențială lipsește titlurilor ordinare care se produc în comerț. Hârtia

pe care sunt scrise obligațiunile menționate mai sus nu are în sine nicio valoare; de aceea, nici nu poate fi numită *monedă.* De asemenea, nu poate fi întrebuințat numele de *monedă fictivă,* deoarece nu este vorba de vreo ficțiune. Eu sau un alt om privat, sau o asociațiune, se îndatorează, printr-un bilet înscris, a plăti înfățișătorului o sumă oarecare în aur sau în argint, la cutare termen; când cineva se prezintă cu acest bilet în mână, primește de îndată cantitatea de monedă promisă. Așadar, unde e ficțiunea? Adevărul este că hârtia de credit nu e nici *monedă* de hârtie, nici monedă *fictivă*, ci numai curat o obligațiune care circulă în mijlocul societății de la unul la altul, și se primește în loc de bani, întotdeauna când publicul are încredere în solvabilitatea aceluia ce este subscris. Dacă este să avem numaidecât un nume, apoi se poate foarte bine întrebuința numele de *monedă de hârtie,* însă întotdeauna cu rezerva ca fiecare să-și dea o socoteală exactă de natura lucrului și să nu o confunde cu adevărata monedă. Limba franceză are doi termeni pentru a exprima două specii deosebite de hârtii, care au rol de instrument al tranzacțiunilor fără a fi monede. Obligațiunile despre care am vorbit și care constituie *hârtia de credit* se numesc *Monedă de hârtie* (Monnaie de papier); hârtiile emise de guvern, însă cărora guvernul în timpuri de criză le dă o valoare artificială și un curs silit, hârtii care se pot numi cu drept cuvânt monedă *fictivă,* pentru că, de cele mai multe ori, promisiunile ce conțin sunt iluzorii, se numesc *hârtie-monedă* (Papier-monnaie). Este foarte important a nu confunda aceste două specii de hârtii și a ne da bine seama despre natura fiecăreia dintre ele. *Moneda* de *hârtie* este o obligațiune care-și trage valoarea de la confiența pe care promitentul o inspiră publicului și care hârtie poate fi primită în loc de bani, și se poate și refuza; *hârtia-monedă* este o bucată de hârtie care nu are nici o garanție solidă și care, în cele mai multe cazuri, trebuie primită de voie, de nevoie, pentru că guvernul îi dă un curs silit.

Este aici de observat că hârtia de credit e o invențiune a celor mai civilizate societăți. O țară trebuie să fi ajuns la un grad foarte considerabil de dezvoltare industrială, de activitate comercială, de abundență de capitaluri, de securitate politică pentru ca să se ivească hârtia de credit și să înlocuiască,

pe o bază mai largă, moneda metalică. La început, când societățile se află încă la vârsta prunciei, tranzacțiile se fac în natură, și dacă se întrebuințează vreo monedă, această monedă e fabricată din materii care nu întrunesc deloc calitățile ce se cer de la o monedă; de aceea, se nasc dificultăți imense, pe care le-am descris în mare parte, în tranzacțiile ce fac oamenii între ei. Când societatea face un pas înainte spre civilizațiune, atunci se introduce moneda de aur și argint, care figurează într-un mod exclusiv ca instrument al tranzacțiunilor. Toate cumpărările și vânzările se fac prin bani, iar dacă creditul se ivește din când în când pentru a înlocui moneda, acestea sunt întotdeauna cazuri excepționale, în care un om arată o deosebită încredere altui om, fără ca un asemenea act să servească drept normă altora. Când avuția socială crește, când instituțiunile sociale se perfecționează, când, într-un cuvânt, civilizațiunea ia proporțiuni mai serioase, atunci începe a circula *hârtia de credit* și a înlocui numerarul în tranzacțiuni.

Țara în care hârtia de credite e răspândită mai mult și procură societății cele mai mari avantaje e *Anglia.* S-a calculat că, după gradul imens de dezvoltare la care a ajuns astăzi creditul în țara aceasta, *nouă zecimi* din totalul tuturor tranzacțiunilor se derulează fără ca să fie trebuință de *un ban*, numai curat prin lichidarea și compensarea tratelor ce trag comercianții între ei, unul asupra altuia.

Surprinși de acest efect prodigios al creditului, astfel precum se manifestă în Anglia, și de avantajele imense ce prezintă societății, mulți economiști au mers atât de departe, încât au pretins că perfecțiunea ar consta în aceea ca moneda de aur și argint să fie cu totul înlocuită prin hârtie de credit, într-un cuvânt, să se retragă numerarul cu totul din circulațiune. Au fost făcute feluri de proiecte, toate având ca scop a da monedei de hârtie orice altă garanție pentru ca ea să fie primită fără sfială de oricine, cu excepțiunea garanției că va putea fi schimbată în bani. S-a propus pământul ca obiect care prezintă garanția cea mai solidă. Toate acestea sunt iluziuni!

Hârtia de credit nu are curs, nu este primită de public decât numai din cauza certitudinii ce o are fiecine că o va putea schimba, oricând va voi, în monedă metalică. Această încredere este garanția hârtiei de credit și cauza pentru care ea înlocuiește moneda. Îndată ce s-ar substitui acestei garanții o

alta, având ca bază vreun obiect, hârtia de credit trebuie să cadă, deoarece nu avem vreun obiect în lume care să întrunească toate calitățile pentru a servi ca instrument al tranzacțiunilor ca aurul și argintul. De aceea, putem formula ca fiind un adevăr de o foarte mare importanță în economia politică, că hârtia de credit poate să înlocuiască în *mare parte* moneda metalică de care are trebuință o țară pentru tranzacțiile sale, că nu poate niciodată însă să o facă să dispară cu totul, pentru că atunci și-ar pierde propria garanție.

Aici m-am mărginit la a indica rolul pe care îl joacă hârtia de credit în mijlocul societății. Adevărata ei natură o vom înțelege în legătura cu alte chestiuni, când vom trata, în capitolul următor, *creditul.* În capitolul despre monedă, ne mai rămâne numai o singură chestiune de tratat.

Aceasta este chestiunea intervențiunii statului în privința monedei.

Când am studiat natura monedei, ne-am convins îndestul că ea nu este decât o marfă, care are valoare proprie, ca fiecare altă marfă, valoare care depinde de cheltuielile producției, de trebuința ce se simte de monedă[292], în fine, de toate cauzele determinate care fac să se schimbe valoarea unui lucru în mijlocul societății; ne-am convins, apoi, că guvernul nu are niciodată posibilitatea nici de a mări, nici de a scădea întru cât de puțin valoarea unei monede, după cum nu are în mâna sa nici posibilitate de a mări sau scădea valoarea oricărui alt obiect.

De aici, pare să rezulte că guvernul nu trebuie să se ocupe deloc cu fabricarea monedelor, după cum nu se ocupă nici de fabricarea celorlalte mărfuri. Aceasta este, într-adevăr, opiniunea multora în ziua de astăzi, oameni care cer ca fabricarea monedelor să fie lăsată cu totul spiritului de întreprindere al particularilor: fiecare să fabrice monede din aur și argint, câte îi place și cum îi place și să-și caute cumpărători. Această opiniune pare a fi rațională și dreaptă în principiu, însă, în faptă, e foarte eronată și ar aduce rezultate cu totul pernicioase adevăratului interes al societății. Pe lângă opiniunea aceasta, există alta, care dorește intervențiunea guvernului în privința monedelor, însă numai în sensul ca guvernul să fabrice monede fără a le da un nume, ci doar constatând pe fiecare monedă greutatea ei și cantitatea de aur și argint curat ce conține, și abținându-se de a fixa raportul în care se află aurul și argintul în privința valorii lor respective, precum fac

guvernele astăzi. Când un guvern zice, de exemplu, că raportul argintului cu aurul este de 1 la 15,5, aceasta înseamnă că valoarea aurului e de cincisprezece ori și jumătate mai mare decât aceea a argintului, că o monedă de aur, care are de cincisprezece ori și jumătate mai puțin metal decât una de argint are absolut aceeași valoare ca aceasta din urmă. Aici, guvernul nu face decât să constate un fapt; el vede care este valoarea aurului în raport cu argintul și, după faptul constatat, reglementează fabricarea monedelor. Acest raport între aur și argint constatat de guvern se numește *raportul legal.* Cei ce se țin de această a doua opiniune doresc, așadar, ca guvernul să fabrice monedele, însă cu restricțiunea ca să indice pe fiecare monedă greutatea sa și cantitatea de aur sau de argint curat ce conține, și nimic mai mult, aici să se oprească intervențiunea guvernamentală.

Apărătorul principal al acestei opiniuni este celebrul economist *J. B. Say,* în Tratatul său de economie politică, capitolul al XXIX-lea. Amândouă opiniunile citate, din care fiecare are un număr de partizani între oamenii de știință și în public, sunt dictate de un spirit de individualism exagerat și de o dorință fără mărgini de a restrânge peste măsură sfera atribuțiunilor guvernului; amândouă opiniunile sunt, într-un cuvânt, eronate.

Adevărul este următorul:

Aurul și argintul sunt unicele metale care pot fi întrebuințate în fabricarea monedelor, pentru că întrunesc, mai mult decât oricare alt material, toate calitățile ce se cer de la un obiect pentru ca să poată servi, în mijlocul societății, ca instrument al tranzacțiunilor. Aceste două metale procură, prin urmare, societății un avantaj imens, pentru că, fără ele, oamenii ar fi lipsiți de factorul cel mai prețios al activității industriale și, prin urmare, al sporirii avuțiilor sociale.

Moneda de aur și argint are avantajul imens, asupra tuturor celorlalte materii care ar putea servi ca monedă, că este primită de fiecare om, fără deosebire. De ce? Pentru că, primind o monedă, fiecare știe ce are în mână, cunoaște valoarea sa, știe ce obiecte poate să își procure când va dori să o transfere altui om. Zic că fiecare știe acest lucru fără să mai știe să examineze de aproape moneda, deoarece guvernul, prin autoritatea sa, indică și garantează cantitatea de aur și de argint ce conține fiecare monedă, care se

află în circulațiune. Din această garanție ce dă guvernul fiecărei monede, rezultă repeziciunea cu care se pot efectua toate tranzacțiile, nefiind nevoie decât de a număra monedele, fără a examina vreodată calitatea și greutatea lor.

Să ne punem în cazul contrar și să presupunem că guvernul ar sta deoparte, cu totul indiferent la fabricarea monedelor. Fiecare om privat ar avea voie să fabrice monedă, după cum i-ar plăcea. Ar circula pe piață sute de feluri de monede, din care fiecare ar avea o altă compoziținue. Înșelăciunea nu ar întârzia a se introduce și ar începe falsificarea monedelor, a se lua altceva în loc de aur și argint sau a se pune mult mai puțin din aceste metale decât cantitatea indicată pe monedă. Într-o asemenea stare de lucruri, fiecare om, înainte de a primi o monedă, ar fi nevoit să stea să o cumpănească[293], să o încerce pe piatră, pe toate părțile ei, pentru ca să se încredințeze mai întâi de aur sau argint și, al doilea, cât conține moneda din aceste două metale. Cât timp ar pierde oamenii când ar fi nevoiți a repeta, în fiecare minut, această operațiune? Tranzacțiile ar deveni tot atât de dificile ca în copilăria societăților, când aurul și argintul nu se întrebuințau deloc ca monedă. Așadar, este evident că a da fiecărui privat voie să fie fabricant de monede ar însemna a da o libertate foarte pernicioasă interesului general al societății, pentru că ar avea ca rezultat a lipsi societatea de avantajele ce-i procură aurul și argintul întrebuințat ca instrument al tranzacțiunilor. Așadar, este de datoria guvernului de a menține aceste avantaje; acesta nu o poate face decât intervenind în fabricarea monedelor, astfel încât să ateste prin *marca* sa *greutatea* și *calitatea* fiecărei monede, pentru ca cel ce o primește să fie scutit de a o mai încerca. Acest fapt nu e însă de ajuns. Raportul în care se află valoarea aurului cu cea a argintului e supus necontenit la feluri de schimbări și oscilațiuni. Când producția argintului devine mai abundentă sau când modul de a exploata minele de argint se perfecționează, astfel încât cheltuielile devin mai puțin considerabile, atunci și valoarea argintului scade în raport cu a aurului. Asemenea e și cu aurul. Există o mulțime de cauze determinate care influențează valoarea unuia sau altuia din aceste două metale prețioase și fac să se schimbe raportul dintre ele.

Din această schimbare continuă, ar rezulta o incertitudine mare pentru toți acei ce contractează împreună, pentru că ar trebui ca cineva să stea întotdeauna și să cerceteze care este proporțiunea actuală între valoarea aurului și a argintului, pentru ca să știe câtă cantitate de aur și câtă cantitate de argint trebuie pentru a reprezenta una și aceeași sumă de bani. Există și un alt inconvenient. De vreme ce valoarea aurului și cea a argintului sunt necontenit supuse schimbării, e evident că debitorul, îndatorat prin obligațiune contractată să răspundă de o sumă de bani, va plăti întotdeauna în moneda depreciată, care are actualmente o mai mică valoare. Aceasta ar fi o nedreptate evidentă. Ar fi jignit interesul unuia în favoarea altuia și s-ar micșora confiența necesară pentru ca oamenii să contracteze împreună, pe un timp mai îndelungat. Aici nu există alt remediu decât ca guvernul să ia facultatea debitorilor de a plăti în moneda în care vor ei și să adopte *o singura monedă* în care să fie dator a plăti fiecare. Această măsură a fost luată de mai toate guvernele, statuând ceea ce se numește astăzi *moneda legală,* adică fiecare guvern a adoptat aurul sau argintul ca monedă obligatorie pentru toți, astfel încât cel ce datorează o sumă este silit a răspunde creditorului său întotdeauna în moneda aceea. Care din ambele metale trebuie ales ca monedă legală, aceasta este o chestiune controversată. Ar trebui ales metalul acela care e mai puțin supus variațiunilor în privința valorii sale; despre acest fapt, nu mai încape nicio diferență de opiniuni; însă marea problemă este de a statua dacă e aurul sau argintul acela care e mai puțin supus variațiunilor de valoare. Astfel, Anglia a optat pentru aur ca monedă legală, Olanda, Belgia, Portugalia, pentru argint etc.

Am putea rezuma în câteva cuvinte ceea ce am zis până aici despre intervențiunea guvernului în privința monedei.

Guvernul are ca datorie, pentru facilitarea și securitatea tranzacțiunilor, să indice și să certifice, prin marca sa pe fiecare monedă, *greutatea* ei și *cantitatea* de aur sau argint curat ce conține; pe urmă, are datoria de a fixa raportul ce există între valoarea acestor două metale, pentru ca oamenii să nu fie, în trebile lor, pururea în incertitudine asupra punctului acestuia; în fine, guvernul are datoria de a adopta un singur metal ca *monedă legală,* după

care să se reglementeze întotdeauna celălalt metal. În marginile acestea trebuie să se restrângă acțiunea guvernamentală. Din atribuțiunile acestea incontestabile, pe care le are guvernul cu privire la interesul comun al societății, nu rezultă nicidecum ca guvernul să devină fabricant de monedă și să conducă întreprinderea aceasta ca un speculant particular. Există un sistem care ne pare nouă a fi cel mai nimerit și mai practic; acesta este sistemul aplicat în Franța. Fabricarea monedelor se face pe seama antreprenorilor particulari, în otelurile monedei[294], care sunt proprietatea statului. Monedele se fabrică sub privigherea imediată a agenților guvernului. Nicio monedă nu este pusă în circulațiune până nu a trecut în prealabil de controlul guvernului, care trebuie să se încredințeze dacă aceasta posedă toate calitățile prescrise de lege, greutatea, cantitatea hotărâtă de aur sau argint curat, aliajul necesar, forma cerută etc. Antreprenorii acestor oteluri lucrează pe cont propriu, expuși fiind la pagubă sau câștig, ca fiecare alt antreprenor al unei întreprinderi comerciale. Ei cumpără aurul și argintul de la particulari, cu îndatorirea însă de a da celor ce oferă metale prețioase aceeași cantitate de monedă de aur sau argint în schimb, oprindu-și numai o mică retribuțiune, fixată de lege pentru cheltuielile ocazionate prin schimbarea aurului sau a argintului brut în monedă. În chipul acesta, guvernul își împlinește datoria ce are către societate de a garanta veridicitatea monedelor și evită totodată gravele inconveniente ce ar rezulta dacă s-ar face el însuși fabricant de monede. În Anglia, fabricarea monedelor este gratuită și se face pe seama guvernului; adică, oricine aduce o cantitate de aur și argint la otelul monedelor primește în schimb exact aceeași cantitate de monedă înapoi. Cheltuielile fabricării le suportă, în sistemul acesta din urmă, statul, ceea ce, după părerea noastră, este mai puțin just decât plata individuală adoptată de către sistemul francez.

Cap. IV Despre credit

Dacă ar fi să dăm definițiunea cuvântului *credit,* am zice că el, în cel mai larg înțeles, nu exprimă nimic altceva decât confiența[295] omului în om. Această încredere se exprimă în mijlocul mecanismului social prin aceea că individul care are capitaluri în mâna lui consimte a ceda întrebuințarea acestora celor care au nevoie de ele, cu alte cuvinte, a împrumuta capitalurile acestea sub promisiunea că le va căpăta înapoi după oarecare timp. Se zice despre o țară că are un credit dezvoltat când se fac multe împrumuturi; de asemenea, zicem de un individ că are credit, atunci când găsește ușor capitaluri de împrumutat.

Creditul se manifestă sub diferite forme. Când cineva împrumută altuia un capital, se presupune că are întotdeauna încredere în solvabilitatea acestuia din urmă; însă, pentru mai mare siguranță, împrumutătorul poate să ceară și oarecare garanții suficiente. Astfel, noi distingem trei forme sub care se manifestă creditul.

Sau cineva dă un capital împrumut numai în contra unui bilet iscălit, fără altă garanție decât moralitatea și onestitatea debitorului.

Sau cineva dă împrumut un capital, primind drept garanție o cantitate oarecare de mărfuri.

Sau, în fine, cineva dă un capital împrumut, primind drept garanție ipoteca asupra vreunui obiect nemișcător[296], care e proprietate a debitorului.

Împrumuturile ce se fac cu depozite de mărfuri sunt prea neînsemnate pentru ca să merite o atențiunea particulară. Asemenea și împrumuturile ce se fac sub ipoteci și care se numesc *credit funciar,* care e foarte util, însă de o aplicațiune foarte restrânsă. Rămâne, așadar, prima formă de împrumuturi, adică cele care se fac cu bilete iscălite, fără nici o garanție materială, și acesta e *creditul comercial* în adevăratul înțeles al cuvântului.

Cu toate că e foarte ușor a cunoaște avantajele creditului într-un caz special, adică atunci când e vorba de o persoană hotărâtă, care se servește de el într-un mod rațional, în speculațiunile sale, pe atâta e de greu, se vede, de a

preciza avantajele creditului când se generalizează chestiunea, când nu mai e vorba de o persoană hotărâtă[297], ci, în genere, de societatea în mijlocul căreia găsește aplicațiune creditul. Există puține chestiuni în economia politică asupra cărora s-au ivit mai multe controverse, și în care au mers oamenii de știință mai des de la o extremă la alta decât aceea a creditului. Unii au exagerat peste toate marginile puterea și avantajele creditului și au văzut în răspândirea sa, în mijlocul societății, adevărate minuni; alții, din contră, au negat cu totul această putere sau, dacă au recunoscut-o, au depreciat-o[298] de tot.

Puterea creditului este mare; însă nu e fără margini; nu trebuie nici să o exagerăm, nici să o micșorăm. Pentru mulți, avantajul principal al creditului e că se pune în circulațiune o cantitate mare de hârtie care ține loc de monedă; ei văd în aceasta o sporire mare a bogățiilor sociale.

Ei gândesc că, fiindcă stă în puterea fiecărui guvern de a emite monedă de hârtie în oricât de mare cantitate, creditul devine un izvor nesecat, din care se pot scoate bogății la infinit, fără să fie nevoie de cea mai mică osteneală. Nimic mai absurd. Este cunoscut faptul că bogăția nu poate consta în bucățele de hârtie, ci numai în valori reale, create prin munca omului. Adevărul este că hârtia poate să înlocuiască, până la un oarecare punct, moneda de aur și de argint, care se află în circulațiune. Moneda nu e altceva, după cum ne-am putut convinge, decât un simplu instrument al tranzacțiunilor. Rolul ei în mijlocul societății e numai de a înlesni schimburile între om și om. Acest instrument costă însă foarte mult de produs. Așadar, putându-se înlocui moneda metalică, cea costisitoare, cu hârtie, care nu costă mai nimic de produs, rezultă pentru societate un avantaj mare, o adevărată economie. Această înlesnire are însă marginile[299] ei. Îndată ce emisiunea monedei de hârtie trece peste hotarele ce-i sunt însemnate, astfel încât să piară orice garanție pentru contractanți, valoarea ei merge tot scăzând și ajunge, în fine, a fi absolut nulă. Este evident, așadar, că creditul sub formă de monedă de hârtie poate să înlocuiască până la un oarecare punct moneda metalică aflată în circulațiune și să aducă, astfel, un adevărat

folos societății; acest folos este însă mărginit, nu nelimitat, cum își închipuie unii. Iată ce zice *J. B. Say* despre credit[300]:

„Ce avantaje ne procură creditul? Iată-le: el procură, celui care are lipsă de capitaluri, capitalurile celui care nu știe sau care nu poate să le exploateze singur. El împiedică capitalurile de a rămâne sterile. Dacă un fabricant de postav nu și-ar vinde marfa unui negustor de postav pe credit, marfa i-ar rămâne în magazie. Confiența ce arată neguțătorului pune marfa aceasta mai degrabă la dispoziţiunea consumatorului.

.....

Creditul împiedică pierderile de timp. Creditul nu înmulțește capitalurile, ci ajută la mai buna întrebuințare a celor care există în mijlocul societății". Acestea sunt, într-adevăr, avantajele creditului, afară de încă unul care nu este enumerat de Say, mai precis acela că creditul dă, de cele mai multe ori, o întrebuințare bună capitalurilor adunate prin economie, lăsându-le se treacă din mâinile celor care nu sunt în stare a le exploata, în mâinile acelor care pot să le utilizeze prin munca lor.

Trebuie să recunoaștem că întrebuințarea creditului nu are nicidecum tendința de a înmulți capitalurile, ci are efectul de a face întrebuințarea acestor capitaluri mai constantă, mai generală, mai rapidă. Acest avantaj al creditului este de ajuns; el este pentru noi de cea mai mare utilitate.

A face întrebuințarea capitalurilor mai constantă, mai generală, mai rapidă nu înseamnă altceva decât a înmulți, a mări serviciile ce trage societatea din capital. Cu alte cuvinte, producția bogățiilor devine mai activă și, prin urmare, produsele mai abundente, şi partea fiecăruia dintre membrii societății la averea comună, mai considerabilă. Efectul practic al creditului este tot acela ca și când s-ar înmulți prin el capitalurile productive.

Există o frază care a ajuns un fel de axiomă în gura celor mai mulți oameni lipsiți de talentul și facultatea de a-și da bine seama de cele mai de pe urmă efecte ale unei instituțiuni. Această frază este următoarea: e mai bine ca cineva să lucreze, să speculeze întotdeauna cu capitalul său propriu, mult, puțin, cât posedă, decât se opereze cu fonduri străine, să se încurce în datorii, se plătească dobânzi peste dobânzi etc., etc. Din nenorocire, acest mod de a vedea lucrurile a molipsit și spiritul, în mod obișnuit, foarte judicios și foarte

pătrunzător al unui economist mare, al lui J. B. Say, care a ştiut atât de bine, s-ar zice, adevărata utilitate a creditului. Şi el s-a lăsat condus în eroare prin raţionamentul unei opinii false; în opul său, găsim un pasaj în care spune curat că, deşi creditul are o foarte mare utilitate, totuşi, el îşi închipuie o stare socială care ar fi încă mult mai avantajoasă decât aceea în care funcţionează creditul în toată libertatea sa. Această stare socială ar fi aceea în care nimeni nu ar avea nevoie de credit, când fiecare fabricant, fiecare industriaş ar avea tocmai capitalul suficient pentru a-şi conduce întreprinderea fără fonduri străine. Această opiniune este una dintre cele mai eronate; căci dacă ar exista o asemenea stare de lucruri, adică dacă fiecare s-ar mărgini la a exploata doar capitalul propriu, atunci, noi întrebăm, ce ar deveni capitalurile adunate prin economia acelor oameni care trăiesc în astfel de condiţiuni, încât nu sunt în stare să le utilizeze ei înşişi? Ce ar face uvrierii, funcţionarii, militarii, marinarii, oamenii de litere, artiştii, în fine, mulţimea aceea de oameni care fie posedă un capital prea mic pentru a putea întreprinde ceva şi sunt nevoiţi, prin urmare, să-l asocieze cu alte capitaluri, tot atât de mici, şi să-l încredinţeze pe urmă unei a treia persoane, care le plăteşte procent, fie nu posedă cunoştinţele, calităţile, aptitudinea necesare pentru a putea conduce o întreprindere industrială? Toate aceste capitaluri ar fi condamnate la o sterilitate eternă; nu ar aduce nimic proprietarilor, nu ar contribui cu nimic la înmulţirea mijloacelor de producţie ale societăţii şi, prin urmare, la ameliorarea condiţiunii sale materiale şi morale. O asemenea stare de lucruri, departe de a fi de dorit, e de condamnat, fiindcă ar constitui cea mai mare piedică în calea progresului şi civilizaţiunii. Interesul societăţii reclamă ca, din contra, creditul să se mărească cât se poate mai mult şi să contribuie la obţinerea celui mai mare profit posibil din capitalurile existente.

Creditul însă, pentru a se putea dezvolta cum trebuie într-o ţară, are nevoie absolută de o condiţiune. Aceasta este *securitatea.*

Securitatea este în genere condiţiunea *sine qua non* a oricărui fel de progres. Fără ea, omenirea stă pe loc sau merge înapoi. Unde lipseşte securitatea, nimic nu poate prospera; oamenii şi lucrurile se învârt încontinuu în acelaşi cerc vicios al barbarismului şi al ignoranţei, dovadă ţările atât de înzestrate de natură ale Orientului, unde domneşte mizeria şi întunericul,

numai și numai din cauză că lipsește securitatea. Dacă securitatea este însă în genere prima condițiune a civilizației, apoi ea e mai cu seamă condițiunea cea mai indispensabilă pentru existența creditului. Cineva care împrumută un capital trebuie să aibă certitudinea că debitorul își va ține condițiunile la care se obligă, că în caz de împotrivire sau de rea credință va găsi întotdeauna o lege dreaptă și executori imparțiali ai acestei legi, care îi vor face îndată dreptate fără cheltuială și fără pierdere de timp. Unde lipsesc aceste două lucruri, adică unde legea e rea sau oamenii chemați a o aplica, mizerabili, creditul nu se poate dezvolta.

El poate exista încă; se pot găsi încă oameni care să consimtă a împrumuta capitalurile lor altora; însă atunci își iau foarte mari precauțiuni, nu împrumută decât cu garanțiile cele mai solide, ținând, pot să zic, amanetul în mână și despăgubindu-se, printr-un procent enorm, de riscul la care se expun.

În această stare se află și țara noastră. Fără îndoială, ea nu e prea bogată în capital, în comparațiune cu alte țări. E săracă în capital; însă cu capitalurile pe care le avem, am putea să fim mult mai înaintați, dacă ele ar fi mai bine utilizate. Am fi mult mai înaintați în toate, dacă atâtea capitaluri nu ar ședea închise prin lăzi, neproductive, în loc de a fi întrebuințate de cineva în vreo întreprindere industrială și a aduce țării vreun folos. Din ce cauză? Numai pentru că lipsește creditul. Dacă vom cerceta mai departe motivul pentru care lipsește creditul, ne vom convinge îndată că motivul este insuficiența securității. Nu dorește nimeni să dea împrumut pentru că știe că va întâmpina mari greutăți în raport cu datornicul, dacă acesta s-ar întâmpla să nu fie om onest și ar voi să mănânce avutul străin. Legea nu e tocmai defectuoasă, dar ce folos dacă cei ce sunt chemați a o aplica nu au întotdeauna nici independența, nici imparțialitatea cerute pentru a da dreptatea cum se cuvine. Astfel, creditul se manifestă la noi numai sub forma *uzurarului*[301], care ascunde tot ce are și se agață ca lipitoarea de nenorocitul care are nevoie de banii săi, luându-i sută la sută, și sugându-i, astfel, cea de pe urmă pară. Astfel, fiecare preferă să-și țină capitalul în ladă, fără vreun profit, decât a-l da împrumut și a risca de a-l pierde; confiența, securitatea lipsesc în toate

tranzacțiile particularilor; din toate acestea rezultă o stare de stagnațiune, care ține foarte mult îndărăt dezvoltarea avuției publice.

Mai înainte de a gândi la fondarea unor instituțiuni de credit, ar trebui să ne gândim la următorul aspect: să facem ceva mult mai ușor și mult mai util, adică să facem ca legea să fie lege și ca cel care datorează să fie executat a plăti, iar să nu se târască bietul creditor luni, ani întregi prin tribunale și să sărăcească judecându-se pentru a-și căpăta dreptul. O asemenea reformă ar echivala, desigur, cu fondarea celei mai bune instituțiuni de credit.

Cap. V Despre bănci

Acele instituțiuni care sunt sufletul creditului sunt *băncile.* Ar putea exista creditul și fără ca să existe o singură bancă în lume, fiindcă, după cum am spus, piedestalul creditului e confiența omului către om. Prin urmare, oamenii pot să-și facă avansuri de capital, să se împrumute unul pe altul, îndată ce există confiența la mijloc, și fără ca să fie nevoie de intermediul unei bănci publice sau private. În cazul acesta însă, creditul ar fi foarte limitat, ar fi posibil numai între persoane care se cunosc bine. Băncile lărgesc sfera creditului și-l ridică la adevărata sa misiune în mijlocul societății.

Cele dintâi bănci care s-au înființat în lume au fost *bănci de depozit*; astfel, particularii depuneau fondurile lor disponibile în casa băncii, iar aceasta se însărcina de a ține un registru pentru fiecare, de a plăti și de a primi bani în numele lor; cu alte cuvinte, administrațiunea băncii lua locul unui *om de afaceri* al fiecărui particular, și drept retribuțiune, *banca* nu plătea vreun procent pentru valorile ce i se încredințau. Cea dintâi bancă de

depozit s-a înființat în *Veneția,* în secolul al XV-lea; aceasta este în genere cea dintâi bancă apărută pe lume.

Pe urmă, veniră băncile de *scont* și băncile de *circulațiune,* care, pe lângă serviciile făcute deja de băncile de depozit, au adăugat altele, mult mai importante și mai profitabile creditului. Acestea începură pe urmă a emite niște obligațiuni cunoscute astăzi la noi sub numele de *bancnote.*

Înainte de a descrie natura acestei hârtii de credit, noi vom indica numai în câteva cuvinte diferența care există între băncile *publice* și *private.* Bancherii particulari primesc sumele economisite de particulari, precum și acele sume care se găsesc neîntrebuințate, cu alte cuvinte, capitalurile disponibile ale particularilor și le dau industriei sub formă de împrumut, ei scontează biletele ale căror termene de plată nu au sosit încă, facilitează tranzacțiunile între comercianți, făcându-i să primească drept bani obligațiunile lor reciproce; în fine, ei schimbă și monedă. Pe urmă, bancherii privați se însărcinează de multe ori și cu ținerea socotelilor speculanților, deschizându-le ceea ce numim noi un credit, adică bancherul plătește pentru mine oricând îi dau ordin, încasează pentru mine oricând am să primesc vreo plată, și, la șase luni sau la un an, încheiem pe urmă împreună socotelile și vedem cât suntem datori unul altuia. Acestea sunt *aproape* toate operațiunile cu care se însărcinează în mod obișnuit bancherii privați. Utilitatea lor este ceva evident, care nu mai are nevoie de explicațiuni lungi.

Eu am bani de dat cu împrumut, nu cunosc însă pe nimeni care să-mi inspire îndestulă încredere, în a cărui solvabilitate să am îndestulă încredere, pentru ca să consimt a încredința un capital adunat poate prin munca mai multor ani. Să țin banii în ladă nu pot, pentru că nu-mi aduc vreun profit. Mă adresez, așadar, unui bancher, îi încredințez capitalul pe garanția sa, cu un procent hotărât, și sunt liniștit. Reputațiunea și averea bancherului îmi sunt îndestule garanții.

Asemenea când am nevoie de bani pentru a întreprinde vreo speculațiune, pentru a plăti vreo datorie sau pentru oricare alt scop, fiind chiar un om foarte onest, având chiar capitaluri mari angajate în întreprinderi comerciale, sau chiar avere nemișcătoare, dacă nu mă cunoaște nimeni sau nu mă cunosc cei care au fonduri disponibile, eu caut în zadar să mă împrumut,

căci nu voi găsi pe nimeni. Mă adresez unui bancher; acesta îmi face avansul fondurilor ce-i sunt încredințate de alte persoane, cu un procent ceva mai ridicat, poate, decât acela pe care e obligat să-l plătească el însuși, și astfel profităm toți trei, și acel care are bani de dat cu împrumut, și eu care caut bani cu împrumut, și, în fine, bancherul care face pe intermediarul între noi doi are și el profitul său.

De asemenea, eu am un înscris al unui comerciant foarte sigur, foarte bine reputat, care nu dă nici cea mai mică îndoială; însă termenul plății e de acum în trei sau în șase luni. Se întâmplă o catastrofă, sau se prezintă o ocaziune favorabilă de a face vreo speculațiune, iar eu am absolută nevoie de bani acum. Nu pot să aștept să sosească termenul înscrisului ce am în mâinile mele. Mă adresez unui bancher cu biletul în mână și acesta îmi numără de îndată banii, oprind procentul socotit de la acel moment până la termenul numărătoarei[302]. Această operațiune se numește *scont.* Iată că și mie îmi face bancherul un bine, pentru că mă înlesnește la nevoie, și lui însuși își procură un beneficiu, pentru că are ocaziunea de a plasa niște bani care, fără aceasta, ar rămâne sterili în lada sa, și nu i-ar aduce vreun profit.

Dacă am dori să caracterizăm în câteva cuvinte rolul ce joacă un bancher privat în societate și utilitatea ce rezultă din operațiunile sale, apoi am zice că avantajul principal ce rezultă din operațiunile bancherilor privați e că ei joacă rol de *intermediari* între cei ce au capitaluri disponibile și cei care au nevoie de aceste capitaluri. Ei fac posibil creditul între persoane care nici nu se cunosc, pentru că ei iau toată responsabilitatea asupra lor. Ei garantează cu propria avere celor care le încredințează capitaluri, el primește iarăși riscul vis-à-vis de persoanele pe care le împrumută.

Băncile publice fac aceleași operațiuni pe care le fac și bancherii privați. Și ele primesc depozite, iau capitaluri cu împrumut, împrumută pe alții, scontează bilete al căror termen nu a sosit încă, se fac administratorii comercianților privați, plătind și primind plăți în numele lor etc., etc. Cercul[303] operațiunilor unei bănci publice este exact ca acela al unul bancher privat. Diferența este numai în circumferința, în întinderea acestui cerc.

Operațiunile, cercul întreprinderilor comerciale ale unui om privat, sunt întotdeauna restrânse, limitate. Confiența ce inspiră un om privat, fie ea oricât de mare, are o margine unde se oprește. Și bancherul privat, fie el oricât de bogat, aibă el oricât de bună reputațiune, are totuși un număr limitat de industriali, de capitaliști cu care poate intra în relațiuni comerciale, cu care poate face treabă. De multe ori, renumele unui bancher privat nu se întinde mai departe de barierele orașului în mijlocul căruia viețuiește; în afară, nu cunoaște nimeni numele său. Cu totul altceva este când o societate, o companie de capitaliști se însărcinează cu operațiunile unui bancher privat.

Ceea ce un om privat nu poate face niciodată, face o asemenea companie. Ea, prin publicitate, prin mărimea capitalurilor de care dispune, prin facultatea ce dă fiecăruia de a controla operațiunile sale și de a cunoaște întotdeauna starea finanțelor sale, prin întinderea relațiunilor sale, în fine, prin publicarea statutelor după care se administrează, care înlătură orice presupunere, orice îndoială despre onestitatea sa, prin toate aceste măsuri, o societate bancară inspiră publicului o încredere mult mai mare și aduce cu sine, prin urmare, avantaje cu mult mai considerabile decât cele pe care le poate procura o bancă privată. Mulți sunt care, oricât de întemeiat ar fi creditul unui bancher privat, totuși, nu consimt niciodată a-i încredința fondurile; îndată ce văd însă o companie mare, scrupulul lor dispare. Mai ales însă masa cea considerabilă de oameni, care fac economii mici, precum, comercianți mici, industriali, lucrători, și care doresc ca micile lor economii să le aducă un folos, se decid foarte greu a le confia unei bănci private și aleargă cu punga în mână la băncile publice, pentru că le inspiră mult mai multă încredere.

Când venim însă la circulațiunea titlurilor de credit, atunci putem să ne convingem de toată superioritatea ce are o bancă publică asupra unei bănci private. Am spus în ce constă operațiunea ce se numește *scont.* Eu am să iau o sumă de bani de la un comerciant peste trei luni de zile și păstrez pentru suma aceasta înscrisul său în mâinile mele. Am deodată nevoie absolută de bani*;* mă adresez unui bancher, iar acesta primește înscrisul în chestiune și îmi plătește banii susträgând dobânda până la numărătoare care se numește *scontă.* Operațiunea se numește *a sconta.* Ce face acum bancherul cu

înscrisul meu, care este acum al său? Îl trece și el către alții în loc de bani, punând însă mai înainte iscălitura sa pe el, ca garanție că dacă nu va plăti adevăratul datornic la termen, va răspunde el pentru suma indicată. Această operațiune se numește cu termenul tehnic *andosament.*

Cel ce primește înscrisul de la bancher drept bani poate, la rândul său, să-l treacă către a treia persoană, îndeplinind citata formalitate, adică punându-și iscălitura sa ca garant pentru cazul de insolvabilitate. Circulațiunea aceasta a înscrisului care înlocuiește moneda, în cadrul unei bănci private, nu poate avea din nenorocire o mare latitudine; căci nu sunt prea mulți oameni care cunosc pe acel ce e subscris în înscris sau pe bancherul care garantează plata sa. De aceea, de regulă, asemenea înscrisuri scontate de un bancher trec la o a doua, la o a treia, mult la o a patra persoană și pe urmă se opresc în portofoliul acestei persoane care face avansul capitalului și așteptă pe urmă până la termenul plății. Cu totul altfel operează o bancă publică. Ea scontează o obligație comercială și o pune în portofoliu. Cu ce o scontează însă? Cu monedă de aur sau argint, ca bancherul privat? Nicidecum. Ea scontează cu niște bilete ale sale, care țin loc de monedă. Aceste hârtii ce pun băncile publice în circulațiune, și care poartă numele de *bancnote,* nu sunt altceva decât niște obligațiuni *anonime* contractate de compania băncii. Pe un asemenea bilet e scris de exemplu 1.000 de franci. Ce va să zică aceasta? Va să zică că banca se recunoaște datoare cu suma de una mie franci către oricine va avea acest bilet în mâinile sale. Banca face însă ceva mai mult. Ea declară printr-un asemenea bilet că va plăti *oricui* l-ar prezenta, și *oricând* l-ar prezenta la birou, suma indicată în aur sau în argint, după placul înfățișătorului.

Aceste două îndatoriri ce ia banca asupră-și sunt exprimate prin cuvintele franceze: *A vue et au porteur.*

Fiecare bilet de bancă nu este decât o obligațiune, un înscris de datorie al companiei bancare, prin care se îndatorează a răspunde înfățișătorului în aur sau în argint, și *prima vista*[304] suma indicată. Când eu trec un asemenea bilet către o altă persoană, efectul este ca și când aș trece orice alt înscris sau bilet. Eu nu fac decât să cedez drepturile mele asupra băncii unui al treilea,

ca și când cedez un contract, un înscris sau vreo altă obligațiune oarecare. Care este acum cauza pentru care asemenea bilete de bancă sunt primite în circulațiune deopotrivă cu moneda metalică? Dacă ar fi să indicăm cauza într-un cuvânt, apoi am zice că nu e alta decât facultatea pe care o are *oricine* posedă un asemenea bilet în mână de a-l preface, oricând va dori, în monedă de aur sau de argint. Eu am un bilet pe care e însemnată suma de *1.000* de franci, și prin care administratorii băncii care au fabricat acest bilet se obligă, prin iscăliturile lor, față de mine, de a mi-l schimba, îndată ce mă voi prezenta cu el la birou, în contra unei sume de 1000 fr. în monedă de aur sau de argint, după placul meu. Această promisiune face să-mi dispară orice neîncredere, orice îndoială, orice teamă că biletul nu reprezintă o adevărată valoare, și pune acest bilet în categoria zapisului de datorie subscris de un comerciant mare, care are capitaluri considerabile, o reputațiune întemeiată, și asupra solvabilității căruia nu are nimeni nici cea mai mică îndoială. Precum un asemenea zapis e pretutindeni primit în loc de monedă, asemenea și biletul de bancă, cu deosebire însă că acesta din urmă are încă oarecare avantaje asupra celui dintâi, în primul rând, pentru că zapisul unui comerciant particular are întotdeauna un termen, măcar de câteva săptămâni, până ce e plătit, în vreme ce biletul băncii e plătibil în orice moment, și, în al doilea rând, pentru că, oricât de bogat și oricât de bine reputat poate fi un capitalist particular, totuși, el nu va fi niciodată în stare se inspire publicului confiența și să-i prezinte garanțiile ce îi prezintă o companie de bancă publică.

Toate acestea împreună fac astfel încât biletul de bancă este generalmente primit în toate tranzacțiunile ca ținând loc de monedă, și în valoarea întreagă care e însemnată pe el. Biletele de bancă sunt chiar mai căutate decât moneda metalică, pentru că sunt mai ușor de conservat și mai comode pentru transport. Dar acum pare întrebarea: care este garanția *reală* a acestor bilete? Ce face pe public a avea siguranța că banca va da întotdeauna aur și argint pentru biletele sale? Răspunsul este simplu. Garanția este capitalul cu care operează banca. Înainte de a se constitui o bancă, se formează o societate de acționari, din care fiecare dă în monedă de aur sau argint o parte din capitalul necesar pentru o asemenea întreprindere. De

exemplu, capitalul s-a fixat la *100.000.000* de franci. Această sumă se împarte în acțiuni de 5.000, de 1.000, de 500 fr., până când se acoperă tot capitalul. Când s-au adunat 100.000.000 de franci în lăzile băncii, atunci ea își începe operațiunile, începe a sconta și a emite bilete. Dar acum vine altă întrebare. Am zis că biletul de bancă are numai pentru aceea curs la fel ca moneda metalică, pentru că poate cineva să-l prefacă oricând în aur sau în argint, neavând decât a-și da osteneala de a-l prezenta la birourile băncii. Așadar, dacă banca, pentru fiecare bilet care se află în circulațiune, trebuie să țină în rezervă și cantitatea corespunzătoare de monedă metalică, pentru cazul în care cineva s-ar prezenta cu el și ar cere a-l schimba, care este folosul băncii din toată această operațiune? Iată folosul:

Biletul de bancă fiind, în starea normală, când o bancă se administrează cu onestitate, generalmente primit ca monedă, și chiar mult mai comod decât aurul și argintul, cineva nu se prezintă la biroul băncii pentru a-l schimba decât pentru două motive. Sau că are nevoie de trimis bani afară din țară, unde biletele băncii nu sunt primite, sau dacă sunt primite, nu au valoarea lor întreagă, sau dacă are nevoie, pentru tranzacțiunile mici, zilnice, de monedă mai mică decât biletul de bancă.

Zic că în starea de lucruri normală, numai aceste două motive aduc publicul la birourile băncii; căci în timpuri de criză, când se întâmplă vreo catastrofă, aleargă oamenii la bancă cu biletele nu pentru că au nevoie de aur și argint, ci pentru că încep a nu se mai încrede în promisiunile băncii, a se îndoi de solvabilitatea ei.

Astfel, în cursul ordinar al lucrurilor, numărul oamenilor care vin la bancă și prezintă biletele, ei cerând aur și argint, e foarte mic în comparațiune cu numărul celor care nu vin. De aceea, banca nu are nevoie de a ținea capitalul său întreg în lăzi, ci numai o parte, pentru a putea răspunde la cererile ordinare. Această parte a capitalului care rămâne întotdeauna neatinsă se numește *encaisse*[305] a băncii. Cât de mare trebuie să fie anchessa, aceasta este o chestiune asupra căreia s-a discutat foarte mult, asupra căreia însă nici cei mai dibaci finanțiști nu au putut ajunge la o soluțiune definitivă, fiindcă mărimea anchessei depinde de obiceiurile comerciale, de deprinderea ce au oamenii de a se servi de bancnote, de confiența pe care le-

o inspiră banca, de importanța comerțului cu țările străine, și, în fine, de o mulțime de cauze cu totul locale, a căror influență nu poate fi determinată *a priori.*

Generalmente însă s-a admis că o bancă trebuie să aibă întotdeauna în rezervă o cantitate de monedă care să corespundă unei treimi din valoarea totală a biletelor ce se află în circulațiune. Așa, de exemplu, când o bancă are bilete emise în valoare de *90.000.000* de franci, ea trebuie să aibă o *encaisse* de *30.000.000.*

Profitul băncii este acum ușor de explicat. Banca ia procent pentru suma de 90.000.000 de franci, adică pentru toată suma reprezentată prin biletele sale, fiindcă ea, întotdeauna când scontează un titlu de comerț, plătește în bancnote și oprește dobânda; pe de altă parte, ea ține un capital de 30.000.000 de franci inactiv, pentru care e obligată, la rândul ei, să plătească procentul cuvenit; prin urmare, toată operațiunea se reduce la faptul că ei îi rămâne curat profit anual procentul pentru 60.000.000 de franci. Există unele bănci, precum Banca Franței, care are întotdeauna în rezervă un capital mult mai mare decât a treia parte din valoarea totală a biletelor care se află în circulațiune, din cauză că administratorii vor să fie pregătiți pentru orice eventualitate și să aibă cu ce răspunde chiar în cazul când ar surveni o catastrofă, o panică financiară și oamenii ar alerga cu miile la biroul băncii, pentru a cere monedă de aur și argint. În cazul acesta, profitul curat ce rămâne acționarilor e mai mic, însă destul de considerabil.

Acum trebuie să discutăm, în acest capitol asupra băncilor, cea de pe urmă chestiune ce ni se prezintă, adică: poate o bancă să pună în circulațiune oricâte bilete îi place? Mulți au susținut afirmativa; această opiniune este însă una din cele mai eronate.

Orice emisiune de bancnote are limitele sale, limite care nu se pot stabili niciodată *a priori,* care se cunosc însă întotdeauna prin experiență.

Lectorul își va aduce poate aminte că, tratând despre monedă, am spus: cantitatea de monedă de care are nevoie o țară sau o localitate, pentru tranzacțiunile sale este limitată, fiindcă și tranzacțiile sunt limitate. Plecând de la acest punct de vedere, am spus ce ar rezulta dacă deodată moneda circulătoare s-ar înmulți astfel încât excede de două, de trei ori trebuința ce au

oamenii de ea ca instrument al tranzacțiunilor. Ea s-ar deprecia cum se depreciază orice altă marfă, atunci când cantitatea ce se oferă excede trebuințele consumatorilor. Limita emisiunii bancnotelor este chiar limita circulațiunii monedei metalice.

Biletele de bancă înlocuind, deci, moneda metalică, este mai mult decât evident că, trecând peste limita trebuinței ce au oamenii de monedă, vor începe și ele a se deprecia, ca aurul și argintul.

Să exprimăm cantitatea de monedă, de care o localitate are trebuință, printr-un număr, de exemplu, prin N. *100.*

Îndată ce biletele de bancă vor trece peste acest număr, vor începe a se deprecia. Se vor pune în circulațiune bilete de bancă în valoare de *200*, atunci fiecare bilet nu va avea în realitate decât jumătate din valoarea sa nominală, adică un bilet de *1.000 fr.* nu va mai face decât *500 fr.*

Se poate afirma chiar că biletele de bancă nu pot niciodată să înlocuiască de tot moneda metalică, deoarece oamenii vor avea pururea nevoie de monedă metalică pentru tranzacțiile cele mici, în care figurează o valoare mult mai mică decât aceea pe care o conțin cele mai mici bilete de bancă. Astfel, de exemplu, în Franța biletele cele mai mici sunt de *50 fr.* Toate tranzacțiile de mai puțin de *50 fr*. trebuie, prin urmare, efectuate cu monedă de aur, argint și aramă. Așadar, putem zice că, luând N. de 100 ca exprimând cantitatea de numerar trebuitoare unei localități, biletele de bancă nu vor putea ajunge, fără a se deprecia, decât până la numărul de *70* sau cel mult *80;* iar restul până la *100* va trebui să fie în monedă metalică.

Cap. VI Despre libertatea comerțului

Vorbind despre libertatea comerțului, trebuie să adoptăm două puncte de vedere. Mai întâi, cel al libertății comerțului în întrul unei țări, și, al doilea,

cel al libertății comerciale cu alte națiuni, a comerțului internațional.

Libertatea comerțului în întru, deși acceptată de mult timp de toți economiștii, nu a putut pătrunde încă pretutindeni în practica guvernelor.

În cele mai multe locuri, găsim puse dări pentru intrarea într-un oraș a unor obiecte, găsim că guvernul fixează prețul unor obiecte de primă necesitate, precum al cărnii și al pâinii, găsim că vânzarea unor obiecte e cu totul oprită în unele timpuri și pe unele piețe, și, în fine, multe alte regulamentațiuni[306] și restricțiuni.

Un singur principiu ar fi de ajuns pentru a justifica deplin libertatea comerțului, iar acest principiu este *libertatea individuală.* Din această libertate rezultă, prin forța logicii, dreptul de a munci. Dacă sunt liber, trebuie să am și dreptul de a mă ocupa cu munca ce îmi convine mai mult, bine înțelegându-se[307], fără a jigni întru cât de puțin dreptul altuia; căci, altminteri, existența societății ar fi imposibilă. Din dreptul *de a munci* rezultă în definitiv, iarăși prin forța logică, dreptul de a face cu produsul muncii mele orice îmi place, de a-l distruge, de a-l păstra pentru mine, de a-l vinde *oricui, oricând* și cu *orice preț* mă voi putea învoi, fără ca să poată vreun particular, nici guvernul chiar, să-mi pună cea mai mică piedică, să-mi impună cea mai mică restricțiune.

Din punctul de vedere al dreptului, chestiunea libertății comerțului este foarte ușor de dezlegat. Libertatea deplină a comerțului nu este decât o consecință logică a principiului proclamat de toate țările cu puțină civilizațiune[308], a principiului *libertății individuale.*

Însă să lăsăm deoparte principiul de drept și să avem în privire numai *utilitatea socială.*

Am avut ocazia de a arăta de mai multe ori, în cursul acestui op, imensele servicii ce-și procură oamenii unii altora prin mijlocul tranzacțiunilor. Am spus că motivul principal pentru care societatea civilizată e atât de superioară în totul societății barbare este că, în mijlocul celei dintâi, fiecare om se ocupă cu producția unui singur obiect, prin al cărui schimb își procură, apoi, toate celelalte obiecte de care are trebuință de la ceilalți oameni. Prin urmare, ce poate fi mai profitabil pentru societate decât de a

lăsa fiecărui om facultatea deplină de a-și schimba produsul muncii sale *cu oricine, oricând* și *ori*cum va dori, lăsând partea interesată să aprecieze singură împrejurările și să facă ceea ce pare mai nimerit.

Cel ce este împins de interesul său personal știe întotdeauna ce-i convine, mai bine decât guvernul sau orice altă autoritate care ar voi să se pună în calea sa, și să pună stavile liberei sale acțiuni. Ce este mai absurd și mai odios totodată decât a căuta prin mijloace artificiale a paraliza tranzacțiile între oameni, și, printr-un sistem de regulamentațiuni, a împiedica oamenii de a comunica împreună și a lucra în interesul lor propriu? Nu este ridicol de a sili pe cineva, care dorește să își procure un obiect, a trece peste o mulțime de baricade care i se pun în cale, și a alege drumul cel mai lung pentru a-și satisface dorința sa?

Adevărul este că stavilele ce se pun în multe țări încă libertății comerțului în întru nu rezultă atât din ignoranța guvernelor, cât din prejudecățile mulțimii poporului, care crede a vedea oarecare foloase în asemenea restricțiuni. Toate aceste foloase sunt în realitate iluzorii și pot fi dezmințite prin cea mai simplă observațiune.

Pretutindeni, articolele de primă necesitate au fost cele care au suferit mai multe restricțiuni, pentru care s-a crezut de cuviință a se inventa mai multe regulamentațiuni cu intențiunea de a le face mai abundente, și de a contribui, prin urmare, la sporirea stării materiale a mulțimii, care are absolută nevoie de ele. Aceasta a fost intențiunea; însă efectul nu a răspuns niciodată la așteptare.

Astfel, vedem că, în cele mai multe locuri, s-a fixat arbitrar, de către guvern, prețul unor obiecte, a fost impusă negustătorilor îndatorirea de a nu vinde acel obiect cu un preț mai mare decât cel fixat de guvern.

La noi, am văzut de multe ori guvernul fixând prețul *cărnii*, al *pâinii,* al *lumânărilor.* Pe aiurea, în timpul de recoltă rea, când se tem oamenii de foamete, guvernul crede că e de datoria sa a fixa prețurile cerealelor și a statua pedepse cumplite în contra celor care ar cuteza să vândă cereale cu un preț mai ridicat. Am putea întreba: de ce guvernele se cred îndreptățite să fixeze numai prețul anumitor obiecte și de ce nu fixează în genere prețul tuturor obiectelor? De ce nu se găsește în fiecare magazin câte un comisar de

poliție, care să taxeze toată marfa aflată la vânzare și să îl oblige pe negustor să nu vândă cu prețuri mai ridicate decât cele puse de guvern?

Dacă am formula o asemenea întrebare foarte logică, atunci ni s-ar răspunde că asemenea *măsuri salutare* se iau numai în privința obiectelor de *primă necesitate,* adică a acelor pe care orice om trebuie să le aibă pentru existența sa zilnică, pentru că interesul societății reclamă ca aceste obiecte să se vândă cu un preț cât se poate mai moderat. Dar să vedem acum ce rezultat practic pot avea asemenea măsuri. Dacă guvernul mă silește pe mine să vând cu un preț mai jos decât cheltuielile mele de producție, atunci e evident că am să mă desfac cu paguba mea de marfa pregătită[309] și am să încetez de a mai produce, fiindcă nimeni nu produce numai de dragul de a produce, ci pururea în vederea unui câștig pecuniar. Dacă, din contra, *maximul* fixat de guvern îmi aduce mie un profit foarte mare, atunci voi avea concurenți și am să fiu nevoit, prin rivalitatea lor, a scădea prețul mărfii mele; prin urmare, și într-un caz, și într-altul, fixarea unui preț maximum este o absurditate și, de multe ori, poate chiar să scumpească obiectele în loc de a le ieftini, fiindcă încetând oamenii de a mai produce, trebuința după acele obiecte merge din zi în zi crescând și valoarea lor de asemenea; venim atunci la constatarea unui adevăr vulgar care zice: că niciodată un lucru nu e mai scump, decât atunci când nu se găsește defel.

Când un guvern nu se mărginește însă numai la a fixa prețul unor obiecte, ci hotărăște și numărul celor care au voie de a-l vinde într-o localitate, precum se face acest lucru pentru *carne, pâine* etc., fixându-se numărul *măcelarilor* și al *brutarilor,* atunci, pe lângă o absurditate, mai face încă și o nedreptate revoltantă[310], introducând un monopol profitabil pentru două-trei persoane, și vătămător pentru sute alte persoane, analog monopolurilor pe care erau așezate vechile corporațiuni de meseriași și industriali, pe care le-am descris cu toate extravagențele și ridicolele lor. În rezumat, putem zice că între economiști nu mai există astăzi decât o singură voce pentru a proclama libertatea *absolută* a comerțului în întrul unei țări, ca fiind principiul cel mai salutar pentru dezvoltarea industriei și sporirea binelui material, și pentru a condamna fără nici o excepțiune orice fel de

restricțiune ce s-ar pune acestei libertăți. Acum toți oamenii de știință au înțeles că, pentru a ajunge la prețuri ieftine la obiectele de primă necesitate, pentru a evita mizeria sau cel puțin pentru a o atenua, nu trebuie restricțiuni, nu trebuie să oprim oamenii de a-și vinde produsele lor unde le place, nu trebuie să-i silim să vândă cu un preț hotărât, nu trebuie să-i oprim de a produce, ci, din contra, trebuie să le lăsăm cea mai mare libertate în mișcarea lor, să-i lăsăm să producă cât și când vor dori, să vândă oriunde și oricui vor dori, să pună singuri prețul mărfii lor și să se învoiască cu cumpărătorii așa cum înțeleg ei mai bine. Guvernul nu are nimic altceva de făcut decât de a garanta securitatea tranzacțiunilor, de a veghea ca dreptul nimănui să nu fie violat. Iată misiunea sa. Îndată ce merge mai departe, îndată ce dorește să-i pună pe producători și pe consumatori sub tutelă, și să se amestece în tranzacțiile lor, ajunge la rezultate cu totul contrare intențiunilor sale.

Toate acestea în ceea ce privește libertatea comerțului din întrul unei țări. Acum ne rămâne să vorbim despre libertatea comerțului *internațional,* adică între țări.

Libertatea comerțului internațional, adică între diferitele țări, este astăzi încă supusă celor mai multe prejudecăți din partea publicului, și celor mai multe restricțiuni din partea guvernelor. Aceste restricțiuni se produc sub formele cele mai diferite. Se pun dări mari pe intrarea produselor străine în țară, și se pune la graniță, spre acest sfârșit[311], pe picioare, o armată întreagă de amploiați, numiți *vameși,* pentru a preleva această dare[312]. De asemenea, se pun dări pe producția unor obiecte în întrul țării, pe exportarea lor afară din țară, se dau prime pentru fabricarea unor obiecte de preferință altor obiecte, se încheie tratate comerciale între guvernele diferitelor țări, care au ca scop a da industriei o direcțiune cu totul artificială, favorizând creațiunea unor obiecte și căutând a paraliza prin tot feluri de mijloace producția altora.

Cuvintele prin care se justifică deplin libertatea comerțului internațional sunt absolut aceleași pe care le-am invocat pentru justificarea libertății comerțului în întrul unei țări. Și aici vine, mai înainte de toate, principiul de drept, principiul proprietății și al libertății individuale. Dacă eu am creat un lucru prin munca mea, acest lucru este proprietatea mea, și nimeni în lume

nu are dreptul a mă opri de a face cu acest lucru orice îmi place. Eu pot să-l stric, să-l dăruiesc, să-l consum singur sau să-l vând unui alt om, după cum mă pot învoi cu el. Dacă am, prin urmare, dreptul de a vinde lucrul meu în întrul țării în care trăiesc, de ce nu aș avea dreptul de a-l vinde și unui om care locuiește într-o țară străină, cu alte cuvinte, de ce nu aș avea dreptul de a-l exporta? Cu ce drept ar putea să vină cineva și să pună stavilă voinței mele, să mă oprească de a trece lucrul meu peste hotar, sau să mă oblige a plăti o dare pentru această permisiune? Eu aș putea, cu drept cuvânt, să strig în cazul acesta de spoliațiune. Așadar, libertatea comerțului internațional e numai o consecință logică a dreptului de proprietate și se justifică de la sine.

În ceea ce privește utilitatea socială care rezultă din libertatea comerțului internațional, ea se recomandă de la sine, și nu are trebuință de comentarii lungi.

Ridicând toate stavilele ce se pun comerțului, toate taxele, toate dările, toate primele etc., etc., industria fiecărei țări ar intra pe drumul ei normal, adică, fiecare țară s-ar ocupa cu producția acelor obiecte pentru a căror creațiune e predestinată de la natură. O țară e ca și un individ, oamenii nu au o aptitudine egală pentru toate profesiunile.

Vedem că unul are mai mult talent pentru cutare industrie, altul pentru cutare altă industrie, unul are capitaluri mari, altul nu are nimic, decât brațele sale, unul e inteligent, silitor, prudent, altul e prost, leneș, ușor[313]; în fine, fiecare om are calități și defecte care-l fac apt pentru un fel de industrie și cu totul incapabil pentru o altă industrie. Ce s-ar întâmpla acum cu un individ, când cineva ar dori numaidecât să se apuce de o întreprindere industrială pentru care nu are nici mijloacele, nici aptitudinea necesară? Neapărat că ar lucra rău și ar pierde și banii, și timpul, care, întrebuințat într-o întreprindere mai potrivită cu individualitatea sa, i-ar aduce și lui, și societății un folos mare. Asemenea e și cu o națiune. Când un guvern caută, prin mijloace artificiale, să-i impună o industrie pentru care nu e aptă, pentru care nu se potrivesc condițiunile materiale, poziținea în care se găsește, atunci rezultatul este că acea națiune risipește și munca, și capitalurile, în timp ce, lăsând-o să lucreze în condițiunile sale naturale, după instinctul, după

poziţiunea sa, după talentele, calităţile şi defectele locuitorilor, ea ar putea trage din munca sa un profit foarte mare.

Fiecare naţiune ar avea atunci o specialitate, aşa cum are fiece individ în societate, căci atunci când nu suportă presiune din partea nimănui, îşi alege o specialitate care îi convine mai mult. Rezultatul ar fi că şi naţiunea, şi individul care se ţine de o specialitate, ar deveni mai dibace, ar lucra mai bine şi mai rapid. Produsele ar fi, prin urmare, mai ieftine şi mai abundente, cu alte cuvinte, starea materială a poporului ar simţi o ameliorare considerabilă. Mai este încă de observat că, producţiunea fiind mai activă, şi comunicaţiunile internaţionale cu alte popoare ar fi mai frecvente. Când se produce mai mult într-o ţară, şi comerţul cu celelalte ţări devine mai activ. Printr-o asemenea lărgire a comunicaţiunilor internaţionale, s-ar lărgi şi cercul ideilor, al cunoştinţelor omeneşti, s-ar propaga mai uşor principiile cele bune, s-ar naşte un spirit de înfrăţire între toate popoarele, simţind toţi că oamenii nu sunt făcuţi pe acest pământ pentru a se ucide, ci pentru a se ajuta unii pe alţii, s-ar împuţina cu mult războaiele crâncene, care, de cele mai multe ori, sunt o calamitate generală, ar pieri multe prejudecăţi, multe idei false care împiedică încă progresul în lume; într-un cuvânt, prin sporirea comunicaţiunilor internaţionale ar câştiga foarte mult cauza civilizaţiei morale şi intelectuale a popoarelor.

Cu toate aceste avantaje imense şi incontestabile, libertatea comerţului internaţional a avut foarte mulţi inamici, care au combătut-o cu tot felul de obiecţii. Astfel, s-au format, de-a lungul anilor, două şcoli, din care fiecare a combătut libertatea comerţului dintr-un alt punct de vedere. Aceste două şcoli sunt:

1) *Şcoala sistemului mercantil.*
2) *Şcoala protecţioniştilor.*

A.

Sistemul mercantil sau balanța comerțului

Prin cuvântul de *balanța comerțului,* partizanii acestui sistem în secolul al XVIII-lea înțelegeau diferența ce există între *importurile* și *exporturile* unei țări. Acești partizani plecau de la punctul de vedere că moneda de aur și argint este bogăția de căpetenie după care trebuie să alerge o țară și că, prin urmare, e în interesul unei țări ca importurile să fie întotdeauna mai mici decât exporturile, pentru că ei își închipuiau că prisosul mărfurilor exportate se soldează atunci în bani. Astfel, balanța comerțului era, după opiniunea lor, cu atât mai favorabilă unei țări, cu cât cifra exportațiunilor o covârșea pe aceea a importurilor. Orice obiect se importa într-o țară era, în ochii lor, o pagubă pentru țara aceea, pentru că ea era silită a-l plăti în bani. Ei numeau un asemenea comerț un tribut plătit străinului. Idealul unul comerț favorabil pentru dânșii era acela ca o țară să exporteze toate produsele industriei sale, să le dea străinilor și să capete îndărăt numai bani, nu alte produse. Toată rătăcirea aceasta venea de la ideea falsă ce își făceau partizanii acestui sistem despre rolul ce joacă moneda în societate, și, în al doilea rând, despre natura tranzacțiunilor. Despre monedă am discutat îndestul; am explicat pe larg ce rol joacă în tranzacțiuni și cât de mult greșesc cei care cred că în aur și în argint stă bogăția cea adevărată. În sistemul mercantil se găsește și o eroare fundamentală asupra naturii tranzacțiunilor. Când eu decid a face un schimb cu un alt individ, care poate fi scopul meu decât de a-mi procura prin acest schimb un obiect de care am, pentru moment, mai multă trebuință, care îmi este mai util, care are, prin urmare, în ochii mei, o valoare mai mare decât lucrul pe care-l dau? Acesta este întotdeauna motivul pentru care, în starea normală a minții omenești, se fac tranzacțiuni între oameni. Dacă nu ar crede fiecare om, care face un schimb cu un alt om, că lucru ce capătă face mai mult decât lucrul ce dă, atunci și-ar păstra lucrul său și nu și-ar mai da osteneala de a-l schimba. Prin urmare, se poate emite ca un adevăr fundamental că fiecare om care consimte la o tranzacțiune vede în actul

acesta un avantaj pentru sine. Ceea ce e adevăr pentru un individ singur e adevăr și pentru o sută, și pentru o mie de indivizi și pentru națiunea întreagă. Cum am putea, așadar, să admitem că o națiune ar putea vreodată să primească mai puțin îndărăt decât dă? În comerțul internațional, fiecare țară trebuie să primească mai mult decât dă, trebuie să importe mai mult decât exportă; căci altminteri, ar trebui să presupunem că o națiune este pururea insultată de o altă națiune, lucru cu totul absurd.

Partizanii balanței comerțului, când doreau să cunoască profitul ce trage o țară din comerțul său cu alte țări, luau registrele vămii în mână și comparau valorile exportate cu cele importate. Cu cât acestea din urmă erau mai mici decât cele dintâi, cu atâta țara trebuia să fie mai prosperă, după opiniunea lor. Pentru a demonstra într-un mod palpabil absurditatea sistemului balanței comerțului, mă voi servi de un singur exemplu:

Eu sunt negustător de grâu. Export grâu în valoare de zece mii de galbeni, de aici din țară la Londra. În registrele vămii, se înscrie grâul exportat în valoare de zece mii galbeni. Ajungând până la Londra, prețurile scad foarte mult și eu nu-mi pot vinde grâul decât pentru 5.000 de galbeni, cu care cumpăr zahăr și-l aduc înapoi în țară. Când zahărul intră în țară, se înscrie iarăși în registrul vămii o valoare de 5.000 de galbeni; cu alte cuvinte, eu, pentru 10.000 de galbeni exportați, am adus numai 5.000 de galbeni înapoi, prin urmare am pierdut curat 5.000 de galbeni, în speculațiunea aceasta. După balanța comerțului însă, în cazul de față țara ar fi câștigat 5.000.

De asemenea, dacă eu aș fi câștigat 5.000 în această speculațiune, adică dacă aș fi importat zahăr în valoare de 15.000, iarăși după teoria aceia, țara ar fi pierdut 5.000 galbeni, pentru că importul ar fi covârșit cu suma aceasta exportațiunea. „Există un mijloc minunat, a zis *Bastiat*, de a îmbogăți o țară după teoria balanței comerțului. Nu ar avea decât să exporte acea țară toate produsele sale, și îndată ce a trecut granița, să le arunce în mare.

Atunci nu s-ar mai importa nimica, iar țara ar fi câștigat tot ce a înghițit marea”.

B.

Sistemul protecționiștilor

Iată pe scurt esența acestui sistem: unii oameni au mare frică atunci când văd că comerțul unei țări cu celelalte țări este cu totul liber. Îngrijirile[314] lor se împart în trei direcțiuni diferite. Mai întâi, ei se tem ca străinii să nu ne *inunde cu produsele industriei lor*; în al doilea rând, ei se tem că industria națională nu va putea prospera dacă nu va fi încurajată prin înlăturarea concurenței străine, adică punând dări foarte mari pe intrarea produselor străine în țară; în al treilea rând, în fine, ei se tem că o națiune, neputând exercita pe teritoriul său tot felul de industrii, în caz de război, când îi vor fi tăiate mijloacele de comunicațiune cu celelalte țări, ea va fi lipsită de o mulțime de obiecte care îi sunt indispensabile, și că, astfel, ea va fi nevoită să-și sacrifice independența. Acestea sunt argumentele cele mai puternice de care se folosesc partizanii școlii protecționiste pentru a susține că trebuie puse stavile comerțului internațional, că trebuie luate măsuri energice pentru a opri intrarea produselor străine într-o țară.

În ceea ce privește tema inundării, ea este cu totul puerilă și nici nu merită o refutare serioasă. Când comerțul internațional nu ar fi deloc împiedicat, când ar putea să intre orice marfă, fără să plătească nimănui o pară, ce ar rezulta? Fiecare om s-ar ocupa cu industria care i-ar conveni mai mult, țara întreagă ar cultiva numai acele industrii pentru care ar fi pusă în condițiuni favorabile, ar produce mai mult, mai bine și ar schimba produsele sale cu străinătatea. De unde ne-ar veni inundarea? Popoarele străine ne-ar da produsele lor doar în măsura în care le vom da și noi pe ale noastre, cu alte cuvinte, nu ne-ar da nimic gratis. Și dacă s-ar întâmpla ca să primim în schimb de la străini mai mult decât le-am dat, acest fapt, departe de a fi o calamitate, ceva deplorabil, ar fi o adevărată fericire; căci ce poate fi mai plăcut decât de a căpăta obiecte utile *gratis.* O asemenea inundare ar fi de cel mai mare folos pentru o țară, mai ales pentru clasele de jos, clasele acelea

sărace, care ar vedea o mare ușurare când ar putea căpăta cu un preț mai ieftin toate obiectele de care au trebuință.

Argumentul cel mai tare al protecționiștilor în contra libertății comerțului este ceea ce ei au numit încurajarea *industriei naționale*. Trebuie produsele străine înlăturate cu totul, sau trebuie cel puțin supuse unei vămi enorme la graniță, pentru ca, astfel, o țară să fie nevoită a produce singură toate obiectele pe care era deprinsă să și le procure prin intervențiunea comerțului cu străinătatea. De exemplu, noi nu avem în țara noastră fabrici de postav, nu avem fabrici de mătase, de pânză etc. Aceste produse noi ni le procurăm din străinătate. Ce ar face acum protecționiștii pentru ca noi să nu mai cumpărăm aceste produse de la străini? Ar opri intrarea lor în țară cu totul sau ar pune o dare atât de mare pe intrarea lor, încât cu toate dificultățile, cu toate cheltuielile pe care am fi siliți a le face pentru a crea aceste obiecte în întrul țării noastre, totuși ne-ar veni încă mai ieftin decât acele aduse din străinătate. În felul acesta, am fi siliți să fabricăm aceste obiecte în țara noastră. Și care ar fi rezultatul unei asemenea măsuri? În loc de a avea cotul de postav cu *30* de lei, am fi siliți să plătim tot pe acel postav *40* și *50 de* lei; în loc de a plăti cotul de pânză cu 1 leu, l-am plăti cu 2 lei sau mai mult etc., etc. Și pentru ce? Pentru ca să ne satisfacem o vanitate puerilă și să putem zice că aceste produse sunt create în țara noastră, de compatrioții noștri. De multe ori, pentru a înțelege absurditatea, necuviința unei fapte, e de ajuns să i se restrângă sfera, să se scoată de pe tărâmul unui guvern, să se pună pe tărâmul unui om izolat și se va vedea ce proporțiuni ia atunci. Să luăm de exemplu un tâmplar care face mobilă și să presupunem că acest om câștigă cu industria sa zece lei pe zi. Acest om are casă, masă, haine. El își procură toate aceste lucruri prin profitul ce trage din industria sa. Să presupunem că tâmplarul nostru e un om original, care are raționamentul următor: Pentru ce să fiu eu sclavul croitorului și al cizmarului? Pentru ce să fiu silit a mă adresa întotdeauna lui, când am nevoia de a mă îmbrăca? Aceasta este o dependență intolerabilă; vreau să mă emancipez și să-mi fac singur aceste lucruri.

Așadar, tâmplarul nostru își cumpără piele, postav, instrumentele trebuitoare pentru cizmărie și croitorie și se pune la lucru. Ca unul ce nu e

deprins cu acest fel de muncă, trudește cumplit, pierde un timp prețios pe care l-ar fi putut întrebuința în industria sa; la urmă, după ce a gătit[315] de făcut cizmele și hainele, care trebuie să fie, după toată munca, diforme și rău lucrate, când își face socoteala, găsește că fabricarea acestor haine îl costă îndoit sau întreit mai mult decât cheltuia înainte, când le cumpăra de la cizmar și de la croitor. Are însă mulțumirea de a putea zice că sunt făcute de el. Oare ce am zice de un asemenea om? Desigur, că nu ne-am sfii a-i da epitetul de *nebun.* Ei bine, ceea ce în cazul de față, cu tâmplarul, se numește nebunie, își schimbă de îndată numele și se numește *prudență,* îndată ce un guvern oarecare ia rolul tâmplarului.

Când guvernul oprește cu totul intrarea unor produse străine, sau le supune la niște dări de intrare exorbitante, cu scopul de a sili numaidecât pe locuitorii unei țări să se apuce de o industrie care le este străină, numai pentru faptul că nu trebuie să stea într-o stare de dependență în fața străinilor, nu face oare atunci guvernul exact tot ceea ce face și tâmplarul nostru lipsit de minte, care refuză de a mai cumpăra cizmele și hainele de la cizmar și de la croitor? Și oare cine câștigă și cine suferă, cine pierde prin restricțiunile acestea, care se pun din partea guvernelor în calea libertății comerțului internațional? Câștigă doi, trei fabricanți care au monopol și îi silesc pe consumatori să le plătească atât cât cer. Cei ce pierd sunt toți consumatorii, iar când obiectul prohibit e un articol de primă necesitate, de care fiecare are nevoie, atunci suferă mai mult decât toți ceilalți clasa de jos, clasa cea săracă, clasa uvrierilor, a lucrătorilor cu ziua, care trăiește numai în chin și în suferințe și care e nevoită să plătească acel obiect mult mai scump decât l-ar putea avea, dacă i s-ar fi permis a-l importa din străinătate, fără a plăti vreo dare. Această numită încurajare a industriei naționale se reduce, așadar, în faptă, la o spoliațiune a claselor celor mai numeroase în folosul câtorva fabricanți.

Noi înțelegem că există unele industrii care trebuie încurajate, că există unele obiecte de care o țară are absolută necesitate și pe care, în multe cazuri, n-ar putea să le capete întotdeauna de la străini; de exemplu, *iarbă de pușcă*[316] sau *arme*, sau, în fine, alte obiecte care îi trebuie numaidecât. Dacă

aceste produse vin dintr-o țară vecină și se naște un război între ambele țări, și se taie toată comunicațiunea, ce poate face? O țară se poate găsi, într-un asemenea caz, absolut lipsită de orice mijloc de apărare. Înțelegem, așadar, ca guvernul să ia inițiativa, să caute prin diferite măsuri a încuraja industria națională și a provoca[317] la crearea acestor articole în întrul țării. În intențiunea aceasta, poate să pună dări mari pe intrarea acestor produse străine la graniță, însă întotdeauna cu restricțiunea ca asemenea dări, asemenea stavile libertății comerțului să fie menținute numai până când industria națională va fi atât de dezvoltată, și va fi ajunsă la o așa perfecțiune în crearea acelor obiecte, încât să poată concura cu fabricanții străini. Așadar, asemenea stavile pot fi justificate ca măsuri provizorii, care nu trebuie menținute o oră mai mult după ce scopul a fost atins. Din nenorocire, acest lucru a fost uitat pretutindeni și oriunde au fost puse taxe mari pe intrarea unor produse străine, în intențiunea de a încuraja industria națională, ca să ajungă la acea perfecțiune, acestea au devenit permanente și s-au transformat pe urmă din mijloace de încurajare, cum erau menite să fie, în *sinecuri* ale câtorva fabricanți leneși, monopoliști.

Astfel, din orice punct de vedere vom privi chestiunea, întotdeauna ne vom putea încredința că restricțiunile și stavilele, fie ele de orice natură, care se pun libertății comerțului între diferitele națiuni, sunt cele mai mari piedici care se pot pune progresului și sporirii binelui material al omenirii.

Impunând unei națiuni o industrie pentru care nu are mijloacele și aptitudinea trebuitoare, ajungem tot la rezultatul care se capătă când se pune prin forță un om la o treabă pe care nu o înțelege și pentru care nu e făcut. El face întotdeauna mai rău și mai scump. Când fiecare națiune s-ar ocupa doar de acele industrii care se acordă naturalmente cu condițiunile sale morale și materiale, și când ar avea deplina libertate de a-și procura produsele de care are nevoie, de la străini, cu prețurile cu care se poate învoi, atunci, fiecare națiune ar produce mai mult decât astăzi; produsele sale ar fi mai perfecte, mai ieftine, ar exista o mai mare abundență de toate cele trebuitoare, iar clasele sărace ar fi mult mai puțin nenorocite. De aceea, economiștii cei mai luminați se luptă de acum o sută de ani, din toate puterile lor, pentru înlăturarea stavilelor puse comerțului. În Anglia, exista un om mare, renumit

în toată lumea, care a format o sectă întreagă, care are membrii în *Parlament*, în *Camera Comunelor*, între jurnaliști, între miniștri etc., care sectă se luptă deja de patruzeci de ani pentru desființarea *vămilor* și pentru libera importațiune și exportațiune.

Această sectă se numește *Liga*, iar șeful ei este *Richard Cobden.*

Prin toate celelalte țări, oamenii de știință și prin scris, și prin grai necontenit fac propagandă pentru coborârea tuturor barierelor comerciale ce se pun între diferitele țări. Economia politică nu-și va fi împlinit datoria decât atunci când numele de *vameș* nu va mai exista și când lumea toată va fi o piață vastă, pe care fiecare om va putea cumpăra după cum îi va plăcea, de la cine îi va plăcea și vinde cui îi va plăcea.

Partea a III-a
Despre distribuțiunea bogățiilor

Cap. I Despre salariu

Cuvântul salariu, în accepțiunea sa cea mai largă, înseamnă o *retribuțiune* pentru un serviciu oarecare.

Prin urmare, în strictul înțeles al cuvântului, s-ar putea numi salariu și retribuțiunea ce capătă funcționarul statului, și aceea ce o capătă capitalistul pentru împrumutarea fondurilor sale, și retribuțiunea artistului, și a învățatului, în fine, orice retribuțiune care presupune un serviciu făcut cuiva, iar definițiunea cuvântului *serviciu* o cunoaștem încă de mai înainte.

Când este însă vorba de salariu în economia politică, atunci se înțelege numai retribuțiunea ce se dă clasei celei numeroase de oameni care lucrează prin fabrici, prin manufacturi, la câmp, oameni care, în limba franceză, se numesc *journaliers*, adică oameni plătiți cu ziua. De-a lungul acestui op, am vorbit despre o sectă de oameni care poartă numele de comuniști și localiști, care, între alte teorii fantastice, au susținut și aceea că, de fapt, capitalul este tiranul claselor muncitoare, că toată mizeria celor care lucrează cu ziua vine de la aceea că doar capitalistul e stăpânul situațiunii și că el dictează singur legea uvrierului și jurnalierului, reducându-i salariul, de regulă, la strictul necesar. Prin urmare, ei au ajuns a condamna și a anatemiza capitalul, considerând că el se află la sorgintea tuturor calamităților și închipuindu-și că, în realitate, clasele lucrătoare nu ar putea ajunge a fi fericite decât atunci când s-ar introduce un fel de asociațiune între capitalist și lucrător, astfel încât lucrătorul să fie interesat alăturea cu capitalistul la reușita întreprinderii industriale sau comerciale în care lucrează și să tragă din profitul întreprinderii o parte corespunzătoare cu munca sa. Comuniștii și socialiștii au văzut într-o asemenea asociațiune un progres eminent, pentru binele material al claselor lucrătoare:

Noi vom dovedi că această opiniune este total eronată și că instituțiunea salariului este cu mult superioară oricărei asociațiuni.

Dacă nu ar exista salariu, adică dacă un antreprenor de industrie nu ar plăti lucrătorilor pe care îi întrebuințează o sumă fixă pe fiecare zi de muncă, sumă independentă de profitul sau de paguba antreprenorului, atunci capitalistul ar da instrumentele de producție, lucrătorul ar da munca brațelor sale, și când produsul ar fi gata, atunci atât capitalistul, cât și lucrătorul și-ar trage partea proprie din profitul realizat. Dar cât de mare ar fi partea aceasta?

Va fi ea egală pentru toți? Acest lucru nu este posibil, pentru că atunci am avea comunism.

Îndată ce vom recunoaște însă că deținerea capitalului dă drept la o retribuțiune, noi nu înțelegem cum ar scăpa lucrătorii de tirania capitalului. Îndată ce vor fi capitaluri puține și lucrători mulți, capitalul de la sine ar deveni iarăși stăpânul situațiunii și ar dicta condițiunile întreprinderii; prin urmare, populația ar fi tot mizerabilă.

Iată inconvenientul principal al asociațiunii.

Se știe că fiecare întreprindere industrială are câștigurile și pierderile sale. Nu există vreo întreprindere pe lume care să dea profituri cu totul sigure, profituri asupra cărora să nu-și poată exercita influența vreo cauză perturbatoare, vreo catastrofă, care să aducă pagubă antreprenorului care și-a angajat capitalul în acea întreprindere.

Prin urmare, antreprenorul nu poate niciodată să-și plaseze tot capitalul într-o antrepriză, ci trebuie să oprească întotdeauna o parte din capitalul său în rezervă, pentru a avea cu ce trăi până când capitalul său îi va da produsele pe care le așteaptă. Dacă întreprinderea reușește, el își întoarce[318] tot ce a cheltuit și realizează încă și un profit, care e o retribuțiune dreaptă pentru sacrificiile sale și pentru riscul ce prezintă întreprinderea.

Dar lucrătorul ce face? El nu are capital în rezervă, el nu are vreo economie. Cu ce va trăi el până când munca sa va produce ceva? Cu ce se va hrăni, cu ce se va îmbrăca, unde va locui el până când antrepriza va începe a da un rezultat?

Să presupunem, de exemplu, că un capitalist dorește să zidească o casă de speculațiune. Până când casa va fi gata, până când se va usca, până când o va putea închiria, adică va vedea un rezultat din întreprinderea sa, poate să treacă un an întreg. El își rezervă îndestul pentru a trăi în cursul acestui an. Dar pictorul, tâmplarul, fierarul, lucrătorul cu mâna, care nu are capital, presupunând că ar exista asociațiune între el și capitalist, cu ce ar trăi el în cursul acestui an, până ar putea trage partea lor din profitul total al întreprinderii? Iată dezavantajul cel mare care a deșteptat de mult pe lucrători și i-a făcut să găsească o combinațiune mai practică și mai profitabilă pentru

ei. Astfel, lucrătorul s-a adresat capitalistului și i-a zis: „Dumneata ai materiale, ai instrumente, ai proviziuni. Eu, din nenorocire, nu pot să aduc în antrepriza dumitale decât munca brațelor mele și nu am cu ce aștepta până când vom putea vinde produsele împreună, și voi putea trage și eu partea mea din profit. De aceea, eu prefer să renunț la beneficiul extraordinar ce ar da întreprinderea și mă mulțumesc cu o plată fixă, în numerătoare[319] și îmi declin toată responsabilitatea, toată părtășia la pagubele ce ar putea rezulta din această întreprindere. Astfel, s-a introdus ceea ce noi numim astăzi salariu, formă de retribuțiune care e în folosul lucrătorului, pentru că îl protejează de orice pagubă, și care e totodată și în folosul întreprinderii, pentru că un om singur poate să conducă mult mai bine o întreprindere decât *50* sau *100* de asociați, din care fiecare ar avea o altă opiniune. Așadar, e evident că salariul este din toate punctele de vedere superior asociațiunii.

Acum ne rămâne o altă chestiune importantă de tratat, adică aceea de a determina cauzele care influențează mărimea salariului.

Munca este o marfă ca toate celelalte mărfuri. Și munca are variațiunile sale în valoare, și ea se retribuie astăzi mai bine, mâine mai rău, după împrejurări*;* și prețul muncii depinde, la fel ca prețul tuturor obiectelor, de o lege economică pe care am citat-o, când am vorbit despre valori, adică de raportul care există între cantitatea de muncă ce *se cere,* și între cantitatea de muncă ce se *oferă. Un* economist englez, domnul *Cobden,* despre care am vorbit mai sus, a dat acestei formule o formă foarte pitorească zicând „că salariul scade când doi lucrători aleargă după un stăpân și că salariul crește când doi stăpâni aleargă după un lucrător”. Aceste variațiuni în valoarea muncii provin, în definitiv, de la capital. Este cunoscut că sufletul industriei este capitalul, că, fără capital, producția e paralizată, că pe măsură ce capitalul e mai abundent, cu atât producția e mai activă. Prin urmare, cu cât capitalul unei țări e mai mare, cu atât și munca va fi mai bine retribuită. Dacă într-o localitate oarecare, capitalul sporește, iar numărul lucrătorilor rămâne staționar, atunci valoarea muncii sporește; dacă, din contra, capitalul rămâne staționar, iar populația crește, atunci partea fiecărui lucrător devine mai mică, cu alte cuvinte, salariul merge scăzând.

Iată ce zice J. S. *Mill* în *Principiile* sale de economie politică.

„Salariile, zice el, depind de raportul ce există între ceea ce se oferă și ceea ce se cere, sau – așa cum se zice adesea - de proporțiunea ce există între *capital* și *populațiune*. Prin populațiune, eu nu înțeleg decât acei oameni care-și vând munca, iar prin capital, numai capitalul *circulant,* adică partea aceea a capitalului destinată a plăti salariul lucrătorilor.

…….

Soarta claselor lucrătoare nu poate să se amelioreze decât printr-o alterațiune a raportului dintre capital și muncitori, alterațiune care trebuie să fie în avantajul muncitorilor, adică prin sporirea capitalului în proporțiune cu numărul lucrătorilor. Orice plan de ameliorare, care nu se sprijină pe baza aceasta, nu e decât o iluziune deșartă".

Chestiunea salariilor a fost în timpul modern, pot să zic, calul de paradă al mai tuturor economiștilor și al tuturor publiciștilor. Chiar cele mai multe din acele scrieri bizare ale comuniștilor și ale socialiștilor, care au inundat lumea și au fost cauza celor mai mari catastrofe politice, au avut ca punct de plecare chestiunea salariului. Iată motivul acestui fenomen:

Trebuie să recunoaștem că, în țările cele mai civilizate și tocmai în centrele cele mai populate, se găsește o clasă de oameni foarte numeroasă, care poartă numele de *proletari*, cu alte cuvinte, oameni care trăiesc de azi pe mâine, care luptă de multe ori cu cea mai cumplită mizerie și sunt expuși pieirii, din cauza lipsei de mijloace de existență. Proletariatul face parte, naturalmente, din clasa lucrătorilor cu ziua, adică, a acelor oameni care nu au alt capital decât brațele lor, și nu au alt venit decât salariul muncii acestor brațe. Am avut ocaziunea de a releva, într-unul din capitolele anterioare, că proletariatul oferă, în unele orașe mari, spectacole atât de întristătoare, încât mulți oameni, altminteri, luminați, însă prea ușor impresionabili de aspectul mizeriei celorlalți oameni, s-au servit de proletariatul orașelor mari ca de o armă, pentru a combate civilizațiunea modernă și a susține că lumea era mult mai fericită sub regimul patriarhal al secolelor trecute, decât sub exteriorul splendid al civilizației moderne, care ascunde atâtea suferințe și atâta mizerie. Am explicat atunci că o asemenea idee e foarte eronată, fiindcă lumea de astăzi e mult mai fericită decât lumea cea veche, fiindcă clasa lucrătorilor de

astăzi se află în condițiuni materiale mult mai bune decât în trecut, și am constatat că toată nenorocirea vine din faptul că, în orașele mari, mizeria e concentrată pe un spațiu foarte mic și bate, prin urmare, mai mult la ochi decât atunci când e răspândită pe un spațiu mai întins. Așadar, drept dovadă că într-o țară civilizată atât clasele lucrătoare, cât și poporul în genere se află în condițiuni materiale mult mai avantajoase decât într-o țară barbară, nu avem decât să comparăm producția unei țări civilizate cu aceea a unei țări inculte, pentru a ne convinge imediat că oamenii dintr-o țară civilizată produc mult mai mult, că, prin urmare, și partea fiecărui om din totalul avuțiilor sociale trebuie să fie mai însemnată.

Proletariatul joacă însă în lumea noastră de astăzi un rol foarte însemnat. Tocmai pentru că este concentrat în orașele mari, are și mai multă putere, și e mult mai periculos decât dacă ar fi împrăștiat. Este cunoscut că marile mișcări pornesc întotdeauna din centrele cele mai populate.

Revoluțiile își au cuibul mai întotdeauna în orașele cele mari, iar actorii acestor tragedii sunt, de regulă, lucrătorii. Când se întâmplă vreo catastrofă și ei văd că li se scade salariul, sau se văd deodată fără de lucru, lipsiți, prin urmare, de orice mijloc de existență, atunci spiritele lor, care, de obicei, sunt foarte amărâte, se agită. Nemulțumirea lor crește, iar ei, care au, din natură, un fel de antipatie în contra tuturor capitaliștilor, pentru că se cred a fi victimele lor, în asemenea timpuri, ajung la disperație[320] și iau arma în mână de mai multe ori în contra guvernului, pe care ei îl acuză întotdeauna ca fiind complice al mizeriei lor. Tocmai ca urmare a acestei atitudini excepționale a proletariatului în zilele noastre, toți oamenii de știință, toți oamenii de stat, toți demagogii, toți comuniștii, toată presa se ocupă de el, fiecare, din alt punct de vedere; însă întotdeauna cu intențiunea de a găsi un remediu în contra acestui rău, de a face să dispară proletariatul, făcând să sporească salariul lucrătorilor, astfel încât el nu numai să poată trăi în îndestulare, ci să aibă și un prisos pentru a pune ceva deoparte, a face mici economii cu care să poată trece timpurile cele rele. Astfel, au fost propuse diferite mijloace de-a lungul timpului.

S-a propus ca guvernul să fixeze un *minimum* al salariului, adică să determine un preț care să nu poate fi scăzut de vreun antreprenor de

industrie; de exemplu, ca de astăzi înainte niciun lucrător să nu poată avea mai puțin de *trei lei* salariu pe zi. O asemenea măsură ar fi cu totul absurdă și ar avea toate defectele și inconvenientele pe care le-am citat când am analizat prețul *maximum,* stabilit de guverne în multe locuri, pentru vânzarea unor obiecte de primă necesitate. Și în cazul de față s-ar întâmpla tot aceea ce am zis că se întâmplă și cu prețul *maximum;* adică, antreprenorul de industrie, când nu-i mai dă mâna de a plăti salariul impus de lege, închide fabrica și își concediază toți lucrătorii.

În cazul acesta, în loc de a primi un salariu mai mic și a simți numai o îngreunare în existența lor, nu mai primesc deodată nimic și se găsesc muritori de foame.

S-a propus încă ca guvernul să se facă fabricant și să deschidă ateliere în care să poată ocupa întotdeauna pe lucrătorii fără loc de muncă sau care primesc un salariu neîndestulător. Această încercare s-a făcut și au fost deschise ateliere numite *naționale,* în care statul fabrica diferite obiecte pe cheltuiala sa, numai pentru a da de lucru proletariatului. Care e rezultatul unei asemenea măsuri? Statul ocupă niște uvrieri și le dă un salariu pe care un fabricant particular nu îl poate da fără să se ruineze*;* prin urmare, statul trebuie să păgubească[321] numaidecât în asemenea întreprinderi, pentru că el nu are alte mijloace de producție decât cele de care dispun și particularii, și nici nu poate să pună în conducerea unei întreprinderi industriale mai multă economie decât un particular; din contra, vedem întotdeauna că statul, atunci când se face fabricant, produce mult mai scump decât particularii. Prin urmare, statul trebuie să fie în pagubă. Și cine plătește oare paguba aceasta? Negreșit că contribuabilii, pentru că statul nu are altă avere decât aceea pe care o adună prin impozite de la contribuabili. Așadar, toată operațiunea se reduce la faptul că plătește tot poporul; prin urmare, toate clasele sărace se privează de cele necesare pentru a da un ajutor momentan câtorva mii de oameni. Iar expedientul acesta, pe lângă faptul că e cu totul insuficient, e și cu desăvârșire inic[322].

S-a mai propus ca guvernul să ușureze munca lucrătorilor, fixând orele ce trebuie lucrate în fiecare zi și silindu-i pe fabricanți să nu-i împovăreze cu

munca peste măsura aceasta. Și acest expedient e fără temei, pentru că, într-un asemenea caz, antreprenorul micșorează de îndată salariul lucrătorului, iar guvernul nu ajunge la scopul său.

Într-un cuvânt, toate expedientele artificiale, propuse de diferiții oameni care s-au ocupat de chestiunea proletariatului, s-au dovedit toate impracticabile, cele mai multe având chiar, în practică, un efect cu totul opus intențiunii.

Singurul mijloc de a face să sporească salariul lucrătorilor și a-i pune, prin urmare, în condițiuni materiale mai avantajoase, a împuțina proletariatul, este de a face să sporească capitalul într-o țară. Putem trece în revistă toate maximele, toate principiile economiei politice, putem să examinăm chestiunea din orice punct de vedere vom dori, dar vom fi fatalmente siliți să ajungem la concluziunea că mărimea salariului nu depinde de nimic altceva decât de mulțimea capitalului disponibil. Unde există capital mult, spirit de întreprindere dezvoltat și brațe puține, acolo salariul e mare, iar lucrătorii trăiesc bine. Unde e capital puțin, spiritul de antrepriză amorțit și brațe multe, acolo lucrătorii trăiesc rău, se luptă cu chinul și cu suferința.

Toate legile și toate combinațiunile din lume nu vor putea schimba acest adevăr.

De aceea, putem enunța ca un principiu sacru că unicul mijloc de a scăpa de proletariat și de a îmbunătăți soarta lucrătorului este de a face tot ceea ce ne consiliază economia politică pentru a produce sporirea capitalului și a ajunge, după spusele lui *Cobden,* la o stare de lucruri în care să alerge *doi stăpâni după un lucrător.*

Cap. II Despre procentul capitalului

Când am tratat capitalul, am spus că există două feluri de capital, după părerea celor mai mulți economiști și, mai ales, a lui *Adam Smith,* mai precis capitalul *fix* și capitalul *circulant.* Capitalul *fix* este acela care are o destinațiune permanentă, își conservă întotdeauna forma și stă tot în același loc; capitalul *circulant* este acela care trece din mână în mână și-și schimbă necontenit și forma, și locul. Astfel, o moșie, o casă, o fabrică, o mașină sunt un capital *fix*; iar capitalul *circulant* cel mai de căpetenie este *moneda,* care trece necontenit din mână în mână.

Când eu dau cu împrumut un capital al meu cuiva, capăt întotdeauna o retribuțiune. Această retribuțiune poartă un nume diferit, după natura capitalului împrumutat. Dacă e un capital *fix,* atunci se numește *chirie*, dacă e un capital *circulant*, se numește *procent, dobândă.* Din punct de vedere economic, lucrul e unul și același în amândouă cazurile. Indiferent dacă dau împrumut cuiva o casă, o fabrică, o mașină sau o sumă de bani, eu îi fac, în tot cazul, un serviciu și am dreptul, prin urmare, la o retribuțiune din partea sa. Numele retribuțiunii variază după uzul limbistic[323], însă natura sa este una și aceeași. Cu toate acestea, s-a ridicat o mare furtună în contra uneia din aceste retribuțiuni, în contra *dobânzii.* S-au văzut în timpul din urmă lupte cumplite între două tabere de oameni, una care susține că dobânda e o retribuțiune dreaptă, alta care strigă că e o spoliațiune, că e ilegitimă, și că ea este cauza nenorocirilor de care ar suferi omenirea. Secta aceea care combate astăzi încă din toate puterile sale *dobânda* este secta comuniștilor, iar cel mai aprins, cel mai înfocat inamic al *dobânzii* este *Proudhon.*

Se zice că e foarte drept și foarte legitim ca acel care lasă altuia întrebuințarea unei case să capete o chirie; îndată ce e vorba însă de împrumutare de monedă, ni se strigă că ne facem spoliatori.

Cum? Eu când dau împrumut cuiva un instrument de producțiune, de exemplu, un plug, un car, o mașină, o casă sau orice alt obiect de care el se poate servi pentru a produce ceva și a realiza un profit, eu mă privez de întrebuințarea acestor obiecte în folosul altuia, prin urmare mă privez de un profit. Dacă aș dori singur să întrebuințez plugul, carul, mașina, desigur că aș câștiga ceva. Eu las această întrebuințare altuia. E drept, prin urmare, ca

acesta să îmi retribuie sacrificiul. Dar când eu, în loc de a da împrumut cuiva obiecte de natura celor de mai sus, dau împrumut o sumă de bani, nu se întâmplă oare același lucru?

Știm prea bine că banul prin sine însuși nu are nici o utilitate. Eu nu pot nici să mă îmbrac, nici să mă hrănesc, nici să locuiesc într-o pungă plină cu bani. Banul e util numai pentru că el este o marfă generalmente primită și pentru că eu pot să-mi procur, prin intervenţiunea sa, toate obiectele utile de care are omul nevoie pentru existența sa. Prin urmare, eu când mă împrumut cu bani de la cineva, desigur, nu o fac pentru a mă uita la ei, ci o fac pentru a-i întrebuința la ceva, pentru a-mi procura prin ei toate obiectele de care am nevoie pentru un scop oarecare. Eu sunt, de exemplu, agricultor și am nevoie de instrumente de cultură, de animale de jug, de semințe și de multe altele, pentru a putea exploata o bucată de pământ.

Mă adresez unei persoane care are toate aceste instrumente, iar ea mi le cedează în contra unei răsplătiri în muncă sau în bani sau în orice alt lucru.

Nimeni nu contestă legitimitatea unei asemenea retribuțiuni din partea mea. Dacă însă, în loc de a mă împrumuta cu instrumentele de producție de care am nevoie în natură, mă împrumut cu o sumă de bani, și îmi procur, prin cumpărătură, toate obiectele de care am nevoie pentru exploatarea pământului meu, atunci eu să nu fiu silit a da împrumutătorului meu nicio retribuțiune, ci să-i restitui numai suma împrumutată fără nicio dobândă, deși eu am tras din capitalul său în bani tot acel profit care mi-ar fi procurat și capitalul său sub formă de pluguri, boi cai, semințe etc. La această obiecție, comuniștii răspund că banul nu trebuie să aducă nicio dobândă pentru că este *steril,* cum se exprimă ei, adică pentru că banul prin sine însuși nu poate produce ceva. „Pune un sac cu bani, a zis Proudhon, într-o ladă și ține-l 10, 20, 50 de ani. Când deschizi lada și numeri banii, vezi că sunt toți atâția câți au fost de la început, și că nu a sporit nici o pará. Așadar, de ce atunci când împrumuți acest sac cu bani cuiva, în loc de a-l ține în ladă, pretinzi o remunerațiune, o dobândă?" Argumentul este cu totul pueril. Și o *casă* și un *câmp,* și orice alt lucru, când îl lași în dorea soartei[324], departe de a produce ceva, el, după un timp oarecare, începe a se deteriora. Prin urmare, cum este posibil ca într-un caz remunerațiunea să fie dreaptă,

legitimă, iar în celălalt caz ar deveni o spoliațiune? Fiecare lucru e steril în înțelesul acesta, căci nu produce nimic până ce omul nu aduce munca brațelor sale și-l face productiv.

Dacă ar fi adoptată teoria socialiștilor, conform căreia capitalul în bani să nu poată aduce nicio dobândă, atunci toată industria ar fi paralizată.

Toată mulțimea aceea de oameni care trăiesc astăzi din venitul capitalurilor împrumutate ar muri de foame. Pe urmă, în condițiile în care capitalul nu aduce nici un profit, cine ar mai fi nebunul acela care ar mai face economii cu scopul de a aduna un capital? Fiecare om ar mânca tot ce ar avea și nu s-ar mai îngriji de ziua de mâine.

Ușor se poate înțelege ce ar deveni lumea într-o asemenea stare de lucruri. Este încă de observat că efectul logic, consecința cea mai de pe urmă a *gratuității creditului* e comunismul absolut*;* căci cu ce drept ar cere proprietarul unei bucăți de pământ o retribuțiune de la mine, utilizatorul acelui pământ, dacă proprietarul unei sume de bani, când împrumută acea sumă, nu are dreptul să ceară nimic de la debitorul său, pentru întrebuințarea acelei sume.

Așadar, și întrebuințarea pământurilor, a caselor, a banilor străini ar fi gratuită; cu alte cuvinte, s-ar introduce comunismul în cea mai largă accepțiune a cuvântului.

Pentru cititorii care doresc să studieze mai de aproape chestiunea aceasta și să-și dea mai bine seama de argumentele puse înainte de către socialiști și comuniști, pentru apărarea tezei *gratuității creditului,* nu pot să recomand o scriere mai instructivă și mai amuzantă totodată decât corespondența între *Proudhon* și *F. Bastiat* asupra acestei chestiuni, publicată în *Sofismele economice* ale lui *Bastiat.*

Acum revenim la chestiunea pe care am tratat-o în capitolul despre salariu, adică, de a ști care sunt cauzele care influențează mărimea dobânzii. De ce procentul într-un loc e mic, într-alt loc mare, și de ce variază chiar în aceeași localitate, de la o epocă la alta?

Procentul se compune din *două elemente,* din *doi factori.*

Întâiul factor este privațiunea ce își impune cel ce dă altuia cu împrumut propriul capital.

Când eu am un capital și-l dau cu împrumut altuia, atunci eu mă privez de un beneficiu, pentru că, utilizând și exploatând singur acest capital, aș putea să-mi procur un profit. Socialiștii au contestat și acest fapt, iar *Proudhon* zice că acel care împrumută pe un altul cu o sumă de bani nu se privează de vreun beneficiu; dovadă că, dacă ar ști să întrebuințeze acea sumă singur, nu ar împrumuta-o. Dacă această aserțiune ar fi adevărată, apoi tot cu acel cuvânt s-ar putea zice și de un om care are trei case și care, neputând locui în toate deodată, dă două cu chirie, că nu se privează de nimic, fiindcă el singur nu ar fi putut întrebuința acele case. De asemenea, s-ar putea zice și de toate tranzacțiile care se fac în lume că cel care vinde un lucru nu se privează de nimic, pentru că dacă s-ar priva, nu ar vinde lucrul, ci l-ar ține pentru sine, că nu are, prin urmare, dreptul de a cere un preț.

Cineva are întotdeauna facultatea de a exploata un capital în bani. Poate să cumpere o bucată de pământ, o fabrică, o mașină, și dacă nu dorește sau nu poate să lucreze singur, poate întotdeauna să se asocieze cu cineva, care să lucreze pentru dânsul și să împartă folosul. Prin urmare, întotdeauna când cineva cedează altuia propriul capital, suferă o privațiune. Acesta este *factorul dintâi.*

Al doilea factor este *riscul* celui care dă împrumut un capital, riscul de a-l pierde, de a nu-l mai primi înapoi. Acest risc variază foarte mult după împrejurările și după oamenii cărora li se oferă cu împrumutare. În țările unde există legi bune pentru credit, unde datornicul e silit să plătească, riscul e mai mic. În țări unde legea e rea, sau oamenii chemați a o aplica, neoneşti, ignoranți, trăgănitori[325], acolo și riscul e mai mare. De asemenea, când am de-a face cu un om onest, risc mai puțin decât atunci când am de-a face cu unul care are reputație de înșelător.

Din natura acestor doi factori, se înțelege ușor că și procentul trebuie să varieze foarte mult de la un loc la altul. Când profitul ce dă industria într-o țară e foarte însemnat, atunci și capitalul aduce un procent mai mare, pentru că privațiunea ce-mi impun dându-l cu împrumut e mai mare. De asemenea, când capitalul e rar, sau când nu e disponibil, adică atunci când se prezintă ocaziuni de a realiza profituri mari, iar capitalurile sunt toate angajate în

diferite ramuri ale industriei, din care nu pot fi scoase așa ușor, atunci iarăși privațiunea mea e mai mare, și cu ea crește și procentul.

În fine, mărimea procentului depinde de o lege economică pe care am citat-o deseori, adică de raportul care există între cantitatea ce se oferă și între cantitatea ce se cere.

Valoarea întrebuințării unui capital e supusă întocmai acelorași variațiuni și schimbări la care sunt supuse în genere valorile tuturor obiectelor.

Când capitalul disponibil se găsește din abundență, dar există puțini amatori de întreprinderi industriale[326], atunci și procentul e jos; când, din contra, se găsește puțin capital, și amatori de capital mulți, atunci și procentul e ridicat. Cu toată evidența acestui fapt, cu toate că nu se poate găsi vreo umbră de diferență între legile economice cărora e supus procentul și între legile economice cărora e supusă valoarea tuturor celorlalte obiecte, totuși guvernele și-au însuși mai pretutindeni dreptul de a fixa mărimea procentului și de a statua pedepse aspre în contra acelor care ar cuteza să ia o dobândă mai mare decât cea fixată prin legi. Asemenea legi se numesc legi de *uzură,* de *cămătă.* Asemenea legi nu ar fi fost decretate niciodată și nicăieri dacă guvernele nu și-ar fi făcut idei foarte confuze și rătăcite asupra rolului pe care îl joacă moneda în mijlocul societății. Dacă este considerată necesară limitarea mărimii procentului, de ce guvernele nu fixează și chiriile caselor, și arendele moșiilor, într-un cuvânt, de ce nu fixează prețul pentru întrebuințarea oricărui obiect, căci toate aceste obiecte nu sunt decât un capital întocmai ca moneda. Dar guvernele răspund că vor să mențină legile în contra uzurii pentru a-i proteja pe cei săraci, care au nevoie de bani pentru vreo întreprindere care să le înlesnească viața și care, fără asemenea legi ar fi prada uzurarilor[327] și ar fi siliți să plătească dobânzi enorme. Dar, în cazul acesta, întrebăm iarăși: de ce nu fixează, de exemplu, și prețul chiriilor caselor? Nu au oamenii săraci mare nevoie de un adăpost, nu suferă tot atât de mult când sunt siliți a plăti chirii enorme?

E evident că, dacă ar dori să fie consecvente, guvernele ar trebui să ajungă la o regulamentațiune și la o taxare generală a tuturor obiectelor care se vând, se cumpără, se închiriază, se împrumută etc., lucru care ar răsturna

toate legile economice și ar face din lumea toată o cazarmă mare, în care totul ar trebui să meargă după ordinul șefilor.

Dacă ne vom întreba acum ce rezultat au avut și au toate legile decretate în contra uzurii, vom răspunde că ele au pretutindeni un efect cu totul contrar intenționii. În genere, legea este fraudată ca toate legile care fixează un preț *maximum*, în moduri care nu pot fi niciodată controlate de guvern. Aceasta este mai întâi o imoralitate, care are un efect foarte rău, fiindcă oamenii se deprind a eluda legea. Pe urmă vine și răul material, care constă în aceea că pretutindeni unde există legi contra uzurii, procentul e mai mare decât ar fi dacă guvernele nu s-ar amesteca defel și ar lăsa liber pe cel care are bani de dat cu împrumut și pe cel care dorește să se împrumute, să fixeze condițiunile între sine[328]. Acest fapt poate fi explicat foarte ușor prin aceea că omul care cere o dobândă mai mare decât cea legală și care, astfel, riscă să-și piardă capitalul și să fie pedepsit ca și cum ar fi comis un delict, cere și o primă mare pentru acest risc al său. Pe urmă, există oameni mai scrupuloși sau mai fricoși, care nu doresc să ia o dobândă mai mare decât cea învoită de lege, și care iarăși, pe de altă parte, nu vor să dea cu împrumut capitalurile cu procent legal, și preferă a le exploata ei înșiși. Astfel, se împuținează numărul capitalurilor disponibile; prin urmare, în virtutea unei legi economice invariabile, din această scădere a capitalului rezultă o sporire a procentului, întocmai precum se întâmplă cu oricare altă marfă care devine mai rară. Astfel, chestiunea legilor asupra uzurii este de mult timp rezolvată de economia politică în favoarea libertății absolute a părților contractante de a se învoi cum vor putea. Practica a venit și ea în ajutorul teoriei și, în cele mai multe țări, unde, în timpul din urmă, s-a desființat dobânda legală, rezultatul a fost că procentul a scăzut cu mult față cel anterior.

De multe ori, se poate întâmpla ca suirea procentului să fie un semn bun, adică atunci când ea provine de la o mare activitate și mare emulațiune între acei care caută capital. Se poate întâmpla ca, într-o țară, să se deștepte de îndată spiritul de întreprindere și să existe mai mulți amatori de capital, decât capital disponibil; în cazul acesta, suirea procentului e un semn de prosperitate. Se poate întâmpla iarăși ca procentul să scadă și să fie acesta

un semn rău, adică, atunci când spiritul de antrepriză amorțește cu totul, iar capitaliștii nu știu unde și cum să-și plaseze fondurile. Acestea sunt însă cazuri excepționale. În genere, se poate afirma că un procent mic e o dovadă a abundenței capitalurilor, prin urmare, și a progresului cultural al unei țări. Aceasta ne-o atestă chiar observațiunea cea mai simplă; căci vedem că, în țările cele mai înaintate în cultură, se obișnuiește a se plăti procentul cel mai mic.

Mulți se găsesc însă într-o mare eroare în privința acestei chestiunii și își închipuie că procentul nu poate scădea decât atunci când se înmulțește, într-o țară, moneda metalică. Această idee este foarte greșită. Procentul variază după raportul în care se află cantitatea de capital ce se cere și cantitatea de capital disponibilă. Procentul scade întotdeauna când se înmulțesc capitalurile de tot felul, adică, cu alte cuvinte, toate valorile unei țări, valori între care moneta metalică ocupă un loc foarte mic.

Cap. III Despre renta funciară

Sunt cazuri în care proprietarul unui instrument de producție capătă, prin întrebuințarea acestui instrument, avantaje care nu sunt în proporțiune dreaptă nici cu osteneala ce-și dă, nici cu capitalul ce întrebuințează; capătă aceste avantaje numai pentru că instrumentul său de producție are calități extraordinare, care-l fac superior altor instrumente de aceeași natură. Să ne servim de câteva exemple pentru a înțelege mai bine natura acestui fapt.

Să punem alăturea doi *autori*, adică doi oameni care câștigă viața lor[329] cu scrisul, compunând opere științifice, literare sau de orice alt gen. Amândoi

au cheltuit aceeași sumă de bani, și-au dat aceeași osteneală pentru a-și face educațiunea[330]. Amândoi au fost din copilărie în aceleași școli, au avut aceiași profesori, au studiat aceleași obiecte; într-un cuvânt, toată educațiunea lor a fost absolut identică. După ce și-au terminat toate studiile, amândoi intră în viața practică și încep a aplica ceea ce au învățat, încep a scrie și devin autori. S-ar crede *a priori* că acești doi oameni ar trebui să tragă același profit din munca lor? Nicidecum!

Unul devine un autor ilustru, își face o reputațiune briliantă, primește tot felul de onoruri și semne de distincțiune și, ce e mai mult, primește sume enorme pentru produsele spiritului său; celălalt, din contra, câștigă de abia cât îi trebuie pentru a trăi de astăzi până mâine, rămâne sărac și necunoscut toată viața sa. Și ce e mai curios, poate că acesta din urmă pune mult mai multă trudă, mult mai multă silință în facerea opurilor sale decât cel dintâi. De unde vine această nedreptate care pare monstruoasă? Ea vine de la faptul că acel autor care câștigă glorie și bani mulți are de la natură un privilegiu care nu e dat tuturor. Cerul l-a înzestrat pe el cu aceea ce oamenii numesc *talent* sau i-a dăruit ceva mult mai rar și mai neprețuit încă, i-a dăruit *geniu.* Dacă omul acesta cu geniu nu și-ar fi dat de la început nicio osteneală pentru a învăța ceva, pentru a-și cultiva și a-și dezvolta spiritul, se înțelege că, cu tot geniul său, ar fi inferior celui fără geniu, însă cu multă învățătură; dar chestiunea nu este aceasta: Chestiunea toată constă întru a observa curiosul fenomen că, în ceea ce privește munca și capitalul, unul de abia are cu ce trăi, iar celălalt trăiește în abundență și-n lux.

Aceeași observațiune se poate face și în alte profesiuni. Câți profesori, câți avocați, câți medici avem! Oare câștigă ei toți deopotrivă de mult? Departe de aceasta. Un avocat mic aleargă, citește, scrie, pledează până ce nu mai vede bine și se simte fericit când poate câștiga cât îi trebuie pentru a trăi în oarecare îndestulare; un avocat mare, din contra, lucrează mult mai puțin și câștigă de multe ori, într-o singură pledoarie, venitul pe câțiva ani al avocatului celui mic. La fel stau lucrurile cu medicii, cu profesorii etc. De unde vine această inegalitate enormă în retribuțiuni, dacă nu de la faptul că unul are talent și altul nu? Ce altceva este acest talent dacă nu un *dar gratuit*

al naturii de care se bucură cineva? Tot această observațiune se poate face și în industrii.

Doi antreprenori de industrie, doi comercianți care au pus în întreprinderile lor absolut aceeași cantitate de capital și care își dau în privegherea și în direcțiunea acestor întreprinderi aceeași osteneală, pot să obțină profituri foarte diferite. Unul poate să obțină din speculațiunea sa un profit ordinar, celălalt să câștige sume enorme. Și făcând abstracțiune de cauzele independente de voința omului, care pot să influențeze o întreprindere[331] și care poartă de ordinar numele de *noroc*, care poate fi cauza acestei diferențe de profit? Cauza nu e alta decât diferența între capacitățile celor care conduc o întreprindere industrială sau comercială. Este cunoscut că fiecare industrie cere și aptitudini deosebite. Dacă un antreprenor de industrie e mai deștept, mai dibaci în combinațiunile și în calculele sale, mai prevăzător decât altul, și profitul său va fi mai mare. Așadar, și în cazul acesta beneficiul extraordinar vine de la o mai mare *capacitate*; această capacitate însă este un dar al naturii.

Acum să venim și la cel de pe urmă exemplu care va caracteriza fenomenul pe care vrem să-l explicăm în capitolul acesta: doi oameni cu aceeași inteligență, la fel de silitori și posedând deopotrivă capital disponibil, se apucă de cultivat două bucăți de *pământ.* Oare, la sfârșitul anului, aceste două bucăți de pământ vor da ele celor doi cultivatori un profit absolut egal? Nicidecum. O bucată de pământ produce tocmai cât trebuie pentru a întoarce capitalul și a remunera munca cultivatorului, în timp ce cealaltă bucată de pământ produce încă un prisos în avantajul cultivatorului. Acest prisos[332] ce dă un pământ în comparațiune cu alt pământ se numește, în limbajul economic, *rentă.*

Există puține subiecte care au suscitat atât de multe discuțiuni și controverse din partea economiștilor ca renta. Mai întâi, a existat școala fiziocraților, care a emis o opiniune asupra rentei și a căzut, precum știm, în exagerațiunea de a pretinde că numai pământul produce și acel care cultivă pământul, și că orice altă muncă este neproductivă.

A venit pe urmă fundatorul științei economiei politice, *Adam Smith.* Opiniunea lui a fost că, în munca pământului, natura lucrează alături cu omul și că *renta* este, prin urmare, produsul puterii pământului care cooperează cu omul.

Veni pe urmă o teorie celebră asupra rentei, scrisă de un economist englez, *Ricardo*, care a avut norocul de a fi adoptată de cei mai mulți economiști, ca una ce s-ar apropia mai mult de adevăr decât toate celelalte. Iată pe scurt rezumatul acestei teorii.

Fondul ideilor lui *Ricardo* este același cu al lui *Adam Smith.* Ceea ce Smith numește *puterea cooperativă* a pământului, Ricardo o numește *fecunditate naturală* sau *facultate primitivă.* Noțiunea fundamentală este una și aceeași la amândoi. Diferența este numai în regulile puse înainte de Ricardo, ca principii fixe după care se *naște* și *sporește* renta pământului.

După Ricardo, renta nu vine numai de la faptul că pământul are în sine o fertilitate ce procură cultivatorilor recolte superioare trebuințelor lor; ea vine de la aceea că fertilitatea nu e deopotrivă împărțită pe toate pământurile. Unele pământuri sunt mai fertile, altele, mai puțin fertile.

Întrucât populația unei țări este puțin numeroasă și nu are trebuință de a cultiva, pentru existența sa, decât pământurile cele mai fertile, nu există nicio rentă; cu alte cuvinte, proprietarul unei bucăți de pământ, dacă ar voi să cedeze întrebuințarea acestui pământ altuia, nu ar căpăta nici o retribuțiune. Însă din momentul când populația începe a crește și când e nevoită, pentru a putea exista, de a cultiva și pământuri de o calitate inferioară, începe a se ivi și renta și iată pentru ce: pământurile cele mai puțin fertile dau mai puține produse și cer tot atâta cheltuială pentru exploatare ca pământurile cele mai bune. Așadar, recoltarea acestor pământuri devine mai scumpă, iar societatea care are absolută nevoie de cereale e silită să le plătească cu un preț îndestulător, pentru a putea despăgubi pe cultivatorii celor mai rele pământuri de cheltuielile făcute[333]. *Ricardo* face acum observațiunea că prețul cerealelor pe piață este întotdeauna numai *unul;* cu alte cuvinte, când cineva dorește să cumpere un sac cu grâu, de exemplu, nu cercetează cât l-a costat acest grâu de produs pe cultivator, ci trebuie să plătească *prețul curent.* Însă

după ce regulă se stabilește acest preț curent? Se stabilește întotdeauna după cheltuielile producției de pe pământurile cele mai puțin fertile, și acest fapt dintr-un motiv lesne de înțeles; așadar, dacă cultivatorii acestor pământuri nu ar obține pe piață un preț îndestulător pentru produsele lor, pentru a-și recupera cheltuielile făcute și a înregistra un mic profit, ar înceta producția și s-ar apuca de altă industrie. Așadar, dacă, de exemplu, o kilă de grâu produs pe un pământ puțin fertil s-ar vinde cu patru galbeni, acesta ar fi prețul curent al grâului în genere. Prin urmare, proprietarul unui pământ mai roditor, căruia grâul produs îi vine mult mai ieftin[334], vânzându-l și el cu patru galbeni kila, ar avea un profit curat câștigat fără nici o muncă sau, cu alte cuvinte, o rentă. Astfel, populația crescând din zi în zi, oamenii sunt nevoiți a începe a cultiva pământurile de calitate din ce în ce mai scăzută; prețul cerealelor crește și, prin el, indirect, renta pământurilor celor mai bune.

Astfel, după teoria lui *Ricardo,* pământurile cele de pe urmă care se supun culturii într-o țară[335] nu dau rentă, ci contribuie a face o rentă pământurilor celor de o calitate superioară.

Prin urmare, după teoria lui *Ricardo,* oamenii au început pururea a cultiva pământul cel mai fertil și atunci nu a existat vreo rentă. Să presupunem, de exemplu, trei feluri de pământ, trei grade de fertilitate și să le exprimăm prin cifre, adică prin No. 1, 2 și 3. Pământul No. 1 este cel mai fertil dintre toate. Atât timp cât doar el este cultivat, nu există rentă. Cum populația crește și nu se mai poate îndestula cu produsele pământului No. l, încep oamenii a cultiva pământul de calitatea No. 2 și atunci pământul No. 1 dă proprietarilor săi o rentă. Când populația se înmulțește și produsele pământului No. 2 nu sunt suficiente, atunci începe a se cultiva pământul de calitatea No. 3, iar pământul No. 2 dă, la rândul său, proprietarului o rentă, în timp ce renta pământului No. 1 crește atunci și mai mult. Astfel, pământul unei țări se poate împărți în oricâte categorii diferite, iar exemplul poate varia la infinit. Întotdeauna calitatea cea de pe urmă cultivată nu dă nici o rentă.

Această teorie a lui Ricardo, deși a făcut mare senzațiune când s-a ivit pentru prima oară, deși a fost adoptată de cei mai mulți economiști, ca una care ar explica într-un mod foarte clar fenomenul *rentei,* e, totuși, absolut

eronată, după cum a dovedit un economist american, domnul *Carey*. Fundamentul teoriei lui Ricardo este că pământurile, fiind de o fertilitate foarte inegală, cele mai fertile se cultivă mai întâi și că renta se ivește și merge crescând cu cât se cultivă pământuri de o calitate mai inferioară. Așadar, e evident că, după teoria aceasta, cu cât s-ar scumpi mijloacele de subzistență, cu atât s-ar mări și renta. Consecința fatală care rezultă din teoria lui Ricardo este că există o tendință perpetuă a cerealelor de a se scumpi, pe zi ce trece. Cu alte cuvinte, umanitatea pusă în fața pământului[336], cu cât se înmulțește, cu atât își câștigă mai greu mijloacele de subzistență de care are trebuință. Prin urmare, e evident că, după teoria aceasta, soarta omenirii ar fi de a merge din rău în mai rău, de a se lupta din ce în ce mai mult cu trebuințele materiale, de a avea, într-un cuvânt, pururea în perspectivă mizeria! O asemenea tendință, dacă ar fi adevărată, nu ar fi prea încurajatoare pentru omenire. Din norocire[337], după cum am spus, această tendință este numai închipuită.

Celebrul economist american *Carey* a dovedit că nu e nicidecum adevărat că oamenii încep a cultiva pământul cel mai fertil, fiindcă oamenii nu au început decât după un șir îndelungat de ani, după multă practică și experiență, a distinge pământul cel bun de cel rău, și a cunoaște gradul de fertilitate și cultura la care se potrivește mai bine fiecare pământ. Cei dintâi care s-au dedat culturii pământului nu au stat mult pe gânduri ca să examineze fertilitatea și calitățile pământului, ci au cultivat pământurile care le-au fost sub mână[338], bune sau rele; se poate spune că, mai întotdeauna, ei s-au apucat mai întâi de pământurile cele mai puțin fertile, fiindcă ele sunt mai ușor de cultivat și nu cer atât capital și atâta muncă ca pământurile cele mai bune. *C*arey s-a servit chiar de exemple luate din *America*[339] pentru a dovedi falsitatea teoriei lui Ricardo. Toți coloniștii emigrați din diferitele părți ale Europei, care vin în America pentru a-și căuta mijloacele de existență care le lipsesc în patria lor, încep a cultiva pământurile cele mai slabe, și numai când au adunat capital îndestul se apucă de pământurile cele acoperite de păduri, de mlaștini, care, atunci când sunt curățite, uscate și făcute bune pentru cultivare, devin cele mai fertile și dau mult mai mult decât

acele pământuri care au nevoie de mai puțină muncă pentru a produce ceva. După teoria lui Ricardo, munca cea primitivă, cea patriarhală, cea lipsită de capital și de inteligență, care îi caracterizează pe primii oameni care au început a cultiva pământul, ar fi munca cea mai bine retribuită, iar munca cea inteligentă, cea luminată a oamenilor care se apucă de pământurile cele mai greu de exploatat ar fi mult mai puțin bine remunerată, fiindcă după teoria aceasta, cu cât populația crește, cu atât oamenii sunt siliți a exploata pământuri mai rele, și cu atâta se mărește și profitul celor dintâi cultivatori. Din contră, după teoria cea adevărată a lui *Carey*, tabloul e cu totul altfel îndată ce vom admite că oamenii încep a cultiva pământurile cele slabe și ușor de exploatat și că ajung astfel, cu încetul, a cultiva pământurile care, prin aplicarea capitalului, dezvoltă o fertilitate mult mai mare, atunci de la sine se înțelege că munca cea inteligentă va fi mai bine retribuită decât cea brută, și că omenirea va ajunge la o mai mare abundență de materie trebuitoare pentru subzistența sa.

S-a pus de mai multe ori pe tapet, de către mulți economiști, întrebarea dacă, lăsând deoparte toate abstracțiunile, toate teoriile, și privind numai realitatea, numai faptele, precum se petrec sub ochii noștri, nu s-ar putea dovedi prin observațiune că teoria lui Ricardo este adevărată, cu alte cuvinte, dacă nu s-ar putea constata într-adevăr o scumpete din zi în zi crescând în alimentele oamenilor. Această chestiune este foarte gravă și a dat de gândit celor mai serioase spirite; căci, după cum vedem, aici nu e vorba de mai puțin decât de a ști dacă omenirea se află astăzi în condițiuni materiale mai prospere sau mai triste decât cum se afla cu o sută sau cu două sau cu trei sute de ani înapoi, cu alte cuvinte, de a ști dacă soarta pregătită de providență omenirii este de a merge spre *mai bine* sau spre mai *rău.*

S-au făcut investigațiunile cele mai serioase, cele mai conștiincioase, s-au adunat pretutindeni documentele autentice din care să se poată cunoaște care a fost valoarea alimentelor în cutare timp și în cutare loc, și să se poată compara cu valoarea actuală a alimentelor.

Chestiunea aici nu era de a cunoaște numai diferența *valorii nominale* a alimentelor astăzi, în comparațiune cu aceea ce era mai înainte; căci, printr-o asemenea comparațiune, nu se poate afla absolut nimic. Dacă, de exemplu,

eu aș afla că grâul a costat în România, acum 50 de ani, jumătate de galben mierța și că astăzi aceeași cantitate costă doi galbeni, eu nu aș putea conchide din acest fapt absolut nimic, pentru că valoarea monedei a putut să se schimbe foarte mult de atunci până astăzi. Pentru a cunoaște, așadar, adevărata valoare a alimentelor, mijlocul cel mai practic pare a fi acela de a căuta raportul ce exista la un moment dat între muncă și alimente, și raportul ce există astăzi între aceleași obiecte; cu alte cuvinte, de a căuta a cunoaște cât trebuia să muncească un om, de exemplu, cu 50 de ani înapoi pentru a-și procura o cantitate hotărâtă de *grâu,* de porumb sau de alte cereale, și cât trebuie să muncească astăzi pentru a-și procura aceeași cantitate de alimente. S-au făcut asemenea calcule cu cea mai mare scrupulozitate, și, spre cea mai mare satisfacțiune a tuturor oamenilor care doresc din inimă binele omenirii, s-a obținut pretutindeni ca rezultat faptul că alimentele au mers tot ieftinindu-se[340], că astăzi un om poate să-și procure, prin munca sa, o cantitate mai mare de alimente decât putea să-și procure printr-o muncă egală cu *50* de ani înapoi, și că își procura iarăși cu 50 de ani înapoi mai mult decât cu *100* de ani înapoi; într-un cuvânt, rezultatul găsit pretutindeni a fost că omenirea are tendința de a se găsi din zi în zi în condițiuni materiale mai prospere.

Observațiunea cea mai simplă ne arată că clasele lucrătoare din *Anglia, Franța, Belgia,* precum și din țările cele mai înapoiate în cultură, ca *Rusia, Polonia,* cele *din Orient,* sunt astăzi mult mai bine aprovizionate cu cele trebuitoare vieții față de cum erau în secolele trecute. Astăzi, lucrătorii au locuințe mai sănătoase, sunt mai bine îmbrăcați, se hrănesc mai bine decât cu *50—60* de ani înapoi. Acesta este un fapt dovedit acum prin organele cele mai bine acreditate și un act care ne dă arma cea mai tare în mână pentru a-i combate pe toți aceia care, învățați de a judeca lucrurile numai după oarecare impresiuni momentane, condamnă fără multă judecată, când se întâmplă ca asemenea impresiuni să fie defavorabile, toată civilizațiunea modernă și toate principiile sprijinite de economia politică.

Este un lucru într-adevăr care nu se poate tăgădui, mai precis că alimentele nu au scăzut în preț în aceeași proporțiune în care au scăzut obiectele de manufactură. Când ne aducem aminte că, numai cu *100* de ani

înapoi, o haină de mătase, de exemplu, sau o basma de ață erau obiecte care nu se găseau decât la capete încoronate, și că astăzi toate acele obiecte, grație imenselor progrese realizate în industrie, au ajuns atât de ieftine încât și le poate procura și un simplu uvrier, când ne aducem aminte că, sub *Ludovic* al XIV-lea, o damă mare de curte a dat o moșie mare pentru o oglindă, și că astăzi mai fiecare mansardă se poate bucura de un asemenea ornament, când ne aducem aminte de toate acestea, într-adevăr, nu putem a nu mărturisi că progresele realizate în agricultură nu se află în vreo proporțiune cu progresele realizate în industrie. Acest fapt netăgăduit se explică însă foarte ușor îndată ce vom lua în considerațiune că ieftinătatea obiectelor manufacturate provine de la întrebuințarea largă ce au găsit mașinile în timpul din urmă, de la invențiunile geniale prin care s-a înlocuit munca costisitoare a brațelor omenești prin motori gratuiți și s-au realizat, astfel, economii în cheltuielile de producție, în timp ce asemenea invențiuni s-au făcut și s-au aplicat în *agricultură* mai puțin decât în orice alt ram al industriei omenești. În agricultură, astăzi, mai toată munca se face încă prin brațele oamenilor, iar mașinile care se întrebuințează fiind prea neînsemnate, permit, prin urmare, prea puține economii.

Așadar, deși trebuie să mărturisim că produsele agricole nu s-au ieftinit în proporțiunea în care s-au ieftinit produsele manufacturate, totuși, un lucru rămâne constatat, mai precis, că s-au ieftinit, și acest fapt e de ajuns pentru a dezminți cu totul teoria lui *Ricardo,* pe care o putem numi pesimistă pentru soarta omenirii.

Însă acum ne rămâne de tratat, în acest capitol despre rentă, o chestiune care este cea mai gravă din toate, care este oarecum punctul cardinal în jurul căruia se învârt toate teoriile și toate sistemele asupra rentei. Am spus chiar de la început: cu greu se poate găsi în toată economia politică o chestiune care să fie mai controversată decât chestiunea rentei. Însă cu toate diferențele care există între punctele de vedere din care economiștii privesc renta, totuși, există o idee care le e comună tuturor și care apare în toate scrierile lor. Această idee constă în faptul că, între cauzele determinante care produc renta, cea mai importantă este *fertilitatea naturală* a pământului, și iată cum; oricât de mare diversitate ar exista între economiști asupra modului în care se

formează renta, asupra cauzelor care o pot face să scadă sau să crească, totuși, ei toți formulează următorul raționament: pământul are în sine o putere pe care nu i-a dat-o omul, ci creatorul, puterea aceea numită de unii putere vegetală, de alții, fertilitate și care face pământul potrivit pentru a produce alimentele trebuitoare oamenilor. Așadar, când proprietarul unei bucăți de pământ cedează întrebuințarea acestui pământ altuia și primește o retribuțiune care ia numele de *rentă,* el nu face altceva decât să vândă întrebuințarea facultăților productive ale pământului, care sunt darul lui Dumnezeu și nu-l costă pe el nimic. Plecând de la acest punct de vedere, toți economiștii au trebuit să recunoască faptul că renta este un monopol al unei clase privilegiate, care poartă numele de proprietari de pământ, iar singurul mijloc de a justifica renta și de a menține proprietatea funciară a fost de a declara acest monopol absolut necesar, deoarece dacă proprietatea funciară, prin urmare, dreptul la rentă, s-ar desființa, oamenii ar fi mult mai rău aprovizionați cu cele trebuitoare existenței decât sunt astăzi. Așadar, rezumatul teoriilor tuturor economiștilor era că renta este un *monopol* al unei clase pe seama altor clase. Numele a variat: unii dintre economiști au numit proprietatea funciară o proprietate care își are originea în conchistă[341] și se bazează, în realitate, doar pe o ficțiune *(J. B. Say),* alții au numit-o un monopol tolerat, alții, o ficțiune legală *(J. Garnier),* alții, o restricțiune făcută darurilor lui Dumnezeu (*Serope),* alții, un privilegiu uzurpat *(J. B. Say)*; alții au zis că clasa proprietarilor profită de toate celelalte clase *(Buchanan), că* funcțiunea proprietarului de pământ este foarte comodă pentru că nu are decât să întindă mâna pentru a primi ofrandele naturii *(Senior),* în fine, că interesul proprietarului de pământ este pururea directamente opus interesului tuturor celorlalți membri ai societății *(D. Ricardo).*

Cu toată această varietate în denumiri, vedem însă că ideea fundamentală care apare în sistemele tuturor economiștilor este aceasta, că proprietarul de pământ, căpătând pentru întrebuințarea proprietății sale o rentă, trage un profit care e unic și excepțional în felul său, și nu se mai găsește într-o altă industrie, mai precis, că el face să i se plătească fertilitatea pământului, care nu este lucrul său, ci darul lui Dumnezeu. Această teorie

emanată și acreditată de toți economiștii a fost lovitura de moarte a rentei și, prin urmare și indirect, a izvorului din care decurge renta, adică a proprietății funciare; căci, deși economiștii s-au pronunțat în unanimitate pentru menținerea acestui monopol, din cauzele pe care le-am expus când am tratat proprietatea funciară în special, totuși, acest subterfugiu era prea slab încât să nu se prevadă de îndată că se vor scula oameni care vor lupta pentru dărâmarea acestui monopol.

Orice fel de monopol este urât și stigmatizat de opiniunea publică, iar dacă lumea a trăit atâtea secole sub regimul monopolului și al privilegiului, apoi, în timpul modern, ideile liberale, ideile de dreptate și de echitate au făcut atâtea progrese printre oameni, încât orice monopol și privilegiu este imediat combătut din toate puterile atunci când apare, și are nevoie pentru a se putea susține, de întrebuințarea forței brute sau, mai bine zis, a despotismului, care și-a făcut și el timpul său[342]. Astfel s-au ivit *socialiștii,* s-au ivit *comuniștii,* care s-au sculat toți ca un singur om în contra monopolului proprietății funciare, sau, mai bine spus, în contra *rentei.* Cu toată falsitatea dovedită de atâtea ori în sistemele lor, totuși trebuie să mărturisim că, în punctul acesta, ei au avut dreptul de partea lor.

Comuniștii se află mai întotdeauna în contradicțiune cu principiile fundamentale ale economiei politice; însă, în privința desființării rentei, ei nu au făcut altceva decât să se folosească de doctrinele celor mai eminenți economiști, cu deosebirea că ei au fost mai consecinți[343] și au tras din principiile date cele de pe urmă deducțiuni. Toți economiștii au declarat că renta este un privilegiu, un monopol prelevat[344] pe seama tuturor claselor care nu posedă pământ. Cu toate acestea, economiștii au optat pentru menținerea acestui monopol.

Aceasta era o inconsecință[345] gravă. Comuniștii s-au pus chiar pe tărâmul cel mai ortodox al economiei politice; plecând de la punctul de vedere că orice fel de monopol este condamnat de știință, au întors lancea în contra rentei și a proclamat-o ca fiind spoliațiune nedreaptă și revoltantă[346]. Economiștii au combătut teoriile comuniștilor și ale socialiștilor, considerându-le absurde, ca unele ce decretează dărâmarea completă a

societății și nu au dorit să înțeleagă că aceste teorii nu erau decât consecința logică a principiilor consacrate de ei înșiși.

Această stare de lucruri a ținut mult timp, până când veniră, în fine, doi economiști, care răspândiră o lumină nouă asupra acestei chestiuni, împrăștiară toate erorile și stabiliră un adevăr până acum necunoscut. Acești doi economiști au fost *Bastiat*, în Franța, și *Carey,* în America. Teoria dezvoltată de acești doi economiști asupra *rentei* este, în puține cuvinte, următoarea:

Renta *nu* este un privilegiu, *nu* este un monopol. Toți economiștii care au susținut și susțin încă această idee sunt greșiți[347].

Dacă proprietarul unei bucăți de pământ ar preleva, pentru întrebuințarea acestui pământ, o rentă care ar însemna numai retribuțiunea facultăților productive ale pământului, facultăți care sunt darul gratuit al naturii, atunci renta ar fi o monstruozitate, pentru că o clasă de oameni ar vinde ceea ce natura a dat oamenilor, pentru ca ei să se bucure deopotrivă de darul său. Acest lucru ar însemna că o clasă de oameni și-ar însuși dreptul de a vinde celorlalți oameni întrebuințarea aerului sau a luminii soarelui sau a vântului, puteri pe care natura le-a pus, de asemenea, într-un mod gratuit la dispoziținea tuturor muritorilor. Într-un asemenea caz, renta ar trebui desființată, după ideea comuniștilor, deoarece ar fi un monopol prejudiciabil întregii societăți. Însă nu e așa. Proprietarul unui pământ, care primește o rentă pentru întrebuințarea sa, nu capătă nimic pentru facultățile productive ale pământului, pentru puterea aceea misterioasă, împărțită de către natură asupra pământului într-un mod inegal, lucru care face că un pământ e mai mult și altul mai puțin fertil; renta pe care o primește proprietarul este numai curat retribuțiunea capitalului și a muncii omenești întrebuințată pentru a face un pământ propriu pentru cultură. Puterile naturii lucrează cu omul nu numai în agricultură, ci în toate industriile.

Începând de la aparatul cel mai simplu, de care se folosește omul în producție, de exemplu, de o moară de vânt, și ajungând la mecanismele cele mai complicate inventate de geniul omenesc și aplicate în industria noastră modernă, există oare un singur ram al industriei în care să găsim că omul a

pus la dispoziţiunea sa aerul, vântul, căldura, puterea atracţiunii, puterea gravitaţiunii, legile fizice, chimice, într-un cuvânt, toate acele puteri create de natură şi destinate a fi întrebuinţate de omenire într-un mod gratuit? Dar oare când un meseriaş, un fabricant ne vinde un produs, ne face el să plătim şi cooperaţiunea acelor agenţi naturali fără ajutorul cărora el nu ar fi putut produce, şi de care el s-a servit fără a plăti nimănui nimic?

Oare când cumpărăm un cot de pânză din târg, plătim nu numai munca braţelor omeneşti care au lucrat la toate operaţiunile necesare pentru confecţionarea acestei pânze, precum şi profitul capitalului întrebuinţat pentru crearea acestui produs, ci încă, pe deasupra, cooperaţiunea forţei vegetale a pământului care a făcut să crească *inul*, cooperaţiunea tuturor legilor fizice prin aplicarea cărora se face posibilă ţesătura pânzei, cooperaţiunea luminii soarelui care a înălbit pânza etc., etc.? Nicidecum! Noi plătim doar munca braţelor şi retribuţiunea capitalului întrebuinţat. Toată cooperaţiunea agenţilor naturali este gratuită. Numai în chipul acesta se explică şi progresul imens realizat în starea materială a societăţilor, prin invenţiunile industriei moderne. Cum au ajuns a trăi mai bine, în mai mare abundenţă, a fi mai bine aprovizionate cu cele trebuitoare vieţii toate clasele societăţii noastre? Numai prin ieftinătatea produselor. Şi cum s-a realizat şi se realizează pe zi ce trece această reducţiune în preţul obiectelor celor care ne folosesc în viaţa cotidiană, la comoditatea şi la agrementul vieţii noastre? Ca teză generală, se poate spune că această ieftinătate crescândă provine întotdeauna de la înlocuirea braţelor omeneşti, care costă cheltuială[348], prin agenţi naturali care nu costă nimic, a căror cooperaţiune este gratuită. Într-un cuvânt, prosperitatea crescândă a omenirii vine de la mai buna aplicare pe care oamenii învaţă a o da forţelor naturale, spre a scădea cheltuielile producţiunii tuturor obiectelor. Când am vorbit despre maşini, am explicat îndestul rolul lor în societate, iar din cercetările ce am făcut, am putut vedea că avantajul principal ce rezultă din introducerea oricărei maşini este ieftinătatea produselor, ieftinătate produsă întotdeauna prin substituirea muncii omeneşti cu agenţii naturali. Aşa cum cooperaţiunea agenţilor naturali este gratuită în toate ramurile industriei, ea este gratuită, de asemenea, în agricultură. Acesta este marele adevăr dovedit îndestul prin scrierile

economiștilor citați, ale lui *Bastiat* și ale lui *Carey;* cu alte cuvinte, proprietarul unui pământ, când dă acest pământ în arendă, nu capătă nimic pentru facultățile productive ale pământului, pentru acele calități ce nu sunt create de el, ci de natură. Retribuțiunea pe care o căpătă, și care se numește *rentă,* nu este nimic altceva decât dreapta răsplătire pentru toată munca și tot capitalul întrebuințat de către proprietar și de către toți predecesorii săi, pentru a face acel pământ potrivit pentru cultivare. Este de toți cunoscut faptul că un pământ care se găsește în stare sălbatică nu produce mai nimic. Trebuie cheltuieli mari și muncă energică pentru a-i dezvolta fertilitatea și a căpăta recolte mănoase.

Așadar, renta reprezintă doar retribuțiunea muncii și a capitalului întrebuințat, nicidecum a facultăților productive ale pământului. Acestea sunt întotdeauna gratis și nu intră niciodată în prețul produselor câmpului. „Dacă am putea, zice *Bastiat,* să facem o socoteală a tot ce s-a cheltuit cu munca și cu capitalul pe un pământ oarecare, începând cu întâiul om care a început a-l cultiva și până astăzi, am găsi, cred, că cele mai multe proprietăți funciare aduc o rentă, care e departe de a fi proporționată capitalului și muncii întrebuințate".

Drept dovadă că pământul prin sine nu aduce vreo rentă pot fi câmpiile întinse în toate țările puțin populate, câmpii nelucrate încă și care nu au vreo valoare. Cel dintâi om venit poate să pună stăpânire pe ele. Îndată însă ce se fac cheltuieli directe pentru exploatarea unor asemenea pământuri, îndată ce se usucă mlaștinile, se curăță rădăcinile și ierburile sălbatice, se fac îngrădituri, se îngrașă[349], îndată ce se fac cheltuieli indirecte, care iarăși au ca scop a mări profitul pământului, precum facem drumuri, canale și alte căi de comunicațiune pentru a înlesni transportarea produselor pe piețe vecine, îndată ce se fac asemenea cheltuieli, vedem că apare *renta.* Așadar, iată că renta nu este o retribuțiune pentru facultatea productivă a pământului, ci o retribuțiune pentru munca omului. Această idee simplă făcu o revoluțiune întreagă în toate sistemele și ideile economice acreditate până acum asupra rentei. Îndată ce admitem că în agricultură, la fel ca în toate celelalte ramuri ale industriei, nu există vreun fel de bogăție, vreun fel de profit care să nu fie

rezultatul exclusiv al muncii omenești, renta încetează a fi un monopol, un privilegiu, cum au numit-o economiștii, iar comuniștii și socialiștii nu se mai pot baza pe această declarațiune a economiștilor pentru a cere desființarea proprietății funciare. *Bastiat* singur recunoaște că, în anumite cazuri, se poate întâmpla ca un proprietar să primească pentru proprietatea sa un profit excepțional sau să vadă că-i crește profitul, fără ca el să aibă nevoie să adauge muncă și capital. De exemplu, se întemeiază un oraș mare în vecinătatea imediată a unei proprietăți teritoriale sau se deschide în mijlocul unui oraș vreo piață nouă și mult mai înlesnitoare comerțului. În cazul acesta, valoarea acelei proprietăți sporește foarte mult. Acesta este însă un fenomen care se produce nu numai în agricultură în privința rentei, ci un fenomen care e propriu tuturor industriilor. Oare un meseriaș, un profesionist, un medic, un avocat, un artist nu câștigă într-un centru foarte populat, într-un oraș mare, mai mult decât într-un oraș mic sau într-un sat? Oare un negustător, un fabricant nu vede de multe ori că se mărește valoarea produselor ce le are de vânzare și, prin urmare, profitul său, prin cauze cu totul independente de voința sa, și fără ca să-și fi dat cea mai mică osteneală pentru dobândirea unui asemenea profit extraordinar? În orice industrie, profiturile pot se urce deodată prin cauze excepționale, fără adaos de muncă și de capital.

Așadar, pentru a rezuma în câteva cuvinte singura teorie adevărată în chestiunea ce tratăm, vom zice următoarele.

Renta nu este altceva decât retribuțiunea capitalului și a muncii întrebuințate pe o proprietate funciară, pentru a-i dezvolta forțele productive.

Acolo unde nu s-a întrebuințat muncă și capital, acolo nu există nici rentă. Prin urmare, renta nu este un monopol, un privilegiu al unei clase de oameni, obținut pe seama celorlalte clase.

Originea rentei sunt cheltuielile succesive făcute în interesul producției. Cooperațiunea facultăților productive ale pământului este întotdeauna gratuită. Într-un cuvânt, renta pământului nu se deosebește câtuși de puțin de celelalte profituri realizate în industrie. Pentru aceia dintre lectori care ar dori să studieze în detaliu chestiunea aceasta, în privința căreia eu m-am văzut nevoit să mă mărginesc la a prezenta numai soluțiunile definitive, recomand

capitolul intitulat *Proprieté Fonciére* din *Harmoniile Economice*[350] ale lui *Bastiat.*

Cap. IV Despre populațiune și despre legea lui Malthus

Dacă este ceva pe tot câmpul întins al economiei politice care trebuie să aţâţe atenţiunea şi curiozitatea omului de ştiinţă, apoi aceasta este chestiunea pe care o vom trata în capitolul acesta, chestiunea *populației.*

Toate obiectele de care se ocupă economia politică - cum se înmulțesc capitalurile, cum se utilizează mai bine munca omului, cum se poate simplifica producția, cum se pot pune mai bine la contribuțiune puterile naturii în munca omului, toate aceste chestiuni grave la ce scop definitiv țintesc ele oare? Care este, într-un cuvânt, rezultatul la care dorește să ajungă economia politică? El nu poate fi altul decât *îmbunătățirea stării materiale* și *morale* a oamenilor. Oamenii sunt obiectul unic și direct al economiei politice și, putem adăuga, al tuturor celorlalte științe.

Pentru ei studiem, pentru ei ne batem capul să inventăm, să analizăm, să examinăm tot ce se petrece în jurul nostru; prin urmare, chestiunea populației este, putem zice, sufletul economiei politice. Și care sunt chestiunile care ni se prezintă mai întâi? Noi trebuie să căutăm a afla care sunt condițiunile după care se dezvoltă populația, când crește, când scade, care este, din punct de vedere economic, starea cea mai favorabilă pentru o populațiune, care sunt mijloacele de a o face să crească și de a o face să scadă, când aceste mijloace trebuie întrebuințate etc., etc.

Cel dintâi om care s-a ocupat și a căutat a dezlega într-un mod științific chestiunea populațiunii este economistul englez *Malthus*, un preot anglican

plin de sentimentele cele mai nobile și care în toată viața sa nu s-a gândit decât la binele omenirii. Înainte de *Malthus,* mulți oameni s-au ocupat de problema aceasta. Începând cu *Platon* și *Aristotel*, și scoborându-ne până la *Quesnay, Montesquieu*, *Franklin* și alții, putem zice că nu a mai existat un mare gânditor care să nu se fi oprit un moment pentru a examina chestiunea populațiunii. Însă reflecțiunile tuturor erau foarte superficiale și fără vreun sistem[351]. Se vedea o țară în care oamenii mureau numai de foame, se striga îndată că populația excesivă e o nenorocire; se vedea o țară unde nu erau brațe[352] destule, se striga că trebuie sporită populația prin orice mijloc. Astfel, observațiunile ce se făceau erau mai mult niște observațiuni care se opresc la suprafața lucrului. A merge cu cercetarea mai departe, cu scopul de a descoperi legile fundamentale după care se guvernează populația în mersul său natural, această misiune fu rezervată de soartă celebrului *Malthus.*

Sistemul lui *Malthus* conține două propoziții fundamentale:

Când populația nu e oprită prin vreun obstacol, ea merge dublând[353] într-o perioadă de *25* de ani și crește din perioadă în perioadă, după o *progresiune geometrică.*

Noi suntem în stare a afirma, plecând de la starea actuală în care se află pământul, că mijloacele de subzistență, în împrejurările cele mai favorabile industriei, nu pot să sporească mai repede decât după o *progresiune aritmetică.*

Malthus traduce aceste propoziții prin cifre și zice: neamul omenesc se înmulțește ca 1, 2, 4, 8, 16, 32, 64, 128, 256..., în timp ce subzistențele nu sporesc decât ca 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9.... După două secole, așadar, populația s-ar afla cu mijloacele de subzistență în proporțiune de *256* la *9.*

Aceasta este, în câteva cuvinte, legea fundamentală a populațiunii după *Malthus.* Deducțiunea științifică care se poate trage din aceste două propoziții este următoarea:

Populația are pururea tendința de a trece cu mult peste mijloacele de subzistență.

Malthus a zis că populația se dublează în cursul a 25 de ani, dacă nu este oprită în marșul său de vreun obstacol. Obstacolele împiedecătoare[354] unei asemenea dezvoltări sunt, după teoria lui *Malthus,* de două feluri: *obstacole preventive* și *obstacole represive.*

Obstacolele preventive sunt cele care împiedică nașterile. Obstacolele represive sunt cele care aduc moarte oamenilor prin epidemii, prin foamete etc.

Obstacolele preventive sunt de două categorii: cele care provin din *viciu* și cele care provin din *rațiune.* Cele care provin din viciu sunt: libertinajul, promiscuitatea, prostituțiunea, poligamia și sclavia, care, toate, au defectul de a nimici fecunditatea. Obstacolele preventive, care vin de la rațiune, constau în toate măsurile de prevedere care îi fac pe oameni a întârzia cu însuratul sau a proporționa[355] numărul copiilor mijloacelor pe care ei le au pentru a-i hrăni și a-i crește.

Aceste obstacole preventive, care provin din rațiune, adică prevederea, îngrijirea, prudența care fac pe om să se gândească la viitorul său, au fost desemnate de *Malthus* sub numele de *reținere morală (contrainte morale).* Ideea lui *Malthus* este că, până acum, omenirea a fost împiedicată în marșul său progresiv mult mai mult de obstacolele represive, adică de epidemii, de mizerie, de foamete decât de obstacolele preventive, care rezultă din rațiune.

Toată tendința lui *Malthus*, tot scopul la care ține în opul său intitulat *Încercare*[356] *asupra principiului populațiunii* este de a ajunge la aceea ca oamenii să devină din zi în zi mai prevăzători, să asculte vocea prudenței și să înlăture astfel, din propria lor inițiativă, intervenirea tuturor nenorocirilor inevitabile care vin și seceră o populațiune ce a trecut peste marginile mijloacelor de subzistență, cu alte cuvinte, o populațiune care nu mai are cu ce se hrăni.

Când *Malthus* zice că populația se poate dubla într-un timp de 25 de ani, când nu-i lipsesc nici spațiul, nici alimentele, el afirmă un fapt care se poate dovedi prin istorie.

Țara în care se poate observa mai bine fenomenul acesta este *America.*

Acolo, prin recensămintele culese de statistică, în diferite timpuri, s-a constatat că, în unele părți, precum, de exemplu, la *New York, la Ohio* etc. populația s-a dublat în mult mai puțin de 25 de ani. În statistica lui *Moreau* de *Ionnes* se găsește un tablou[357] care indică sporirea anuală a populațiunii și perioada în cursul căreia populațiunea s-a dublat în diferitele state ale Europei. Din acest tablou, vedem că populația s-a dublat în Ducatul de *Baden,* în timp de *34* de ani; în *Ungaria*, în *38* de ani; în *Belgia,* în 42 de ani; în *Toscana*, în *43* de ani; în *Galiția,* în *43* de ani; în *Sardinia,* în *44* de ani; în *Irlanda,* în *50* de ani; în *Grecia,* în *51* de ani; în *Polonia*, în 52 de ani; în *Austria* în *52* de ani etc.

J. B. Say a făcut asupra populațiunii următoarea reflecție, din care se poate ușor pricepe *a priori* cum omenirea poate să se înmulțească într-un timp atât de scurt; „Dacă vom depărta, zice *Say,* toate opusele[358] care mărginesc înmulțirea speciei noastre¸ găsim că un bărbat și o femeie, căsătorindu-se îndată ce au ajuns la vârsta pubertății, pot să dea viață unui număr de cel puțin *doisprezece* copii. Experiența, într-adevăr, ne arată că aproape jumătate din ființele omenești mor înainte de a ajunge la vârsta de *26* de ani. Se vede, din aceasta, că dacă fiecare pereche de oameni nu poate crește doisprezece copii fără a se reproduce, poate să crească *6* care sunt capabili de a popula precum a populat și perechea cea dintâi; fapt din care se poate conchide că, dacă nu s-ar opune vreun obstacol acestei înmulțiri, populațiunea unei țări s-ar întrei în timp de *26* de ani”.

Ross, primind progresiunea lui Malthus, zice: „Demonstrațiunea e ușoară. De câte ori veți avea mai multe produse din care fiecare va avea o forță reproductivă egală forței producătorului, veți ajunge neapărat la o progresiune *geometrică* mai mult sau mai puțin repede. Dacă un produs dă 2 și dacă noile produse au amândouă aceeași forță productivă ca unitatea primitivă, acești *2* vor face 4, acești 4 vor face 8 și așa mai departe”.

Așadar, luând lucrul cu totul *în abstracto,* Malthus a enunțat principiul cel mai incontestabil și cel mai adevărat, atât pentru oameni, cât și pentru plante și animale.

Dacă nu ar exista obstacol, e evident că, după câțiva ani, pământul ar fi acoperit de oameni, tot așa precum e sigur că pământul ar fi în curând acoperit de grâu și *oceanul* plin de pești, dacă nimic nu ar contra forța productivă a fiecărui grăunte de grâu și a fiecăruia pește".

Astfel, s-a făcut socoteala că un strujan de porumb dă 2.000 de grăunțe, o plantă care se numește floarea soarelui, 4.000, un *mac,* 32.000, un *ulm,* 100.000 de grăunțe.

S-a calculat că o plantă care se numește *măselariță* ar fi în stare a acoperi globul întreg în 4 ani de zile, dacă nu ar găsi în răspândirea sa vreun obstacol. Un *crap* scoate *340.000* de ouă și o *scrumbie* încă mult mai mult, astfel încât s-a dovedit că o pereche de scrumbii ar fi în stare, în timp de *10 ani,* să umple Oceanul întreg, chiar dacă Oceanul ar acoperi tot pământul.

Dumnezeu a procedat cu oamenii, așa cum a procedat cu plantele și animalele, aruncând sămânța producțiunii cu o profuziune[359] imensă.

De aceea, Malthus are mare dreptate când afirmă că populațiunea, lăsată în voia ei și neîmpiedicată de vreun obstacol, are tendința naturală de a se înmulți într-un mod prodigios. Care este însă rezultatul unei asemenea înmulțiri? Rezultatul este că sosește foarte degrabă timpul în care mijloacele de subzistență ce dă natura nu mai ajung pentru a hrăni o asemenea populațiune, care merge orbește înainte, și atunci vine boala, vine foametea, vin tot felul de mizerii care se însărcinează a aduce lucrurile în starea lor normală, secerând tot ce le stă în cale.

Înainte de *Malthus,* exista o idee acreditată pe lângă toți oamenii de stat, pe lângă toți oamenii politici, pe lângă toți reformatorii, și chiar cei mai iscusiți și mai inteligenți nu au scăpat de înrâurirea ei. Această idee constă în credința că pe măsură ce populația unui stat e mai numeroasă, cu atât acel stat trebuie să fie mai avut, mai puternic și mai respectat de celelalte state. Funestă și nenorocită idee! Consecința era că toți oamenii care aveau în mâna lor soarta unui stat, toți capii guvernelor, se credeau îndrituiți și îndatorați chiar a lua feluri de măsuri, a întrebuința feluri de mijloace încurajatoare, precum *gratificațiuni, imunități, prime,* pentru a face să sporească

populațiunea. Începând de la *lex Pappia et Poppaea* a romanilor, care dădea o mulțime de privilegii celor care se căsătoreau și făceau copii, și îi pedepsea ca pe niște nelegiuiți pe cei care trăiau în *celibat* sau care nu aveau copii din căsătorie, și ajungând până în timpurile moderne la un *Napoleon,* la un *Colbert,* la un *Petru cel Mare,* la un *Frederic cel Mare* etc., putem face pretutindeni și în toate epocile observațiunea că toți oamenii mari, care au jucat un rol în lumea aceasta, au fost predominați de ideea de a face prin orice chip să crească populațiunea țării lor. Malthus a fost primul care a avut talentul și curajul de a arăta că populațiunea nu are nevoie de încurajări pentru ca să crească, că această tendință este naturală, că a-i încuraja pe oameni la reproducțiunea rasei lor înseamnă a-i pune chiar într-un rând cu dobitoacele, pe care iarăși căutăm a le înmulți prin feluri de mijloace pentru folosul nostru, lucru degradant și umilitor pentru omenire, și, în fine - și acesta este argumentul cel mai categoric - că a naște un copil nu va să zică și a-i da pe urmă mijloace de viețuire. Ce bogăție și ce putere poate căpăta o națiune din adăugirea unei mulțimi de indivizi crescuți în mizerie, cu puterile trupești și intelectuale stinse, decrepiți și nenorociți?

Un asemenea contingent nu e deloc făcut pentru a mări bogăția și puterea unei națiuni. Influența lui Malthus a contribuit foarte mult la schimbarea dispozițiunilor guvernelor în privința aceasta. Astfel, putem zice că economistul englez, răspândind ideea că populația nu are trebuință de a fi încurajată și regulamentată[360] prin canalul legislativ pentru a se înmulți, a făcut un bine imens lumii întregi.

Propoziționea lui Malthus este că o populațiune care se înmulțește peste măsură, care nu mai este în proporțiune cu mijloacele de subzistență puse de către natură la dispoziționea oamenilor, trebuie să fie decimată prin nenorociri și mizerii de tot felul, până ce ajunge iarăși la limitele sale raționale.

Care sunt acum mijloacele propuse de Malthus pentru a ține populațiunea unei țări în frâu, pentru a o opri de a da de râpă? Face el oare apel la intervențiunea guvernului? Propune el oare mijloace coercitive pentru a împiedica manifestarea acestei tendințe naturale, pentru a paraliza libertatea

de voință și de acțiune a omului prin putere? Nicidecum. Dacă ar fi făcut acest lucru, el ar fi căzut, numai în sensul opus, tot în aceeași eroare în care se aflau guvernele care căutau să înmulțească populația. Malthus, ca cetățean al unui stat liber, ca păstor anglican, avea în oroare[361] toate arbitrarietățile, toate stavilele ce se pot pune libertății omenești. El nu a gândit niciodată să se întrebuințeze puterea pentru înlăturarea răului indicat. Tot remediul propus de Malthus se află concentrat în aceea ce el numește *reținerea morală.* Când un om tânăr dorește să se însoare, Malthus dorește ca prudența, mintea să-i spună următoarele:

„Gândește-te la viitorul ce-ți pregătești. Nenorocirile vin mai degrabă și mai lesne decât fericirile pe acest pământ. Când îți vor lipsi mijloacele de subzistență pentru tine și pentru soția ta, când te vei vedea încă înconjurat de trei, patru sau mai mulți copii, pe care nu-i vei putea crește, care vor fi supuși la tot felul de suferințe și privațiuni, și vor muri înainte de timp, gingașa lor constituțiune neputând a se lupta mai mult cu mizeria, atunci vor veni mustrările de cuget cele mai amare că ai tras niște ființe nevinovate într-o prăpastie cu tine, însă, din nenorocire, va fi prea târziu și răul nu se va mai putea îndrepta. De aceea, fii prudent, fii prevăzător, calculează bine mijloacele de existență, și numai dacă ești sigur că nu-ți vor lipsi, fă-te fondatorul unei familii”.

Oare de partea cui este iubirea de omenire, blândețea, îngrijirea părintească? De partea aceluia care face apel la prudența și la mintea omului pentru a evita nenorocirile ce pot urma sau de partea celor care îi sfătuiesc pe oameni să se conducă numai de inspirațiunea pasiunilor momentane, și să nu dea ascultare vreunui fel de prevedere? Există multe spirite exaltate care, parte din slăbiciune de minte, parte dintr-o sentimentalitate[362] irațională, nu vor să creadă că omenirea este expusă la o sută și o mie de mizerii și de suferințe, nici chiar când le văd cu ochii, și predică axioma foarte filantropică, într-adevăr, care însă, din nenorocire, nu se adeverește în practică, că dacă Dumnezeu a făcut oamenii și le-a zis prin Mântuitorul „*Creșteți și vă înmulțiți!”,* apoi el trebuie să le poarte și de grijă, și nu poate să îi lase să piară de foame. Există alții de rea credință, care vor înmulțirea

populațiunii numai dintr-un interes egoist, adică pentru ca lucrătorii să își facă mai multă concurență, să scadă salariul și să se mărească profiturile lor. Acești oameni predică populațiunilor cea mai mare licență, le strigă necontenit că nu trebuie să se îngrijească de viitor, că este loc pentru toți pe acest pământ, că Dumnezeu a făcut pământul destul de roditor, pentru ca să poată îndestula cu îmbelșugare trebuințele tuturor etc., etc.

Acestora nu li se poate răspunde mai bine decât prin cuvintele lui *Rossi,* în introducerea sa la opul lui *Malthus* asupra populațiunii: „Cât pentru partea noastră, zice *Rossi,* noi am dori să-i putem convinge pe lucrători, pe oamenii tineri care nu posedă altă bogăție decât inteligența și brațele lor, că trebuie să se păzească foarte mult de consiliurile[363] ce le dau, pe de o parte, egoiștii și, pe de altă parte, spiritele care alergă după himere. Am voi să le zicem: „chestiunea populațiunii vă interesează pe voi și numai pe voi. Discuțiunile noastre nu sunt făcute pentru cei bogați. Pe de o parte, principiul aristocratic, foarte puternic la ei, îi ține în frâu și le inspiră chiar o prudență excesivă; pe de altă parte, ce le pasă lor dacă familiile lor vor fi numeroase? Vedem noi vreodată pe copiii lor căzând în mizerie și lipsiți de pâine?

Chiar cei mai imprudenți găsesc resurse în rudenii, în alianțe, în profesiunile liberale, în camerele publice …

„Însă voi, ale căror familii nu au ajuns încă la culmea acestor clase ale societății, în loc de a privi pe cel mai sus decât voi cu ochi invidioși, uitați-vă mai bine împrejurul vostru și ascultați-ne. Nu vrem să vă facem teorii, generalități, calcule statistice, care sunt destul de inutile pentru voi. Nu vă cerem decât puțină atențiune și puțin bun-simț aplicat nu lumii întregi, ci fiecăruia dintre voi. Să pătrundă prudența în toate căsătoriile și să guverneze întemeierea fiecărei familii, și nu vom avea trebuință a ne mai îngriji de soarta omenirii. Ce vedeți împrejurul vostru? Vedeți o țară întinsă, necultivată, puțin populată, dar sănătoasă și roditoare, unde nimic nu împiedică exploatațiunea, unde pământul nu așteptă pentru a produce decât câteva capitaluri și câteva brațe? Însurați-vă după placul vostru. Nu avem nimic de zis, dacă - *nota-bene* - condițiunile fericite ale pământului și ale climatului nu sunt zădărnicite prin instituțiuni și legi rele. Dacă e însă din

contra, apoi fiți prudenți. Nu vă măguliți cu speranța unor reforme care poate nu se vor realiza decât peste un secol, în timp ce copiii voștri vă vor cere pâine peste patru sau cinci ani.

Malthus a acumulat în opul său tot felul de observațiuni, tot felul de date statistice, din care să se poată cunoaște condițiunile în care crește mai mult o populațiune și rezultatul la care poate ajunge. Astfel, *Malthus* a observat că, în orașele manufacturiere, uvrierii se însoară foarte tineri, și că mai fiecare familie are una cu alta câte șase copii. Asemenea în Franța: s-a observat că, în departamentele în care industria manufacturieră e dezvoltată mai mult, populația crește mult mai repede decât în departamentele care se ocupă cu agricultura.

În Anglia, creșterea populației, de la începutul acestui secol până la *1831,* a avut loc în părțile în care există manufacturi și fabrici multe de *50* la *100,* în timp ce în părțile unde se ocupă mai mult cu agricultura creșterea a fost numai de *26* la *100.* Cauza este că în părțile cu o industrie foarte dezvoltată și activă, copiii, începând de la vârsta de 7 ani, se întrebuințează în manufacturi în tot felul de ocupațiuni, lucru care i-a făcut pe părinți să nu se îngrijească deloc de viitorul copiilor lor. Rezultatul este însă că durata vieții în clasa lucrătorilor merge scăzând. Când cineva începe a munci de la vârsta de șapte ani, în atmosfera infectă a unei manufacturi, îi slăbesc puterile fizice, i se împiedică dezvoltarea normală, se vestejește și moare înainte de timp. Înainte de *Malthus,* pentru toți statisticienii, pentru toți oamenii de stat, sporirea cifrei nașterilor era o dovadă palpabilă a creșterii populațiunii și a prosperității unui popor. *Malthus* a fost cel dintâi care le-a deschis ochii și a demonstrat că, pentru a cunoaște starea de prosperitate a unui popor, trebuie să căutăm nu dacă sunt mai multe nașteri decât înainte, ci în ce raport se află cei născuți cu cei morți, cu alte cuvinte, dacă viața de mijloc[364] a oamenilor a crescut sau a scăzut. Observațiunea a arătat că acest raport între cei născuți și cei morți variază foarte mult după diferența claselor, că între clasele bogate trăiesc oamenii mult mai mult, decât între clasele sărace.

Astfel, nu mă pot împiedica de a cita aici niște cifre foarte curioase găsite de un statistic celebru, de D. *Villermé.*

Acest om, în curs de mai bine de douăzeci de ani, a observat necontenit și cu cea mai mare atențiune masa populațiunii într-un oraș mic, *Mulhouse.* Deși dimensiunea sa era mică, totuși observațiunile sale sunt tot atât de prețioase ca atunci când ar fi fost făcute într-o țară întinsă, și putem zice, cu atât mai prețioase, cu cât, trăind într-un mediu restrâns, el a putut să vadă cu ochii proprii, și să adune cifre statistice mult mai exacte decât se poate face pe un spațiu întins. Acest om a adunat în tot cursul acestor *20* de ani, cu cea mai mare scrupulozitate, toate datele posibile, toate listele referitoare la născuți și la cei morți, cu indicarea vârstei, a poziținii lor sociale, a ocupațiunii căreia se dedase în viață etc., etc. și iată rezultatele la care a ajuns în acel oraș:

Ele sunt îndestul de curioase pentru a fi demne de a atrage pentru un moment atențiunea noastră.

Înainte de a cita însă cifrele acestea, trebuie să-i familiarizăm pe lectori cu doi termeni care se întrebuințează foarte des în statistică. Acești termeni sunt: *viața probabilă*[365] și *viața de mijloc*[366]. Probabilitatea vieții este indicată prin vârsta la care mor jumătate din indivizii născuți în cursul unuia și aceluiași an. De exemplu, într-o localitate s-au născut 1.000 de copii, și, după *15 ani* nu se mai găsesc trăind decât 500 din acești născuți; în cazul acesta, viața probabilă ar fi numai de *15 ani.*

Viața de mijloc se capătă adunându-se toți anii trăiți de o grupă de indivizi cu care se operează și luându-se ca divizor al acestui total colectiv numărul morților; astfel, dacă, de exemplu, 100 de persoane, care au murit la vârste diferite, au trăit toate împreună două mii cinci sute de ani, viața de mijloc va fi de *25* de ani pentru fiecare persoană.

În orașul citat de către D. *Villermé,* viața probabilă pentru toată populația în genere este de *șapte ani și jumătate;* însă probabilitatea variază foarte mult după condițiunile în care trăiesc oamenii.

De exemplu, un copil care se naște în clasa oamenilor cei mai săraci, în clasa celor care torc bumbacul, nu are șanse de viață decât pentru *un an și trei luni.* Un copil născut în clasa *pânzarilor*, care au un salariu ceva mai ridicat, are șanse de viață pentru două luni mai mult. *Șefii* de *uvrieri* au

pentru copiii lor o șansă de viață de *doi ani* și *șase* luni. *Gravorii* și *desenatorii* au șanse de *trei ani* și *o lună;* pentru acei uvrieri care lucrează la aer curat și sunt mai bine salariați, probabilitatea vieții ajunge până la *nouă ani* și *cinci luni. Croitorii* au o probabilitate de *doisprezece ani. Fabricanții* și *negustorii* pot conta pe o viață de *douăzeci și opt* de ani și *două luni. Stăpânii* de magazine au șanse de la *treizeci și opt până la patruzeci* de ani. Ajungând, în fine, la clasele favorizate, la clasele care trăiesc în abundență, precum sunt *proprietarii*, *rentierii*, *bancherii* cei bogați etc., în familiile acestea găsim că probabilitatea vieții urcă la cifra enormă de *șaizeci și șapte* ani și jumătate. Acum, dacă ar fi să punem față în față ambele extremități ale acestei scări, ce am găsi? Am găsi, pentru copiii celor mai săraci oameni, *15 luni* și pentru copiii celor mai bogați oameni, *810* luni, adică o viață de *54* de ori mai lungă!!

În *Franța,* luată în masă[367], s-a constatat că oamenii de la *40* până la *45* de ani mor în proporțiune îndoită în clasele sărace decât în cele bogate.

Ce e mai curios însă este că, în clasele sărace, cele care au a se lupta cu necesitățile vieții, se nasc mult mai mulți copii decât în clasele bogate. Un economist francez, D. *Passy,* a observat, în curs de mai mulți ani, evoluția populației *Parisului* și a constatat că, în *patru* cartiere ale Parisului, unde locuiesc familiile cele mai înstărite, nu se produc nașterile decât în proporțiune de $1^{97}/_{100}$ de fiecare căsătorie, în timp ce în celelalte patru cartiere ale Parisului, unde locuiește populația cea mai săracă, s-a constatat populația de $2^{86}/_{100}$ de fiecare căsătorie; și în două cartiere unde locuiește proletariatul, acolo s-a constatat chiar 3 și $^{24}/_{100}$ de fiecare căsătorie, adică o diferență de *73* la sută în comparațiune cu cartierele cele mai avute.

Așadar, după toate câte am enumerat până aici, nu mai rămâne, cred, nici cea mai mică îndoială că Malthus s-a găsit cu totul pe calea adevărului când a afirmat că populația are în sine tendința de a se înmulți într-un mod prodigios, și că ea nu este reținută în limitele sale naturale, adică în limitele mijloacelor de subzistență, decât prin obstacole teribile precum *viciul*, *crimele*, *foametea, bolile, mizeria* etc., etc. Malthus a fost, prin urmare, un

adevărat filantrop, inspirat de sentimentele cele mai nobile, când a predicat, în opul său, omenirii abstinența și prudența, pentru a evita nenorocirile ce trebuie să aducă cu sine sporirea unei populațiuni lipsită de mijloacele trebuitoare pentru existență. Prin aceasta, el a făcut un adevărat serviciu omenirii, pentru că i-a arătat prăpastia și i-a indicat totodată și mijloacele de a se feri de ea. Cu toate acestea însă, Malthus a avut și el soarta tuturor oamenilor mari care vin cu o idee nouă în lume, și nu se sfiesc de a arăta adevărul în toată ruditatea[368] sa, chiar cu riscul de a displăcea multora și a fi rău privit. Astfel, și el a fost rău înțeles și rău judecat. Intențiunile cele adevărat filantrope ale păstorului anglican au fost stigmatizate de *pesimism*, de *cruzime*, ba chiar de *perversitate.* S-a ridicat o adevărată furtună în contra doctrinei lui Malthus, și mulți autori, care se declară *antimalthusieni*, au întreprins o adevărată cruciadă în contra sa, cu scopul de a discredita în opiniunea publică noua doctrină asupra populației, ba chiar a pune la îndoială sinceritatea și francheța autorului. Datoria ne silește a declara că mulți dintre acești autori antimalthusieni nu au înțeles spiritul scrierii pe care doreau să o critice, fiindcă mulți din ei nici nu și-au dat măcar ostenea de a citi originalul, ci s-au mărginit a combate pe Malthus după pasaje și după recenziuni asupra opului său, publicate prin broșuri și prin ziare; mulți l-au înțeles pe *Malthus,* însă l-au combătut, și încă cu cea mai mare violență, numai pentru a se face *populari.*

Ei au strigat că Malthus dorește să răpească claselor sărace chiar fericirea de a avea o familie, de a simți bucuria părintească, mângâierea de a ști că, murind, ei mai lasă un suvenir în urmașii lor pe acest pământ etc., etc. Prin declarațiuni de felul acesta, ei au exploatat ignoranța poporului și au reușit adeseori de a-l reprezenta pe Malthus ca fiind un inamic al claselor sărace. Astfel, vedem cum se răstălmăcesc și se înnegresc intențiunile cele mai curate ale oamenilor de bine. Mulți au invocat istoria pentru a dovedi că înmulțirea populației a fost, pentru multe state, o cauză de prosperitate și de tărie, și au voit să combată prin aceste arme teoria malthusiană.

Aceștia din urmă au dorit să spargă o ușă deschisă, căci Malthus niciodată și nicăieri nu a susținut într-un mod categoric că sporirea populației

este pururea un rău.

Există cazuri, condițiuni în care este de dorit ca o populațiune să se înmulțească; de exemplu, într-o țară fertilă, cu o climă sănătoasă, cu instituțiuni blânde și umane, cu o populațiune rară și împrăștiată pe ici-colea, astfel încât cea mai mare parte a pământului rămâne necultivată din cauză de lipsă de brațe, care om cu puțin bun-simț ar nega că sporirea populației nu este un mijloc de prosperitate și de tărie? Malthus nu a zis acest lucru niciodată; din contra. El a zis numai că tendința de a se înmulți este atât de naturală omului, încât nu este trebuință de încurajare, de prime, de mijloace guvernamentale pentru a face să sporească populația. Ea sporește de la sine și sporește într-un mod prodigios.

Malthus a arătat numai relele, nenorocirile ce rezultă când o populațiune crește *fără* a avea îndestule mijloace de existență. El a consacrat o mare parte a opului său pentru a demonstra, cu istoria și cu statistica în mână, cum natura pedepsește imprudența oamenilor, decimând prin tot felul de mijloace teribile acele populațiuni care au trecut peste limitele mijloacelor de subzistență.

Cu ce este Malthus vinovat dacă mulțimea prea mare a oamenilor aduce cu sine mizerie, foamete, epidemii, generațiuni palide, decrepite și târându-se în zdrențe. Este el autorul acestor nenorociri care vin pe capul oamenilor? El nu a făcut decât a constata răul, cu scopul de a-i face pe oameni să-l evite dacă se poate. El a zis: „Aveți mijloace de existență îndestule, înmulțiți-vă după placul vostru! Nu aveți, fiți prudenți și abțineți-vă, căci altfel, iată ce vă așteaptă!“ Malthus descrie mizeria și nenorocirile de care este încercată omenirea, cu scrupulozitatea și cu francheța unui naturalist care descrie un fenomen observat; când face apel la prudența și la raționamentul oamenilor, pentru a evita sabia lui *Damocles* suspendată asupra capetelor lor, el o face împins de cea mai vie și mai sinceră dorință de a vedea omenirea fericită. În rezumat, putem zice că Malthus a fost unul din oamenii cei mai devotați binelui omenirii, căreia i-a făcut un mare serviciu deșteptând-o asupra unui adevăr până atunci necunoscut[369], și că sufletul său a fost atât de departe de toate relele intențiuni care i se atribuie, încât ar fi a face o injurie memoriei sale, căutând a-l apăra în contra unor asemenea incriminațiuni!

Partea a IV-a
Despre consumațiunea bogățiilor

Cap. I Despre consumațiune în genere

La începutul acestui op, când am vorbit despre producție, am zis că *a produce,* în sensul economic al cuvântului, va să zică a *crea o valoare,* pentru că nu stă în putința omului a crea nici măcar un *atom*, ci toată acțiunea sa se mărginește întru a da materiei existente o *utilitate* nouă, a conferi materiei calități noi, care să o facă proprie de a satisface trebuințele oamenilor. De asemenea, *a consuma,* în sensul economiei politice, nu va să zică altceva decât a *desființa utilitatea* unui lucru. Omul, precum nu poate să creeze o materie, asemenea nici nu poate s-o distrugă; tot ce stă în putința sa este să-i desființeze valoarea și utilitatea. Dacă însă se poate zice în genere că

fiecare consumațiune implică în sine distrugerea unei valori, trebuie, pe de altă parte, să mărturisim că, în privința rezultatului definitiv, nu toate consumațiunile sunt identice, ci se deosebesc foarte mult între ele. Mie, de exemplu, mi-e foame: îmi cumpăr o bucată de pâine și o mănânc. Am nevoie de haine; le cumpăr și mă îmbrac. Simt trebuință de distracțiune; mă duc la un teatru, la un concert sau la vreun alt spectacol și îmi satisfac dorința. În toate aceste cazuri, vedem că diferite valori se distrug pentru totdeauna, servind a satisface una din trebuințele noastre. Pâinea mâncată e pierdută pentru întotdeauna; hainele purtate și învechite au pierdut pentru întotdeauna valoarea lor primitivă; asemenea și piesa de teatru sau concertul la care am asistat, îndată ce le-am auzit, am pierdut valoarea lor pentru întotdeauna.

Există cazuri în care o valoare e distrusă pentru a reapare sub o altă formă, pentru a da ocaziune să se creeze o bogăție nouă. De acest fel sunt consumațiunile care se fac în industrie. Un cizmar cumpără piele din târg; el taie pielea, îi consumă valoarea. Peste puțin vedem însă că, din pielea aceea, ies cizme pe care el le vinde și restabilește cu profit capitalul consumat. Asemenea și croitorul, și pânzarul, și fabricantul de postav, și fabricantul de mobile, și, în fine, toți cei ce exercită o industrie, vedem că consumă o mulțime de valori care valori însă reapar toate peste puțin timp sub o formă nouă și restabilește nu numai capitalul consumat, ci lasă încă și un profit producătorului. Această observațiune se poate face în toate ramurile industriei. Oricând o întreprindere industrială este condusă cu o asemenea dibăcie, vedem că valorile consumate reapar sub o formă nouă; când, din contra, un antreprenor de industrie e lipsit de cunoștințele și de capacitățile ce se cer pentru profesiunea sa, atunci vedem că se distrug valori fără ca să mai reapară vreodată, cu alte cuvinte, că se lucrează în pagubă.

Astfel, *J. B. Say* a făcut o clasificațiune a consumațiunilor, care a fost adoptată de către toți economiștii. Consumațiunile care nu au alt scop decât de a satisface o trebuință, o dorință a noastră, au fost numite *consumațiuni neproductive*; toate acele care au ca scop de a distruge o valoare pentru a o înlocui printr-o altă valoare mai mare, au fost numite *consumațiuni reproductive.* Economia politică este acum chemată a se rosti[370] asupra

avantajelor și asupra dezavantajelor acestor două feluri de consumațiuni. Tot ce putem zice este că ea nu se poate pronunța într-un mod categoric. În genere, putem zice că consumațiunile *reproductive* sunt mai bine privite de economia politică, decât acele neproductive, fiindcă, cu cât se produce mai mult, cu atât și cheltuielile producției scad, fondul social se mărește și prosperitatea generală crește. A condamna însă, pe de altă parte, toate consumațiunile neproductive, ar însemna a cădea în absurd și a scăpa din vedere scopul pentru care trăiește omul pe acest pământ. Toate noțiunile economiei politice, toate științele, toate artele, ce alt scop au dacă nu de a procura oamenilor mijloace de a trăi din ce în ce mai bine, adică, de a-și putea satisface tot mai multe trebuințe, tot mai multe dorințe? Prin urmare, omul nu trăiește pe pământ pentru ca să se priveze de toate cele ce nu sunt strict trebuitoare existenței sale zilnice, ci el este, din contra, menit a simți deșteptându-se în el, pe fiecare zi, mai multe trebuințe, mai multe dorințe, și a învăța de a le satisface.

Filosofii stoici, care laudă și glorifică abstinența și severitatea vieții la spartani și alte popoare ale Antichității, privesc dintr-un punct de vedere cu totul eronat menirea omului pe pământ. Dacă, într-adevăr, misiunea omului ar fi de a se lipsi de toate, atunci el ar fi pus în rând cu animalele, care și ele se mulțumesc cu aceea ce le dă natura și nu cunosc vreun mijloc de a-și îndulci existența pe pământ.

Dacă am condamna consumațiunile neproductive, apoi mergând cu logica aceasta mai departe, am ajunge la rezultatul că cu cât omul și-ar satisface mai puține trebuințe, cu atât ar fi mai bine, și că idealul fericirii ar fi atunci ca omul să nu aibă vreo trebuință de îndestulat, cu alte cuvinte, să nu existe defel.

Vine acum însă iarăși întrebarea: sunt oare toate consumațiunile neproductive bune și de aprobat? Oare nu există și aici o limită peste care nu trebuie trecut, pentru a nu cădea în exces și a avea consecințe funeste? Drumul de mijloc este aici foarte greu de nimerit.

„Consumațiunile particularilor, zice *J. B. Say,* sunt pururea în raport cu caracterul și cu pasiunile oamenilor. Cele mai mârșave impulsiuni se întâlnesc pe acest tărâm; ele sunt excitate prin amorul plăcerilor senzuale,

prin vanitate, prin generozitate, prin spirit de răzbunare, chiar prin lăcomie etc. Ele sunt reprimate, pe de altă parte, printr-o prevedere înțeleaptă, prin teamă, prin defiență, prin egoism. Dintre aceste afecțiuni[371] diferite, predomină când unele, când altele și îi povățuiesc pe particulari în întrebuințarea bogățiilor proprii. Linia trasă de prudență e, și în cazul acesta, ca în multe altele, cea mai greu de urmat. Slăbiciunea omenească alunecă când de o parte, când de alta, și duce deseori la excese.

„În privința consumațiunii, excesele sunt *prodigalitatea* și *avariția.* Prodigalitatea e mai plăcută și se justifică mai ușor în lume, pentru că ea invită a împărți plăcerile sale; cu toate acestea, ea este mai fatală societății decât avariția; ea împrăștie, ea privează industria de capitalurile care o mențin … Cei care zic că banul nu e făcut decât pentru a fi cheltuit se înșală foarte mult, dacă înțeleg prin cheltuială numai consumațiunea aceea care e consacrată a ne procura plăceri. Banul e bun și pentru a fi întrebuințat într-un mod reproductiv; și totdeauna când un fond adunat se risipește, există în vreun colț al lumii și o cantitate echivalentă de industrie care se stinge.

„Omul avar, care nu cheltuie nimic, într-adevăr, nu favorizează industria, însă nici nu-i răpește nimic; căci la moartea avarului, fondurile sale, dacă nu se răpesc de către moștenitorii săi, încep a circula și a alimenta industria.

„Oamenii cheltuitori se glorifică foarte cu nedreptul de risipele ce fac cu averea lor.... Nu e nici un merit a consuma oricât poți și a răbda, când nu mai ai nimic. Aceasta o fac și animalele, și chiar între ele există unele mai prudente. Ceea ce trebuie să caracterizeze faptele unei ființe înzestrate cu prevedere și cu raționament este de a nu face în orice împrejurare o consumațiune fără a avea un scop rațional; acesta este sfatul ce ni-l dă economia.

„Economia[372] nu are principii absolute; ea e întotdeauna în raport cu averea, cu situațiunea, cu trebuințele consumatorului.

…….

Economia se depărtează tot atât de *avariție,* cât și de *prodigalitate.* Avarul adună, nu pentru a consuma, nu pentru a reproduce, dar numai pentru a aduna; acest fapt este la el un instinct, un fel de trebuință mașinală și

mârșavă. Economia e fiica prudenței și a unei minți luminate; ea știe să-și refuze prisosul pentru a avea necesarul, în timp ce avarul își refuză lucrurile cele mai necesare pentru a-și procura prisosul într-un viitor care nu mai sosește niciodată… Avariția nu poate să se arate nicăieri fără a strica tot. O persoană economă compară facultățile sale cu trebuințele sale prezente, cu trebuințele sale viitoare, cu ceea ce așteaptă de la ea familia sa, amicii săi, în fine, de la omenire. Un avar nu are familie; nu are amici; de abia simte oarecare trebuințe, iar omenirea nu există pentru el. Economia nu dorește să consume nimic fără scop; avariția fuge prin instinct de orice fel de cheltuială …….

Avariția e o patimă mârșavă, deoarece ea nu cunoaște alt ceva decât pe avarul însuși".

Există un motiv care determină o mulțime de consumațiuni private și care joacă, mai ales în timpul nostru modern, un rol imens în conduita oamenilor. Vreau să vorbesc despre ceea ce numim *lux.*

Mai întâi, să ne întrebăm însă ce este luxul? Cei mai mulți, dorind a da o definițiune luxului, au zis că el constă în întrebuințarea lucrurilor de prisos, adică a acelor lucruri care nu sunt absolut trebuitoare vieții. Aici vine însă întrebarea cea delicată și greu de dezlegat: care sunt lucrurile absolut necesare oamenilor și care sunt lucrurile de prisos?

Necesarul și prisosul variază foarte mult, după diferitele condițiuni în care se află societatea. Un *irlandez* consideră ca lucruri absolut trebuitoare existenței sale o mână de cartofi cu sare în fiecare zi, câteva zdrențe pentru a-și acoperi cum dă Dumnezeu goliciunea și un bordei infect care să-l apere de asprimea vremii.

Vecinul său, *englezul*, consideră ca lucruri absolut trebuitoare existenței sale pâinea, carnea și băuturile spirtoase în toate zilele, o îmbrăcăminte caldă de postav, o locuință curată și sănătoasă și chiar oarecare obiecte de agrement și de comoditate. Dacă nu are toate aceste lucruri, el se consideră cel mai nenorocit om din lume. Lucrurile rămân valabile atunci când trecem de la o clasă a societății la alta. Ceea ce înseamnă opulența și bogăția pentru un țăran cultivator, sau pentru un uvrier dintr-un oraș, s-ar numi cea mai cumplită mizerie pentru un rentier deprins a trăi în gusturile cele mai rafinate. Așadar,

este cu desăvârșire cu neputință de a trage o linie de demarcațiune între ***necesar*** și ***prisos.*** Dacă am dori însă să caracterizăm luxul într-un mod cu totul general și vag, apoi am zice că el este forma, corpul exterior oarecum sub care se manifestă vanitatea omenească, și că are întotdeauna ca scop ***ostentațiunea.*** Pasiunea pentru adevăratul lux nu are ca scop de a procura lucruri care să fie mai comode, să contribuie la agrementul vieții, ci are ca scop numai și numai de a stârni admirațiunea publică prin vanitatea, prin scumpetea, prin magnificența obiectelor ce desfășoară înaintea ochilor lumii. Obiectele de lux nu au, de multe ori, nicio destinațiune practică; nu sunt bune de nimic și, de cele mai multe ori, chiar când sunt întrebuințate la ceva, sunt mult mai puțin comode decât obiectele de aceeași natură, mai simple și mai ieftine; scopul este însă de a arăta lumii că este de unde cheltui, de a-i atrage privirile. Care sunt acum efectele economice ale luxului?

Mulți oameni, judecând numai după faptele cele mai imediate, care izbesc privirile când ne uităm la viața unui om care cheltuie sume enorme pe lucrurile cele mai netrebuincioase, mulți zic, conduși în eroare prin aceea ce vedeau, și neținând seama de ceea ce nu văzut, au devenit apologiștii cei mai înfocați ai luxului, și și-au dat toată osteneala nu numai pentru a-l justifica, ci chiar pentru a-l reprezenta ca un mare bine și o mare încurajare pentru industrie și pentru clasele lucrătoare.

Privind cum se cheltuie mii și milioane cu banchete, cu cai, cu trăsuri, cu giuvaere, cu livrele și cu catifele, oamenii aceștia și-au închipuit că oamenii cei privilegiați, care se află în pozițiune de a face asemenea cheltuieli, fac un mare bine societății, pentru că dau de lucru și, prin urmare, hrană la o mulțime de oameni întrebuințați la crearea obiectelor pe care ei le consumă; chiar manufacturierii și negustorii care se ocupă cu producțiunea sau cu vânzarea unor asemenea obiecte de lux credeau că este în interesul lor să se răspândească luxul și spiritul de ostentațiune cât se poate mai mult, pentru ca să poată vinde mai bine și mai degrabă produsele industriei lor. Astfel, s-a acreditat încet-încet între oameni maxima că luxul face să circule banii și că e, prin urmare, favorabil producțiunii.

Progresele și noțiunile cele exacte ale economiei politice, care au arătat oamenilor cum se formează bogățiile, care sunt izvoarele și care sunt

mijloacele producției și rezultatele consumațiunii, au demascat și prejudecata aceasta, ca multe altele.

În genere, fiecare distrugere a unei valori este un rău; însă acest rău, la consumațiunile neproductive, este cel puțin compensat prin satisfacțiunea unei trebuințe raționale. Când însă consum un lucru fără scop, fără a simți vreo trebuință, numai curat dintr-un motiv de vanitate puerilă, răul acesta nu găsește nici o compensațiune. Eu nimicesc în deșertăciuni, în lucruri frivole o muncă și un capital care, întrebuințate într-o direcțiune mai rațională, ar fi putut aduce un adevărat bine omenirii, producând lucruri utile și trebuitoare. Strigă unii, în orbirea lor, că luxul face banii să circule, că încurajează industria; uită însă că banii care se cheltuie pe obiecte de lux, dacă nu ar exista luxul, nu s-ar îngropa în pământ, ci ar alimenta alte ramuri ale industriei, și reproducându-se sub forma unor produse utile, ar mări fondul social, și ar veni atunci cu adevărat în ajutorul claselor sărace. Astfel, putem afirma că multe capitaluri, dacă în loc de a se risipi în banchete splendide și somptuoase, care nu lasă nimic după ele, ar fi luat drumul vreunei manufacturi de lână sau al vreunei școli sătești, ar fi adus un bine mai mare omenirii.

Ceea ce arată raționamentul este demonstrat și prin experiență. Mizeria merge întotdeauna alături de lux. Un bogat cheltuitor risipește în deșertăciuni niște capitaluri care, întrebuințate într-un mod reproductiv, ar fi servit la o mulțime de oameni săraci a-și cumpăra haine călduroase, o hrană mai bună, mobile mai comode etc., etc. Astfel, bogatul vanitos poartă pietre scumpe, iar săracul nu are cizme; bogatul e îmbrăcat cu catifea, iar săracul nu are cămașă.

Oamenii care sunt deprinși a judeca lucrurile după aparență, și nu își dau niciodată osteneala de a pătrunde în fondul unui fenomen, sunt orbiți adeseori de vuietul și de pompa unui lux nemăsurat, și cred că e mai prosperă țara aceea unde văd că se fac cele mai mari cheltuieli somptuoase. Aceasta este doar o amăgire deșartă. O țară în care se cheltuie milioane pentru arcuri de triumf și spectacole publice prezintă întocmai imaginea casei unui cheltuitor care se ruinează, adică imaginea unei splendori momentane, care trece foarte degrabă, și lasă în urmă mizeria cea mai îngrozitoare. Un asemenea lustru artificial are ceva foarte efemer; căci el seacă izvoarele

reproducției și este urmat de o stare de jenă și de deperire[373] materială din care, pe urmă, cu greu poate ieși o țară.

Până acum, am vorbit numai despre consumațiunile particularilor, adică despre cele care se fac de un om în cercul familiei sale. Mai există însă și alte consumațiuni, care au ca scop satisfacerea trebuințelor ce le simt particularii când sunt întruniți în societate, și acestea se numesc *consumațiuni publice*. O societate, de exemplu, are trebuință de ostași care s-o apere de agresiunile străinilor și să-i asigure liniștea în întru, are trebuință de judecători care să înfrâneze crimele și să distribuie dreptatea, are trebuință de administratori pentru conducerea intereselor sale. Toți acești diferiți oameni fac societății un serviciu util, iar societatea recompensează acest serviciu util din mijloacele sale. Aceste diferite retribuțiuni sau recompense constituie ceea ce am numit consumațiunile publice.

Niciun economist nu a formulat cu mai multă justețe principiile care trebuie să guverneze consumațiunile publice decât *J. B. Say.* De aceea, cred că nu putem face mai bine decât de a reproduce chiar propriile sale cuvinte asupra acestei chestiuni:

„Consumațiunile publice, zice *Say*, sunt absolut de aceeași natură ca și consumațiunile private. Și aici, ca și acolo, există o destrucțiune a unei valori, a unei bogății. Contribuabilul plătește banul său guvernului. Guvernul îl întrebuințează pentru a cumpăra produsele de care are trebuință, produse care, apoi, sunt consumate. Mulți au crezut și continuă să creadă că contribuabilul nu ar pierde nimic dând banul său guvernului, pentru că guvernul dă acești bani iarăși înapoi societății, făcând cumpărăturile de care are trebuință. Argumentațiunea e într-adevăr ridicolă. Guvernul, într-adevăr, nu îngroapă banul contribuabilului, ci îl pune iarăși în circulațiune; însă nu trebuie uitat că guvernul dă acești bani pentru obiectele care i se dau în schimb, și pe care, apoi, el le consumă. *Robert Hamilton,* un economist englez, arată ridicolul acestei aserțiuni, făcând comparațiune cu un hoț care, după ce ar fi furat noaptea caseta[374] unui negustor, ar veni a doua zi și i-ar zice :

„Nu te supăra, căci eu am să întrebuinţez toţi banii aceştia pentru a cumpăra mărfuri de la dumneata. De ce te plângi? N-ai să-ţi capeţi toţi banii înapoi? Nu este aceasta o încurajare pentru industria dumitale? Încurajarea pe care o dă guvernul industriei cheltuind banii contribuabililor este absolut de aceeaşi natură ca încurajarea menţionată.

Dacă cheltuielile publice, zice *Say,* ating fondul bogăţiilor aidoma cheltuielilor private, acelaşi principiu de economie trebuie să guverneze şi pe unele, şi pe altele. Nu există două feluri de economii, după cum nu există două feluri de probitate, două feluri de morală. Dacă un guvern, la fel ca un particular, face consumaţiuni din care trebuie să rezulte o producţie de valoare superioară valorii consumate, el exercită o industrie productivă; dacă valoarea consumată nu a lăsat vreun produs, avem de-a face cu o valoare pierdută şi pentru unul, şi pentru altul, care valoare însă, consumându-se, a putut foarte bine să facă serviciul aşteptat. Munițiunile de război, timpul şi lucrările funcţionarilor civili şi militari, care au servit la apărarea statului, nu mai există, deşi au fost foarte bine întrebuinţate; cu lucrurile acestea se întâmplă la fel cum se întâmplă cu lucrurile pe care o familie le-a consumat pentru trebuinţa sa. Întrebuinţarea aceasta nu a prezentat alt avantaj decât satisfacţiunea unei trebuinţe; dacă însă trebuinţa a fost reală, dacă a fost îndestulată cu cea mai mare economie posibilă, compensaţiunea aceasta e de ajuns pentru a balansa[375], şi de multe ori chiar cu mare avantaj, sacrificiul ce a costat[376]. Dacă trebuinţa nu a existat, atunci consumaţiunea a fost un rău fără compensaţiune. Asemenea e şi cu consumaţiunile unui stat; a consuma pentru a consuma, a cheltui prin sistem, a cere un serviciu numai pentru a avea ocaziunea de a plăti un salariu, a strica, a dărâma un lucru, numai pentru a avea ocaziunea de a-l face la loc, aceasta este o extravaganţă atât din partea unui guvern, cât şi din partea unui particular. O asemenea conduită nu e mai scuzabilă atunci când vine de la şeful statului, decât atunci când ar veni de la un simplu şef al oricărei alte întreprinderi. Un guvern risipitor este chiar mult mai culpabil decât un particular; căci acesta din urmă consumă produsele sale, în timp ce guvernul nu este proprietar; el nu este decât administratorul averii publice.

Ce să gândim despre autorii care au voit să statueze că averea publică s-ar deosebi foarte mult, în natura sa, de averea particularilor, că averea particulară s-ar mări prin economie, că averea publică însă, din contra ar spori, prin sporirea consumațiunilor, care autori au tras apoi consecința[377] aceea falsă și periculoasă că regulile de bază în administrarea unei averi private și cele care trebuie să guverneze administrațiunea banilor publici nu numai că diferă, dar sunt diametral opuse?

Dacă asemenea principii s-ar găsi doar în cărți și nu ar fi puse vreodată în practică, am putea să ne mângâiem[378] și să le lăsăm să mărească grămada aceea imensă de erori tipărite; cât trebuie să plângem însă sorta omenirii când vedem asemenea principii profesate de către oameni eminenți în dignitate, în talente, în instrucțiune, ce să mai zic atunci când le vedem practicate de cei aflați la putere, și care pot să secondeze eroarea și absurditatea prin întrebuințarea baionetelor și a tunului!?!

Ideile sănătoase ale economiei politice erau atât de străine capetelor celor mai bune, chiar în secolul al *XVIII*-lea, încât regele Prusiei, *Frederic al II-lea,* om care iubea atât de mult adevărul, care era atât de capabil de a-l simți și atât de demn de a-l proteja, scriind lui *d'Alembert,* și voind să justifice numeroasele sale războaie, zicea: "Armatele mele cele numeroase fac să circule banii și răspândesc prin provincii, cu o distribuție egală, subsidiile pe care popoarele le dau guvernului".

Subsidiile date de către popor guvernului nu se mai întorc înapoi[379]. Fie subsidiile acestea sau în bani, sau în natură, ele se preschimbă în munițiuni de război și în proviziuni și sub forma aceasta se consumă, se nimicesc de oameni care nu le înlocuiesc pentru că nu produc nicio valoare. A fost o norocire pentru Prusia că faptele lui Frederic al II-lea nu au produs rezultate în raport cu principiile sale. El făcu mai mult bine țării sale prin economia[380] administrațiunii sale, decât i-a făcut rău prin războaiele sale.

Dacă consumațiunile făcute de către națiuni, sau de către guvernele lor, care le reprezintă bine sau rău, ocazionează o pierdere de valoare și, prin urmare, de bogății, ele nu sunt justificabile decât întru cât rezultă pentru națiune un avantaj egal sacrificiilor făcute.

Toată dibăcia administrațiunii constă, așadar, în a compara necontenit, cu mintea sănătoasă, întinderea sacrificiilor impuse, cu avantajul care trebuie să revină din ele statului; și orice sacrificiu disproporționat cu acest avantaj este - nu mă sfiesc a o zice - sau o nerozie, sau o crimă a administrațiunii.

……..

Când un particular își închipuie că își va spori resursele risipindu-și averea, că îi face onoare prodigalitatea, și să nu poată rezista tentațiunii unei plăceri care-l flatează, ei bine!, el se va ruina, iar ruina sa va influența soarta unui mic număr de indivizi. Într-un guvern însă, nu există vreo astfel de eroare care să nu facă mai multe milioane de mizerabili și care să nu fie în stare a pricinui decadența unei națiuni întregi. Dacă este de dorit ca simplii cetățeni să fie luminați asupra adevăratelor lor interese, cu cât mai mult oare trebuie să dorim aceasta în privința guvernelor?

Ordinea și economia[381] sunt virtuți în economia privată; când întâlnim însă asemenea virtuți la oamenii care stau la cârma trebilor statului, și când asemenea virtuți aduc prosperitatea unui popor întreg, atunci, într-adevăr, nu găsim nume destul de minunat să le dăm.

…….

Nu trebuie să credem că spiritul de economie și ordine în consumațiunile publice e incompatibil cu geniul care întreprinde și săvârșește lucruri mari.

Carol cel Mare este unul din principii care și-a făcut cel mai mare renume*;* el a cucerit Italia, Ungaria, Austria, i-a bătut *pe sarazini,* i-a împrăștiat pe *saxoni;* căpătă titlul glorios de împărat și, cu toate acestea, știu să-și atragă elogiul ce îi face *Montesquieu* când zice: „Un părinte de familie ar putea învăța în legile lui *Carol cel Mare* a-și cârmui casa”[382].

…….

La națiuni, la fel ca la indivizii organizați, există o forță vitală, o tendință spre sănătate, care nu cere decât a nu fi înăbușită pentru a produce cel mai briliant efect. Succesorul lui Frederic cel Mare în Prusia a risipit o comoară adunată de cel dintâi, în valoare de *288* de milioane și a lăsat o datorie de *112* milioane. Ei bine, în nu mai departe de *8 ani* de administrațiune economă și

înțeleaptă, *Frederic* al III-lea nu numai că plătise datoriile lăsate de părintele său, dar încă adunase o comoară nouă; atât de mare e puterea economiei, chiar într-o țară mărginită în întindere și în resursele sale.

Cap. II Despre contribuțiuni în genere

Sub numele de contribuțiuni publice se înțeleg sacrificiile cerute de guverne de la cetățeni pentru îndestularea trebuințelor societății.

Aceste sacrificii se făceau, în timpurile vechi, sub formă de prestațiuni personale, de muncă, de prestațiuni ale unei cantități hotărâte din produsele pământului etc. Sub influența civilizațiunii moderne, s-au transformat și aceste prestațiuni personale și reale în contribuțiuni în bani, pe care fiecare cetățean e dator a le face guvernului într-o măsură prescrisă de lege.

Statele în genere au numai trei moduri de a satisface trebuințele societății. Aceste trei moduri sunt:

1) Exploatarea sau alienarea domeniilor publice. În multe state, există domenii publice exploatate pe cheltuiala statului, iar venitul adus susține cheltuielile publice.

2) Împrumuturile.

3) Contribuțiunile publice.

Este de observat că împrumuturile sunt numai o contribuțiune mistificată, fiindcă întotdeauna când un guvern se împrumută cu bani, tot prin contribuțiunile particularilor se plătește procentul datoriei[383] și capetele[384].

În statele moderne civilizate, contribuțiunile sunt norma, iar celelalte două moduri indicate se găsesc numai ca măsuri excepționale de a acoperi cheltuielile publice.

Acum vine chestiunea de a ști dacă contribuțiunile sunt legitime și în ce proporțiune trebuie prelevate pentru a nu se atinge principiile dreptății și ale echității, principii de care trebuie să fie animată fiecare societate civilizată.

Când oamenii se întrunesc spre a forma asociațiunea aceea pe care noi o numim un stat, fără îndoială că ei aspiră a-și îmbunătăți soarta.

Spre a o îmbunătăți, este însă absolută nevoie să se introducă oarecare instituțiuni care au ca scop binele comun. Aceste instituțiuni nu pot fi introduse decât prin oarecare sacrificii din partea fiecărui individ al societății. Aceste sacrificii sunt, așadar, de o necesitate absolută, și nimeni nu poate să conteste legitimitatea contribuțiunilor publice. Îndată ce cineva admite formarea unui stat ca o condițiune absolută pentru progresul genului omenesc, trebuie *eo ipso* să admită în principiu și necesitatea existenței contribuțiunilor publice.

Îndată ce vom face însă un pas înainte și ne vom întreba ce proporțiuni trebuie să aibă contribuțiunile pentru a nu ieși din domeniul echității, ne vom vedea înconjurați de dificultăți imense.

Aceasta este una din chestiunile cele mai controversate, una din acele chestiuni care au cauzat cele mai mari turburări și răsturnări în lume.

Nu avem decât a consulta istoria pentru a ne convinge că principalele catastrofe care au răsturnat guvernele și au pus altele în loc, revoluțiile de tot felul, care au schimbat fața lumii, au fost de cele mai multe ori cauzate de simplul fapt că populațiunile, nemaiputând purta povara impusă de guverne prin contribuțiuni de tot felul, și crezându-se tiranizate, s-au ridicat[385] și au sfărâmat prin forță lanțurile.

Dificultatea de a hotărî într-un mod absolut care e proporțiunea cea mai dreaptă a contribuțiunilor vine de la ideile diferite și, de multe ori, eterogene ce-și fac oamenii despre datoriile guvernului în genere.

Este evident că pe măsură ce guvernului îi sunt impuse mai multe sarcini, cu cât câmpul activității guvernamentale va fi mai întins, cu atât și contribuțiunile trebuie să fie mai mari, pentru ca să poată răspunde tuturor cererilor ce i se fac din partea cetățenilor; cu cât, din contra, atribuțiunile guvernamentale vor fi mai restrânse, cu atât și contribuțiunile cetățenilor vor fi mai moderate. Acesta este punctul capital de examinarea căruia depinde

toată soluțiunea chestiunii, punctul acela care conține teza principală din care poate cineva apoi argumenta și ajunge a condamna sau justifica un sistem de contribuțiuni oarecare.

Examinând mai îndeaproape opiniunile oamenilor care au meditat cu seriozitate asupra acestui punct și au căutat a ajunge la un rezultat care să împace conștiința lor, vedem două grupe mari, din care fiecare pleacă dintr-un alt punct de vedere.

Unii consideră statul ca fiind o instituțiune creată de oameni pentru menținerea *securității* și a *dreptății;* cu alte cuvinte, ei cred că oamenii nu s-au constituit în stat decât numai pentru ca fiecare să aibă garanția că nimeni nu-i va putea viola dreptul și că, în caz de violare, culpabilul își va găsi pedeapsa cuvenită. Ei nu vor să recunoască guvernului altă atribuțiune decât aceea care constă în a garanta cetățenilor cea mai deplină securitate, ca să-și poată dezvolta fiecare individualitatea sa, și totodată și dreptatea cea mai absolută, care e condițiunea fiecărui progres, și care implică necesitatea ca drepturile fiecăruia în stat să fie recunoscute de ceilalți, și, prin consecință, ferite de orice fel de violare. În aceste două cuvinte, ei rezumă misiunea guvernului: *securitate* și *dreptate.* Tot ce iese din domeniul acestor atribuțiuni nu mai e treaba guvernului, ci trebuie lăsați liberi cetățenii a se dezvolta în toate privințele și a merge pe calea progresului, cum o înțeleg ei mai bine.

Așadar, în ochii acestora, contribuțiunile sunt legitime și conforme principiului dreptății numai atunci când formează ajutorul trebuitor guvernului, pentru susținerea securității și a dreptății în stat. Însă îndată ce trec peste marginea aceasta, contribuțiunile sunt nedrepte și constituie o spoliațiune.

Pe de altă parte, există unii care nu vor să mărginească misiunea statului numai întru a procura cetățenilor securitate și dreptate, ci merg, în exigențele lor, mult mai departe. Ei consideră statul ca fiind o instituțiune creată nu numai pentru securitate, ci, în general, și pentru a dezvolta fizicul și moralul cetățenilor. Aici e nevoie de o mică explicațiune :

Statul este considerat de toți ca o instituțiune creată pentru îmbunătățirea vieții oamenilor. Însă îmbunătățirea vieții oamenilor implică dezvoltarea

forțelor fizice și intelectuale ale cetățenilor. În privința primului aspect, pare a exista o confuziune de idei atunci când unii vor să confieze statului numai garanția securității, în timp ce alții cer de la el ca să se însărcineze și de dezvoltarea fizică și intelectuală a cetățenilor, o confuziune de idei, zicem, pentru că statul contribuie în orice caz, prin natura sa, la dezvoltarea cetățenilor. Confuziunea dispare îndată ce vom dori să luăm în considerațiune că aceia care cer de la stat să se însărcineze cu dezvoltarea cetățenilor înțeleg ca statul să se însărcineze oarecum *direct* de educațiunea membrilor societății și să nu se mărginească a juca numai un rol pasiv, lăsând pe fiecare liber de a se dezvolta și a progresa cum îi va părea mai nimerit. Punând guvernul, astfel, în capul societății, ca un fel de tutore care are datoria de a povățui educațiunea pupilului, i se impun cele mai diferite și multiple atribuțiuni. Așa, de exemplu, spre a cita numai unele dintre ele, guvernul trebuie să se însărcineze de religiunea cetățenilor, proclamând cutare sau cutare religiune ca fiind cea mai rațională, și ridicând-o la rangul de religiune a statului, adică subvenționând organele ei, luând direcțiunea supremă a tuturor așezămintelor de cult etc.

Guvernul se însărcinează cu instrucțiunea generală, proclamând cutare mod de învățătură ca fiind cel mai practic, și adoptându-l ca normă în așezămintele publice pentru instrucțiune, așezăminte care sunt, toate, subvenționate de guvern și puse sub direcțiunea sa supremă.

Guvernul se însărcinează cu binefacerile publice, creând *spitale,* case pentru *săraci,* și diferite alte instituțiuni, care au ca scop a veni în ajutor mizeriei și neputinței de a-și procura mijloace de existență, aceste instituțiuni fiind toate întreținute de stat și puse sub direcțiunea sa imediată.

De asemenea, guvernul se însărcinează de multe alte întreprinderi, care decurg, toate, din misiunea „elastică” ce i se recunoaște, adică aceea de a face educațiunea cetățenilor, precum de construcțiunea mijloacelor de comunicațiune, de celelalte lucrări publice, de încurajarea științelor prin creare de academii, muzee, biblioteci, prin acordarea de gratificațiuni și premii celor ce sunt reputați că excelează în științe sau în arte etc., etc.

În general, un guvern care se însărcinează cu educațiunea cetățenilor ajunge foarte degrabă la un fel de regulamentațiune administrativă, care se

scoboară până la cele mai mici detailuri. Oriunde e ceva de întreprins, guvernul se pune la mijloc și ia direcțiunea în toate ramurile activității private a cetățenilor, guvernul se introduce pretutindeni prin agenții săi spre a lua, pe de o parte, spre a da, pe de altă parte, spre a da aici o impulsiune, a pune colo un frâu, într-un cuvânt spre a dirija, a priveghea și a controla tot.

Într-o asemenea stare de lucruri, e ușor de înțeles că un guvern are nevoie de sacrificii considerabile din partea cetățenilor, pentru a-și putea împlini misiunea.

Instituțiunile atingătoare[386] de religiune, școlile, academiile, muzeele, mijloacele de comunicațiune, lucrările publice de diferite naturi, care sunt destinate a aduce o utilitate oarecare, spitalele, casele de săraci, primele și gratificațiunile care se dau pentru încurajarea cutărui ram de industrie, toate aceste așezăminte sociale sunt create și se întrețin pe seama buzunarelor contribuabililor. Se pare că enunț un adevăr vulgar, un adevăr simțit de fiecare om înzestrat cu puțin bun-simț, un adevăr care nu are, prin urmare, trebuință de vreun fel de demonstrațiune când zic că tot ce întreprinde un guvern pentru utilitatea publică, o întreprinde în definitiv pe seama contribuabilului, fiindcă eu dau guvernului mijloacele pecuniare pentru realizarea diferitelor scopuri ce își propune.

Totuși, acest adevăr palpabil a fost și este încă trecut cu vederea chiar în secolul nostru, nu numai de masele poporului, ci chiar de oamenii inteligenți, de oameni cu oarecare instrucțiune, care sunt chemați a sta la cârma trebilor.

Economiștii cei mari, publiciștii cu influență au pus toată elocvența lor spre a demonstra până la evidență că tot ce posedă un guvern, posedă din averea particularilor, și că această avere este unicul izvor care poate să procure guvernului resursele trebuincioase; cu toate acestea, cei mai mulți oameni vorbesc și discută în toate zilele asupra chestiunilor sociale, ca și când nimic nu ar fi fost demonstrat. De câte ori nu întâlnim oameni de multe ori foarte inteligenți și cu mult bun-simț în trebile lor, care își manifestă patriotismul strigând necontenit că toate merg rău, că guvernul nu face academii, școli sătești, muzee, biblioteci, drumuri de fier, bănci naționale, că guvernul nu încurajează industria și comerțul, și că, de aceea, țara se găsește într-o stare atât de mizerabilă, și nu poate merge înainte.

Însă tot acei oameni care strigă atât de tare și acuză necontenit guvernul de toate relele, se alarmează și își pierd patriotismul imediat ce e vorba de a mări contribuțiunile și a da guvernului mijloace de a le împlini dorințele. Dovadă că oamenii care discută astfel sunt victimele unei iluziuni care le turbură vederile și îi face să creadă că guvernul e o ființă mai presus de natură, care poate tot, care nu are decât să întoarcă în vânt bagheta sa magică pentru ca să facă să iasă de îndată din pământ comori întregi la dispoziţiunea sa, și să pună în aplicațiune tot ce i-ar trece prin cap.

Eu unul cred că acei care atribuie guvernului misiunea atât de delicată și atât de complicată totodată de a se însărcina cu educațiunea fizică și morală a membrilor societății comit o greșeală foarte mare, o greșeală care poate avea în practică consecințele cele mai funeste.

Dezavantajele care decurg pentru societate dintr-o prea mare întindere a atribuțiunilor guvernamentale pot să se împartă, după opiniunea mea, în două clase, adică în:

1) Dezavantaje morale și
2) Dezavantaje materiale.

Să le examinăm pe cele dintâi. Să ne închipuim un stat în care guvernul are o putere nelimitată de a face tot ce va crede de trebuință pentru progresul și civilizarea societății. Am citat mai înainte câteva exemple de așezăminte prin care guvernele fac în mod obișnuit educațiunea cetățenilor. Spre a-mi rezuma însă ideile asupra acestui punct, voi oferi o mică probă despre limbajul folosit de un asemenea guvern în fața cetățenilor. El le vorbește cam în termenii următori:

„Cea dintâi condițiune pentru a progresa este de a avea o religiune. Nu e lăsat însă arbitrului vostru[387] să credeți ce vă va plăcea, ci eu voi alege religiunea care îmi va părea mie mai bună, voi proclama-o religiune a statului și voi lua pe urmă din pungile[388] voastre atât cât îmi va trebui pentru subvenționarea organelor prin care se manifestă religiunea.

„Aveți încă nevoie de instrucțiune publică pentru a vă lumina. Acestei instrucțiuni însă, eu îi voi determina calitatea, cantitatea și modul în care va fi profesată, înființând școli și învățători care nu vor ieși întru nimic din

programul făcut de mine, care vor fi însă plătiți tot de voi. Oricine va aspira a ocupa vreo funcțiune publică, va trebui să fi trecut prin școlile statului, pentru ca să am încredințarea că a dobândit tocmai doza de științe pe care eu, ca guvern, o cred necesară pentru a face un amploaiat apt pentru funcțiunile mele.

„Voiți să dați o impulsiune industriei voastre. Eu guvern vă voi arăta care sunt produsele ce trebuie să creați de preferință, pentru ca să aveți cel mai mare profit, eu voi prohibi intrarea acestor produse din străinătate, pentru ca să nu aveți concurență, eu, în fine, voi aranja și voi reglementa tot".

Morala fabulei este că guvernul se înconjoară de un fel de aureolă divină în ochii supușilor săi și că se consideră un fel de oracol inspirat de *Sf. Duh*, care știe totul mai bine decât ei, și care e competent, prin urmare, a le arăta în toate calea ce trebuie să urmeze.

Ce rezultă însă din toate acestea? E ușor a răspunde, căci avem exemple numeroase înaintea ochilor.

Rezultă mai înainte de toate o paralizare completă a activității individuale în societate, paralizare care e de natură a ucide individualitatea cetățeanului. Sfera în care cetățeanul unui stat poate să-și dezvolte singur, după ideile și convingerile sale, forțele sale fizice și intelectuale, sfera aceea se reduce enorm prin intervențiunea guvernului. Omul nu mai poate întrebuința facultățile pe care i le-a dat Creatorul spre a se dezvolta și a se perfecționa singur cum o înțelege mai bine, ci trebuie să-și pună mâinile în șold și să aștepte ca alții să-l cârmuiască și să-l povățuiască după capul lor. Ce e mai trist însă e că, într-o asemenea stare de lucruri, omului i se ia motorul cel mai puternic și mai prețios care ne garantează progresul și civilizarea societăților, adică responsabilitatea faptelor sale. Când omul liber e să-și urmeze cum îi place interesul său personal, acesta e îndestul de puternic pentru a-l face să caute mijloacele cele mai nimerite spre a-și ameliora poziținea. Când comite vreo imprudență, pedeapsa vine de la sine și-l îndreaptă. Când vine însă guvernul și își însușește dreptul de a reprezenta interesele tuturor, atunci rezultatul inevitabil e un fel de *apatie morală* în care oamenii așteptă tot de la guvern și nimic de la activitatea lor proprie. Aceasta face ca, în timpuri nefericite, în timpuri de calamități publice, poporul să

acuze întotdeauna guvernul de toate suferințele sale, pentru că s-a deprins a-l privi ca atotputernic și a cere de la el împlinirea tuturor dorințelor sale. Atunci, guvernul, neputând face să înceteze calamitatea, riscă întotdeauna să fie răsturnat și să lase câmp deschis tuturor luptelor și mizeriilor care întovărășesc în mod obișnuit toate revoluțiile de felul acesta.

Acestea sunt, pe scurt, dezavantajele principale, de natură morală, care rezultă sau care, cel puțin, pot rezulta, cu colori mai mult sau mai puțin vii, din intervențiunea prea mare a guvernului în trebile particularilor, din acea manie pernicioasă care dorește să controleze și să reglementeze tot, și al cărei ideal ar fi de a face din societate o cazarmă vastă, în care totul să meargă după comandă, după cum am mai zis în altă ocaziune.

Să venim acum și la dezavantajele materiale.

Dezavantajul principal care decurge din contribuțiuni mari în privința materială, dezavantaj care le cuprinde în sine pe toate celelalte, e că lucrurile proprii consumațiunii costă mai mult a produce din cauză că plătesc o taxă guvernului, și că, prin urmare, și consumațiunea lor se reduce după o regulă demonstrată până la evidență de economia politică, că cu cât un lucru se scumpește, cu atât și consumațiunea sa se reduce. Să ne închipuim o familie de uvrieri care și-a aranjat astfel menajul, încât să poată consuma în fiecare săptămână *10 ocale de carne.* Guvernul pune deodată o taxă mai mare pe carne, care o scumpește. Este evident că acum familia aceasta de uvrieri va trebui să facă economii asupra altor consumațiuni, care sunt mai puțin trebuitoare, spre a continua de a consuma acele *10* ocale de carne, sau - dacă aceasta nu va fi cu putință - trebuie atunci, de voie, de nevoie, să consume mai puțină carne, adică să-și impună o privațiune. Putem să întindem și să variem acest exemplu la infinit, însă întotdeauna vom găsi că o contribuțiune asupra unui lucru ridică prețul său și reduce consumațiunea sa, fenomen care, dacă-l vom îmbrățișa în toată întinderea sa, într-o țară oarecare, va da următorul rezultat: contribuțiunile echivalează unei reducțiuni în mijloacele producției, cu alte cuvinte, unei deteriorațiuni în starea materială a tuturor claselor societății, fiindcă fiecare, cu mijloacele de viețuire pe care le are, nu mai poate să-și procure tot acea sumă de produse ca mai înainte.

Facilitatea ce au guvernele de a găsi legislatori care să voteze fără sfială contribuțiunile cele mai extravagante, și puterea ce are guvernul de a face să se execute hotărârile lor, le-au tentat să mărească enorm cheltuielile publice pentru ostentațiuni, pentru vanități, de cele mai multe ori chiar pentru lucruri absolut pernicioase societății, fiind sigur că ministerul de finanțe va ști întotdeauna să inventeze un mijloc nou de a face ceea ce francezii numesc *Plumer la poule sans la faire trop crier*[389]. O asemenea conduită din partea unui guvern ne dă deseori ocaziunea de a vedea tristul spectacol al unei țări active, industrioase[390], ai cărei locuitori sunt înzestrați cu cele mai bune calități fizice și morale, dar care, din cauza contribuțiunilor exagerate ce îi oprimă, sunt reduși la a se priva de toate fructele muncii lor și a viețui în mizerie.

Să-mi fie permis a cita aici un pasaj foarte interesant dintr-un autor englez eminent *(Thompson)*, care descrie starea materială a patriei sale.

„Cum se face, zice autorul englez, că o națiune care are mai mult decât oricare alta materii brute, mașini, instrumente, locuințe și merinde, că o națiune care abundă de producători activi și inteligenți și care pare a întruni toate condițiunile spre a fi fericită, se află expusă (cel puțin în ceea ce privește majoritatea copiilor săi) unor privațiuni mult mai mari decât cele ale unor națiuni mult mai puțin opulente în aparență? Cum se face că fructele muncii sale, ale unei munci eroice, să-i fie necontenit răpite ca printr-un mister, fără ca să-i putem face vreo imputare? Iubirea muncii, spiritul de întreprindere, cunoștințele necesare se găsesc la ea, într-un cuvânt toate.... afară de abundență. De unde vine această contradicțiune dureroasă în soarta oamenilor? Ca niște hoarde de sălbatici, leneși, fără nicio ocupație, să fie lipsiți de toate cele trebuincioase, nu e nimic de mirat; dar ca societatea cea mai laborioasă să se afle tot în această pozițiune, acesta e fără îndoială un spectacol foarte curios”. Răspunsul ce-și dă pe urmă autorul e că Anglia se vede redusă la această tristă stare de lucruri prin contribuțiunile enorme ce o oprimă.

Pentru a putea trage din câte am zis până acum o consecință practică pentru patria noastră în special, voi face următoarea reflecțiune:

Eu cred că acum, când țările noastre intră într-o nouă epocă a vieții, când oferă oarecum spectacolul unui câmp nelucrat care va produce roade bune sau rele după sămânța ce-i vom încredința, cred că nu ar fi rău să profităm de experiența altor state, să ne uităm la exemplele numeroase de sub ochii noștri, care ne dovedesc îndestul că o societate poate să ajungă la cea mai mare mizerie, numai din cauza exigențelor nemăsurate ale guvernului, cred, zic că ar fi bine să considerăm toate acestea și să dorim ca guvernul nostru să se pătrundă de un spirit de moderațiune și de economie ca să nu ajungă patria noastră la asemenea calamități.

Eu nu vreau să susțin prin aceasta ca guvernul să joace un rol cu totul negativ; din contra, eu cred că, mai ales la noi, guvernul are datoria de a lua în multe lucruri inițiativa, pentru că, din nenorocire, spiritul de întreprindere și interesul personal nu este încă destul de dezvoltat și multe lucruri nu s-ar face niciodată dacă nu le-ar începe guvernul. Eu cred că guvernul trebuie să ia numaidecât inițiativa, de exemplu, în construcțiunea mijloacelor de comunicațiune, în înființarea de școli pentru instrucțiunea publică, în crearea de instituțiuni de credit, pentru că, altminteri, acestea nu se vor face niciodată. Tot ce vreau să zic este că nu trebuie să cădem în iluziunea fatală că dacă vom așeza și noi, în țara noastră, contribuțiunile uzitate în Franța și în Anglia, vom face prin aceasta un pas mare spre civilizațiune și progres. Dacă ar fi să rezum, apoi aș zice că guvernul trebuie să își facă un principiu sacru de a nu interveni în trebile particularilor prin agenții săi, prin instituțiuni create și subvenționate de el, sub cuvânt că ne duce la progres, decât numai în cazuri când ar fi demonstrat că acest progres nu se poate realiza prin conlucrarea particularilor, fără ajutorul guvernului.

Observând[391] cu sfințenie acest principiu, guvernul ar putea să-și modereze exigențele, să nu încarce țara cu contribuțiuni grele, și ce e mai prețios, să țină viu în inima cetățenilor acel sentiment de dignitate individuală și de responsabilitate care se opune a aștepta totul de la guvern, sentiment care este garanția cea mai puternică pentru libertatea și independența unui popor.

Cap. III Despre principiile fundamentale ale contribuțiunilor

Unul dintre cele dintâi principii care trebuie să predomine la așezarea fiecărei contribuțiuni este *egalitatea absolută* a tuturor cetățenilor înaintea dării.

Prin egalitate în domeniul contribuțiunilor se înțelege, mai întâi, ca toți cetățenii, fără deosebire de rang, de naștere, de pozițiune socială etc., să fie supuși la plata dărilor; în al doilea rând, sub cuvântul de egalitate se înțelege ca fiecare să contribuie după principiul strictei echități, cu alte cuvinte, ca fiecare cetățean al statului să nu dea guvernului mai mult decât o sumă proporțională cu serviciul pe care guvernul i-l face, apărând persoana și averea sa de orice fel de violare.

Îndată ce contribuțiunea nu împlinește această condițiune principală, adică îndată ce e așezată într-un mod inegal pe diferitele clase ale societății, cerând de la unii mai mult și de la alții mai puțin decât s-ar cuveni, după regulile unei echități severe, sau chiar scutind unele clase de tot de contribuțiuni, adică introducând monopolul și privilegiul în sistemul dărilor, atunci se zdruncină echilibrul social și se pun obstacole în calea progresului. Răul e cu atât mai mare cu cât, în asemenea împrejurări, povara cea mai grea cade pe clasele de jos ale poporului, care nu pot să se ridice la un grad superior de cultură decât prin o ameliorațiune a stării lor materiale.

Trebuie să ne aducem pururea aminte de memorabilele cuvinte ale lui *J. B. Say,* pe care le-a formulat ca o normă după care să poată fi apreciat orice sistem de dări, orice taxe.

Say a zis: „Când popoarele nu se bucură de avantajele ce pot fi procurate de impozite, când sacrificiul la care le supune guvernul nu e balansat prin avantajul ce le procură acest sacrificiu, atunci există inechitate.

Averea aceasta este a lor; nu se poate – altfel decât printr-un furtișag — a nu le da în schimb ceva care să echivaleze această parte a averii cetățenilor sacrificată guvernului.

Nu avem de-a face cu un argument serios atunci când vine cineva și susține că oricât de mari ar fi contribuțiunile, ele sunt întotdeauna legitime, pentru că protecțiunea oferită de un guvern cetățenilor reprezintă pentru ei un avantaj imens, avantaj care nici nu poate fi apreciat îndestul de mult. Într-adevăr, protecțiunea oferită de guvern persoanei și averii cetățeanului este ceva foarte prețios; fără această protecțiune, orice muncă, orice silință, orice economie din partea cetățeanului ar fi zadarnică, căci ar veni altul mai tare și ar răpi întotdeauna avutul celui mai slab; însă, astfel, putem zice că aerul este un lucru încă mult mai important pentru cetățean decât protecțiunea guvernului, pentru că, dacă nu ar exista aer, am muri cu toții de îndată. Cu toate acestea, aerul e gratuit pentru fiecare locuitor al pământului. Acum, dacă s-ar constitui undeva o bandă de oameni, care ar avea puterea în mână și i-ar sili pe ceilalți oameni să le plătească o taxă anume pentru libertatea de a respira aerul lui Dumnezeu, oare o asemenea taxă prin ce s-ar deosebi de taxa tâlharului care iese la drumul mare și, profitând de superioritatea forței sale, îl silește pe bietul călător să-i dea punga cu bani, pentru a scăpa cu viață?

„Presupunând, zice *Say,* că cetățenii pot să se bucure de toată securitatea, de toată protecțiunea dorită din partea guvernului, dând câte *100* de franci de familie, dacă guvernul ar cere mai mult decât suma aceasta, acest adaus ar constitui un preț exagerat, nedrept, ilegitim pentru avantajul ce le procură guvernul, într-un cuvânt, ar fi o spoliațiune.“...

Asemenea zice și *Montesquieu*: „Contribuțiunile nu trebuie să fie croite după ceea ce *poate* da un popor, ci numai după ceea ce *trebuie* să dea”.

Am zis că principiul fundamental al contribuțiunii este egalitatea absolută a tuturor cetățenilor în stat. Realizarea acestui principiu este

oarecum cuadratura cercului[392] în știința finanțelor. Într-o țară, poate fi desființat foarte ușor orice monopol, orice privilegiu de castă. Am văzut exemplul în țara noastră. Până ieri, o clasă de oameni numită boieri și fii de boieri din țara noastră nu plătea nimic guvernului. Toate sarcinile statului cădeau pe spatele țăranului. El apăra țara, el plătea magistratura, el făcea drumurile, el întreținea școlile, el plătea birul străinului; din sudoarea lui, în fine, se întreținea și boierii, și statul. A venit *Convențiunea*[393] și ea a desființat toate privilegiile și monopolurile existente mai înainte. A supus pe toți fără deosebire la dare. Oare prin aceasta s-a realizat principiul egalității înaintea dării? Nicidecum. Pentru ca acest principiu să se realizeze în toată întinderea sa, nu e destul ca să plătească *toți,* ci trebuie să plătească fiecare potrivit mijloacelor sale, să nu dea mai mult decât tocmai partea ce se cuvine pentru garantarea persoanei și averii sale. Cum trebuie așezată acum o contribuțiune pentru ca să nu încalce acest principiu?

Cum poate legislatorul să știe cu cât să taxeze pe fiecare cetățean, pentru ca să existe o proporțiune dreaptă între dările tuturor? Aici este greutatea imensă ce se prezintă tuturor finanțiștilor și care niciodată nu poate fi înlăturată cu totul.

Cea dintâi regulă pe care trebuie să o aibă în vedere legislatorul, când stabilește o contribuțiune nouă, este aceea de a nu atinge decât venitul. Bunul-simț chiar ne indică îndestul că orice contribuțiune care ar afecta mai mult decât venitul, adică, care ar lovi și capitalul, ar trebui să fie pernicioasă în gradul cel mai mare societății. Guvernul nu trebuie să ia decât din suma aceea care se reînnoiește în fiecare an. Îndată ce cere de la contribuabil atât încât el să fie silit a lua și din capitalul său, atunci capitalul se împuținează, iar rezultatul inevitabil este că producția unei țări merge scăzând pe fiecare zi pentru că, după cum am spus în alt loc, capitalul este sufletul industriei, și îndată ce el lipsește, toată munca omului rămâne neproductivă. Mai mult încă. Pe lângă faptul că nu trebuie numai să nu jignească[394] capitalul, o contribuțiune rațională nu trebuie să lovească într-un mod prea simțitor profiturile industriei. Cauza este foarte naturală. Când guvernul stoarce, prin agenții săi, de la contribuabil, cea mai mare parte din profitul pe care el îl

adună cu sudoarea feței sale, atunci el se face din zi în zi mai neglijent, și se deprinde foarte ușor a consuma tot ce câștigă, fără a mai gândi la ziua de mâine. Nimic nu încurajează mai mult spiritul de economie decât moderațiunea guvernului în sistemul dărilor. Cu cât cere mai puțin de la cetățeni, cu cât el lasă mai mult din profitul muncii lor, pentru a se bucura ei înșiși de el, cu atât și stimulentul de a mări avutul său prin economii devine mai viu. În privința aceasta, nu putem să repetăm îndestul vorbele unui economist francez: cu cât contribuțiunile sunt mai mici, cu atât sunt mai bune.

Să revenim însă la chestiunea noastră. Am zis că greutatea cea mare este de a găsi mijlocul cel mai nimerit de a așeza un sistem de dări, astfel încât fiecare cetățean din stat să contribuie la sarcinile guvernului absolut în proporțiunea averii sale, astfel încât să nu dea nici un ban mai mult sau mai puțin decât cere stricta echitate. În chestiunea aceasta gravă, există două sisteme în economia politică. Unii vor ca taxele să *fie proporționale,* ceilalți vor ca ele ca să fie *progresive.* Mă explic. O taxă este proporțională atunci când guvernul hotărăște ca fiecare sută de franci sau galbeni, sau orice altă monedă venit să plătească o *cotă fixă* ca dare statului, de exemplu, guvernul impune trei la sută din venit ca dare către Stat. Atunci cel care are 100 de galbeni venit plătește trei galbeni pe an contribuțiune; cel care are 200 de galbeni plătește 6 galbeni, cel care are 300 de galbeni plătește 9 galbeni, și tot așa înainte, la infinit, astfel încât fiecare sută mai mult de venit[395] plătește și trei la sută mai mult dare către guvern. Aceasta se numește o taxă *proporțională.* Guvernul poate însă se urmeze un alt sistem. El poate să scutească cu totul de dare un venit până la oarecare mărime, și de acolo înainte să meargă cu darea crescând cu cât e și averea mai mare. De exemplu, guvernul poate zice: cine va avea mai puțin de 25 de galbeni venit nu va plăti statului vreun ban; cine va avea de la 25 până la 100 de galbeni va plăti statului 2 galbeni dare; cine va avea peste o sută până la două sute va plăti 3; cine va avea 300 de galbeni va plăti 4, cine va avea 400 de galbeni va plăti 6 și tot așa înainte. Aceasta se numește o taxă *progresivă.* Principiul

fundamental pe care se întemeiază sistemul taxelor progresive este următorul:

Există venituri atât de mici, încât abia ajung a procura omului cele trebuitoare vieții. Ca cineva să mai dea o parte și din acest venit atât de mic guvernului, aceasta ar fi o cruzime; prin urmare, asemenea venituri trebuie cu totul scutite de contribuțiuni. Însă îndată ce un venit trece peste acest *minimum*, judecat de legislatori ca absolut necesar pentru întreținerea existenței unui om, el începe a plăti o dare guvernului; cu cât cineva e mai bogat, cu atât trebuie să plătească mai mult guvernului. *Adam Smith, Montesquieu* și *J. B. Say* sunt cu totul partizani ai taxelor progresive.

Say zice că taxele progresive răspund mai bine decât oricare altele la principiul echității și se exprimă în termenii următori: „Omul, zice el, care nu produce decât tocmai cantitatea de pâine necesară pentru a-și hrăni familia, nu trebuie să contribuie la sarcinile statului exact în aceeași proporțiune ca acela care, grație talentelor sale excelente, capitalurilor sale considerabile, nu numai că se bucură și procură membrilor familiei sale satisfacțiunile luxului celui mai somptuos, ci încă e în stare a-și mări pe fiecare an avutul său. Când privește cineva lucrurile în mod superficial, nu e de tăgăduit că impozitele progresive au o aparență foarte măgulitoare și că sunt de natură a-și face foarte mulți partizani. Într-adevăr, când cineva ascultă numai vocea impresiunilor momentane ale inimii, i se pare că echitatea ar cere ca cel bogat să plătească în proporțiune mai mare decât cel sărac, și că acel sărac de tot să nu plătească nimic.

Însă dacă ne dăm osteneala de a examina lucrul mai de aproape, descoperim toate defectele și toate inconvenientele impozitului progresiv.

În primul rând, este de observat că dacă progresiunea ar trece peste oarecare margini, am ajunge degrabă acolo unde să vedem tot venitul absorbit de impozit; prin urmare, ajunși la o margine oarecare, am fi nevoiți să renunțăm la progresiune. Așadar, vine întrebarea: cum trebuie fixată progresiunea de către guvern, pentru ca să nu ajungem la acest rezultat dezastruos? Cu cât trebuie să se mărească darea pentru fiecare sută sau pentru fiecare mie ce are cineva mai mult în venitul său? E evident că, odată puși pe calea aceasta, și lăsând ideea echității, care e un termen *foarte* elastic,

cu totul în liberul arbitru al guvernului, nimic nu este mai periculos și mai funest decât arbitrajul guvernului în materie de impozite. Apoi, trebuie avut în vedere că, după sistemul impozitului progresiv, plătind cineva cu atât mai mult cu cât are o avere mai mare, se statuează din partea guvernului un fel de primă de descurajare pentru cei care muncesc ca să-și mărească avutul; căci ce stimulent mai poate avea cineva de a face economii și a se supune la tot felul de privațiuni pentru a-și mări avutul, când are înaintea sa trista perspectivă de a plăti contribuțiuni din ce în ce mai mari, numai pentru că este bogat. „Nicăieri, zice *H. Passy,* nu s-a făcut încă încercarea de a se introduce un sistem de impozite cu adevărat progresive; dacă această încercare s-ar face undeva, i-am putea prezice de pe acum rezultatele. Averile adunate ar fi denaturate pentru a scăpa de excesul taxelor, iar averile noi nu se vor realiza în aparență decât până la o mărime oarecare".

Am mai zis că principiul fundamental al impozitelor progresive este ca indivizii care au doar strictul necesar să nu plătească nimic guvernului. Vine aici însă întrebarea la care fiecare poate să dea un alt răspuns: Ce este strictul necesar? Unde se sfârșește strictul necesar și unde începe prisosul, unde începe luxul? Am mai avut o dată ocaziunea să declar că această chestiune nu poate fi niciodată rezolvată într-un mod categoric, fiindcă trebuințele oamenilor și ideile pe care ei și le fac despre necesar și despre prisos variază după caracterele, temperamentele și deprinderile oamenilor din lumea aceasta. Așadar, nici aici nu îi trebuie permis guvernului să fixeze, într-un mod cu totul arbitrar, venitul considerat a fi strictul necesar, care, astfel, trebuie scutit de dări către guvern. Vedem, prin urmare, că prin impozitul progresiv dăm cea mai mare marjă de manevră voinței guvernului, fiindcă nu avem nicio bază sigură de la care am putea să purcedem. În fine, putem zice că impozitul progresiv este chiar contrariu principiului fundamental al fiecăruia impozit în genere. Am zis că impozitul este o sumă plătită de cetățeni, pentru a întreține, în sânul societății, un guvern care are misiunea de a garanta securitatea tuturor. Așadar, întrebăm pentru ce atunci 200 de galbeni, când au un singur stăpân, plătesc dare mai mare decât atunci când se află la doi stăpâni? Garanția ce dă guvernul acestor 200 de galbeni nu e tot aceeași, indiferent dacă banii aceștia au un singur proprietar sau au mai mulți

proprietari? Unde este aici principiul strictei echități care, după cum am zis, este fundamentul în materia impozitelor. Așadar, putem declara în toată conștiința că impozitul progresiv e condamnabil din toate punctele de vedere.

Adam Smith a statuat următoarele reguli ca fundamentale pentru toate impozitele, reguli care, de la el încoace, au fost adoptate de către toți economiștii și au devenit oarecum clasice.

1) Taxa ce este de plătit trebuie să fie fixată dinainte, precum și termenul, modul plății; în fine, tot trebuie să fie lămurit și cert, atât pentru contribuabil, cât și pentru orice altă persoană. Incertitudinea taxei autorizează insolența și favorizează corupțiunea unei clase de oameni care oricum este îndestul de urâtă de popor.

2) Orice dare trebuie plătită în momentul și în modul cel mai comod și mai avantajos pentru contribuabil.

3) Lucrul cel mai prudent este de a împărți plățile dării în porțiuni mici pe anul întreg, pentru a nu-l sili pe contribuabil să facă sacrificii prea mari deodată.

4) Impozitele trebuie strânse de către stat astfel încât cheltuielile percepțiunii să fie cât se poate mai mici, mai precis, cu cât se poate mai puțini amploiați și cu cât se poate mai puține formalități.

Cap. IV Impozitele directe și indirecte

Dacă legislatorul, atunci când așează o contribuțiune, ar fi în stare să-și dea bine seama de efectul economic produs de această contribuțiune, dacă ar ști anume pe cine cade o asemenea taxă[396], cât ia din venitul cuiva, dacă ar ști cât și de la cine să ceară pentru că aceasta să fie cu totul legitimă, atunci așezarea unui sistem de dări ar fi ceva foarte ușor și nu ar cauza vreo bătaie

de cap. Din nenorocire însă, legislatorul care introduce o dare sau un sistem întreg de dări se află cu totul în obscuritate asupra acestor chestiuni capitale.

În incertitudinea în care se află privind efectul economic al fiecărei dări, legislatorul e nevoit să recurgă la diferite dări numai pentru a nu scăpa vreun ram al averii de contribuțiune. Astfel, noi găsim astăzi, în cele mai multe țări, două grupe mari de impozite desemnate sub numele de *Impozite directe* și *indirecte.*

Impozitele *directe* sunt cele pe care guvernul le cere nominal de la fiecare cetățean în parte, fixându-i suma și timpul când are a le plăti.

Contribuțiuni indirecte sunt cele cu care legislatorul lovește obiectele de consumațiune, astfel încât darea e plătită întotdeauna de către cel care cumpără obiectul.

Contribuțiunile directe și indirecte, care se găsesc astăzi în practica guvernelor, sunt următoarele :

Contribuțiuni directe:

a) Contribuțiunea persoanelor sau *Capitațiunea.*
b) Impozitul pe pământ, sau *impozit funciar.*
c) Impozitul pe case și construcțiuni, pe uși și ferestre.
d) Impozitul pe profesiuni (*Patenta*)
e) Impozitul pe mobile.
f) Impozite pe contracte și pe transmiterea averilor prin moștenire, donațiune, schimb sau vânzare, impozit cunoscut în sistemul financiar al Franței sub numele de *droits d'enregistrement.*
g) Impozitul timbrului pentru acte de tranzacțiuni civile și comerciale, precum contracte, sineturi[397], obligațiuni etc.

Contribuțiunile indirecte:

a) Vămile[398].
b) Dările pe intrarea băuturilor într-un oraș, cunoscute la noi sub numele de *Accise*[399] (Octroi).
c) Dările pentru intrarea obiectelor de hrană într-un oraș. Ambele aceste dări poartă denumirea de *Accise.*

d) Dările ce se iau pentru unele lucruri, chiar la locul fabricării lor, precum *sarea, zahărul, tutunul* și multe altele.
e) Darea ce se ia pe un lucru prin canalul monopolului, adică atunci când guvernul își însușește în mod exclusiv fabricarea acelui lucru.
f) În fine, există multe alte dări, din care unele încă neaplicate la noi, care au, toate, caracterul dărilor indirecte. De exemplu, taxele ce se impun câinilor, cailor, trăsurilor publice, teatrelor, poștei, slugilor etc., etc.

Spațiul fiind prea restrâns pentru a putea intra în discutarea detaliată a efectelor economice ale fiecăreia din aceste dări, trebuie să ne mărginim a lua cele mai importante dintre impozitele directe și indirecte, și a prezenta, pe urmă, un rezumat de critică asupra avantajelor și dezavantajelor ce prezintă fiecare din ele.

Începem, așadar, cu dările directe, mai precis, cu prima pe care am numit-o, cu darea personală sau *Capitațiunea.* Guvernul se adresează fiecărui cetățean și cere o sumă hotărâtă pe an, deoarece are un cap și pentru că are libertatea de a se încălzi și el la razele soarelui. Această contribuțiune este cea mai detestabilă dintre toate, pentru că înfrânge, violează principiul suveran în orice sistem de dări, adică *echitatea.* Am spus chiar la început că principiul fundamental pe care trebuie să fie așezată fiecare dare, dacă este să prezinte măcar o aparență de legitimitate, este echitatea. Întreb acum unde există o umbră de echitate, când toți locuitorii unui stat plătesc aceeași sumă, fără să se țină seama de faptul că unul are averi de milioane, iar altul, nici măcar pâinea de toate zilele. Săracii și bogații plătesc toți deopotrivă impozitul pe cap, numai pentru că sunt supuși unuia și aceluiași stat. Pentru a justifica darea personală, s-a zis că toți cetățenii unui stat, atât cei bogați, cât și cei săraci, se bucură deopotrivă de protecțiunea guvernului, că, prin urmare, e drept ca să contribuie toți deopotrivă la sarcinile statului. Argumentul acesta nu e nimic altceva decât un sofism dintre cele mai vulgare.

Nimeni nu zice ca unul să fie scutit de dare pe seama celuilalt. Toți trebuie să ia parte la sarcinile statului, însă dacă acesta este un principiu sacru, nu trebuie să uităm că există un alt principiu sacru, care cere ca fiecare cetățean să contribuie după averea sa, după puterile sale. Dacă omul sărac de

tot nu ar plăti altă contribuțiune statului decât darea personală, apoi capitațiunea nu ar fi tocmai așa de nedreaptă. Când vedem însă că, pe lângă darea personală, cel sărac plătește toate celelalte dări directe și indirecte, atunci nu putem să nu recunoaștem că capitațiunea este o monstruozitate. Dovada, pot să zic matematică, este următoarea:

Dacă cel sărac are vreo avere văzută, el plătește din ea guvernului dările statuate de legi, întocmai ca cel bogat. Dacă cel sărac cumpără din târg un obiect pe care guvernul a pus o taxă, el plătește taxa tot așa de bine ca omul cel mai bogat; prin urmare, în dările care lovesc averea unui om, el nu este nicidecum favorizat înaintea celui bogat; în darea pe cap de locuitor, guvernul cere de la cel care nu are, poate, ce mânca, tot atât cât cere de la milionarul care trăiește în cel mai mare lux.

Capitațiunea este o dare practică de preferință în acele țări în care cultura e înapoiată, și aceasta din cauză că, în asemenea țări, guvernul fiind lipsit de orice mijloc de a putea controla și supune la dări averea fiecăruia, găsește mult mai lesne de a număra capetele supușilor săi și a cere o sumă hotărâtă de om. Numai Turcia ar trebui să fie patria acestei contribuțiuni; din nenorocire însă, trebuie să mărturisim că ea se menține astăzi încă în multe țări care vor să treacă drept țări civilizate. Astfel, o găsim încă în Franța, unde se aplică sub formă de muncă; mai precis, guvernul cere de la fiecare cetățean trei zile de muncă pe an, care trei zile se prefac în bani după valoarea muncii din fiecare departament al Franței; cu timpul, aceasta devine o adevărată capitațiune. De asemenea, avem și noi capitațiunea între dările ce plătim actualmente guvernului, lucru ce nu se poate justifica decât prin neputința în care i-au pus luptele noastre constituționale pe cei ce au avut a se ocupa de finanțele țării noastre de a se gândi și a lucra la stabilirea unui sistem de dări practic și rațional.

Să venim acum la o a doua dare personală, la *darea funciară.* Aceasta este una din contribuțiunile cele mai practice, cele mai drepte și care suferă mai puține obiecțiuni. Impozitul funciar lovește întotdeauna renta proprietarului pământului și nu atacă nicidecum cheltuielile culturii și prețul cerealelor, afară doar în cazul când taxa funciară ar fi așa de mare, încât ar absorbi toată renta proprietarului. Acest caz însă, din norocire, nu se întâmplă

niciodată. Contribuțiunea funciară este mai ales practicabilă și avantajoasă la noi, deoarece clasa proprietarilor în țările noastre este cea care formează partea cea mai mare a averii publice, partea aceea care trebuie să dea, prin urmare, și cel mai mare ajutor guvernului care o protejează. Pe urmă, vine un alt argument, cu valoare practică, care însă nu recomandă mai puțin contribuțiunea funciară. În starea actuală în care ne aflăm, neputând încă a dispune de mijloacele ingenioase ce se găsesc în statele înaintate în cultură pentru a împiedica eludarea legilor financiare ale statului, precum sunt, de exemplu, corpurile organizate de perceptori, birourile de contabilitate, de control etc., lucruri care nu se pot înființa deodată, contribuțiunea funciară este recomandată și prin facilitatea cu care o poate strânge guvernul și prin imposibilitatea de a se sustrage prin fraudă prescripțiunilor legii.

Lucrul principal ce trebuie avut în vedere de guvernul care folosește contribuțiunea aceasta este de a nu o face prea împovărătoare pentru proprietari: țările noastre sunt țări exclusiv agricole.

Agricultura are cea mai mare influență asupra prosperității publice, iar această influență tocmai în țările noastre este imensă doar pentru că viața noastră până acum a însemnat agricultură.

Punând o contribuțiune exagerată pe pământ, rezultatul ar fi că proprietarul acestui pământ, care poartă în definitiv toată sarcina contribuțiunei, s-ar vedea redus la neputința absolută de a face economii și a aduna un capital pentru ameliorarea proprietății sale. Cu alte cuvinte, agricultura ar sta pe loc sau s-ar deteriora și ar pune un obstacol mare prosperității publice, resurselor populațiunii. Așadar, contribuțiunea funciară trebuie să fie cât se poate de moderată și să fie în analogie[400] cu valoarea fiecărei proprietăți.

Pentru ca darea funciară să fie așezată pe principiul unei egalități perfecte, adică să nu plătească mai mult un proprietar decât altul, ar trebui ca guvernul să caute mai întâi, cu cea mai mare scrupulozitate, a afla valoarea exactă a fiecărei proprietăți teritoriale. Acest fapt este posibil doar prin ridicarea unui *cadastru* general al țării. O asemenea lucrare este foarte costisitoare și cere foarte mult timp. În Franța, săvârșirea cadastrului, adică ridicarea planurilor tuturor proprietăților funciare, astfel încât guvernul să

cunoască exact întinderea fiecărei proprietăți, calitatea pământului, cultura la care e supus etc., a fost o lucrare care a ținut mai bine de treizeci de ani.

Neavând posibilitatea de a face un cadastru, guvernul ar putea să se folosească, pentru așezarea dării funciare, de consiliile comunale; aceasta ar fi o mare garanție pentru promovarea echității și înlăturarea abuzului și a arbitrarietăților din partea administrațiunii; în fiecare comună, s-ar institui o comisiune compusă din proprietarii cei mai pricepuți și, totodată, cei mai onești ce se află în acea localitate, care comisiune, sub privegherea și cu ajutorul autorității locale, ar proceda la prețuirea[401] tuturor proprietăților funciare din acea comună, rezervând totodată proprietarilor ce s-ar crede apăsați și neîndreptățiți prin verdictul comisiunii a apela până într-un termen hotărât la consiliul districtului, care, pe urmă, examinează cazul și hotărăște definitiv.

Venim la a *treia* contribuțiune directă, adică la aceea care e așezată pe *construcțiuni,* pe locuri pe care se află zidit ceva. Impozitul pe casă se plătește în definitiv sau de proprietarul casei, sau de locatar. Când există case multe și amatori puțini, atunci proprietarul casei plătește tot impozitul sau, cel puțin, cea mai mare parte din el; când, din contra, există case puține și amatori mulți, atunci proprietarul casei aruncă tot impozitul sau mare parte din el asupra locatarului.

Impozitul acesta este unul din cele mai practice și mai drepte, cu condițiunea însă ca guvernul să ia aceleași măsuri pentru prețuirea riguroasă și imparțială a fiecărei case, la fel ca în cazul dării funciare. Există însă încă un fel de accesoriu al acestei contribuțiuni, care e cunoscut în Franța sub numele de *contributions des portes et des fénètres.* Guvernul taxează ușile și ferestrele fiecărei case, și stabilește o dare cu atât mai mare, cu cât o casă are mai multe uși și ferestre. Această contribuțiune este cu totul condamnabilă, pentru că îl silește pe cel sărac a-și astupa ușile și ferestrele, a se priva, cu alte cuvinte, de aer și de lumină, numai pentru a nu cădea în mâinile perceptorului. Rezultatul acestei contribuțiuni în Franța este că oamenii săraci de la țară, mai ales când își zidesc casele, fac tot ce pot pentru a avea

cât mai puține uși și ferestre; astfel, populația întreagă se privează de aer, se supune unui fel de tortură, fără ca guvernul să câștige ceva.

O a *patra* contribuțiune directă sunt contribuțiunile așezate pe diferitele profesiuni și *patentele*.

Când cineva, de exemplu, dorește să deschidă un local public, un *teatru*, un *restaurant,* o *cafenea*, un *h*otel sau altceva, trebuie să capete mai întâi concesiunea guvernului, numită *licență*, care concesiune implică datoria de a plăti o taxă determinată. De asemenea, fiecare individ care exercită o profesiune trebuie să plătească o taxă hotărâtă dinainte, pentru a căpăta concesiunea numită *patentă.* Patentele sunt, de regulă, împărțite în mai multe clase. Astfel, se disting negustorii de mâna I, de mâna a II-a, de mâna a III-a, de mâna a IV-a etc. Darea patentelor are însă marele inconvenient de a nu putea fi niciodată proporțională cu venitul celui ce o plătește și de a da naștere multor nedreptăți. Acest inconvenient nu se simte nicăieri mai mult decât la noi, unde s-a introdus și darea patentelor. Indiciile după care se prezumă venitul fiecăruia profesionist și al fiecăruia comerciant sunt atât de nesigure, încât putem vedea oricând, la noi, oameni care sunt trecuți, de exemplu, ca fiind comercianți de clasa I, plătind tot un fel de dări guvernului, și cu toate acestea unul întorcând speculațiuni și câștigând de 50, de 100 de ori poate mai mult, într-un an, decât celălalt. Acest inconvenient a fost înlăturat în Franța printr-o măsură foarte simplă. În afară de patentă, fiecare profesionist, fiecare fabricant sau comerciant plătește o taxă hotărâtă și proporțională cu valoarea locuințelor și a diferitelor construcțiuni ce ocupă. Astfel, un fabricant mare, care are ateliere întinse, mașini colosale, plătește mult mai mult decât un fabricant cu încăperi mici și cu oameni puțini. Însă adevărul este că acest inconvenient al patentelor se atenuează cu mult numai atunci când capitalul cu care operează cineva poate fi văzut, când apare sub formă de mașini, de magazii, de proviziuni etc. Însă există cazuri în care nimeni nu poate cunoaște mărimea capitalului aflat în joc. De exemplu, doi bancheri plătesc aceeași patentă; unul face afaceri de milioane, iar celălalt este doar un zaraf de rând. Aici există o nedreptate evidentă, însă ea nu poate fi înlăturată pentru că, aici, guvernului îi lipsesc mijloacele de a controla capitalul comerciantului.

O a *cincea* contribuțiune directă este aceea pe *succesiuni* și pe *donațiuni.*

Oricine capătă o moștenire sau o donațiune de la cineva e dator să plătească guvernului o taxă proporțională cu valoarea moștenirii sau a donațiunii.

Aceasta este darea cea mai directă care poate fi imaginată, dare care îl lovește doar pe acela care o plătește, și, totodată, darea de la care nu e chip să se poată cineva sustrage.

În ceea ce privește efectul economic al acestei dări, el este încă mai puțin dezastruos decât efectul tuturor celorlalte dări, deoarece aici cineva dă o parte dintr-o avere a cărei adunare nu l-a costat nimic, iar nu ca la alte contribuțiuni, unde cineva e silit a da guvernului o parte din munca sa. În Franța, se aplică contribuțiunea aceasta; însă acolo ea are în practică un defect cu adevărat monstruos: guvernul evaluează clironomia[402] sau donațiunea în totalul ei și cere, pe urmă, o taxă, fără a ține seama de sarcinile impuse clironomului sau donatorului. De exemplu, cineva a devenit moștenitor, printr-un testament, pe 10.000 de galbeni, fără să i se impună vreo îndatorire; altul moștenește tot 10.000 de galbeni, însă cu sarcina de a plăti datoriile defunctului, care urcă la 5.000 de galbeni. Ei bine, acești doi moștenitori, după sistemul adoptat în Franța pentru contribuțiunea aceasta, plătesc guvernului aceeași taxă, fără nicio deosebire. Aceasta este o nedreptate revoltătoare. Prin urmare, dacă ar fi să se introducă undeva contribuțiunea aceasta, guvernul ar trebui să ceară o taxă numai pe averea care rămâne după sustragerea sarcinilor.

O a *șasea* contribuțiune directă este aceea pe care francezii o numesc *Impôt sur les transmissions à titre onereux*, adică o contribuțiune pe fiecare mutare de proprietate, care implică un sacrificiu din partea noului proprietar. Această contribuțiune se aplică însă numai la proprietatea funciară. Așadar, ori de câte ori se vinde sau se dă la schimb o bucată de pământ, noul proprietar e dator să plătească o taxă guvernului, taxă care e proporțională cu valoarea proprietății câștigate. Această contribuțiune e directă numai în aparență, adică cel care cumpără o proprietate funciară o plătește guvernului;

însă, în realitate, contribuțiunea aceasta este plătită întotdeauna de cel care-și vinde proprietatea, deoarece cumpărătorul își face întotdeauna calculul înainte și deduce, din prețul ce consimte a da, taxa ce i-o cere guvernul.

Această contribuțiune poate fi introdusă în mod avantajos, luându-se însă pururea în băgare de seamă că trebuie să fie moderată și aceasta din cauză că proprietatea funciară, atunci când se vinde, se vinde mai întotdeauna din cauză de datorie sau din cauză că proprietarul nu mai are îndestul capital sau nu are îndestulă tragere de inimă pentru a o exploata cum trebuie. În tot cazul, proprietatea funciară trece, prin vânzare, în mâini care o ameliorează spre a trage un folos mai mare, lucru care încurajează agricultura. Însă când taxa pe vânzare e mare, vânzările au loc mai rar și agricultura suferă.

Lucrurile stau la fel cu taxa pe transmisiunea valorilor mișcătoare[403], care trebuie să fie cât se poate de moderată, pentru că o taxă mare pune obstacole tranzacțiunilor comerciale care trebuie încurajate cât se poate mai mult în privința prosperității unei țări.

Cea de pe urmă contribuțiune directă la care vreau să fac referire este *contribuțiunea timbrului,* care se află pe punctul de a fi introdusă și la noi, adică darea pe care guvernul o cere de la particulari pentru fiecare act sau tranzacțiune a cărei execuțiune este garantată de legi.

Darea timbrului este sau fixă, sau proporțională; adică e invariabilă pentru acte de aceeași natură, după cum, pentru unele acte, crește în funcție de valoarea obiectului în chestiune. Astfel, de exemplu, toate hârtiile timbrate care servesc pentru suplice[404] au un preț fix, în timp ce hârtiile care servesc pentru contracte și obligațiuni au o dare proporțională cu suma ce figurează înscrisă.

În unele țări, contribuțiunea timbrului se întinde și asupra *jurnalelor, cărților, anunțurilor* publice etc. Eu găsesc această întindere a timbrului asupra produselor spiritului cu totul condamnabilă, fiindcă pune stavile progresului, scumpind cărțile, scumpind jurnalele și împiedicând, astfel, lumina de a se răspândi prin toate clasele societății.

Acestea sunt contribuțiunile directe. Venim acum și la a doua grupă de contribuțiuni, la cele *indirecte*.

Guvernul cere aceste contribuțiuni de la producătorii obiectelor de consumațiune. El le cere sau în momentul și la locul unde se produc asemenea obiecte, sau la intrarea lor în țară din străinătate, sau la ieșirea lor din țară, sau, în fine, de la cei care pun asemenea obiecte în circulațiune, adică de la comercianți. Aceștia din urmă caută, apoi, toate chipurile pentru a arunca taxa pe care au plătit-o guvernului în totalitate pe spatele consumatorilor care cumpără acele obiecte.

Prin urmare, orice contribuțiune indirectă are ca efect ridicarea prețului obiectelor în care lovește, iar ridicarea prețului, la rândul ei, are ca efect restrângerea consumului acelor obiecte, după principiul consacrat al economiei politice, conform căruia cu cât un obiect se scumpește, cu atât scade și numărul consumatorilor săi.

Chiar când am început să tratăm contribuțiunile în genere, am spus că orice contribuțiune are efectul pernicios pentru prosperitatea unei țări, că mărește cheltuielile producției, restrânge consumațiunea, cu alte cuvinte, că deteriorează starea materială a populațiunilor. Contribuțiunile indirecte au însă acest efect pernicios într-un grad mult mai mare decât toate celelalte contribuțiuni pe care le-am examinat până acum. Pe lângă aceasta, inconvenientul contribuțiunilor indirecte e cu atât mai mare, cu cât guvernul taxează de preferință întotdeauna obiectele care au consumațiunea cea mai întinsă[405], pentru că, astfel, aduc fiscului mai mult. Obiectele cu consumațiune întinsă sunt însă substanțele de prima necesitate, precum alimentele, băuturile, sarea, zahărul etc. De aici rezultă ca păturile uvriere și sărace văd urcându-se în preț mijloacele de viețuire și că poartă cea mai mare parte a sarcinii contribuțiunii. Contribuțiunea indirectă este, așadar, prin natura ei, o contribuțiune foarte nedreaptă, pentru că încarcă pe săraci mai mult decât pe bogați. Putem să înțelegem acest lucru dintr-un exemplu:

Să luăm sarea. Stomacul bogatului nu e mai mare decât al săracului; prin urmare, amândoi au nevoie de aceeași cantitate de sare. De multe ori, săracul, având familie grea, consumă chiar mai multă sare decât bogatul. Prin urmare,

el plătește aceeași contribuțiune guvernului, poate chiar mai mult. Aici principiile echității și ale egalității înaintea dării sunt cu totul răsturnate.

O asemenea inechitate monstruoasă poate fi observată în Franța și în privința contribuțiunilor indirecte asupra băuturilor. Vinul, de exemplu, plătește în Franța aceeași taxă indiferent de calitate, astfel încât o butie de vin de *50 de franci* plătește tot atât guvernului ca una cu vin de *500 de franci,* sau de *5.000 de franci;* cu alte cuvinte, săracul care bea vinul de 50 de franci plătește guvernului tot atât cât bogatul care bea vinul de *500 de franci.*

Un alt inconvenient mare al contribuțiunilor indirecte e că, fiind vorba de o povară foarte grea, oamenii caută în toate chipurile să scape de ele. Astfel, se organizează contrabanda, care realizează profituri cu atât mai mari, cu cât taxa e mai mare; particularii caută să ascundă și să mistuiască[406] toate obiectele care nu au plătit taxa, pentru a scăpa de urgia agenților fiscali. Toate aceste manipulațiuni au, în definitiv, tristul rezultat că scade moralitatea populațiunilor, iar ele se deprind a defrauda legile.

Atunci, guvernul, pentru a nu fi atins în interesul său fiscal, statuează pedepsele cele mai aspre în contra celor ce încearcă a scăpa de contribuțiune într-un mod ilicit și răstoarnă toate regulile dreptății și ale bunului simț, pedepsind un om care a trecut o bucată de postav sau câteva ocale de tutun peste hotar, cu aceeași asprime cu care îl pedepsește pe cel care a prădat și a ucis.

Apoi, cheltuielile pe care guvernul e nevoit a le face pentru încasarea dărilor indirecte sunt imense, fiindcă el are nevoie de o armată întreagă de vameși, agenți de tot felul, pentru a priveghea, a controla tot și a împiedica fraudele din partea particularilor.

În fine, contribuțiunile indirecte au marele inconvenient că contribuabilii nu știu niciodată ce plătesc guvernului; căci, într-adevăr, cine poate fi în stare să calculeze de câte ori cumpără un obiect de consumațiune care este taxat de către guvern, cât dă pentru valoarea obiectului și cât ia taxă guvernul?

De cele mai de multe ori, taxa se confundă cu prețul în mintea populațiunilor, astfel încât, atunci când se mărește taxa din partea guvernului,

oamenii zic că lucrul s-a scumpit.

Acesta este un inconvenient mare în ochii economistului, mai precis, ca cineva să nu știe cât plătește guvernului. Însă, în ochii finanțistului birocrat, tocmai acest inconvenient face gloria contribuțiunilor indirecte. Idealul multor finanțiști este de a stoarce cât se poate mai multe parale de la contribuabili, fără a da cauză de nemulțumire publicului; nu se poate ajunge însă mai bine și mai sigur la scopul acesta, decât prin contribuțiunile indirecte, fiindcă fiecare plătește câte puțin, aici câțiva lei sau câteva parale, dincolo iarăși atât, fără să simtă și fără să vadă cu ce cotă mare de muncă îl globește[407] guvernul numai în cursul unui singur an, de exemplu.

În contribuțiunile indirecte sunt cuprinse, în Franța, taxa pe sare, pe zahăr, vama pentru produsele care intră în țară și pentru acele care se exportă, pe urmă, taxele asupra obiectelor de consumațiune care intră într-un oraș, taxă care se numește *Octroi.*

Asemenea sunt unele obiecte care se produc exclusiv numai de guvern, și din a căror vânzare guvernul trage un profit foarte mare, obiecte care constituie un monopol al guvernului. Aceste obiecte sunt, în Franța, *tutunul, iarba de pușcă, salpetrul* și *cărțile de joc.*

În fine, există în Franța mai multe contribuțiuni indirecte, care au o importanță secundară și care se pot împărțite în diferite categorii.

Intră, de asemenea, în contribuțiunile indirecte profitul guvernului din plata scrisorilor poștei, taxa trăsurilor, a locurilor voiajorilor în trăsurile publice, taxa jurnalelor, pe urmă, alte contribuțiuni care pot fi considerate contribuțiuni asupra lucrului, precum taxa pe locurile de la teatru, pe câini, pe cai, pe trăsuri, pe slugi etc., etc.

Din tot ce am zis până acum despre natura contribuțiunilor indirecte, cred că ar trebui să rezulte observațiunea incontestabilă că aceste contribuțiuni sunt pernicioase prosperității publice și că ar fi, prin urmare, de dorit ca ele să poată fi înlocuite printr-un sistem rațional și echitabil de dări *directe.*

Cu toate acestea, nu există vreun guvern care să fi izbutit a înlătura cu totul contribuțiunile indirecte, astfel încât le vedem astăzi pretutindeni

întrebuințate ca un supliment necesar și inevitabil al dărilor directe. Cauza este simplă:

Cu cât va dori cineva să întindă mai mult dările directe și să le facă să producă mai mult, cu atât va avea trebuință de mai multe mijloace de control pentru descoperirea materiei impozabile și de un sistem de măsuri administrative mai complicat pentru perceperea strictă și la timp a acestor dări; prin urmare, e evident că în condițiile sistemului de dări directe foarte întinse, investigațiunile în averea particularilor și contactul cu agenții fiscali devin fatalmente mai frecvente și așa apare întâia cauză de nemulțumire.

Vine, apoi, considerațiunea că noțiunile economiei politice au ajuns astăzi numai la suprafața societății, prin urmare, departe de a fi pătruns în rândurile burgheziei și încă mai puțin în clasele de jos ale poporului; această stare de lucruri aduce cu sine faptul că mulțimea populațiunii strigă și se plânge necontenit de vexațiunile agenților fiscali și se irită la cea mai mică sporire a unui impozit, când e vorba de dări directe, în timp ce aceeași populațiune nu zice nimic și suportă în liniște orice spor, oricât de mare, în materie de contribuțiuni indirecte, unde nu întâlnește în calea sa vreun fel de agent fiscal. Iată, așadar, a doua cauză care pledează în favoarea contribuțiunilor indirecte.

A treia cauză este, în fine, că bugetele mai tuturor statelor mari și mici au fost împovărate atât de mult prin necesitatea de a susține armate permanente costisitoare și a acoperi multe alte cheltuieli pe care le aduce cu sine spiritul și deprinderile secolului, încât e cu neputință a se opri, în așezarea veniturilor, la limita contribuțiunilor directe.

Acestea sunt diferitele împrejurări care fac să întâlnim, pretutindeni în practică, contribuțiunile indirecte; practica nu se dispensează de ele nicăieri, oricât de ostilă le este teoria.

Cele mai multe state europene sunt astăzi înecate de contribuțiuni și de împrumuturi; suntem, fără îndoială, încă departe de timpul când un sistem echitabil de dări directe sau un impozit unic asupra venitului fiecăruia cetățean va putea înlocui sistemul complicat și ruinător care se află astăzi mai pretutindeni în vigoare; cu toate acestea, o reacțiune salutară în sensul unei scăderi a sarcinilor contribuabililor și a unei simplificări a sistemului existent

începe a se manifesta în mai toată Europa. Ne este permis a spera că dezvoltarea spiritului public și perfecționarea instituțiilor politice în sensul ideilor liberale și a principiilor de *self government* vor produce și pe acest tărâm ameliorațiunile de care are atâta trebuință omenirea.

Note

[←1]
Conte.

[←2]
În sens de drepturi originare, primordiale, naturale.

[←3]
Autorul folosește cuvântul *industrie* într-un sens larg, mai precis acela de activitate economică.

[←4]
Obstacole, bariere.

[←5]
Operă literară sau științifică.

[←6]
Titlul precis al cărții este *O cercetare asupra naturii și cauzelor avuției națiunilor.*

[←7]
Numerar.

[←8]
Plăceri.

[←9]
Conform DEX, a interzice, opri, împiedica; A reține cu forța (în timpul unei cercetări penale).

[←10]

În sensul de interval, fie în privința prețului de vânzare, fie în ceea ce privește aria geografică în care era permisă vânzarea.

[←11]
Pantă.

[←12]
În sensul de putere de a face ceva anume.

[←13]
În sensul de reglementări.

[←14]
Un preț dublu.

[←15]
Ceea ce astăzi numim curs legal sau forțat.

[←16]
Sau profit net.

[←17]
Înscris, document, act.

[←18]
Camătă, dobândă.

[←19]
Din franceză, în sens de brut, primitiv, ordinar. În limba română, acest cuvânt mai are sensul de calitate proastă, josnic, umil.

[←20]
Motorul cu aburi.

[←21]
Henry Thomas Buckle, *Histoire de la civilisation en Angleterre*, Paris Librarie Internationale, 1865.

[←22]

În sens de reglementare ce prevedea introducerea unei taxe vamale.

[←23]

Drenate.

[←24]

În sensul de a depăși, de a întrece.

[←25]

A pune (pe cineva) la rezon = a învăța minte (pe cineva), a pune la respect; a constrânge să judece mai bine, să se poarte cum trebuie (DEX).

[←26]

În acest scop.

[←27]

A se afla în capul trebilor = a conduce, a se afla la guvernare.

[←28]

Această expresie poate fi interpretată în sensul de a fi în opoziție, de a fi rămas în urmă, de a fi desincronizat.

[←29]

Aport.

[←30]

Părere exagerat de bună despre sine (DEX). În franceză, *présomption* înseamnă aroganță, tendință de supraevaluare a propriilor merite, calități etc.

[←31]

Îmbogățit.

[←32]

Docilitate, supunere, ascultare.

[←33]

Supraveghere.

[←34]
În sens de influență, dominație.

[←35]
În sens de cunoaștere.

[←36]
Retor, maestru de retorică.

[←37]
Cuceriri.

[←38]
Evident, adjectivul extraordinar nu are grade de comparație.

[←39]
Privire. Termen folosit, de asemenea, de I. Ghica.

[←40]
Nici *perfect* nu are grad de comparație.

[←41]
Canalul Mânecii, cel care desparte Anglia de Franța.

[←42]
Adjectivul *superb* nu are grad de comparație.

[←43]
Potrivite.

[←44]
Îndrăzneț, obraznic.

[←45]
Colbert*:* „Sire, ne putem sprijini doar pe un lucru care rezistă”.

[←46]

Convingere.

[←47]
Alimente.

[←48]
Uniformă (împodobită cu galoane şi fireturi) purtată de personalul de serviciu din marile hoteluri, din restaurante sau din unele case particulare (DEX).

[←49]
Veche unitate de măsură pentru distanță.

[←50]
Dulgher, tâmplar.

[←51]
În sensul de a le vinde cu bucata, *en détail*.

[←52]
În franceză, *voiture* înseamnă vehicul, mașină, automobil.

[←53]
Sau situația.

[←54]
Limitate.

[←55]
Nicovală.

[←56]
Se extinde, crește, se mărește.

[←57]
Utilizare.

[←58]
Din fericire.

[←59]

Ar permite.

[←60]

În sensul de a participa.

[←61]

Opul producțiunii este o expresie foarte dificil de înțeles în prezent. După cum am precizat mai sus, prin *op* se înțelegea la acea vreme carte, operă, creație literară etc. Așadar, sensul expresiei din titlul ar putea fi acela de creare a producției, deși această expresie are un sens ușor pleonastic.

[←62]

Fermagiu este forma arhaică a cuvântului *fermaj*, care, în realitate, înseamnă *rentă*.

[←63]

Toate trei, toate cele trei.

[←64]

Denumire.

[←65]

Pe conta sa este o expresie extrem de rară, care nu mai este folosită în prezent. Probabil, *conta* este forma feminină a vocabulei *cont*, ceea ce face ca expresia de mai sus să devină *pe contul său*, adică, *pe cont propriu, pe banii săi, pe cheltuiala proprie*.

[←66]

A năimi = a angaja, a tocmi. (DEX)

[←67]

Control, supraveghere.

[←68]

Necesare, obligatorii.

[←69]

Adversari, dușmani.

[←70]
Muncitoare.

[←71]
Sântă este un arhaism, care, în prezent, trebuie înțeles ca *sfântă*. Așadar, în text, prin *sânțenie* ar trebui să înțelegem *sfințenie*.

[←72]
În practică.

[←73]
Josnicii.

[←74]
Din franțuzescul *confiance*, încredere.

[←75]
Practici.

[←76]
Și-a supraestimat capacitățile.

[←77]
Aplecare, capacitate, talent.

[←78]
Bunăstarea materială.

[←79]
Compus.

[←80]
Contabilitate.

[←81]
În sensul de a formula, de a statua etc.

[←82]
Care împiedică, obstrucționează.

[←83]
Doză.

[←84]
Monopolizare.

[←85]
Judecății, evaluării, examinării etc.

[←86]
Prejudiciu, dezavantaj.

[←87]
Degradante.

[←88]
Lănțișor. Așadar, *lănțugele mici* reprezintă un pleonasm.

[←89]
În text, autorul folosește vocabula *reste*, cu sens de rămășiță.

[←90]
Ceas (de perete), pendul. Așadar, *ornicar* înseamnă ceasornicar.

[←91]
A confia înseamnă *a încredința.*

[←92]
Inaptitudine, lipsă de pricepere, talent etc.

[←93]
În sensul de posibilitate de a practica.

[←94]

Farmacist.

[←95]
De regulă, *prejudițiu* înseamnă prejudecată, dar poate fi folosit, de asemenea, în sens de *daună*, *pagubă, detriment*.

[←96]
Tinerețe.

[←97]
Intervenția.

[←98]
Nepermițându-i.

[←99]
Domeniu.

[←100]
Pe seama.

[←101]
A cere imperios, a impune, a presupune.

[←102]
Ace cu gămălie.

[←103]
Când lucrau de zor, cu tragere de inimă.

[←104]
Din nou, *perfect* nu are grad de comparație.

[←105]
O astfel de expresie ar putea fi foarte ciudată astăzi, însă autorul a explicat deja sensul cuvântului industrie.

[←106]

Extinsă.

[←107]
În sensul de a fi vândute, comercializate.

[←108]
Dentist.

[←109]
Oftalmolog.

[←110]
În sens de magazin.

[←111]
De regulă, în mod obișnuit.

[←112]
Extinde, crește.

[←113]
Capacitatea.

[←114]
Uvrier = lucrător.(DEX)

[←115]
Încredințată.

[←116]
Investit, pus la dispoziție. În limba franceză, cuvântul *avances* înseamnă investiții.

[←117]
În text, autorul folosește cuvântul *corda*, ceea ce înseamnă, probabil, *coardă*, vocabulă care, aici, trebuie înțeleasă ca declanșator, resort.

[←118]
Căi ferate.

[←119]
În schimbul.

[←120]
Ploaie cu gheață.

[←121]
Asigurări de viață.

[←122]
Persoană căreia i-a fost încredințată administrarea unei afaceri, a unei întreprinderi (DEX).

[←123]
Corect, de bună-credință.

[←124]
Evident, bolile sunt, prin definiție, rele.

[←125]
Autorul vrea să spună *o trecere în revistă sumară*, comițând, astfel, un pleonasm, ca multe altele, pe care editorii acestei lucrări au încercat să le elimine, atât cât le-a stat cu putință, fără a altera, totuși, textul original.

[←126]
Nu ne permite.

[←127]
Autobiografie.

[←128]
Resemnare.

[←129]
Elveția.

[←130]
Madame de Staël (1766-1817) a fost o scriitoare elvețiană de limbă franceză.

[←131]
Din nou, problema gradului de comparație a anumitor adjective.

[←132]
Întorcându-se.

[←133]
Și-a cheltuit toată averea.

[←134]
Aruncat.

[←135]
Louis Reybaud, Vol. I, p. 83-85. (n.a.)

[←136]
Tumultoasă.

[←137]
Echivalentul cazinourilor.

[←138]
Norocoasă.

[←139]
De disprețuit.

[←140]
Voturi

[←141]
Monsieur era titlul dat pe atunci fratelui regelui Franței, în limbajul oficial.

[←142]
Vezi L. Reybaud, Vol. I, p. 87.

[←143]

[←144]
Căldură.

[←145]
Birou de comerț.

[←146]
Cascadă.

[←147]
De muncă.

[←148]
Primitiv.

[←149]
Pleonasm.

[←150]
În sensul de reglementată.

[←151]
*L. R*eybaud., Vol. I, p. 243.

[←152]
În cazuri excepționale.

[←153]
Adepți, susținători.

[←154]
Discipol.

[←155]
Palpabilă.

[←156]
Din nou, problema gradului de comparație.

[←157]
Viciu.

[←158]
Consimțământul.

[←159]
Persoană dominată de idei fantastice, ireale sau nerealizabile. (DEX)

[←160]
Mod, fel.

[←161]
Se potrivesc.

[←162]
În sens de trimiși ai divinității.

[←163]
De proastă calitate, demn de disprețuit (DEX).

[←164]
În mod evident, face referire la doctrinele *socialiste*.

[←165]
Construcțiile.

[←166]
Spirit antreprenorial.

[←167]
De obicei, în mod obișnuit.

[←168]

Colosal nu are grad de comparație.

[←169]
Densă.

[←170]
Rămasă în urmă, slabă.

[←171]
Evident, capitaluri.

[←172]
Serioase.

[←173]
Expresia trebuie înțeleasă ca primelor persoane implicate în domeniu, debutanților, celor care au deschis drumul într-un domeniu.

[←174]
Rapide.

[←175]
În mod evident, Strat folosește cuvântul capital cu un plural care, astăzi, ar avea un cu totul alt sens. Așadar, *capitalele* sunt de fapt, *capitaluri*, așa cum am arătat mai sus.

[←176]
Societate pe acțiuni.

[←177]
Din punctul meu de vedere.

[←178]
Înfometați.

[←179]
Autorul vrea să spună că, în aceste condiții, sporul de capital nu ține pasul cu sporul populației, după cum reiese clar din fraza următoare.

[←180]
În sensul de mijloc de locomoție.

[←181]
Respingerea.

[←182]
Adică, făcând recurs la datele istorice.

[←183]
Nefolosit, neutilizat.

[←184]
Pot fi atenuate.

[←185]
Rânduri.

[←186]
Îndesit. De fapt, autorul vorbește despre creșterea populației.

[←187]
Concentrată.

[←188]
În prezent, se folosește expresia *a rămâne pe străzi*, adică, fără mijloace de supraviețuire.

[←189]
Acompaniază.

[←190]
Să supraviețuiască.

[←191]
Cange sau gheară ascuțită.

[←192]

M-ar contrazice.

[←193]
Demnității.

[←194]
Însuși.

[←195]
Proprietatea imobiliară.

[←196]
Proprietatea mobiliară.

[←197]
Probabil, ar fi mai potrivit să folosim verbul *a respecta*.

[←198]
A ajuns, a fost transferată, a fost adoptată etc.

[←199]
Forma veche a vocabulei *nimănui*.

[←200]
Însușesc.

[←201]
Devin compatibile, se ajustează reciproc.

[←202]
În virtutea.

[←203]
Moartea.

[←204]
Împărtășește.

[←205]
Apatie.

[←206]
Evul Mediu.

[←207]
Riscului, incertitudinilor.

[←208]
Vocabulă ce provine din verbul a consimți.

[←209]
Din nou, în sens de dobândă.

[←210]
În sensul de a fi descurajat, a sta deoparte, a nu fi investit.

[←211]
A aproba, a confirma, a întări o lege, o dispoziție, un act printr-o semnătură autorizată, pentru a-i da valabilitate (DEX).

[←212]
Cu sensul de întoarce.

[←213]
Autorul face referire la crizele economice, văzute ca ”oscilații” ale activității economice.

[←214]
Forță, cu forța.

[←215]
Participă, își aduc aportul.

[←216]
Guvernează.

[←217]
Deposedau, luau cu forța, își însușeau bunurile altora.

[←218]
Evident, ”au rămas reminiscențe” constituie un pleonasm.

[←219]
Transferurilor.

[←220]
Dedicat subiectului.

[←221]
În sensul de investiții recuperate după mult timp.

[←222]
Adică, pe suprafețe mari sau pe suprafețe mici.

[←223]
Anume.

[←224]
Formulate deja.

[←225]
La drept vorbind, în realitate etc.

[←226]
Tumultoasă, specifică furtunii.

[←227]
Avansate, aduse etc.

[←228]
Muncitoare.

[←229]

Clădirile.

[←230]
Sfert.

[←231]
În sens de brute, primitive, nefinisate.

[←232]
Taxe vamale.

[←233]
Evident, exorbitant nu are grad de comparație.

[←234]
Prime.

[←235]
Densitatea.

[←236]
Primele.

[←237]
Cu bucata.

[←238]
Îndreptățită, legitimă.

[←239]
Unitate de capacitate pentru cereale folosită în trecut în Moldova și în Transilvania, care a variat în timp și după regiuni.

[←240]
Inconveniente, neplăceri.

[←241]
Comerțul cu bucata, în detaliu.

[←242]
În sensul de a cunoaște oamenii, nevoile lor.

[←243]
Comerciant în detaliu, cu bucata.

[←244]
Angrosiști.

[←245]
Detailiști.

[←246]
Să vândă cu bucata.

[←247]
Dezastruos nu are grad de comparație.

[←248]
Fluxurilor comerciale.

[←249]
În sensul de continuă, fără încetare.

[←250]
Vânzători.

[←251]
O joacă, adică, în context, un fapt lipsit de importanță, lipsit de sens.

[←252]
Meserie.

[←253]
Căi ferate.

[←254]

Expresia *a se desface* este folosită aici cu sensul de *a renunța*.

[←255]

Strat se înșeală, însă trebui reținut faptul că el și-a scris *Tratatul* înainte ca Menger să-și fi publicat *Principiile* (1871), în care lămurește problema valorii. Evident, Strat scrie sub influența lui Say, care a intuit relația dintre utilitate și valoare, dar pe care n-a fost în stare s-o pătrundă pe deplin.

[←256]

Aici se vede clar că Strat nu reușește să se desprindă de teoria valorii-muncă, specifică școlii clasice de economie.

[←257]

Același tip de ezitare întâlnit la Say, în legătură cu valoarea. Deși realizează că munca nu poate fi sursa valorii, nu înțelege pe deplin acest lucru.

[←258]

În mod evident, Strat se înșeală din nou.

[←259]

Veche unitate de măsură pentru lungimi egală cu 0,664 metri (în Muntenia) sau cu 0,637 metri (în Moldova) (DEX).

[←260]

În diferite momente.

[←261]

Nu-mi permite recuperarea cheltuielii.

[←262]

Verifică.

[←263]

Dedic.

[←264]

În realitate, oamenii nu schimbă valori egale, deoarece, altfel, schimbul n-ar mai avea nicio logică.

[←265]
Evident, intermediar.

[←266]
Evidente, palpabile.

[←267]
Veche unitate de măsură pentru greutate și capacitate, în Țara Românească (3,18 g, respectiv 3,22 cm3) și în Moldova (3,23 g, respectiv 3,80 cm3) (DEX).

[←268]
Să refuze utilizarea, să se lipsească etc.

[←269]
General acceptat.

[←270]
Cântărească.

[←271]
Cu alte cuvinte, de a scuti de efortul de a cântări mereu moneda.

[←272]
Nu ar respecta-o nimeni.

[←273]
În sensul de egalitate, echivalent.

[←274]
Finanțiști.

[←275]
A nu da faliment.

[←276]
De două ori mai mare.

[←277]

O expresia neuzuală astăzi, dar care atunci însemna, probabil, cei mai importanţi oameni din structurile guvernamentale.

[←278]

Să susțină cu aur și argint sau să ”acopere” cu aceste metale cantitatea de bani din circulație.

[←279]

Sau răscumpăra.

[←280]

De fapt, domenii reprezentând 400 de milioane de asignați.

[←281]

Înscrisuri.

[←282]

După cum se poate observa, Strat folosește pluralul asignați. În prezent, pluralul acestui cuvânt este *asignate*, chiar dacă termenul însuși a devenit un arhaism.

[←283]

Însemnate.

[←284]

Trezoreria.

[←285]

Eșalonat.

[←286]

Numerar.

[←287]

Interior și exterior.

[←288]

Cantitatea de monedă crește.

[←289]
Volumul activităţilor economice, volumul producţiei.

[←290]
Din nou, palpabile, evidente.

[←291]
Celui care prezintă efectiv înscrisul.

[←292]
Cererea de monedă.

[←293]
Să o cântărească.

[←294]
Hotelurile monedelor, expresie echivalentă pentru *monetării*.

[←295]
Din nou, încredere.

[←296]
Imobil.

[←297]
Anume.

[←298]
Minimizat-o, subevaluat-o.

[←299]
Limite.

[←300]
Cours, T. 1, p. 135.

[←301]

Cel care acordă împrumuturi cu dobândă.

[←302]
Scadenței.

[←303]
Paleta, gama.

[←304]
La vedere, adică, imediat, și la purtător.

[←305]
Rezervă.

[←306]
Reglementări.

[←307]
Bineînțeles.

[←308]
Expresia ar trebui înțeleasă în sensul de *cât de cât civilizate*.

[←309]
A vinde în pierdere.

[←310]
Revoltătoare.

[←311]
În acest scop.

[←312]
Taxă vamală.

[←313]
Superficial.

[←314]
Temerile.

[←315]
Terminat.

[←316]
Praf de pușcă, pulbere.

[←317]
Stimula.

[←318]
Recuperează.

[←319]
Numerar.

[←320]
Disperare.

[←321]
Sufere o pagubă, să înregistreze pierderi.

[←322]
Inechitabil.

[←323]
Lingvistic.

[←324]
Voia sorții.

[←325]
Care târăgănează.

[←326]

În sensul de afaceri, de activități economice.

[←327]
Cămătarilor.

[←328]
De comun acord, liber, prin negociere.

[←329]
Existența.

[←330]
A se educa.

[←331]
După cum putem observa, Strat folosește cuvântul întreprindere în sens de afacere, demers, nu în sensul obișnuit, de ”unitate economică”.

[←332]
Surplus. Utilizarea cuvântului *prisos* este una neinspirată, deoarece, în mod obișnuit, această vocabulă desemnează ceva inutil.

[←333]
Pentru a le putea permite recuperarea cheltuielilor.

[←334]
Îl costă mult mai puțin.

[←335]
Cele mai puțin fertile.

[←336]
Comparând populația cu suprafața agricolă.

[←337]
Din fericire.

[←338]

La îndemână.

[←339]
Statele Unite ale Americii.

[←340]
S-au tot ieftinit.

[←341]
Cucerire.

[←342]
Căruia i-a trecut timpul.

[←343]
Consecvenți.

[←344]
Expresia are sens doar dacă este înțeleasă ca un *câștig de monopol obținut* pe seama…

[←345]
Inconsecvență.

[←346]
Revoltătoare.

[←347]
Greșesc, se înșală.

[←348]
Evident, costul și cheltuiala reprezintă unul și același lucru.

[←349]
Fertilizează.

[←350]
Armonii economice.

[←351]
Nu erau logice, raționale, coerente.

[←352]
Forță de muncă.

[←353]
Se dublează.

[←354]
Evident, un pleonasm. Obstacolul este ”împiedecător” prin natura lui.

[←355]
Adapta.

[←356]
În limba română, cartea lui Malthus a apărut și a devenit cunoscută cu titlul *Eseu asupra principiului populației*. Este adevărat că, în limba franceză, *essai* înseamnă, printre altele, încercare.

[←357]
Tabel.

[←358]
Obstacolele, piedicile.

[←359]
Profuziune = cantitate mare, bogăție, abundență.

[←360]
Controlată.

[←361]
Era oripilat.

[←362]
Sentimentalism.

[←363]
Sfaturile.

[←364]
Vârsta medie.

[←365]
Speranța de viață.

[←366]
Vârsta medie.

[←367]
Pe ansamblu.

[←368]
Probabil, un cuvânt derivat vocabule franceză *rude*, care înseamnă *în stare brută*.

[←369]
Atrăgându-i atenția.

[←370]
Pronunța.

[←371]
În sens de *înclinații, porniri*.

[←372]
Economisirea, pentru a evita orice fel de neînțelegere.

[←373]
Disperare.

[←374]
Seif, casetă de valori etc.

[←375]

Compensa.

[←376]
Sacrificiul înseamnă cost. Așadar, expresia este pleonastică.

[←377]
Concluzia.

[←378]
Consolăm.

[←379]
Un pleonasm clasic.

[←380]
Chibzuința.

[←381]
Din nou, prudența, chibzuința etc.

[←382]
J. B. Say, *Traite d'*economie *politique*, Livre III, cap. VI.

[←383]
Dobânda.

[←384]
Principalul.

[←385]
Revoltat, răsculat.

[←386]
Care privesc.

[←387]
Liberei voastre alegeri.

[←388]
Buzunarelor.

[←389]
A peni găina fără a o face să țipe prea mult.

[←390]
Harnice.

[←391]
Respectând.

[←392]
Problemă fără soluții (DEX).

[←393]
Este vorba de Convenția de la Paris, din 1858.

[←394]
Verbul *a jigni* înseamnă, printre alte, a aduce atingere, a produce daune.

[←395]
Suplimentară sau adițională.

[←396]
Asupra cui se răsfrânge.

[←397]
Sinet = Act, document, hrisov, zapis. (DEX)

[←398]
Taxele vamale.

[←399]
Accize.

[←400]

Proporțională.

[←401]
Evaluarea.

[←402]
Clironomie = Drept de moștenire (DEX).

[←403]
Mobiliare.

[←404]
Care au rol de cerere, jalbă.

[←405]
Produse de larg consum.

[←406]
În acest context, verbul *a mistui* înseamnă a ascunde.

[←407]
A globi = jecmăni, jefui, prăda (DEX).